

Հիշատակագրական Գրքի
Գրքի Գրքի

Հարստի Գրքի 1912

ՍԿԶԲՈՒՆՔ

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

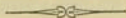
Տրամաբանական և արհեստագործական
գրքի Գրքի

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

540 EAST 57TH STREET, CHICAGO, ILL. 60637

ՍԿԶԲՈՒՆՔ
ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ՅՕՐԻՆԵԱՅ

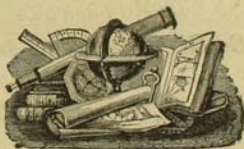
Ա. Մ. Վ. ԳԱՐԱԳԱՇԵԱՆ

ՏՊԱԳՐԵԱԼ ԺԱՒԻԻՔ

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

ՊԵՇԻԿԹԱՇՈՒ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՔԻՒՐՔՃԵԱՆ

— X B C A —

ՏՊԱԳՐԵԱԼ
 Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
Տ. Տ. ՄԱՏԹԷՆՍԻ
 ԱՍՏՈՒԱԾԸՆՏԻՐ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ
 ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ
Տ. Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ

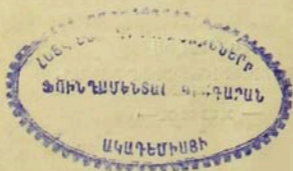
ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
 ԱՐԺԱՆԸՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ
 ՍՐԲՈՑ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ

ԵՒ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ
Տ. Տ. ՊՕՂՈՍԻ

ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՀԻԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
 ԱՐԺԱՆԸՆՏԻՐ ՊԱՏՐԻԱՐԲԻ
 ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՑ

A 15010
 I

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

ՏՐԱՄԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆԸ թէ չափազանց գովողներ
եւ թէ չափազանց պարսաւողներ ունեցած է : Առ-
ջիններուն նայելով, « Տրամաբանութիւնն ամեն բա-
նի մէջ ճշմարտութիւնը երեւան հանելու մի միայն
գործիքն է, եւ առհասարակ բոլոր մտաւոր կարո-
ղութեանց ուղիղ գոծածութիւնը կ'ուսուցանէ » :
Վերջիններուն նայելու ըլլանք, « Տրամաբանութիւ-
նը վայրագար մշակուեցաւ ան խաւարին ժամանակ-
ները, երբ մարդկային ազգին մտաւոր կարողու-
թիւնները գրեթէ անդամալոյծ եղած կը թուէին .
երբ բնաւ ճշմարտութիւն մը ճանչցուած չէր, եւ
այլ եւ այլ մոլորութիւններ ընդհանուր տարածուած
եւ խոր արմատ ձգած էին . բայց երբ մարդկային
մտաց գործունէութիւնը վերստին կենդանութիւն ա-
ռաւ եւ փիլիսոփայական խուզարկութիւններ ծաղ-
կեցան ու պտուղ տուին, տրամաբանական ուսումը
նուազութեան եւ արհամարհութեան մէջ ինկաւ » :

Աս երկու կարծիքն ալ ճշմարիտ չեն . մանաւանդ
վերջինը : Տրամաբանութեան գիտութիւնն աս եր-
կու նախապաշարումէն ալ ազատելու ջանացողներ

այլովքն հանդերձ, Լորտ Տըսլէյին մէկ նամակէն է որ 1844 թուոյն Գորդէսդըն եպիսկոպոսին գանդատելով գրած է: Հուադէյ կ'ըսէ. «Միջին դարուց «ան մեծ մտաւորական խաւարին մէջ տրամաբաւտնութեան զեղծմանէն եւ անճահ մշակութենէն ար-«դարեւ կը յուսացուէր թէ, աս ուսման վրայ, հա-«ճեմատութեամբ աւելի լուսաւոր ժամանակի մը «մէջ, աս ստիճան գձձութիւն եւ արհամարհանք «կրնար գալ. բայց յիշեալ նամակին թուականէն «մինչեւ ցայսօր, իբր 50 տարուան մէջ, հասարա-«կաց կարծեաց մէջ ինչ մեծ փոփոխութիւն եղած «է, Տրամաբանութեան ճառը որ նոյն Լորտին օգ-«նութեամբն յօրինուեցաւ, Էն-է-է-է-է-է միջոցաւ «հրապարակածանօթ ըլլալով, հասարակաց ուշադ-«րութիւնն այնպէս դրաւեց, որ յետոյ ստէպ շատ «տպուելով, ոչ միայն Անգղիոյ այլ եւ Ամերիկայի «Միացեալ տէրութեանց բոլոր վարժոցներուն մէջ, «կարծեմ, գործածուեցաւ: Աս միջոցին ուրիշ շատ «նոր տրամաբանութիւններ ալ մատենագրուեցան: «. . . Ապաքէն, եթէ Լորտ Տըսլէյ կենդանի ըլ-«լար, ոչ եւս այլ, — Տրամաբանութիւնն ընդհանուր «ըլքուած եւ քամահուած է —, ըսելով գանդատելու «պատճառ պիտի ունենար. թէպէտ գիտութեան ա-«մեն ճիւղերը, փիլիսոփայութիւն եւ մատենագրու-«թիւն, աս միջոցին համեմատութեամբ աւելի ծաղ-«կեցան: . . . Տրամաբանութեան օգտակարութիւնն «աս դրութեան բուն բացատրութեանն ընթացքին

և մէջ կրնայ աւելի մեկին տեսնուիլ . միայն նախա-
 և շաւիղ դիտողութիւն մը հոս կրնայ մատուցուիլ .
 և եթէ հարցուելու ըլլայ թէ, Մարդուն, իբրեւ մարդ,
 և ամենէն մօտ մտաւորական զբաղումը ո՞րն է . ինչ
 և պատասխան պիտի տրուի . Քաղաքագէտը քաղա-
 և քական գործերով կը պատաղի . զօրականը՝ զինու-
 և բականով . ուսողը՝ թուոյ եւ տարածութեան յատ-
 և կութիւններովը . վաճառականը՝ թանգարական գոր-
 և ծովք . բայց աս ամենուն մէջ, ասոնց ամեն մէկն,
 և իբրեւ մարդ, ինչո՞վ կը թարթափի . քանզի շատ,
 և թէ մտաւոր եւ թէ մարմնաւոր, կարողութիւններ
 և կան, որոնք փոքր 'ի շատէ մեղի եւ անասնոց հա-
 և սարակաց են . Յայտ է թէ իմաստասիրելով . Ամեն
 և մարդ, գէշ կամ աղէկ, նախադրեալներէ եզրա-
 և կացութիւններ հանելու կը զբաղի . արդ, այնչափ
 և բիւրաւար միտքերու մէջ օր ըստ օրէ, մանաւանդ
 և թէ ամեն վայրկեան, տեղի ունեցող գործողութիւ-
 և նը, եթէ միեւնոյն է, եւ եթէ կրնանք ան սկզբ-
 և բունքը որոց համեմատ այն գործողութիւնը կը
 և կատարուի, կանոնաւոր դրութեան մը ածել, գոր-
 և ծողութեան բարւոք վճարմանը համար, ապա հա-
 և զիւ կրնայ ըսուիլ թէ այնպիսի դրութիւն մը եւ
 և այնպիսի կանոններ առանձին ուշակալութեան մը
 և արժանի չեն . ոչ նոյն դրութիւնը դաւանողներուն
 և համար միայն, այլ եւ ամեն մարդու համար որ
 և մշակեալ մտաց տէր ըլլալ կը ցանկայ . Ուստի ու-
 և սանել այն գրութիւնը որ առ հասարակ մարդու

« ամենէն բուն մտաւորական զբաղումն է, եւ զայն
 « քարւոք կատարել գիտնալը, զոր ամեն մարդ կ'ու-
 « զէ եւ պարտի գէշ կամ աղէկ կատարել, անշուշտ
 « ազատ դաստիարակութեան մը էական մասը կըր-
 « նայ համարուիլ: . . . Ոմանք կրնան պնդել թէ
 « մարդ առանց արուեստի (տրամաբանութեան) ալ
 « կրնայ իմաստասիրել. առարկութիւն մը զոր մարթ
 « է նոյնպէս Քերականութեան, Երաժշտութեան, Քի-
 « միայի, Մեքենականութեան համար ալ ընել. քան-
 « զի ամեն դրութեանց մէջ ալ գործնականը տեսա-
 « կանէն առաջ կար: Բայց անոնք որ ուրիշ բանե-
 « րու համար դրութիւն եւ սկզբունք գործածել
 « կ'ընդունին, երբ իմաստասիրելու կու գայ, հասա-
 « րակաց մտաց (ուղիղ բանի) ասպատան ըլլալ կ'ու-
 « զեն: Հասարակաց միտք ըսելով, ինչպէս կը կար-
 « ծեմ, կ'իմանան դատողութեան գործածութիւնը,
 « առանց օգնականութեան որեւիցէ դրութեան կամ
 « կանոնի: Աս գործածութիւնը կ'ընենք սովորաբար
 « հասարակաց կենաց շատ գործողութիւններուն մէջ,
 « որոց մէջ մեր բնական խելքէն ուրիշ կանոն չու-
 « նինք: Ով որ ասոր մէջ յաջողակ է, կ'ըսուի թէ
 « առաւելագոյն աստիճանի հասարակաց միտք ու-
 « նի: Բայց հասարակաց միտքը (դ՞նքն) մեր երկ-
 « րորդական առաջնորդը միայն է. իսկ արուեստին
 « կանոնները, եթէ կան, միշտ ցանկալի եւ նախա-
 « մեծար են: Եւ աս ցուցնելու համար ընդհանուր
 « վկայութեան մը կը դիմեմ: Մարդոց ընդհանրու-

« թիւնը մասնաւոր սէր մը ունի հասարակաց մտաց
 « ամեն բանի մէջ, ան բաներէն զատ որոց դրու-
 « թեանը կանոններն ինք գիտէ, կամ որոնք իր ար-
 « ուեստն են: Զոր օրինակ, Նաւասպետ մը թերեւս
 « բժշկութեան համար հասարակաց միտքը բաւական
 « կը դատի. բայց ծաղրելի կը համարի եթէ իրեն ըս-
 « ուի թէ նաւուղղութեան համար հասարակաց միտ-
 « քը բաւական է: Բժիշկ մը քաղաքական տնտե-
 « սութեան, տրամաբանութեան կամ ուսողութեան
 « համար նոյնը կ'ընէ. բայց հիւանդութիւններ բու-
 « ժելու մէջ հասարակաց մտաց միայն ապաստան ըլ-
 « լալ երբէք չընդունիր: Երբէք պիտի չառնու յանձն
 « ճարտարագետ մը շինողութեան համար, երաժիշտ
 « մը նուագածութեան համար, արուեստին դրու-
 « թիւնն ու կանոնները, որոնք փորձառութեան օգ-
 « նութեամբը գիտնարար իմաստասիրութենէ հան-
 « ուած են, բառնալ թողուլ, եւ լոկ հասարակաց
 « զգայութեան ապաւինել: Ապա յայտ է թէ մարդ-
 « կային ազգն առհասարակ, թէպէտ յանգէտս եւ
 « յակամայ, վկայութիւն կու տայ թէ դրութեամբ
 « գիտնալը կարծեօք դատելէն նախամեծար է: Տրա-
 « մաբանութենէն ուղղակի եւ անուղղակի յառաջ ե-
 « կող օգտակարութեան վրայ քաջ եւ յայտ համոզ-
 « ուած ըլլալուն համար էր որ Սքաֆորտի համա-
 « լսարանն, իր դրութիւնը նորէն յարգարելու ատե-
 « նը, կէս գիտուններէն ոմանց բողոքելուն չանսալով,
 « ուսման աս ճիւղը ոչ միայն պահեց, այլ եւ առա-

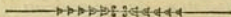
« ջին աստիճանի ուշադրութեան արժանի վճռելով ,
 « հոյակապ կարգի բարձրացուց » :

Հուադէյ ասոնք յառաջարանին մէջ ըսելէ ետ-
 քը , իր Տարերաց մուտքին մէջ յոյն տրամաբաննե-
 բուն անունները յիշատակելէ ետքը , Գպրոցականու-
 թեան դալով կ'ըսէ . « Գպրոցականաց սնոտի նրբու-
 « թիւնները բամբասուած են . . . : Բաւական է
 « միայն սա դիտողութիւնը թէ ասոնց յանցանքը ան
 « չէր որ տրամաբանութեան շատ փոյթ կ'ընէին , եւ
 « զայն յոյժ կը մեծարգէին , այլ վասն զի անոր ճշ-
 « մարիտ բնութիւնն ու նպատակը չզիտցան , ուստի
 « եւ Բնաբանական ճշմարտութիւններ ստուգելու
 « մէջ , փոխանակ բնաբանական հետազոտութեան ,
 « իմաստասիրութեամբ վարուիլ օրինաւոր կարծե-
 « ցին : Պագոն Գպրոցականաց զնացքը կը մեղադ-
 « րէ . բայց անոր մեղադրութիւնը բնաբանական
 « խնդիրներու մէջ անոնց սխալ հետազոտութեանը
 « համար է մանաւանդ քան տրամաբանութիւնը մը-
 « չակած ըլլալուն համար : Եթէ Պագոն մեր ժամա-
 « նակը կենդանի ըլլար , ինձ կը թուի թէ աւելի
 « սաստիւ պիտի մեղադրէր մեր ժամանակին անտը-
 « բամբան իմաստասիրութիւնը : Պագոնի չափաւո-
 « րութիւնը չունեցաւ Վոք , որ տրամաբանութիւնը
 « կ'ազարտէ իբր ճշմարտութիւնը վնասելու անյար-
 « մար . բայց կ'երեւի թէ Վոք տրամաբանութեան
 « ճշմարիտ բնութեանը յստակ ծանօթութիւն չու-
 « նէր . աղէկ ճանչցած չէր անոր բուն սահմանը որ

« Իմաստասիրելու սկզբանց դիտութիւնն է, եւ աւ
 « գործողութեան ու բնական դիտութեանց մէջ ե-
 « ղած տարբերութիւնն աղէկ ըմբռնած չէր: Քանզի
 « Իմաստասիրութեան ճառին մէջ կ'ըսէ թէ - Եթէ հա-
 « ւաքարանութիւնն իմաստասիրութեան բուն գոր-
 « ծիքը եւ տեղեկութեանց միջոց է, կը հետեւի թէ
 « Արիստոտելէն առաջ իմաստասիրութեամբ բան
 « ճանչցող մարդ չկար. բայց միթէ Աստուած մարդը
 « երկոտանի անասուն ստեղծեց, ու զանիկա բանա-
 « ւոր ընելն Արիստոտելի թողուց: . . . Աստուած
 « մարդուն տուաւ միտք որ առանց հաւաքարանու-
 « թեան ալ կրնայ իմաստասիրել - : Աս խօսքերն այն-
 « չափ անտեղի են, որչափ եթէ ոք, արդի քիմիա-
 « կանաց ջերմութեան եւ ելեքտրականութեան նը-
 « կատմամբ ըրածները տեսնելով, ըսէր թէ Միթէ
 « քիմիագէտներէն առաջ ջերմութիւն եւ ելեքտրա-
 « կանութիւն չկար. որպէս թէ բանի մը օրէնքներ-
 « ըր զտնելն ու զանոնք ստեղծելը միեւնոյն բան
 « են: Ուրիշ տեղ մ'ալ զԱրիստոտել կը գովէ թէ
 « - Ձեռնարկութիւնն ան գտաւ - . բայց ո՞վ չի գի-
 « տեր թէ Արիստոտել ձեռնարկութիւնը չհնարեց,
 « այլ ձեռնարկութեան օրէնքները դրութիւն ըրաւ .
 « եւ ասով ձեռնարկութեան հնարիչն եղած չըլլար .
 « ինչպէս որ Լիննէ Բուսարանութիւնն ու կենդա-
 « նաբանութիւնը դրութիւն ընելով, բոյսերն ու
 « կենդանիները ստեղծած չեղաւ, ոչ ալ Հարվէյ ա-
 « բեան չըջանը, կամ Լավուագիէ մթնոլորտը » :

Աերջապէս, Հուադիէյին հետ կ'ըսենք թէ, շատեր յստակ ըմբռնած չեն թէ տրամաբանութիւնը բուն ինչ գիտութիւն, մտքին որ կարողութեանն ուսումն է, եւ ինչ նպատակ կամ պաշտօն ունի: Եթէ անգամ մը գիտցուի թէ տրամաբանութեան առարկան իմաստասիրութիւնն է, այսինքն մտքին յանձուկ միտս իմաստասիրութիւն կոչուած կարողութիւնը, եւ թէ աս կարողութիւնն ինչպիսի գործողութիւն է, իսկոյն ամեն դժուարութիւն կը վերնայ, թէ անոնց համար որ տրամաբանութենէն աւելի բան պահանջելով, երբ անիկա ամեն պահանջուածին բաւական չեն տեսներ, կը պարսաւեն, եւ թէ անոնց համար որ տրամաբանութեան վրայ չափէն աւելի համարում ունենալով, անով մեծամեծ բաներ միանգամայն կատարել կը խոստանան: Տրամաբանութեան էութիւնը ճանչցուելուն պէս, անոր պէտքն ու կարեւորութիւնն ալ ինքնին կը տեսնուի: Մենք աս գրքին մէջ մեզի գլխաւոր նպատակ ըրած ենք, տրամաբանութեան էութիւնը կամ բնութիւնը ճանչցնել, ուստի եւ ուր որ պատեհութիւն գտանք, աս կէտը քիչ շատ ընդարձակութեամբ լուսաւորելու ջանացինք, ինչպէս մանաւանդ Չորրորդ մասին Գ. եւ Ե. գլուխներուն մէջ: Երկրորդ, եւ դարձեալ նոյն նպատակաւ, դուրս ձգեցինք այնպիսի նիւթեր որոնք ուղղակի Հոգեբանութեան կը վերաբերին. իսկ բուն իմաստասիրութեան կամ ձեռնարկութեան եւ անոր այլ եւ այլ ձեւերուն եւ տեսակներուն, ինչ-

պէս նաեւ բուն (վաւերական) եւ առերեւոյթ ձեռնարկութիւններ ճանչնալու համար պէտք եղած կանոններն ու բացատրութիւններն ըստ պատշաճի ընդարձակ ըրած ենք, ինչպէս են Առաջին եւ Երկրորդ մասերը: Աւստի, անոնք որ Հաւաքաբանութեան կարեւորութիւնը, որ ձեռնարկութեան մը հետեւականութիւնն ու անհետեւականութիւնը ճանչնալու փորձաքարն է, հասկցած չեն, թերեւս աս մասերը կարի ցամաք դտնեն. բայց եւ այնպէս պէտք է խոստովանիլ թէ աս մասերն ամենէն ցամաքն ըլլալով տակաւին նուազ կարեւոր չեն. եւ ան կանոններուն պէտքն ու օգուտը զանոնք անդամ մը սորվողները միայն կրնան փորձով տեսնել:

Յ Ա Ն Կ

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՄԱՍ

	ԵԶՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆՅ ԱՌԱՅ	
	ԱՌ-ՀԱՍՍԱՐԱԿ	4
Գլ. Ա.	Տրամաբանութեան վրայ առհասարակ	4
Գլ. Բ.	Ձեռնարկութեան մը մասերուն վրայ	2
Գլ. Գ.	Նախադասութեանց քանակութիւնն ու որդիսութիւնը	49
Գլ. Դ.	Վերացնելու եւ հանրացնելու վրայ	25
Գլ. Ե.	Ձեռնարկութեանց բաժանումը	56
Գլ. Զ.	Նախադասութեանց դարձը	45

Բ. ՄԱՍ

	ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ԱՌ-ՀԱՍՍԱՐԱԿ	54
Գլ. Ա.	Ձեռնարկութեանց վաւերականութեանը սկզբը	54
Գլ. Բ.	Հաւարարանութեան եղանակները	74
Գլ. Գ.	Ձեռնարկութեանց ձեւերը	74
Գլ. Դ.	Թէ երբ ձեռնարկութիւն մը ճշմարիտ, սուտ կամ հաւանական է	96
Գլ. Ե.	Յօդուածոյ նախադասութիւններ	105
Գլ. Զ.	Յօդուածոյ ձեռնարկութիւններ	115

Ա. ՅՕԴՈՒԱՆ

	Թէական հաւարարանութիւն	116
--	----------------------------------	-----

Բ. ՅՕԴՈՒԱՆ

	Անջատական հաւարարանութիւն	124
Գլ. Է.	Յօդուածոյ (ենթադրական) ձեռնարկութիւններ պարզի կամ զճողականի փոխել	125
Գլ. Ը.	Երկուսած կամ երկսոյրարանութիւն	155
Գլ. Թ.	Համարարչութիւն կամ շեղք	144
Գլ. Ժ.	Հնարք	147

Գ. ՄԱՍ

	ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ	152
ԳԼ. Ա.	Ստորոգելեաց տեսակները	155
ԳԼ. Բ.	Բաժանում	159
ԳԼ. Գ.	Սահման	167
ԳԼ. Դ.	Ճշմարտութիւնը փնտուելու, գտնելու եւ ապացուցանելու ճամբան	175

Ա. ՅՕԴՈՒԱԾ

Ճշմարտութիւնը փնտուելու, գտնելու եւ ապացուցանելու ճամբան, որուն մէջ մտքին կատարած գործողութիւնները տրամաբանական չեն 177

Բ. ՅՕԴՈՒԱԾ

	Ճշմարտութիւնը փնտուելու, գտնելու եւ ապացուցանելու ճամբան որ տրամաբանական է 184	
ԳԼ. Ե.	Նոր ճշմարտութիւնք	195
ԳԼ. Զ.	Ստուգութեան վրայ	200

Դ. ՄԱՍ

ԳԼ. Ա.	Խաբէութեանց վրայ առհասարակ	211
ԳԼ. Բ.	Ըստ կերպի խաբէութիւններ	212
ԳԼ. Գ.	Ըստ նիւթոյ կամ ոչ-տրամաբանական խաբէութիւններ	222

Ա. ՅՕԴՈՒԱԾ

Այլընդայլոյ նախագրելոյ խաբէութիւնք 225

Բ. ՅՕԴՈՒԱԾ

Զեղծման սկզբան խաբէութիւնք 231

Գ. ՅՕԴՈՒԱԾ

	Խնդրէ գուրս եզրակացութեան խաբէութիւններ 256
ԳԼ. Դ.	Երկդիմութեան կամ համանունութեան վրայ 245

Ե. ՄԱՍ

ԳԼ. Ա.	Թէ ձեռնարկելը ինչ գործողութիւն է	257
ԳԼ. Բ.	Ձեռնարկութեան բաժանումը կամ տեսակները 260	
ԳԼ. Գ.	Նշաններու եւ վկայութեան վրայ	280
	Ա. Պատմութիւն	288
	Բ. Գրոց քննութիւն	294

Կարասի Զ. Գրքոց 1910

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՒՆ

Ա. ՄԱՍ

ԵԶՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ՆԱԽԱԳԻՐՈՒԹԵԱՆՅ* ՎՐԱՅ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ ԱՌՀԱՍԱՐԱԿ

1. ՄՏԲԻՆ ան գործողութիւնը որով բառի մը նշանակութիւնը կամ նշանակած իբր կ'ըմբռնենք, արուեստական լեզուով Պ-ը Է-ն գործողութիւն կը կոչուի. որ լոկ միտք առնել մըն է. զոր օրինակ, երբ Է-ը, Է-ն, Է-ն, բառերով նշանակուած իրերը մտքով կ'ըմբռնենք, մէյմէկ պարզ ըմբռնումներ ըրած կ'ըլլանք, կամ ան առարկաներուն կամ իրերուն մէկ լոկ պատկերը մտքով առած կ'ըլլանք:

Երբ միտքը երկու պարզ ըմբռնում իրարու հետ բաղդատելով, անոնց իրարու հետ համաձայնութիւնը կամ անհամաձայնութիւնը կը վճռէ, աս գործողութիւնն ալ արուեստական բառով Գ-ն կը կոչուի. զոր օրինակ, երբ Է-ը ու Է-ն բառերով ունեցած ըմբռնումներս իրարու հետ բաղդատելով, զանոնք համաձայն կը գտնեմ ու կը վճռեմ թէ Է-ը Է-ն է, կամ նոյն Է-ը եւ Է-ն բառերով ունեցած ըմբռնումներս իրարու հետ բաղդատելով, զանոնք անհամաձայն կը գտնեմ, ու կը վճռեմ թէ Է-ը Է-ն չէ, երկու դէպքին մէջ ալ գատողութիւն ըրած կ'ըլլամ: Կնչպէս որ պարզ ըմբռնում մը բացատրող

* *Եւսթասիոս Մարկի*

բառն , արուեստական լեզուով Նէր կը կոչուի , այնպէս ալ դատողութիւն մը բացատրող խօսք մը դարձեալ արուեստական լեզուով Ն-ի-ր-ի-ն-ը կ'անուանուի . եւ եթէ դատողութիւնը երկու ըմբռնմանց համաձայնութիւնը կը ցուցնէ , նախադասութիւնը Հաստատական , իսկ եթէ անհամաձայնութիւնը կը ցուցնէ , նախադասութիւնը Ժխտական կը կոչուի : Այս երկու նախադասութիւններուն առաջինը Հաստատական էր , երկրորդը Ժխտական :

Երբ միտքը քանի մը դատողութիւններէ կու գայ ուրիշ դատողութեան մը որ անոնցմէ կը հետեւի , այսինքն , երբ քանի մը նախադասութիւններէ ուրիշ նախադասութիւն մը կը մակարերէ , աս գործողութիւնն ալ , արուեստական լեզուով Խմաստասիրութիւն* կը կոչուի . եւ երբ իմաստասիրութիւն մը խօսքով կը բացատրուի , Ձ-ն-ը-ի-ն-ը կ'ըսուի : Չոր օրինակ , երբ , գիտնալով թէ ամեն ծաղիկ բոյս է , եւ թէ վարդն ալ ծաղիկ է , կը հետեւցնենք թէ վարդն ալ բոյս է , իմաստասիրութիւն կամ ձեռնարկութիւն մը ըրած կ'ըլլամ :

2. Մտքին աս երեք գործողութիւններուն ամեն մէկը կրնայ իրեն պատասխանող թերութիւն մը ունե-

* Խմաստասիրութիւն բառին տեղ որով մենք բերնան կ'իմանանք , հայերէն սովորական խօսակցութեան մէջ շատ անգամ որո՞ւմ-ի-ն-ը բառը կը գործածուի : Բայց որովհետեւ տրամաբանութիւն ըսելով հայերէն լռիչ ալ կ'իմացուի , մենք աս գրքին մէջ տրամաբանութիւն բառն աս վերջնոյն սեպհականելով , շփոթութիւն չտալու համար , բերնան բառին իմաստասիրութիւն ըսելու ստիպուեցանք . թերեւս կրնար նոյն բառը փաստաբանութիւն կամ պատճառաբանութիւն ալ ըսուի :

նալ զոր օրինակ, պարզ ըմբռնում մը կրնայ նշուշ կամ
հիշել ըլլալ . դատողութիւն մը կրնայ նշուշ կամ նշուշ
ըլլալ, եւ իմաստասիրութիւն մը կրնայ նշուշ-նշուշ-նշուշ
ըլլալ, այսինքն, երկու նախադասութիւնները որոնց-
մէ՛ք երրորդ մը մակարեւրել կ'ուզուի, կրնան այն-
պէս ըլլալ որ այն երրորդն անոնցմէ՛ք ընականաբար
չհետեւի :

Պէտք է գիտնալ որ պարզ ըմբռնում մը թէեւ
անորոշ ըլլայ, տակաւին ըմբռնում մըն է . զոր օրի-
նակ, կրնայ ըլլալ որ ես մագնիս բառին նշանակած
իրն անորոշ կամ ընդադօտ ըմբռնեմ, բայց տակաւին
ըմբռնածս ըմբռնում մըն է . նոյնպէս կրնայ ըլլալ
որ ես սխալ դատողութիւն մը ընեմ, զոր օրինակ,
ըսեմ թէ մագնիսը մետաղ չէ, ըրածս տակաւին դա-
տողութիւն մը կամ վճիռ մըն է : Բայց երբ անհե-
տեւական իմաստասիրութիւն մը կ'ընեմ, այսինքն,
երբ հետեւութիւն մը կը հանեմ երկու նախադա-
սութիւններէ որոնցմէ՛ք ան հետեւութիւնը չէր կրնար
ելլել, իմաստասիրութիւնս իմաստասիրութիւնս չէ :

5. Պէտք է գիտնալ որ անհնար է այնպիսի կա-
նոններ տալ որովք մարդիկ որ եւ իցէ ըմբռնում ո-
րոշ ըմբռնեն . քանզի՛ մարդ իր ամեն ըմբռնածը ո-
րոշ ըմբռնելու որչափ զգուշութիւն եւ ջանք ընէ,
կրնայ անանկ պարագաներու մէջ գտնուիլ, որ լսա-
ծը կամ տեսածը որոշ ըմբռնել անկարելի է . զոր օ-
րինակ մէկը որ ընաւ մագնիս տեսած չէ, ինչ կա-
նոնով կամ զգուշութեամբ կրնայ մագնիսին վրայ ո-
րոշ դադափար ունենալ : Նոյնպէս անհնար է կանոն-
ներ տալ որովք մարդիկ որ եւ իցէ սուտ կամ սխալ
դատողութենէ զերծ ըլլան . քանզի աս ուրիշ բան
ըսել չէ եթէ ոչ մարդիկ ամենադէտ կամ անսխալ

ընել, Բնաւ դիտութիւն մը կամ արուեստ մը աս ընելու ձեռնհաս չէ : Այսինքն չի կրնար ըլլալ սկզբունքներու եւ կանոններու կատարեալ դրութիւն մը, (քանզի դիտութիւն եւ արուեստ ըսելով աս կը հասկըցուի), որ միշտ որոշ ըմբռնել եւ երբէք սուտ դատողութիւն չընել կամ սուտ դատողութենէ չը խաբուիլ սորվեցնելու կարող ըլլայ :

Բայց որ եւ իցէ իմաստասիրութեան կամ ձեռնարկութեան անհետեւականութիւնը ճանչնալու համար սկզբունքներու եւ կանոններու կատարեալ դրութիւն մը կայ, եւ այնպէս անվրէպ որ, եթէ ձեռնարկութեան բառերուն տեղ կամայական նշաններ, զոր օրինակ, այբուբենի գիրեր ալ դրուելու ըլլան, ձեռնարկութեան բացատրութեան կերպէն, իմաստասիրութեան անհետեւականութիւնը կրնայ շատ դիւրաւ հասկցուիլ : Եւ աս սկզբունքներու եւ կանոններու դրութիւնն աւանդող դիտութիւնը կամ արուեստը Տրամաբանութիւնն է :

4. Ապա հասկցուեցաւ թէ Տրամաբանութիւնը (լօժիգ) դիտութիւն եւ արուեստ մըն է որուն առարկան որ եւ իցէ իմաստասիրութեան (մտքին քիչ մը յառաջ բացատրուած երրորդ գործողութեանը) հետեւականութիւնը կամ անհետեւականութիւնը ցուցնել է . այսինքն ցուցնել թէ երկու նախադասութենէ հանուած հետեւութիւն կամ մակաբերութիւն մը երբ իրօք հետեւութիւն է եւ երբ չէ . եւ որովհետեւ մինակ հետեւական իմաստասիրութիւն մը բուն կամ վաւերական ձեռնարկութիւն է, ըսել է թէ Տրամաբանութիւնը որ եւ իցէ ձեռնարկութեան վաւերականութիւնը ճանչնալ պիտի սորվեցընէ, ոչ թէ որ եւ իցէ ըմբռման եւ դատողութեան

կամ նախադատութեան ճշմարտութիւնը դիտնալ ։
Եսկ աս վերջինն ընող բնաւ գիտութիւն մը կամ
արուեստ մը չկայ . արդարեւ ըմբռմանց անորոշու-
թեանը եւ նախադատութեանց ստութեանը գէմ շատ
մը զգուշութիւններ կամ գիտողութիւններ կրնան
տրուել ։ Ինչպէս որ աս գրքին մէջ ալ տրուած են ,
բայց ան ամեն զգուշութիւններն ու կանոնները
չեն կրնար այնպէս միօրինակ եւ անվրէպ , գրեթէ
մեքենայապէս , անորոշութենէ եւ սխալելէ կամ խաբ-
ուելէ պահպանել , ինչպէս որ իմաստասիրութեան
անհետեւականութիւնը ճանչնալու համար տրուած
սկզբունքն ու կանոնները կ'ընեն ։ Աստարեալ տրա-
մաբանութիւն մը առանց նախապաշարման եւ աղէկ
սորվող մը ասիկա փորձով պիտի տեսնէ ։

5. Ըսինք , առանց նախապաշարման . քանզի
տրամաբանութեան գէմ երկու նախապաշարում եւ-
ղած է . ոմանք տրամաբանութիւնն ապաժաման եւ
ապիկար " գիտութիւն մը համարեցան անոր համար
որ , որ եւ իցէ դատողութեան ճշմարտութիւնը կամ
ստութիւնը մէկէն եւ անվրէպ ճանչցնելու բաւա-
կան չէ , ուստի եւ իշխեցին ըսել թէ հասարակաց
միտքը կամ ուղիղ բանն ամեն տրամաբանութենէ
աւելի է ։ Բայց ասիկա տրամաբանութենէ անհնա-
րին բան պահանջել է , ուստի եւ անտեղի ։ Արիչնե-
րը տրամաբանական սկզբունքներուն եւ կանոննե-
րուն՝ որոնք իմաստասիրութեան հետեւականութիւ-
նը միայն ցուցնելու կը ծառայեն , տրամաբանական
դորութիւնն ուրացան , եւ դանոնք իբրեւ ջնջին
նրբութիւններ բոլորովին մերժել ուղեցին , ըսելով
թէ ձեռնարկութեան մը նախադատութիւններուն
ճշմարտութիւնը ճանչնալէ ետքը , հետեւականու-

Թիւնն ինքնին կը ճանչցուի : Ասոնք թերեւս չկր-
ցան ըմբռնել թէ դատողութեան (նախադասութեան)
մը ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը , եւ իմաստա-
սիրութեան մը հետեւականութիւնն ու անհետեւա-
կութիւնը բոլորովին տարբեր բաներ են . եւ աս
վերջինն այնչափ կարեւոր է որչափ առաջինը . եւ
կրնանք տրամաբանութեան անունը դիտութեանց
ցանկէն ջնջել անոր համար որ այս ինչ բանը կը
սորվեցնէ եւ ոչ այն ինչ . ապա թէ ոչ հարկ էր
քերականութիւնն ալ մերժել վասն զի թուաբանու-
թիւն չէ , եւ թուաբանութիւնը՝ վասն զի քերա-
կանութիւն չէ . մանաւանդ որ նախադասութեանց
ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնն առ հասարակ ,
ինչպէս համառօտիւ ցուցցինք , դիտութեան կամ
արուեստի նիւթ չի կրնար ըլլալ , ուր իմաստասի-
րութեան հետեւականութիւնը կամ անհետեւակա-
նութիւնը նոյնը կրնայ ըլլալ :

6. Բայց թէ տրամաբանութիւնը մեզի որ եւ ի-
ցէ իմաստասիրութեան մը հետեւականութիւնը կամ
անհետեւականութիւնը միայն սորվեցնելով ալ , մեզ
ինչ աստիճան մոլորութենէ կը պահէ , հետեւեալ
դիտողութենէն յայտնի պիտի տեսնուի : Արդարեւ
կրնայ ըլլալ որ իմաստասիրութիւն մը տրամաբա-
նօրէն հետեւական ըլլայ , եւ տակաւին խաբէական
ըլլայ . այսպիսի ձեռնարկութեան մը խաբէութիւնը
կամ ստութիւնը ճանչնալու համար , նախադասու-
թիւններուն նիւթոյն կամ իմաստին ճշմարտութեանը
տեղեակ ըլլալ հարկ է , զոր օրինակ , դնենք թէ ցեղը
կորսուած անասնոյ մը կմախը գտնուեցաւ , եւ ա-
պացուցուեցաւ թէ անասունը եղջերաւոր էր , եւ
անոր եղջերաւոր ըլլալէն մէկը հետեւցուց թէ ա-

նասունը որոճացող էր . այսպէս , Ամեն եղջերաւոր որոճացող է , աս կենդանին եղջերաւոր էր , ասպա որոճացող էր . աս իմաստասիրութիւնը ոչ միայն հետեւական է , քանզի հետեւականութեան կանոններուն ամենեւին դէմ չէ , այլեւ ճշմարիտ է . եւ ճշմարիտ ըլլալուն պատճառը սա է որ առջի երկու նախադասութիւնները ճշմարիտ են : Բնադէտներն ասպացուցած են թէ ամեն եղջերաւոր որոճացող է . երկրորդն ալ , այսինքն , ան անասնոյն ալ եղջերաւոր ըլլալն ասպացուցուած են թաղրեցինք , ուստի եւ երրորդը հարկաւ ճշմարիտ կ'ըլլայ : Բայց եթէ ես ան երկու նախադասութեան ճշմարտութիւնը չգիտնամ մինակ ձեռնարկութեան հետեւականութենէն չեմ կրնար հետեւցնել թէ հետեւութիւնը ճշմարիտ է : Բայց , ասոր հակառակ , կրնան այնպիսի դէպքեր ըլլալ , ուր ձեռնարկութեան նախադասութիւնները ճշմարիտ են , բայց իմաստասիրութիւնը հետեւական չըլլալուն համար , իմաստասիրութիւն չէ , ուստի եւ ես , իմաստասիրութեան անհետեւականութիւնը տեսնելու պէս , նախադասութեանց ճշմարտութիւնը չգիտնալու ալ ըլլամ , իրաւունք ունիմ հետեւութիւնը մերժելու , իբրեւ խարէական : Ձոր օրինակ . դնենք թէ ուրիշ անասնոյ մը կմախք գրանուեցաւ , եւ ասպացուցուեցաւ թէ անասունը եղջերաւոր չէր . եւ մէկը կ'ուզէ ասկէ հետեւցնել թէ անասունը որոճացող չէր . այսպէս . Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . աս անասունը եղջերաւոր չէր . ասպա որոճացող ալ չէր : Թէպէտ աս ձեռնարկութեան ալ առջի երկու նախադասութիւնները ճշմարիտ են , (առաջինը բնադէտներէն ասպացուցուած է . երկրորդն ալ , անանասնոյն եղջերաւոր չըլլալն , ասպա-

ցուցուած կ'ենթադրենք) բայց այնպէս, իմաստասիրութիւնը տրամաբանօրէն հետեւական ըլլալուն համար, ես առջի երկու նախադասութեան ճշմարտութիւնն ամենեւին առանց վնասելու, հետեւութիւնը բացէ 'ի բաց կը մերժեմ:

Արդարեւ աս վերջի ձեռնարկութեան եւ ուրիշ շատերու, անհետեւականութիւնը շատ յայտնի եւ գիւրբին է, բայց տրամաբանութեան անտեղեակ մէկը գրեթէ միշտ անհետեւականութիւնը չի կրնար գիտնալ. ուստի եւ, եթէ նախադասութիւններուն նիւթը շատ յայտնի է, կրնայ հասկնալ թէ խարէութիւն է, բայց խարէութեան յորում կայանալը չի կրնար գիտնալ. եթէ նախադասութիւններուն ճշմարտութիւնը գիտնալ իր հասողութենէն վեր է, անհետեւականութիւնը չիմանալուն համար, շատ գիւրաւ կրնայ խարուիլ, եւ ան որ բնաւ հետեւութիւն չէ, իբրեւ հետեւութիւն ընդունել: Քանի մը շատ գիւրբին եւ յայտնի ըլլալէն չի հետեւիր թէ անօր դէմ եղած ամեն սխալ հասկնալու համար՝ հասարակաց միտքը կամ ուղիղ բանը միայն բաւական էր, եթէ գիտութիւնը կամ արուեստը բնաւ օգնութեան չհասնէր: Քերականութեան եւ թուաբանութեան չորս կանոններուն օրէնքներն ալ շատ յայտնի եւ գիւրբին են, բայց ինչու համար գրեթէ չենք կրնար գտնել մէկը որ առանց քերականութիւն սորված ըլլալու, միշտ անսխալ գրէ, կամ առանց թուաբանական չորս կանոնները գիտնալու՝ բարձման կամ բաղմասպատկութեան կամ բաժանման հաշիւներու գործողութիւններն անօրէպ կատարէ:

Ապա ուրիմն տրամաբանութիւնը որ եւ իցէ ձեռնարկութեան հետեւականութիւնը միայն ճանչնալ

սորվեցնելով ալ, մեղի մեծ ծառայութիւն ըրած կ'ըլլայ, եւ մեղ շատ մոլորութիւններէ կը պահէ: Շատ դէպքերու մէջ ուղղակի, այսինքն միայն անհետեւականութիւնը տեսնելով. իսկ ուրիշ դէպքերու մէջ ալ ուր միայն հետեւականութիւնը գիտնալ բաւական չէ, սա առաւելութիւնը կ'ունենանք, որ հետեւականութեան վրայ վստահ ըլլալով, նախադասութեանց ճշմարտութեանն 'ի խնդիր կ'ելլենք: Աս ըսուածները բաւական են ցուցնելու թէ տրամաբանութիւնը ինչ մեծ արժէք եւ կարեւորութիւն ունի, եւ քանի որ բացարձակ եւ առհասարակ դատողութեանց ճշմարտութեանը կամ ստութեանը համար մասնաւոր գիտութիւն մը չկայ, տրամաբանութիւնն իր սեռին մէջ ճշմարտութիւնը որոնելու եւ ստուգելու առաջին գիտութիւնն է:

7. Արտիկտեւ տրամաբանութիւնը մտքին իմաստասիրելու գործողութիւնն իրեն աւարկայ ունի, եւ անոր մէջ հետեւականութիւն կամ անհետեւականութիւն կը գիտէ, բուն եւ ուղղակի իմաստասիրութեան կամ ձեռնարկութեան վրայ պիտի խօսի. իսկ պարզ ըմբռնման եւ դատողութեան, կամ եզրներու նախադասութեանց վրայ անուղղակի միայն, եւ այնչափ որչափ իր բուն նպատակին հարկաւոր է: Տրամաբանութիւնը ձեռնարկութեան վրայ խօսած ատեն անոնց կերպը կը գիտէ, քանզի իմաստասիրութեան վաւերականութիւնը կերպէն կախում ունի. ասով ձեռնարկութեանց կերպին կողմանէ եղած խարէութիւններէ ուղղակի կ'ազատէ: Եւ որովհետեւ խարէութեանէ խստա ազատ ըլլալու համար, շատ անգամ նախադասութեանց նիւթն ալ գիտնալ հարկ կ'ըլլայ, թէպէտ նախադասութեանց նիւթը (ճշմար-

տութիւնը կամ ստութիւնը) ընդհանուր կանոնով մը
չի կրնար անվրէպ ցուցուիլ, տրամաբանութիւնն աս
մասին ալ պէտք եղած զգուշութիւններն ու դիտո-
ղութիւնները կարելի եղածին չափ կ'աւանդէ :

Ուստի մենք աս տրամաբանութեան մէջ նախ
եզրներու եւ նախադասութեանց վրայ պիտի խօ-
սինք . եւ աս է մեր առաջին մասը որ ձեռնարկու-
թեան Գրքի-Ներքին պիտի բովանդակէ : Երկրորդ մա-
սը ձեռնարկութեան վրայ է, եւ ասիկա տրամաբա-
նութեան Բարձրագոյն մասը կրնանք կոչել, քանզի ա-
սոր մէջ պիտի ցուցնենք թէ այլ եւ այլ կարգի (պարզ
եւ յօդուածոյ) ձեռնարկութիւններ իրենց մասունք-
ներէն (եզրներէ եւ նախադասութիւններէ) ինչպէս
կը բաղադրուին : Երրորդ մասը կը բովանդակէ այն-
պիսի արուեստական եզրներու մեկնութիւնը, որոնք
թէպէտ ձեռնարկութիւններուն վաւերականութիւնը
հասկնալու համար անհրաժեշտ հարկաւոր չեն, բայց
եւ այնպէս տրամաբանութեան կը վերաբերին : Զոր-
րորդ մասը կ'է տրամաբանական եւ ոչ տրամաբա-
նական կամ Ներքին կոչուած խարէութեանց վրայ է .
աս ան մասն է որուն համար ըսինք թէ նախադա-
սութեանց ճշմարտութեանը կամ ստութեանը համար
զգուշութիւններ եւ դիտողութիւններ են : Աերջին
մասին մէջ ձեռնարկութեան բաժանմանը կամ տե-
սակներուն վրայ պիտի խօսինք :

Հոս տրամաբանութեան դիտութիւն եւ արուեստ
ըլլալուն վրայ քանի մը դիտողութիւն ընել հարկ է :

8. Մտքին իմաստասիրելու գործողութեանը վրայ
ուշադիր մարդոց կողմանէ ինչ դիտողութիւններ որ
եղած են, եւ աս մասին անոնց փորձառութիւնը
ինչ դիտութիւն կամ ծանօթութիւն որ ստացած է :

անոնց ամենն ալ տրամաբանութեան մէջ կը դրու-
նուին : Փորձառութիւնն ու գիտողութիւնները ցը-
ցուցած են որ , իմաստասիրելու գործողութիւնը բը-
նական եւ անխախտ օրէնքներ ունի , որոնց հա-
մեմատ միայն իմաստասիրութիւն կամ ձեռնարկու-
թիւն մը վաւերական կրնայ ըլլալ :

9. Տրամաբանութիւնը գիտութիւն եւ արուեստ
է : Իբրեւ գիտութիւն , տրամաբանութիւնը պէտք
էր որ այն բնական եւ անխախտ օրէնքներէն ընդ-
հանուր սկզբունքներ հանէր , եւ , իբրեւ արուեստ ,
այն սկզբունքներուն վրայ հիմնուած գործնական
կանոններ շինէր : Արդ տրամաբանութիւնը մտքին
իմաստասիրելու գործողութեանը վրայ , այն գոր-
ծողութեան անխախտ եւ միօրինակ օրէնքներէն
առնուած ստոյգ եւ անվրէպ սկզբունքներ , եւ այն
սկզբունքներուն վրայ հիմնուած անստերիւր կա-
նոններ ունի . ապա թէ ոչ տրամաբանութիւնը ոչ
տեսական գիտութիւն մը , ոչ ալ գործնական ար-
ուեստ մը կրնար ըլլալ . այսինքն՝ ոչ կրնար իմաս-
տասիրելու գործողութեան օրէնքները մեզի իմա-
ցընել կամ ճանչցնել , ոչ ալ կրնար այն սկզբունք-
ներուն համեմատ մեր իմաստասիրութիւնները ձեռ-
նարկութեամբ շինելու , զանոնք կարգելու եւ ուղ-
ղելու (սրբագրելու) հնարքը մեզի սորվեցնել : Հի-
մա մենք ոչ միայն իմաստասիրելու գործողութեան
ինչ օրէնքներ ունենալը սկզբունքներով կը ճանչ-
նանք , այլ եւ իմաստասիրութիւնները միօրինակ
կերպով վաւերական ձեռնարկութեանց կրնանք շըր-
ջել , կամ շրջուածներուն ուղղութիւնը կամ սխա-
լը (վաւերականութիւնը կամ անվաւերականութիւ-
նը , հետեւականութիւնն ու անհետեւականութիւնը)

ճանչնալ եւ դանձնք, պէտք եղած ատեն, ուղղել կամ հերքել :

Ըսել է թէ արամաբանութիւնը, մտքին իմաստասիրելու գործողութեանը կատարեալ մէկ դրութիւնն է, եւ այսպէս ըլլալով՝ ամեն մարդ միօրինակ կերպով արամաբանութիւն կրնայ սորվիլ : Ինչպէս որ քերականութիւնը լեզուի՝ (խօսելու), թուաբանութիւնը՝ հաշուելու գործողութեանց կատարեալ գրութիւններն են, եւ ամեն մարդ դանձնք միօրինակ կրնայ սորվիլ :

10. Որ եւ իցէ բան գրութիւն ընելով իբրեւ գիտութիւն եւ արուեստ սորվեցնելու կարող ըլլալու համար, հարկ է որ այն գիտութիւնը կամ արուեստն ունենայ որոշ սահմանուած յատուկ արուեստական եղբներ (բառեր), եւ մասնաւոր գիտնական լեզու մը, ասպա թէ ոչ այն ընդհանուր սկզբունքներն ու մասնաւոր կանոնները չի կրնար բացատրել եւ իմացնել : Եթէ քերականութիւնն ու թուաբանութիւնը յատուկ բառերով իրենց արուեստական լեզուն չունենային, մարդիկ կարող պիտի չըլլային խօսելն ու հաշուելն, իբրեւ գիտութիւն կամ արուեստ, միօրինակ, որոշ, յատակ եւ դիւրին կերպով սորվիլ կամ ուրիշի սորվեցնել : Աս է պատճառը որ քերականութեան եւ թուաբանութեան արուեստական լեզուն չգիտցող մարդոց, չենք կրնար որոշ կերպով մը այն գիտութեանց վրայ խօսիլ, եւ եթէ անոնց վրայ բան մը հասկցնել ուղենք, այն մարդոց հետ արուեստական եղբներ գործածել եւ այն գիտութեանց յատուկ գիտնական լեզուովը խօսիլ չկրնալով, մեծ դժուարութիւն կը կրենք : Արեւմտեան գիտութիւն կամ արուեստ արուեստական բա-

ներ եւ յատուկ դիմնական լեզու մը ունենալու է . եւ այն դիտութիւնը կամ արուեստը սորվիլ ուղղղին անհրաժեշտ հարկ է որ այն արուեստական լեզուն բոլոր բառերովն աղէկ հասկնայ , միտք առնէ , եւ զանոնք գործածէ : Տրամաբանութիւնն ալ իր յատուկ արուեստական լեզուն ունի , եւ տրամաբանութիւն սորվել ուղղղն՝ ասոնք խնամով եւ զգուշութեամբ սորվելու է : Եւ տրամաբանութեան արուեստական կզրներն , արուեստական լեզուն , քերականութեան եւ թուաբանութեան յատուկ արուեստական լեզուէն ու բառերէն աւելի դժուարին չեն :

1. Մտքին երեք գործողութիւնները որոնք են . 2. Ասոնք ինչ թերութիւններ կրնան ունենալ . 3. Ան երեքէն որն անվրէպ կանոնի տակ կիյնայ . 4. Տրամաբանութեան առարկան բուն ինչ է . 5. Տրամաբանութեան դէմ եղած նախապաշարմունքները . 6. Տրամաբանութեան կարելորութեանը պատճառը . 7. Տրամաբանութիւնը բուն ինչ բանի վրայ կը խօսի . 8. Չեղանակութիւն մը ինչ բանով վաւերական կրնայ ըլլալ . 9. Տրամաբանութիւնն ինչու համար զիտութիւն եւ արուեստ է . 10. Տրամաբանութիւնն , իրել գրութիւն մը , ի՞նչ բան հարկ էր որ ունենար :

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ .

ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՄԱՍԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ

ԵՁԲ. ՆԱԽԱԳԱՍՈՒԹԻԻՆ

11. Քի՞ մը յառաջ ըսինք թէ մտքին այն գործողութիւնը՝ որ իմաստասիրութիւն կը կոչուի, երբ խօսքով կը բացատրուի, ձեռնարկութիւն* կ'ըսուի :

12. Իմաստասիրել կամ ձեռնարկելը՝ երկու նախադասութենէ երրորդ մը հետեւցնելն է : Ուստի պէտք է գիտնալ որ ,

1. Ձեռնարկութեան մը մէջ , յայտնի կամ լռելեայն , երեք նախադասութիւն պիտի գտնուի .

2. Երեք նախադասութիւններուն երկուքը , այսինքն անոնք յորոց երրորդը կը հետեւի , Ն-Ի-ԴԻ-Է-Լ կը կոչուին . իսկ այն երրորդը որ առջի երկուքէն հարկաւ կը հետեւի , Ե-Դ-Է-Լ կ'ըսուի .

3. Իւրաքանչիւր նախադասութիւն երեք գլխաւոր մաս ունի , Ե-Դ-Է , Ս-Դ-Է և Կ-Է : Ենթական ան բառն է որուն վրայ ստորոգելին կը ստորոգուի , այսինքն կը հաստատուի կամ կը ժխտուի . Ստորոգելին՝ այն հաստատուած կամ ժխտուած բառն է .

* Այլ և այլ բառեր կամ բացատրութիւններ կան որոնք մտքին միեւնոյն (իմաստասիրելու) գործողութեանը կը պատշաճին , կամ նոյն գործողութիւնը կը նշանակեն . զոր օրինակ . Փաստ տալ . Եզրակացութիւն հանել , Ձեռնարկութիւն մը յառաջ բերել , Մակարերել , Հետեւցնել , Հետեւութիւն հանել , Կէտ մը ապացուցանել , Եզրակացութիւն մը հաստատել , Ձեռնարկութիւն մը հերքել , այլովքն հանդերձ :

Կապն այն երկուքին մէկը միւսին վրայ հաստատող կամ ժխտող բառն է, որ միշտ էական բայն է :

Ստորոգելին ու Կապը զատ կ'ըլլան, երբ բայն էական բայն է . երբ բայն ածական բայ մը, այսինքն էական բայէն զատ՝ ուրիշ որեւիցէ բայ մըն է, Ստորոգելին Կապին հետ միացեալ կ'ըլլայ :

Ենթական ու ստորոգելին եւ կը կոչուին, ուստի ամեն նախադասութիւն երկու եզր կ'ունենայ : Ենթական սովորաբար առաջ կը դրուի, ստորոգելին ետքը . բայց աս կարգն էական չէ, կրնայ երբեմն ստորոգելին առաջ ու ենթական ետքը դրուիլ . եւ ան ատեն պէտք է խօսքին խմաստէն ենթական ստորոգելիէն զանազանել :

Նախադասութեան մէջ կրնան ուրիշ բառեր ալ գտնուիլ, բայց այն բառերը երկրորդական են, եւ երկու եզրէն մէկուն այսինքն՝ ենթակային կամ ըստորոգելոյն կը վերաբերին . բայց նախադասութեան մէջ աս երկուքին միտ կը դրուի, երկրորդական բառերն, իբրեւ ենթակային կամ ստորոգելոյն մէկ պարագան կամ որպիսութիւնը ցուցնող, անոնց հետ կից կամ խառն կը մտածուին, այնպէս որ նախադասութիւնը միշտ երկու եզր ունեցած կը համարուի եւ այնպէս է :

Երբ կապն, այսինքն՝ բայը հաստատական է, նախադասութիւնը հոգորդական կը կոչուի . երբ բայը բացասական է նախադասութիւնը հոգորդական կ'ըսուի :

15. Հրամայական եւ Հարցական խօսքեր, ըստ տրամաբանութեան, նախադասութիւն չեն, լոկ ձգտեն . զոր օրինակ, Եղբայրդ ուր է . Կանչէ . նախադասութիւն չեն . առջինը Հարցում է, երկրորդը հրաման : Ամեն նախադասութիւն վճիռ է, բայց ա-

մենն վճիռ նախադասութիւնն չէ : Ասոր պատճառը սա է որ նախադասութիւնն ըսելով՝ դատողութիւնն , այսինքն երկու գաղափարաց իրարու հետ համաձայնութիւնը կամ անհամաձայնութիւնը հաստատել կը հասկըցուի . ան որ կը հարցնէ կամ կը հրամայէ՝ դատողութիւնն մը ըրած չըլլար , ուստի եւ այնպիսի խօսքեր նախադասութիւնն չեն :

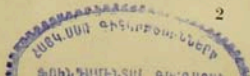
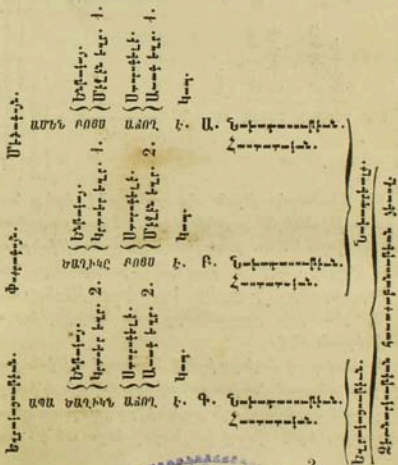
Ըսինք թէ ամեն ձեռնարկութիւնն պէտք է որ , յայտնի կամ լռելեայն , երեք նախադասութիւնն ունենայ : Եւ թէ՛ աս նախադասութիւններուն երկուքը նախադրեալ կը կոչուին , մէկն ալ եզրակացութիւնն : Հիմա պէտք է դիտնալ

14. Թէ՛ երկու նախադրեալներուն մէկը Մէք-ք-ն Ն-ք-ք-ն էլ , կամ լոկ՝ Մէք-ք-ն կը կոչուի , իսկ միւսը՝ Փ-ք-ք-ն Ն-ք-ք-ն էլ , կամ լոկ՝ Փ-ք-ք-ն կը կոչուի :

15. Ձեռնարկութեան մը երեք նախադասութիւններուն մէջ մինակ երեք եզր (բառ) կը գըտնուի . թէպէտ ամեն նախադասութիւնն երկերկու եզր կ'ունենայ , ուստի եւ երեք նախադասութիւնն վեց եզր պիտի ունենայ , բայց ձեռնարկութեան երեք նախադասութիւններուն մէջ երեք եզր միայն կայ , ամեն մէկը կրկնուելով կամ երկու անգամ պատահելով՝ կըլլայ վեց բառ , բայց երեք եզր :

16. Ձեռնարկութեան երեք եզրները կը կոչուին , Ա-ք էլք , Կ-ք էլք եւ Մէքք էլք : Եզրակացութեան Ստորոգելին , բոլոր ձեռնարկութեան մէջ ուր որ պատահի , Աւագ եզր կը կոչուի . Եզրակացութեան Նութական , բոլոր ձեռնարկութեան մէջ , Կրտսեր եզր կը կոչուի . իսկ մնացած երրորդ եզրը որուն հետ Աւագ եւ Կրտսեր եզրները կը բաղդատուին , Միջին եզր կը կոչուի :

17. Ըսինք որ երկու նախադրեալներուն մէկը Մեծագոյն, միւսը Փոքրագոյն կը կոչուի. Մեծագոյն կոչուած նախադրեալն ան է որ Աւագ եզրը կը պարունակէ, Փոքրագոյն կոչուած նախադրեալն ան է որ Կրտսեր եզրը կը բովանդակէ, իսկ Միջին եզրը երկու անգամ, մէյ մը Մեծագոյն մէյ մ'ալ Փոքրագոյն նախադրեալին մէջ կը պատահի. եւ Մեծագոյնին մէջ՝ Աւագ եզրը Միջին եզրին հետ կը բաղդատուի, Փոքրագոյնին մէջ ալ Կրտսեր եզրը նոյն Միջին եզրին հետ կը բաղդատուի. իսկ Եզրակացութեան մէջ Միջին եզր չկայ, այլ Աւագ եզրն ու Կրտսեր եզրը իրարու հետ կը բաղդատուին:

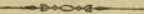

տի եւ կ'ըսուի թէ Այս ինչ կամ այն ինչ ձեռնարկութեամբ (այսինքն Նախադրեալով) սա կամ սա ապացուցուած է :

Երբեմն Ձեռնարկութիւն բառով կ'իմացուի նաեւ Ձեռնարկութեանց շարք մը , այսինքն , քանի մը իրարու հետ կապուած Ձեռնարկութիւններ , որոնք վերջնական եզրակացութիւն մը յառաջ կը բերեն :

20. Գարձեալ պէտք է գիտնալ որ երկու նախադրեալներէն՝ Մեծագոյնը (առաջ գրուածը) , հասարակ խօսքի մէջ շատ անգամ Սիւշ-ւ-ւ+ կը կոչուի , իսկ Փոքրագոյնը՝ Փ-ւ-ւ :

11. Ձեռնարկութիւնն ինչ է . 12. Ձեռնարկութեան մասերը որոնք են . 13. Վճռոյ ու նախադասութեան մէջ եղած արբերութիւնը . 14. Նախադրեալներն ինչպէս կը կոչուին . 15. Ձեռնարկութեան մէջ քանի եզր կայ . 16. Երեք եզրներն ինչպէս կը կոչուին . 17. Ո՛ր նախադրեալ ի՛նչ եզր կը պարունակէ , եւ եզրակացութիւնն ինչ եզր . 18. Հաւարարանութիւնն ինչ է . 19. Ձեռնարկութիւն բառը սովորական լեզուի մէջ ուրիշ ինչ կը նշանակէ . 20. Երկու նախադրեալներուն հասարակ խօսքի մէջ ուրիշ ինչ անուններ կը տրուին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆՅ ԲԱՆԱԿՈՒԹԻԻՆԵՆ,
ՈՒ ՈՐՊԻՍՈՒԹԻԻՆԵՆԸ

21. Ամեն նախադասութեան մէջ միտ դնելու երկու կարեւոր բան կայ . այսինքն նախադասութեան Բ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ ու Ո-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ :

22. Նախադասութեան քանակութիւնը՝ նախադասութեան ենթակային ընդհանուր կամ մասնաւոր ըլլալն է, երբ ենթական ընդհանուր առնուած է, նախադասութիւնն ըստ քանակութեան Ընդհանուր, ենթական ալ Բնութիւն կը կոչուի: Երբ ենթական ըստ մասին առնուած է, նախադասութիւնն ըստ քանակութեան Մասնաւոր, ենթական ալ Անբնութիւն կը կոչուի:

Ենթական ընդհանուր առնուած, ուստի եւ բաշխեալ է, երբ խօսքը ենթակայիւ նշանակուած իրերուն բոլոր սեռին կամ ամբողջ դասուն վրայ է, զոր օրինակ երբ կըսեմ. Մարդ բանական է, կամ որ նոյն է, Մարդիկ բանական են, աս նախադասութիւնն ըստ քանակութեան ընդհանուր է, եւ Մարդ կամ Մարդիկ ենթական բաշխեալ է, քանզի Մարդ կամ Մարդիկ ըսելով հոս բոլոր մարդկային սեռը կ'իմացուի, կամ -հոն մարդ, Բոլոր մարդիկ, որ եւ ի՞նչ մարդ կը նշանակէ: Աս տեսակ նախադասութեան մէջ շատ անգամ -հոն, Բոլոր, որ եւ ի՞նչ, կամ ասոր նման ընդհանրութիւն ցուցնող բառ մը կը դրուի, եւ եթէ չդրուած ըլլայ, լռելեայն կ'իմացուի: Ենթական ըստ մասին առնուած, ուստի եւ Անբաշխ է, երբ խօսքը ենթակայիւ նշանակուած իրերուն ոչ թէ բոլոր սեռին կամ ամբողջ դասուն, այլ մէկ մասին վրայ է. զոր օրինակ, երբ կ'ըսեմ. Քոչուները կ'երգեն, աս նախադասութիւնն ըստ քանակութեան մասնաւոր է, եւ թոչուները ենթական ալ Անբաշխ է, քանզի, թոչուները, ըսելով, հոս ամեն թոչուն, բոլոր թոչուները, որ եւ իցէ թոչուն չիմացուիր, այլ, թոչուներէն -հոն կ'երգեն կամ -հոն թոչուներ որ կ'երգեն, կը նշանա-

կէ։ Աս տեսակ նախադասութեանց մէջ ալ ենթա-
կային հետ -իւն, իւն -ի, եւ կամ ասոնց նման մաս-
նականութիւն ցուցնող բառեր կը գործածուին, եւ
եթէ այնպիսի բառ մը գործածուած չէ, լուելեայն
կ'իմացուի, ուստի եւ միշտ նախադասութիւնը
մասնաւոր է։

23. Պէտք է գիտնալ որ Մասնաւոր բառը հա-
սարակ գործածութեան մէջ շատ անգամ անհատի
մը համար ալ կ'ըսուի. բայց տրամաբանութեան մէջ
Մասնաւոր բառը ոչ թէ անհատի, այլ ընդհանուր
սեռի կամ ամբողջ դասու մը վերաբերեալ իրերուն
մէկ մասին համար կ'ըսուի. այնպէս որ, երբ նախա-
դասութեան մը ենթական անհատ մը կը ցուցնէ, այն
նախադասութիւնը մասնաւոր չէ, ոչ ալ անոր են-
թական անբաշխ է. այլ այնպիսի նախադասութիւն
մը ընդհանուրի հետ հաւասար է։

24. Ան նախադասութիւնները որոնց ընդհանուր
կամ մասնաւոր ըլլալը, Ա՞ն կամ Ո՞ն, եւ կամ ա-
սոնց նման բառերով բացատրուած չէ, Ա՞ն նա-
խադասութիւն կը կոչուին։ Ձոր օրինակ, Թռչուն-
ները ձուածին են, Թռչունները կ'երգեն, Անորոշ
նախադասութիւններ են, թէպէտ առաջինն Ընդհա-
նուր, երկրորդը Մասնաւոր է։

25. Նախադասութեան որպիսութիւնը՝ նախա-
դասութեան հաստատական եւ ժխտական ըլլալն
է։ Երբ նախադասութիւն մը ժխտական է, ստորո-
գելին ընդհանուր առնուած կ'ըլլայ, ուստի եւ Բաշխ-
եալ կը կոչուի, եւ նախադասութիւնն ըստ որպի-
սութեան ընդհանուր է։ Ասոր հակառակ, երբ նա-
խադասութիւն մը հաստատական է, ստորոգելին
ըստ մասին առնուած կ'ըլլայ, ուստի եւ Անբաշխ կը

կոչուի . նախադասութիւնն ալ ըստ որպիսութեան մասնաւոր է :

Եթէ աղէկ միտ դրուի , դիւրաւ կը հասկցուի թէ ինչու համար ժխտական նախադասութեան ըստորոգելին միշտ ընդհանուր առնուած , կամ Բաշխեալ է , եւ Հաստատական նախադասութեան ստորոգելին միշտ մասնաւոր առնուած , կամ Անբաշխ է : Երբ ստորոգելի մը ենթակայի մը վրայ կը ժխտենք , անոր ամենեւին , կամ , ըստ բոլորին , բոլոր ընդարձակութեամբը ենթակային անյարմար ըլլալը կը վճռենք . աս տեսութեամբ կ'ըսուի թէ այն ստորոգելին ընդհանուր , ըստ բոլորին կամ իր բոլոր ընդարձակութեամբն առնուած , ուստի եւ բաշխեալ է : Զոր օրինակ երբ կ'ըսեմ Բոյսը մետաղ չէ , հարկաւ կը հասկնամ թէ մետաղ բառն իր բոլոր ընդարձակութեամբը բոյս ըսուած բանին չի յարմարիր . կամ բոյս ըսուած բանը մետաղ բառով նըշանակուած իրերուն սահմանին մէջ չէ , անկէ բոլորովին դուրս է , ուստի եւ մետաղ բառը բոյս բառին վրայ իր բոլոր ընդարձակութեամբը , կամ համօրէն ժխտուած է :

Բայց երբ ստորոգելի մը ենթակայի մը վրայ կը հաստատենք , անոր ըստ մասին միայն ենթակային յարմար ըլլալը կը վճռենք . ուստի եւ Հաստատական նախադասութեան ստորոգելին յիշուի ըստ մասին առնուած , եւ Անբաշխ կը կոչուի : Զոր օրինակ երբ կ'ըսեմ թէ Երկաթը մետաղ է , բնական է կամ պէտք է որ հասկնամ թէ մետաղ բառը ոչ թէ իր բոլոր ընդարձակութեամբն այլ ըստ մասին միայն յարմար կը տեսնեմ երկաթ ըսուած բանին . կամ թէ ըսեմ , Երկաթը մետաղ է ըսելով , մետաղ բառը

բողորովին երկաթին չեմ սեպհականեր, այլ կ'իմա-
նամ թէ՛ թէեւ Երկաթը մետաղ է, սակայն կրնայ
ուրիշ բան մ'ալ գտնուած ըլլալ որուն նոյն մետաղ
բառը նոյնպէս կրնայ յարմարիլ. քանզի Երկաթը
մետաղ է ըսելով չիմացուիր թէ միայն երկաթը
մետաղ է, անկէ ուրիշ բան մետաղ չէ. ուստի յայտ-
նի կը տեսնուի թէ Երկաթը մետաղ է, նախադա-
սութեան մէջ, մետաղ ստորոգելին համօրէն չառի,
այլ ըստ մասին. եւ աս տեսութեամբ իրաւացի է
ըսել թէ Հաստատական նախադասութեան ստորո-
գելին ըստ մասին առնուած կամ անբաշխ է, եւ
հետեւեալէս հաստատական նախադասութիւնն ալ
ըստ որպիսութեան մասնաւոր է:

Աս պարագան, այսինքն ժխտական նախադա-
սութեան ստորոգելւոյն՝ ընդհանուր առնուած (բաշխ-
եալ), եւ Հաստատական նախադասութեան ստորո-
գելւոյն ըստ մասին առնուած (անբաշխ) ըլլալն այն-
պէս բնական է որ այլազգ չի կրնար իմացուիլ, եւ
այսպէս ըլլալը ժխտման եւ Հաստատութեան բը-
նութենէն է:

26. Արդարեւ կրնայ ըլլալ որ հաստատական նա-
խադասութեան մը ստորոգելին ալ բաշխեալ (ընդ-
հանուր առնուած) ըլլայ. բայց աս կ'ըլլայ ան նա-
խադասութեանց մէջ, որոնց ստորոգելին նոյն են-
թակային վրայ միայն կրնայ ըսուիլ եւ ոչ ուրիշի
մը վրայ. եւ յայտնի է որ այսպիսի ստորոգելի մը
ենթակային հետ միեւնոյն ընդարձակութիւնն ունե-
ցած, կամ ենթակային հետ միեւնոյն եղած կ'ըլլայ.
Այսպէս են ան ստորոգելիները որոնք ենթակային
ճիշդ սահմանը կամ բացայայտին են. Զորօրինակ,
Արմենակ Հոյս երես յարէ է. հոս Հոյս երես յարէ բա-

27. Իմաստասիրելու գործողութիւնը կատարեալ հասկցած ըլլալու համար, մտքին ուրիշ երկու գործողութիւնն ալ գիտնալ պէտք է: Աս երկու գործողութիւնները Վեր-ձեւ- եւ հ-ձեւ-ձեւ- գործողութիւններն են:

28. Կը տեսնենք որ բնութեան մէջ ամեն անհատ անձ եւ իր, այնպիսի յատկութիւններ կամ առանձին նշաններ եւ հանգամանք ունի, որովք ուրիշ բոլոր անհատներէ կ'որոշուի եւ կը զատուի. զոր օրինակ այս ինչ անձը գունով, ձեւով, հասակով, ձայնիւ, եւ ուրիշ ֆիզիգական, բարոյական եւ մշտաւոր յատկութիւններով եւ ուրիշ հանգամանօք ուրիշ ամեն անհատէ տարբեր է. ուստի այն անձը նշանակելու համար՝ անոր անուն մը կու տանք եւ կ'ըսենք, օրինակի համար, Տիգրան: Կը տեսնենք ուրիշ անձ մ'ալ որ նոյնպէս գունով, ձեւով, հասակաւ, ձայնիւ, եւ ուրիշ ֆիզիգական, բարոյական եւ մտաւոր յատկութիւններով եւ իր հանգամանօքը ուրիշներէն տարբեր է, անոր ալ ուրիշ անուն մը կու տանք, զոր օրինակ, Միհրան: Ուրիշ ամեն անհատի համար այսպէս կ'ընենք. քանզի ամեն անհատ իր ամեն անհատական սեպհականութիւններովը նկատելով՝ ուրիշներէն տարբեր է. չը կայ անհատ մը որ ամենեւին եւ ամեն կերպով ուրիշի մը հետ մի եւ նոյն ըլլայ, կամ մի եւ նոյն համարուի: Ան անունը զոր անհատի մը, անոր բոլոր

անհատական սեպհականութիւնները միանգամայն առնելով, կու տանք, այնպէս որ ան անուշով այն անձը միայն իր բոլոր յատկութիւններով կամ մասնաւորութիւններովը, նաեւ միութեամբը կամ անհատութեամբը, կ'իմանանք, Եւ-ի-ն էւր կ'ըսուի :

Եզական եզր կ'ըսուին ոչ միայն այն բառերը որոնք դասի կամ սեռի մը վերաբերեալ անհատ մը կը ցուցնեն, զոր օրինակ յարմար է անձ կոչուած բառեր, ինչպէս Ադամ, Լիբանան, Երասխ, կամ այնպիսի բառեր որոնց նշանակած իրը բնութեան մէջ մի միայն է կամ մի միայն կը համարուի, զոր օրինակ Երկիր, Արեգակ, Լուսին, այլ եւ ամեն անհատ անձի կամ իրի հետ հաւասարազօր կամ դարձական բառեր կամ բացատրութիւններ. ուստի նախընթաց գլխոյն մէջ Հ-յ-ն էրէն որ ստորոգելի է եւ Արմենակ ենթակային հաւասարազօր, Եզական եզր մըն է :

29. Բայց միտքը կարողութիւն մը ունի որով կրնայ ամեն մէկ անհատի վրայ տեսած յատկութիւնները, անոր ամեն պարագաները, զատ զատ նկատել, զոր օրինակ կրնայ այս ինչ անհատ անձին գոյնը ուրիշ ամեն յատկութիւններէն զատելով կամ բաժնելով նկատել, եւ ըսել սպիտակ կամ թուխ կամ խարտէշ, Արնայ հասակը զատ նկատել, եւ զատ անուն դնել, զոր օրինակ՝ երկայն, կարճ, միջին. նոյնպէս Ֆիզիզական, բարոյական կամ իմացական մէկ յատկութիւնը զատ նկատել. եւ այսպէս միտքը կրնայ մի եւ նոյն անհատն այլ եւ այլ տեսութեամբ դիտել, այսինքն՝ անոր այս ինչ յատկութիւնը կամ հանգամանքը միայն, ուրիշներէն զատ եւ ուրոյն նկատել, եւ անոր վրայ միայն խորհիլ :

Բանի մը այս ինչ կամ այն ինչ յատկութիւնը

կամ հանգամանքն՝ անոր ուրիշ յատկութիւններէն կամ հանգամանքներէն զատելով՝ զայն ուրոյն կամ առանձին նկատելուն կ'ըսուի Աբրահամ, եւ այն դադարը զոր անհատի մը այս ինչ յատկութիւնը կամ հանգամանքը ուրիշ յատկութիւններէն կամ հանգամանքներէն վերացնելով կ'ուենեանք, կ'ըսուի Աբրահամ Գաղատի, եւ ան դադարի տրուած անունն ալ կ'ըսուի Աբրահամ Գաղատի: Զոր օրինակ, երբ այս ինչ անհատին այս ինչ գոյնը՝ զոր օրինակ թըխութիւնը, անոր ուրիշ յատկութիւններէն վերացընելով, իմ մտածութեանս նիւթ կ'ընեմ, այն գոյնին դադարը մտաց մէջ կ'ըլլայ Աբրահամ Գաղատի մը, թույս բառն ալ կ'ըլլայ Աբրահամ Գաղատի մը:

50. Վերացնելու գործողութենէն ուրիշ գործողութիւն մը յառաջ կու գայ: Անհատներուն յատկութիւնները կամ հանգամանքները վերացուցած ատենս, կը տեսնեմ որ այն յատկութիւններէն մէկը կամ մէկ քանին շատերուն վրայ կան. այնպէս որ այն անհատները որոնք իրենց բոլոր առանձին յատկութիւններովն ու հանգամանքներովը միանգամայն իրարու աննման են, այս ինչ մասնաւոր յատկութեամբ կամ հանգամանք իրարու նման կը գըտնուին. ուստի սա տեսութեամբ անոնց ընդհանուր անուն մը կու տամ, եւ, թէ անոնց ամեն մէկը եւ թէ ամենը միահամուռ, այն ընդհանուր անուամբ անուանած ատենս, միայն ան յատկութիւնները կամ հանգամանքները կը գիտեմ որոնց մէջ զանոնք նման գտայ: Աս գործողութիւնն ալ հարցնել կը կոչուի: Զոր օրինակ Տիգրան, Միհրան, Նրուանդ, որոնք իրենց բոլոր յատկութիւններովը միանգամայն իրարմէ տարբեր են, քանի մը յատկութիւններով, զոր օրինակ, այս

ինչ կազմութեամբ, խորհելու կարողութեամբ, եւ բարոյական զգացումներու եւ անձնիշխան գործեր ընելու բաւականութեամբ, մէկ խօսքով՝ Իւր-Իւր Բն-Բն կոչուած բանով իրարու նման են. ամենուն մէկէն Իւր անունը կու տամ, եւ քանի անգամ որ աս անունը կու տամ, միշտ այն յատկութիւններն ունեցող կ'իմանամ. եւ ուր կամ որու վրայ որ այն յատկութիւնները տեսնեմ, անոր նոյն Իւր անունը կու տամ. եւ ոչ միայն ներկայ եւ անցեալ, այլ եւ ամեն կարելի մարդիկ նոյն անուամբ կ'իմացուին, այնպէս որ եթէ մարդ էակն աշխարհէս վերնայ կամ ոչնչանայ, միշտ մարդ ըսելով այն յատկութիւններն ունեցող կ'իմացուի:

Մտքին աս գործողութեանը հարցել կ'ըսուի, քանզի ասով միտքը շատ մը անհատներ, այս ինչ ընդհանուր յատկութեանց նկատմամբ՝ հանրական անուան մը տակ կը բովանդակէ, կամ այս ինչ տեսութեամբ ամենուն համար մի եւ նոյն անունն ընդհանուր կ'ընէ:

54. Այս տեսակ անուններ կը կոչուին Հարցել կամ Հարցելի, կամ Հարցելի: Աս ճամբով կ'ուսնենանք կամ այնպիսի անուններ որոնք այն նման յատկութիւններն ունեցող անհատները կը նշանակեն, եւ այն ատեն անունը Թարգմանել հարցելի անուն կը կոչուի, զոր օրինակ՝ Իւր, եւ կամ այնպիսի անուններ՝ որոնք այն յատկութիւնները կամ հանգամանքները կը ցուցնեն որոնց մէջ անոնք միաբան են, այն ատեն ալ անունը Վերցման հարցելի անուն կը կոչուի, զոր օրինակ՝ Մարտի-Բն բառը:

Այսպէս, երբ շատ մը թագաւորներ մեր մտքին մէջ նկատելով, առանց դիտելու անոնց անունը,

անձնական յատկութիւնները, անոնց թագաւորելուն ժամանակը եւ տեղը, կը դիտենք միայն թագաւորական պաշտօնը որ անոնց ամենուն միանգամայն կը վերաբերի, եւ աս ընդհանուր պաշտօնին համար զանոնք Բ-Գ-Դ կը կոչենք, հանրացում մը ըրած կ'ըլլանք, եւ թագաւոր բառը կ'ըլլայ թանձրացեալ հասարակ եզր մը. եւ եթէ, ոչ նոյն պաշտօնն ունեցող անձինքը, այլ միայն թագաւորական պաշտօնը նկատենք, ու Բ-Գ-Դ-Ե կոչենք, թագաւորութիւն բառը վերացեալ հասարակ եզր մը կ'ըլլայ: Այսպէս ամեն հասարակ բառի համար իմանալու է:

52. Հանրացնելու գործողութիւնը կրնայ հետզհետէ տարածուիլ, կամ որ նոյն է, կրնանք վերացընելը շարունակելով նորէն նորէն հասարակ եզրներ ունենալ, որոնք աւելի ընդհանուր կ'ըլլան, եւ շատ մը դաս իրերու վրայ կ'ըսուին: Քանզի, ինչպէս որ շատ մը անհատներու անձնական կամ յատուկ հանգամանքները թողլով, եւ մինակ ամենուն հասարակ եղող հանգամանքները մտածելով, ամենուն հասարակ անուն մը կու տանք, որ միայն այն հասարակ հանգամանքներուն նայելով անոնց կը յարմարի, եւ այն անհատները միայն իր մէջը կը պարունակէ, այսպէս ալ այլ եւ այլ դաս իրերու իւրաքանչիւր առանձին հանգամանքները, այսինքն՝ այն հանգամանքները որոնք ամեն մէկ դասուն միայն յատուկ են, թողլով, կրնանք մտածել միայն այն հանգամանքները որոնք բոլոր այն դասերուն հասարակ են, եւ այն հասարակ հանգամանքներուն համար ուրիշ հասարակ անուն մը կը գնենք, որով բոլոր այն դասերը միանգամայն կը նշանակուին: Զոր օրի-

նակ՝ մարդ դասուն եւ ուրիշ անասուններու վրայ շատ մը առանձին հանգամանքներ կը տեսնենք որովք մարդիկ եւ անասունք իրարմէ կը տարբերին, անոր համար ալ մէկուն մարդ, միւսին անասուն կ'ըսենք. աս երկուքն ալ հասարակ եզրներ են, Բայց տեսնելով որ աս երկու դասերն այնպիսի յատկութիւններ ալ ունին որոնք երկուքին ալ հասարակ են, զոր օրինակ շարժիչն ու զգալը, աս երկու յատկութեանց նայելով անոնց ամենուն ընդհանուր անուն մը կը դնենք ու կ'ըսենք շնուր, որ կ'ըլլայ ուրիշ հասարակ եզր մը, եւ ոչ միայն մարդ դասը, այլեւ բոլոր անասնոց դասն իր մէջը կը բովանդակէ, եւ քանի անգամ որ շնուր բառն ըսեմ, միշտ այն երկու ընդհանուր յատկութիւններն ունեցող կ'իմանամ:

Գարձեալ շնչաւոր դասին ու տունկերուն վրայ, երկուքին առանձին հանգամանքներէն զատ, այնպիսի հանգամանքներ կը տեսնեմ որոնք երկու դասին ալ (շնչաւորաց եւ տնկոց) հասարակ են, զոր օրինակ՝ սնանելու եւ սերելու յատկութիւնները, եւ գործարան ունենալը, ուստի եւ աս ընդհանուր յատկութիւններուն նկատմամբ ուրիշ հասարակ եզր մը կը ստեղծեմ ու կ'ըսեմ Գործարանուր Գարձեալ աս վերջիններուն եւ ուրիշ անգործարան մարմիններու վրայ գոյացութեան կամ նիւթոյ հանգամանքն առ հասարակ տեսնելով, ուրիշ աւելի ընդարձակ հասարակ եզր մը կը ստեղծեմ եւ կ'ըսեմ Բնութեւ Գործարան, ասով ալ միայն այն վերջի յատկութիւնը, այսինքն՝ նիւթ կամ գոյացութիւն ըլլալը կ'իմացնեմ:

55. Վերացնելն ու հանրացնելը մի եւ նոյն չեն:

Թէ պէտ առանց վերացնելու հանրացնել չըլլար, բայց առանց հանրացնելու լոկ վերացնել կ'ըլլայ: Զոր օրինակ երբ մէկն արեգական վրայ կը մտածէ, առանց ծանօթութիւն ունենալու թէ տիեզերաց մէջ ուրիշ այնպիսի մարմիններ ալ կան, կրնայ նոյն անհատ արեգակը դիտել, իբրեւ ծագող կամ մտնող, առանց հաստատութեան մէջ անոր ունեցած դիրքը մտածելու. կամ կրնայ անոր ջերմութիւնը միայն նկատել, կամ լոյսը միայն, կամ անոր առերևույթ մեծութիւնը՝ առանց նկատելու լոյսն ու ջերմութիւնը: Աս ամեն մէկ դէպքին մէջ այնպիսին վերացում մը բրած կ'ըլլայ, առանց հանրացնելու, ըստ որում մինակ եղական անհատ մը նկատեց:

Բայց երբ, շատ աստեղագիտաց պէս, համարելու ըլլայ թէ հաստատուն աստղերուն ամեն մէկը, մեր արեւուն պէս, մէյմէկ իրմէ լոյս եւ ջերմութիւն տուող մարմին է, աս իրմէ լոյս եւ ջերմութիւն տալու ընդհանուր պարագան վերացնելով, կըրնայ —էէ— բառը, իբրեւ հասարակ եզր, թէ արեւուն եւ աստղերուն առանձինն, եւ թէ ամենուն մէկէն պատշաճեցնել, եւ ամենը միանգամայն նոյն անուամբ կոչել:

54. Աս ըսուածներէն կը հասկցուի որ Եգական եզրներով նշանակուած իրերը բնութեան մէջ իրական գոյացութիւն ունեցող առարկաներ են. զոր օրինակ, երբ կ'ըսեմ Ալբանան, Ալբանան կոչուած եգական անհատ առարկայ մը կայ, այսինքն անհատ լեռ մը, եւ Ալբանան ըսելով ոչ միայն ան ընդհանուր յատկութիւնները կ'իմանամ զոր ամեն լեռ ունի, այլ նաեւ ան մասնաւոր յատկութիւնները որոնք միայն Ալբանանին սեպհական են: Եսկ հասարակ

եզրներով նշանակուածը բնութեան մէջ իրական գոյութիւն ունեցող առարկայ մը չէ, այլ միայն քանի մը վերացեալ յատկութիւններ են զորս մտքով միայն կ'ըմբռնեմ. ուստի եւ լեռ ըսելով (որ հասարակ եզր մըն է) չեմ կրնար իրական բան մը ցուցնել, ինչպէս որ Ախրանան ըսելով կրնամ ցուցնել : Ըսել է թէ Եզական եզրներուն նշանակածները իր են, իսկ հասարակ եզրներուն նշանակածները* լոկ անուն են :

55. Երկրորդ կը հասկցուի թէ, Եզական եզրները անհատ, միակ (եզական) առարկաներու անուն են. զոր օրինակ, Ախրանան, Երասխ, արեգակ (երբ միայն մեր արեգակը կը նշանակէ) միակ առարկաներ կը ցուցնեն : Բայց հասարակ եզրները շատ մը նոյնատեսակ իրերու անուններ են, կամ դաս մը իրերու կամ ամբողջ սեռի մը նշանը կամ Երեւեցուցիչն են. զոր օրինակ, երբ կ'ըսեմ լեռ, գետ, աստղ, դաս մը մի եւ նոյն յատկութիւններն ունեցող իրեր կ'իմանամ :

56. Երրորդ, Եզական եզրները, որովհետեւ իրական գոյութիւն ունեցող անհատ առարկաներ կը նշանակեն, անոր համար իրենց նշանակած բանին կատարեալ, լի բովանդակ ծանօթութիւնը կու տան. իսկ հասարակ եզրներ, որովհետեւ մէկ կամ քանի

* Ժամանակաւ Եւրոպացի փիլիսոփայից մէջ մեծ եւ սատիկ վէճ եղած է : Ոմանք կը պնդէին թէ հասարակ եզրներով նշանակուածներն ալ, Եզական եզրներուն նշանակածին պէս, իր են. ասոնք Իւր-մը+ կոչուեցան : Ուրիշներն ալ, կ'ըսէին թէ հասարակ եզրներու նշանակածը լոկ անուն է. ասոնք ալ Աւստրալ-մը+ կոչուեցան :

մը յատկութիւններու նկատմամբ միայն, վերացեալ կերպով, շատ մը նոյնատեսակ առարկաներու կ'ըսուին, թէպէտ մի եւ նոյն սեռին կամ դասուն ամեն մէկ անհատին վրայ կրնան ըսուիլ, բայց անոնց ամեն մէկուն վրայ անկատար ծանօթութիւն մը միայն կու տան. այսինքն, իւրաքանչիւր անհատ իր ամեն յատկութիւններովն ու հանգամանքներովը միանգամայն լի բովանդակ չեն ներկայացներ. զոր օրինակ, այս ինչ թագաւորի, օրինակի համար, Տիգրանի համար, երբ կ'ըսեմ Տիգրան, զՏիգրան իր ամեն յատկութիւններովն ու հանգամանօքը լի բովանդակ կ'իմանամ. բայց երբ կ'ըսեմ Բագրատ, թէպէտ Տիգրանէն զատ ուրիշ ամեն թագաւոր ալ նոյն բառով կրնամ անուանել, բայց անոնց ամեն մէկը լի բովանդակ, ինչպէս որ է այնպէս չեմ իմանար, այլ անիկա մինակ իբրեւ թագաւորական պաշտօն ունեցող կը նկատեմ. կամ, երբ միայն թագաւորական պաշտօնն իմացնել կ'ուզեմ, նոյն անունը կու տամ, ոչ թէ անոր անձը:

Սակէ կը հետեւի նաեւ որ, հասարակ եզրի մը նշանակութեանը տակ որչափ աւելի դասեր, կամ սեռեր կամ տեսակներ կը պարունակուին, եզրին նշանակութիւնը այնչափ անկատար է. այսինքն՝ եզրը նշանակած իրերուն վրայ այնչափ աւելի անկատար ծանօթութիւն կու տայ:

57. Չորրորդ, հասարակ եզր մը որ միշտ անորոշ թուով իրերու վրայ անխտիր կը կոչուի, Բագրատ կ'ըսուի. զոր օրինակ, Բագրատ որ խոտի, ծաղկի, թուփի, ծառի կը տրուի, միշտ մի եւ նոյն իմաստն ունի, կամ ամենուն վրայ մի եւ նոյն բանը կ'իմացնէ. բայց Եզական եզր մը (ինչպէս յատուկ

անուաններ) երբ այլ եւ այլ անհատներու կը տրուի . զոր օրինակ , Տիգրան , Միհրան , որոնք շատ անձե-
րու վրայ կրնան կոչուիլ , ոչ մի եւ նոյն իմաստով
կ'ըսուին , այլ ամեն անգամ զատ զատ բաներ կը
նշանակեն . այսինքն նոյն անուամբ տարբեր տարբեր
անձեր կ'իմանանք , ոչ թէ մի եւ նոյն հանգամանքն
ամեն մէկուն վրայ : Օրինակի համար , երբ կ'ըսեմ ,
Տիգրան Մարաց յաղթեց , եւ , Տիգրան Պոնդէոսի
հետ հաշտուիլուն ըրաւ , երկու նախադասութեան
մէջ ալ Տիգրան բառն , ըստ իմաստին մէկ եզր չէ ,
այլ երկու . քանզի երկու անգամուն ալ մտքիս առ-
ջեւ զատ զատ գաղտնիարներ կու գան : Բայց երբ
այն երկու անձին համար ալ զատ զատ ըսելու ըլլամ
թէ Բ——— էր , թագաւոր բառը երկու քին վրայ ալ
մի եւ նոյն իմաստով կ'առնեմ , կամ այն բառը եր-
կու անգամուն ալ մտքիս առջեւ մի եւ նոյն գաղա-
փարը կը բերէ :

58. Աս չորս գիտողութենէն զատ , հետեւեալ
երկու գիտելիքն ալ միտք առնել պ'տք է :

Ա. Հասարակ եզրները կրնան միշտ ստորասա-
կան նախադասութեանց ստորոգելի ըլլալ . իսկ Ե-
զական եզր մը կամ յատուկ անուն մը , ստորասական
նախադասութեանց ենթակայ կրնայ ըլլալ :

Եզական եզրներ միայն բացասական նախադա-
սութեանց անխտիր ստորոգելի կրնան ըլլալ . զոր
օրինակ , Իսահակին անգրանիկը Յակոբ չէր :

Եզական եզրներ ան ատեն միայն ստորասական
նախադասութեան ստորոգելի կ'ըլլան , երբ ենթա-
կան եւ ստորոգելին մի եւ նոյն անձը կը նշանակեն ,
կամ դարձական են . զոր օրինակ , Իսահակին անգ-
րանիկն Եսաւ էր :

39. Բ: Հասարակ եզր մը, զոր օրինակ, թաղաւոր բառը, շատ նշանակալից ունի, այսինքն՝ շատ իրեր որոնց կրնայ պատշաճիլ. բայց որովհետեւ այն իրերէն ամեն մէկուն վրայ Գ և Ն չեն իջուի, կամ անոնց ամեն մէկուն վրայ մի եւ նոյն իրը կը ցուցնէ, անոր համար մէկ նշանակութիւն միայն ունի. եւ ասոր համար հասարակ եզր մը որ այսպէս շատ իրերու վրայ մի եւ նոյն մտքով կամ իմաստով ըսուած է, Գ-ն և Ն-ն կամ Գ-ն և Ն-ն չեն կը կոչուի:

Բայց երբ բառ մը շատ իրերու վրայ կ'ըսուի ոչ մի եւ նոյն իմաստով, կամ ամենուն վրայ մի եւ նոյն իրը նշանակելով, այլ ամեն անգամ տարբեր տարբեր իր նշանակելով, հ-ն և Ն-ն կամ հ-ն և Ն-ն չեն կը կոչուի: Այսպէս են միշտ եզականս եզրներ (յատուկ անուններ). զոր օրինակ, երբ Տիգրան կամ ուրիշ յատուկ անուն մը երկու անհասաներու վրայ կ'ըսուի, երկու դէպքին մէջ ալ իրարմէ տարբեր անձինք կը ցուցնէ, ուստի եւ ոչ մի եւ նոյն, այլ տարբեր իմաստով առնուած կ'ըլլայ, եւ իրօք ոչ մէկ այլ երկու բառ գործածած կ'ըլլամ, կամ բառը հոմանունաբար առած կ'ըլլամ:

Երբեմն հասարակ եզրներ ալ այսպէս, ոչ մի եւ նոյն, այլ՝ այլ եւ այլ տարբեր իմաստներով առնուած կ'ըլլան. զոր օրինակ յը բառը կրնայ նշանակել արու մարդ, դարձեալ անձաւ, այսինքն լեռան մը մէջ փորուած խոռոչ մը: Աս բառն, իմաստին նաջելով, երկու է. եւ երկու իմաստին ամեն մէկովը կրնայ Գ-ն և Ն-ն չեն շատ անհասաներու, զոր օրինակ շատ էրկիմարդոց, կամ շատ անձաւներու վրայ ըսուիլ. բայց երբ միանգամայն թէ էրկիմարդ եւ թէ

խաղասութիւն եղող վճիռները միւս վճիռներէն ,
 այսինքն հրամայական եւ հարցական խօսքերէ , որո-
 շելու համար , կը կոչուին Ս-հ-ն-ի-ն վճիռ , ուստի
 Սահմանական վճիռ եւ նախադասութիւն՝ միեւնոյն
 բանը կը նշանակեն , առջինը երկրորդին սահմանն է :

Նախադասութիւնները սահմանական վճիռ անոր
 համար կը կոչուին , քանզի բան մը կը հաստատեն
 կամ կը ժխտեն . այսինքն՝ ստորոգելոյ մը ենթա-
 կայի մը հետ յարմարութիւնը կամ անյարմարու-
 թիւնը կը վճռեն , ուր հրամայական եւ հարցական
 խօսքեր այսպէս չեն :

41. Ամեն վճիռ , թէ լոկ եւ թէ սահմանական՝
 կրնայ ըլլալ Պարզ կամ Յօդուածոյ : Վճիռներուն
 աս բաժանումն անոնց կազմութեանը կողմանէ մը-
 տածելով է :

42. Պարզ վճիռ մը , թէ լոկ վճիռ ըլլայ եւ թէ
 սահմանական վճիռ կամ նախադասութիւն , ար-
 ուեստական բառով Վ-ն-ի-ն վճիռ կամ նախադա-
 սութիւն կը կոչուի . իսկ յօդուածոյ վճիռ մը նոյնպէս
 թէ լոկ վճիռ ըլլայ եւ թէ նախադասութիւն Ե-
 թ-ր-ի-ն վճիռ կամ նախադասութիւն կը կոչուի :

43. Վճռողականները խօսքը պարզապէս կամ
 ուղղակի , առանց ուրիշ խօսքէ մը կախում ունե-
 նալու կը վճռեն . կամ կը հաստատեն ու կը ժխտեն ,
 եթէ նախադասութիւն են . իսկ Ենթադրականները
 Թ-ն-ի-ն կամ Կ-ն-ի-ն-ի-ն կը վճռեն , կը հաստա-
 տեն ու կը ժխտեն : Ուստի Ենթադրական վճիռներ
 դարձեալ երկուքի կը բաժնուին , Թ-ն-ի-ն եւ Ա-ն-ի-ն :
 Թէական վճիռներուն շաղկապը Ենէ բառն է , իսկ Ան-
 ջատականներունը՝ Կ-ն . . . եւ ի-ն , բառն է : Աս ըսուած-
 ները հետեւեալ օրինակներով յայտնի կը տեսնուին :

« Մարդս կրնայ արդեօք ինքնին քաղաքակրթութեան հասնիլ » . « Գնա ճանապարհորդութեանց գրքերու մէջ փնտռէ » : Աս խօսքերը պարզ կամ վճռողական լով վճիռներ են . այսինքն , առաջինը հարցական խօսք մըն է , երկրորդը հրահայտական :

« Եթէ մարդս ինքնին քաղաքակրթութեան հասնելու բաւական չէ , քաղաքակրթութեան սկըզբնաորութիւնն ուստի է » . « Կամ եզրակացութիւնս ընդունէ , եւ կամ ձեռնարկութիւնս հերքէ » : Աս երկու խօսքերն ալ Ենթադրական լով վճիռներ են . առաջինը Թէական հարցում . երկրորդն Անջատական հրահան :

« Աշխարհս իմացական շինող մ'ունի » . « Մարդս ինքնին , առանց օգնութեան , վայրենի վիճակէ քաղաքակրթ վիճակի չի կրնար վերանալ » : Ասոնք , ինչպէս յայտնի է , Վճռողական նախադասութիւններ են , առաջինը Հաստատական , երկրորդը Ժխտական :

« Եթէ աշխարհս զիպուածոյ զործ չէ , պէտք է որ իմացական շինող մ'ունենայ » . « Կամ մարդս , առանց օգնութեան , ինքնին քաղաքակրթութեան կրնայ հասնիլ , եւ կամ պէտք է որ քաղաքակրթութեան սկըզբնաորութիւնն 'ի վերուստ եկած ըլլայ » : Ասոնք ալ Ենթադրական նախադասութիւններ են . առաջինը Թէական , երկրորդն՝ Անջատական :

Մենք հոս մինակ վճռողական նախադասութեանց վրայ պիտի խօսինք :

4) . Վճռողական նախադասութիւն մը կրնանք նախ երկու կողմանէ նկատել .

Ա . Ըստ քանակութեան . եւ ըստ այսմ՝ նախադասութիւն մը կրնայ ըլլալ Ընդհանուր կամ Մասնաոր :

Բ. Ըստ որպիսութեան . եւ ըստ այսմ նախադասութիւն մը կրնայ ըլլալ Հաստատական եւ ժխտական

45. Երկրորդ՝ նախադասութեանց ճշմարիտ կամ սուտ ըլլալն ալ, անոնց մէկ որպիսութիւնն է : Նախադասութեան մը Հաստատական կամ ժխտական ըլլալը՝ նախադասութեան Բ-Յ-Դ-Ն-Ք-Ն որպիսութիւնը կը կոչուի . իսկ նախադասութեան ճշմարիտ կամ սուտ ըլլալը՝ նախադասութեան Ն-Ք-Ն որպիսութիւնն է :

46. Որովհետեւ նախադասութեան մը Քանակութիւնը Ենթակային կոչմանէ է եւ Որպիսութիւնը (Հաստատական կամ ժխտական ըլլալը) Ստորոգելւոյն կոչմանէ, հոս հարկ է ցուցնել թէ նախադասութիւն մը ըստ քանակութեան եւ ըստ որպիսութեան քանի կերպ կրնայ ըլլալ : Արդ նախադասութիւն մը քանակութեան ու որպիսութեան կոչմանէ չորս կերպ կրնայ ըլլալ :

1. Ընդհանուր հաստատական — Ա մեն Մ Ա է .

2. Ընդհանուր ժխտական — Բնաւ Մ մը Ա չէ .

3. Մասնաւոր հաստատական — Կայ Մ որ Ա է .

4. Մասնաւոր ժխտական — Կայ Մ որ Ա չէ :

Աս քանակութեան եւ բացատրութեան որպիսութեան կոչմանէ, չորս կերպ նախադասութիւնները, զիւրութեան համար, սա նշանադիրներով կը ներկայացնենք . այնպէս որ է, պիտի նշանակէ Ընդհանուր Հաստատական, Ը, Ընդհանուր ժխտական, Ի, Մասնաւոր Հաստատական, Ո, Մասնաւոր ժխտական :

Աս ըսուածներէն կը տեսնուի որ մի եւ նոյն նախադասութիւնը կրնայ չորս կերպի վիճիտութիւն, Ե, Ը, Ի, Ո. Զոր օրինակ .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է — Է .

Բնաւ եղջերաւոր մը որոճացող չէ — Ը .

Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող են — Ի .

Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող չեն — Ա .

47. Բայց յայտնի բան է որ ասոնք, ինչպէս որ բացատրութեան կերպով, նոյնպէս իմաստով իրարմէ կը տարբերին, եւ աս տարբերութեան տրամաբանութեան մէջ արուեստական բառով Հակադրութիւն կ'ըսուի: Զոր օրինակ, Ը, Ի, Ո նախադասութիւնները է նախադասութեան Հ-Ի-Դ-Է-Ը են. նոյնպէս Է, Ի, Ո հակադրեալ են Ը ին. Է, Ը, Ո՝ Ի ին. Է, Ը, Ի՝ Ո ին. ուստի եւ չորս կերպ հակադրութիւն կ'ելլէ, որոնք զատ զատ արուեստական անուններ ունին: Զոր օրինակ, է եւ Ը նախադասութիւններն իրարու Հ-Ի-Դ-Է կը կոչուին. ուստի, Ամեն եղջերաւոր որոճացող է, եւ Բնաւ եղջերաւոր մը որոճացող չէ, իրարու հակառակ են: Է եւ Ի, Ը եւ Ո նախադասութիւններն իրարու Ը-Ի-Դ-Է-Ը կ'ըսուին. ուստի, Ամեն եղջերաւոր որոճացող է, եւ, Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող են. դարձեալ, Բնաւ եղջերաւոր մը որոճացող չէ, եւ, Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող չեն, իրարու ընդփոխանակաւ են: Ի եւ Ո նախադասութիւններն իրարու Ը-Ի-Դ-Է կը կոչուին. ուստի, եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող են, եւ, Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող չեն, իրարու Ը-Ի-Դ-Է-Ը կ'ըսուին. ուստի, Ամեն եղջերաւոր որոճացող է, եւ, Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող չեն. դարձեալ, Բնաւ եղջերաւոր մը որոճացող չէ, եւ, Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող են, իրարու հակասական են:

48. Եթէ միտ դրուելու ըլլայ, պիտի տեսնուի որ իրարու Հակառակ նախադասութիւններն ըստ քանակութեան նոյն եւ ըստ որպիսութեան տարբեր են :

Իրարու Ընդփոխանակաւ նախադասութիւններն ըստ քանակութեան տարբեր եւ ըստ որպիսութեան նոյն են :

Իրարու Ընդհակառակ նախադասութիւններն ալ ըստ քանակութեան նոյն եւ ըստ որպիսութեան տարբեր են :

Իսկ իրարու Հակասականները թէ ըստ քանակութեան եւ թէ ըստ որպիսութեան իրարմէ տարբեր են :

49. Վերն ըսուեցաւ թէ, նախադասութիւնները Բացատրութեան որպիսութենէն զատ, նիւթոյ որպիսութիւն մ'ալ ունին, որ է անոնց նիւթին կամ իմաստին ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը :

Աս մասին ալ պէտք է դիտնալ որ, երբ է (ընդհանուր հաստատական) նախադասութեան մը նիւթը ճշմարիտ է, Հո՛ւստի կը կոչուի : Եթէ Ը (ընդհանուր ժխտական) նախադասութեան մը նիւթը ճշմարիտ է, Անիւստի կը կոչուի . իսկ եթէ Ի կամ Ո (մասնաւոր հաստատական կամ մասնաւոր ժխտական) նախադասութեան մը նիւթը ճշմարիտ է, Պիւստի կը կոչուի :

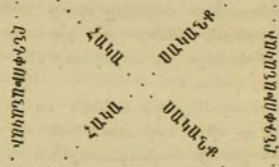
Ձոր օրինակ . Բնադասումք կը հաստատեն թէ, Ամէն եղջերաւ որ որոճացող է . Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ . իսկ Մմրակաւորներէն ոմանք որոճացող են, ոմանք չեն : Ուստի աս նախադասութիւններուն առջինին որ է է, նիւթը Հարկաւոր է . երկրորդինք որ Ը է, նիւթը Անկարելի է . իսկ զերջինին որ Ի կամ Ո է, նիւթը Դիպուածոյ է :

Թը դիպուածոյ նախադասութեանց միայն ընդհակառակները ճշմարիտ են, ընդփոխանակաւները սուտ: Ամենուն ալ հակասականը սուտ է:

Մինչև հիմայ ըսուածները հետեւեալ աղիւսակին մէջ յայտնի կը տեսնուին: Աղիւսակին շորս անկիւններուն եզերքը դրուած հ, ա, դ բոլոր գրերը կը նշանակեն Հարկաւոր, Անկարելի, Դիպուածոյ իսկ հ, ա, նօտրները ճշմարիտ եւ սուտ կը նշանակեն:

է . . . ՀԱԿԱՌԱԿՔ . . . Ը.

հ.	հ.	}	Ա-Վ Մ Ա Է	Բ-Մ Մ Է Ա Է Է	}	հ.	..
ա.	..					ա.	հ.
դ.	..					դ.	..

հ.	հ.	}	. . . Ի . . . ԸՆԴՀԱԿԱՌԱԿՔ . . . Ո .	}	հ.	..	
ա.	..		Կ-Յ Մ -Դ Ա Է		Կ-Յ Մ -Դ Ա Է Է	ա.	հ.
դ.	հ.					դ.	հ.

Աս աղիւսակէն կը տեսնուի նաեւ որ Հ-Ի-Մ-Է նախադասութիւններ միանգամայն ճշմարիտ չեն կըրնար ըլլալ, բայց միանգամայն սուտ կըրնան ըլլալ, երբ նիւթը Դիպուածոյ է. եւ կամ մէկը ճշմարիտ եւ միւսը սուտ կ'ըլլայ, երբ նիւթը Հարկաւոր կամ Անկարելի է:

Ըդդդդդդդդդ նախադասութիւնները թէ միանգամայն ճշմարիտ եւ թէ միանգամայն սուտ կըրնան ըլ-

լալ . այսինքն երբ նիւթը Հարկաւոր կամ Անկարելի է . եւ կամ մէկը ճշմարիտ եւ միւսը սուտ կ'ըլլայ , երբ նիւթը Գիպուածոյ է :

Ընդհանրապէս նախադասութիւններ միանգամայն սուտ չեն կրնար ըլլալ , բայց միանգամայն ճշմարիտ կրնան ըլլալ , երբ նիւթը Գիպուածոյ է . եւ կամ մէկը ճշմարիտ եւ միւսը սուտ կ'ըլլայ , երբ նիւթը Հարկաւոր կամ Անկարելի է :

Իսկ Հանրապետութիւններ ոչ միանգամայն ճշմարիտ եւ ոչ միանգամայն սուտ կրնան ըլլալ . այլ միշտ մէկը ճշմարիտ եւ մէկը սուտ է . նախադասութեան նիւթը ինչ որ ըլլայ :

Աս արուեստական եղբները միտք առնել հարկ է , քանզի ասոնցմէ ոմանք շատ գործածական են , եւ խօսքը չերկարելու եւ անյայտութենէ զգուշանալու խիստ յարմար են :

54. Հակասական բառն ամենէն աւելի գործածականն է , որ միշտ նախասութեան մը ժխտումը կը նշանակէ . քանզի նախադասութիւն մը հաստատելը կամ ընդունիլը՝ նոյն նախադասութեան հակասականը ժխտել կամ մերժել է : Աւստի բուն հակասական կը կոչուին մի եւ նոյն եղբներն ունեցող երկու նախադասութիւններ որոնց միշտ մէկը ճշմարիտ ու մէկը սուտ է . ճշդիւ խօսելով հակասական չեն երկու մի եւ նոյն եղբներն ունեցող նախադասութիւններ որոնց երկուքն ալ սուտ կամ երկուքն ալ ճշմարիտ ըլլալու հնարաւորութիւնն ունին , ինչպէս են միւս երեք Հակադրութիւնները . անոր համար ալ անոնց Հակադրութիւնը ուրիշ անուններով նշանակուած են :

40. Նախադասութիւնները միւս վճիռներէն որոշուե-
լու համար ինչպէս կը կոչուին. 41. վճիռներն առհասարակ
քանի կը բաժնուին. 42. Պարզ եւ յօդուածոյ վճիռ-
ներն ուրիշ ինչ արուեստական անուն ունին. 43. վճռողա-
կանները խօսք մը ինչպէս կը վճռեն, ենթադրականներն՝
ինչպէս. 44. վճռողական նախադասութիւն մը նախ քանի
կերպով կրնայ նկատուիլ. 45. Նախադասութեան ուրիշ մէկ
որպիսութիւնն ալ որն է. 46. Նախադասութիւն մը քանա-
կութեան եւ որպիսութեան կողմանէ քանի կերպ կրնայ
ըլլալ. 47. Նախադասութեանց Հակադրութիւնն ինչ է, եւ
քանի է. 48. Չորս կերպ Հակադրեալ նախադասութիւննե-
րուն քանակութիւնն ու որպիսութիւնը ինչպէս է. 49. Նիւ-
թոյ որպիսութեանց կողմանէ՝ նախադասութեանց վրայ ինչ
զիտեյիբ կայ. 50. ձշմարիտ նախադասութեան մը նիւթոյն
որպիսութիւնը (ձշմարտութիւնը) երբ կ'այլայլի եւ երբ չայ-
լայլի. 51. Ո՞ր նախադասութեանց բուն Հակասական
կ'ըսուի.

Գ Լ Ո Ի Խ Զ.

ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԵԱՆՅ ԴԱՐՁԸ

52. Արուեստական բառով, նախադասութիւն մը
որտե՞նչ կը կոչուի, երբ, առանց նախադասութեան
իմաստն այլայլելու, կրնանք անոր ենթական ըս-
տորոգելի, եւ ստորոգելին ենթական ընել. Զոր օ-
րինակ, սա նախադասութիւնը, Բն- Կ- Ի- Ե- Զ-
Եւ, կրնայ դառնալ, առանց իմաստն այլայլելու,
այսպէս. Բն- Կ- Ի- Ե- Զ- Եւ. Նոյնպէս սա նա-
խադասութիւնը, Ա- Բ- Կ- Ի- Ե- Զ- Եւ, կը դառնայ
այսպէս. Ա- Բ- Կ- Ի- Ե- Զ- Եւ.

Նախադասութիւն մը որ առանց իմաստի այլայլութեան կրնայ վերի կերպով դառնալ՝ Դ-ը-ւէ, դարձածն ալ՝ Դ-ը-ւէ կը կոչուի: Դարձեալ, այսինքըն դարձուած նախադասութեան սկզբնականը (ան որմէ դարձած է) անոր Բացատրեալը կը կոչուի. ուստի վերի նախադասութեանց առջինները (սկզբնականները) վերջիններուն Բացատրեալներն են:

55. Նախադասութեանց դարձը կրկին է, Պ-ը եւ Փ-ի-ը-ի-ը-ի-ը: Պարզ կը կոչուի դարձը, երբ նախադասութիւնը դարձնելու համար ուրիշ բան ընել պէտք չէ բայց ենթական ստորոգելուոյն, եւ ստորոգելին ենթակային տեղ դնել. ինչպէս են վերագոյնը դարձած նախադասութիւնները: Բայց կան նախադասութիւններ որոնք, այնպէս եզրներն իրարու տեղ դնելով միայն չեն դառնար. այլ նախ պէտք է նախադասութեան բացատրութեանը մէջ ուրիշ փոփոխութիւն ընել, որպէս զի նախադասութիւնը դարձնել կարելի ըլլայ:

56. Պարզապէս դառնալի նախադասութիւններուն մէջ կան ոմանք որոնց դարձը Մ-ի-ի-ը-ի-ը կը կոչուի: Մակարեւրութեամբ դարձող նախադասութիւններ անոնք են, որոնց բացատրութեան կերպէն յայտնի է թէ նախադասութիւնը, առանց իմաստի այլայլութեան, դառնալի է: Քանզի կան այնպիսի նախադասութիւններ ալ որոնք, թէպէտ պարզապէս դառնալի են, բայց մակարեւրական չեն. այսինքն անոնց դառնալի ըլլալը՝ նախադասութեան բացատրութեանը կերպէն չի ճանչցուիր. այլ պէտք է Դարձեալը, իբրեւ զատ նախադասութիւն, քըննել, եւ երբ կը տեսնուի թէ ճշմարիտ է, այն ա-

տեն կը հասկընանք թէ այն նախադասութիւնը դառնալի է :

55. Որովհետեւ բուն դառնալի նախադասութիւն՝ մակարերարար դարձող նախադասութիւններն են, նախ ասոնց վրայ խօսինք :

Նախընթաց գլխուն մէջ ըսուեցաւ թէ նախադասութիւններն, ըստ քանակութեան եւ ըստ որոշութեան մտածելով, չորս դաս կը բաժնուին . է . — Ընդհանուր Հաստատական . Ը . — Ընդհանուր Ժխտական . Ի . — Մասնաւոր Հաստատական . Ո . — Մասնաւոր Ժխտական :

Աս չորս տեսակներուն մէջ Ը եւ Ի նախադասութիւններուն երկու եզրներն ալ հաւասար ընդարձակութիւն ունին . այսինքն, առաջինին մէջ երկու եզրն ալ Բաշխեալ են, երկրորդին մէջ՝ երկուքն ալ Անբաշխ :

Իսկ է եւ Ո նախադասութեանց մէջ երկու եզրներն ալ հաւասար ընդարձակութիւն չունին . այսինքն, երկուքին մէջ ալ երկու եզրներուն մէկը Բաշխեալ է, միւսն Անբաշխ :

Աս գիտնալէն ետքը Մակարերարար դառնալի նախադասութիւնները ճանչնալ շատ դիւրին է . եւ ասոր համար հետեւեալ կանոնը միտք առնել պէտք է :

Կանոն . Ան նախադասութիւնները Մակարերարար դառնալի են, որոնց երկու եզրներն ալ հաւասար ընդարձակութիւն ունին :

Ասոր պատճառն աս է . որովհետեւ նախադասութեան մը դարձն ան է որ նախադասութեան երկու եզրներն առանց Իմաստի այլայլութեան իրարու տեղ կարենան դրուիլ, երբ նախադասութեան մը եզրները հաւասար են, այսինքն կամ երկուքն ալ

Բաշխեալ, կամ երկուքն ալ Անբաշխ, իրարու տեղ դրուելով իրենց քանակութիւնը եւ որպիսութիւնը չեն փոխեր. ուստի եւ անոնց Իմաստը կամ նշանակութիւնը չայլայլիր: Քանզի նախադասութեան մը Իմաստը կ'այլայլի, երբ եզրներուն մէկը, տեղը փոխելով, իր քանակութիւնը կամ որպիսութիւնն ալ փոխէ, այսինքն, երբ Բաշխեալը Անբաշխ, Անբաշխն ալ Բաշխեալ ըլլայ. քանզի ան ատեն ընդհանուրը մասնաւոր, մասնաւորն ընդհանուր եղած կ'ըլլայ, կամ բոլորը իբր մաս, մասն ալ իբր բոլոր առնուած կ'ըլլայ. որ ըսել է թէ նոր կամ տարբեր եզր կը մտնէ. քանզի բոլորն ու մասը տարբեր բաներ են:

Ուրեմն վերի կանոնին համեմատ, միայն Ը եւ Ի, Ընդհանուր ժխտական եւ Մասնաւոր Հաստատական նախադասութիւններն են, որ Մակարերարար կըրնան դառնալ. կամ թէ ըսենք ինքնին դառնալի են, այնպէս որ դարձեալ նախադասութեան ճշմարտութիւնն առոնց քննել հարկ ըլլալու, կրնանք ստոյգ ըլլալ որ ամեն Ը եւ Ի նախադասութեան Գարձեալը այնպէս ճշմարիտ է, ինչպէս Քացատրեալը:

Զօր օրինակ սա նախադասութիւնները Բն-տ-ի-բ-է-դ-ը-լ է, եւ, Ս-բ-ի-տ-ը-լ-է-ն-տ-ն-դ-ը-լ է, Իբր Ը եւ Ի, նախադասութիւններ մակարերարար դառնալի են, այնպէս որ ամենեւին տարակոյս չկայ թէ անոնց Գարձեալներն ալ, որ են Բն-տ-ի-բ-է-դ-ը-լ է-ն-տ-ն-դ-ը-լ է, եւ, Ո-բ-ի-տ-ը-լ-է-ն-տ-ն-դ-ը-լ է, ճշմարիտ նախադասութիւններ են:

56. Ասիէ ինքնին կը հետեւի թէ է եւ Ո նախադասութիւնները Մակարերարար չեն կրնար դառնար, քանզի անոնց երկու եզրներն ալ հաւասար ընդարձակութիւն չունենալով, կամ թէ Մէկը Բաշ-

60. Պէտք է դիտնալ որ է, (Ընդհանուր հաստատական) նախադասութիւններ ալ աս կերպով (ի ձեռն ժխտման) փոխուելէ ետքը կրնան մակարեւորաբար դառնալ. այսինքն զանոնք ը նախադասութեան փոխելով: Եւ է նախադասութիւն մը ը ի կը փոխուի եթէ նախադասութիւնը ժխտական ընենք, եւ ստորոգելոյն վրայ ալ Բացասական մասնիկ մը աւելցնենք: Զոր օրինակ, Ան էլ ելլերա՞նք որո՞շտ է, մի եւ նոյն բան է եթէ ըսենք, Բն էլ չլլերա՞նք չէ որո՞շտ չէ. ասիկա որ առաջինին հետ նոյնն է, ըստ վերի կանոնին մակարեւորաբար կը դառնայ այսպէս. Բն էլ չլլերա՞նք չէ:

Հիմա կը մնայ խօսիլ ան նախադասութեանց վերայ, որոնք ոչ մակարեւորաբար, այլ լոկ Պարզապէս, այսինքն առանց փոփոխութեան կը դառնան:

61. Արդէն ըսուեցաւ թէ է եւ Ո (Ընդհանուր հաստատական եւ Մասնաւոր ժխտական) նախադասութիւններ Մակարեւորաբար չեն կրնար դառնալ, քանզի ասոնց երկու եզրներն ալ իրարու հաւասար չեն: Է եւ Ո նախադասութեանց համար ասիկա առ հասարակ ճշմարիտ է: Բայց երբեմն կը պատահին այնպիսի է եւ Ո նախադասութիւններ որոնց ստորոգելին Յնթակային հետ հաւասարազօր է: Զոր օրինակ, սա է նախադասութեան մէջ, Ա՞նն հաւասարակողմ եռանկիւն հաւասարանկիւն է, հաւասարանկիւն բառը, որ իբր հաստատական նախադասութեան ստորոգելի Անբաշխ պիտի ըլլար, բաշխեալ է, այսինքն իր բոլոր ընդարձակութեամբը Յնթակային վրայ ստնուած է, կամ մինակ ան ենթակային (հաւասարակողմ եռանկեան) վրայ կրնայ ըսուիլ, եւ ոչ ուրիշ ենթակայի մը վրայ. ուստի եւ

հարկաւ կրնայ, առանց սխալի, ենթակային տեղը դրուիլ, ըսել է թէ աս նախադասութիւնը կրնայ դառնալ. ապա կրնանք ըսել, Աշխատանքային Կոմիտէի հասարակարարական Կոմիտէի հասարակարարական Կոմիտէի Բայց այսպէս ըլլալը ոչ թէ նախադասութեան բացատրութեան կերպէն է, այլ, երկրորդ (դարձեալ) նախադասութիւնը զատ քննելով, եւ տեսնելով թէ առջինին չափ ճշմարիտ է, անոր համար կ'ըսենք թէ, ան երկու նախադասութիւնները դառնալի են :

Այսպէս, կրնանք անխտիր ըսել, Արմենակ Հայկայ երէց որդին էր, եւ դարձեալ, Հայ երէց որդին Արմենի էր. եւ աս երկու նախադասութեան դառնալի ըլլալը ոչ նախադասութեան բացատրութեանը կերպէն կը մակարերենք, (քանզի նախադասութեան բացատրութեան կերպը մանաւանդ հակառակը կը ցուցնէ), այլ զիտենք թէ ան երկու եզրները Արմենի, եւ Հայ երէց որդին, հաւասարազօր են, կամ մի եւ նոյն բանը կը նշանակեն: Ասանկ ալ կըրնանք ըսել 100 և 10 ին աստիճան է, եւ 10 ին աստիճան 100 է. ոչ թէ բացատրութեան կերպէն մակարերելով, այլ մեր թուոց վրայ ունեցած տեղեկութեամբը զիտենք թէ 100, եւ, 10 ին աստիճան է, մի եւ նոյն բանը կը նշանակեն, ուստի եւ դարձնելով իրարու տեղ կը դնենք :

Նոյնպէս Ո Մասնաւոր Ժխտական նախադասութեանց համար պէտք է խմանալ. քանզի թէպէտ Մասնաւոր Ժխտական նախադասութեանց ալ ստորոգելին ընդհանրապէս ենթակային հետ հաւասարազօր չէ, ուստի եւ չի կրնար դառնալ, բայց երբեմն կը պատահի որ այսպիսի նախադասութեան մ'ալ ստորոգելին ենթակային հաւասարազօր ըլլայ,

1. Ը եւ Ի նախադասութիւններն առ հասարակ Պարզապէս եւ Մակարերաբար դառնալի են :

2. Է եւ Ո նախադասութիւններն առ հասարակ փոփոխմամբ մը կրնան մակարերաբար դառնալ . այս ինքն Սահմանաւորութեամբ (կամ ըստ դիպաց) եւ 'ի ձեռն ժխտման (կամ Հակադրութեամբ) :

3. Նոյն է եւ Ո նախադասութիւններէն կան ումանք որ լոկ Պարզապէս (առանց փոփոխութեան) կը դառնան, բայց ոչ Մակարերաբար կամ բացատրութեան կերպէն, այնպէս որ նախադասութիւնը կամայական նշաններով ալ ներկայացած ըլլայ, կարող ըլլանք անոնց դառնալի ըլլալը մակարերել . այլ հարկ է որ անոնց Գարձեալը, իբրեւ զատ նախադասութիւն, քննելով տեսնենք թէ ճշմարիտ է . եւ ան տանն, այն մասնաւոր նախադասութեան համար միայն կրնանք ըսել թէ, թէպէտ է կամ Ո, դառնալի է :

52. Նախադասութիւն մը դարձնելն ինչ է: 53. Նախադասութիւն մը դարձնել քանի կերպով կրնայ ըլլալ: 54. Մակարերական դարձ ըսելով ինչ կը հասկցուի: 55. Ո՞ր նախադասութիւններ մակարերաբար դառնալի են: 56. Ո՞ր նախադասութիւններ մակարերաբար դառնալի չեն: 57. Է եւ Ո նախադասութիւններ երբ մակարերաբար դառնալի կ'ըլլան: 58. Է նախադասութիւններն ինչպէս մակարերաբար դառնալի կ'ըլլան: 59. Ո նախադասութիւններն ինչպէս նոյնը կ'ըլլան: 60. Է նախադասութիւններն ալ կրնան 'ի ձեռն ժխտման փոխուելով մակարերաբար դառնալ: 61. Երբ է եւ Ո նախադասութիւններ, թէպէտ ոչ Մակարերաբար, սակայն Պարզապէս դառնալի են: 62. Նախադասութեան մը լոկ Պարզապէս եւ Մակարերաբար դառնալուն մէջ ինչ տարբերութիւն կայ: 63. Նախադասութիւնները դարձնելու կանոններուն բովանդակութիւնը:

Բ. ՄԱՍ

ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆՅ ՎՐԱՅ ԱՌ ՀԱՍԱՐԱԿ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆՅ ՎԱԽԵՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆԸ ՍԿԶԲՈՒՆՔԸ

64. ԱՐԴԷՆ (Թիւ 50) տեսնուեցաւ որ հասարակ եզրներն այնպիսի յատկութիւններ կամ հանդամանքներ կը նշանակեն, որոնք դաս մը իրերու բոլոր անհատներուն հասարակ են, կամ անոնց էութիւնը կամ բնութիւնը կը կացուցանեն, այնպէս որ մարդ՝ մարդկային բնութիւն կամ մարդկութիւն ըսուած բանը, ստախօս՝ ստախօսութիւն ըսուած բանն ունեցող ըսել է: Ասկէ կը հետեւի որ էութիւն մը կամ բնութիւն մը 'ի հարկէ եւ 'ի բնէ ինչ բանի որ ենթակայ, ընդունակ, յարմար է, նոյն էութիւնը կամ բնութիւնը ունեցող իրերուն ամբողջ դասը նոյն բանին ենթակայ, ընդունակ, յարմար է. եւ եթէ ամբողջ դաս մը այն բանին ենթակայ, ընդունակ, յարմար է, հարկ է որ այն դասին վերաբերող իւրաքանչիւր անհատ ալ նոյնպէս այն բանին ենթակայ, ընդունակ, յարմար ըլլայ: Զոր օրինակ եթէ մարդկային բնութիւնը կամ մարդկութիւնը, այս ինչ բանի ընդունակ է, բոլոր մարդիկ ալ ընդունակ են, եւ հետեւապէս այս ինչ մարդն ալ անոր ընդունակ է: Եթէ ստախօսութիւնն արհամարելի է, ամեն ստախօս արհամարելի է, եւ եթէ ամեն սրտախօս արհամարելի է, հարկ է որ այս ինչ ստախօսըն ալ արհամարելի ըլլայ:

Ասիկա խիստ յայտնի եւ ընդհանուր օրէնք մըն

է ուստի կրնանք այս օրէնքը պարզ առած մը ընել եւ ըսել .

65. Ինչ որ հասարակ էլ ըլլայ, ստորագրուած (հաստատուած կամ ժխտուած) է, ինչոյ շնորհիւ իրող-ը ստորագրուած է, ինչոյ շնորհիւ հասարակ էլ ըլլայ, հաստատուած է, ինչոյ շնորհիւ իրող-ը ստորագրուած է, ինչոյ շնորհիւ իրող-ը ստորագրուած է, ինչոյ շնորհիւ իրող-ը ստորագրուած է .

66. Աս առածը իմաստասիրելու (ձեռնարկելու) ընդհանուր սկզբունքն է .

Ասոր պատճառը սա է . իմաստասիրելն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հետեւութիւն հանել, եւ այնպիսի հետեւութիւն՝ որուն ստուգիւ հետեւութիւն ըլլալուն վրայ, առանց քննութեան կարօտ ըլլալու, ապահով եւ անկասկած ըլլանք . արդ մի միայն ստոյգ հետեւութիւնն ան է որ բան մը ամբողջ դասի մը վրայ հաստատուելէն կամ ժխտուելէն կը հետեւցընենք թէ ան դասին մէջ պարունակուած այս ինչ անհատի վրայ ալ կրնայ հաստատուիլ կամ ժխտուիլ .

67. Աերի առածը ձեռնարկութեան արուեստական (տրամաբանական) ձեւին մերձեցնելու կամ յարմարցնելու համար, այսինքն նոյն առածը հաւաքաբանութիւն մը ընելու համար կրնայ բաժնուիլ երեք մասերու՝ որոնք ամեն հաւաքաբանութեան մէջ 'ի հարկէ յայտնի կամ լռելիայն դաժնուած երեք նախադասութեանց կը պատասխանեն, այսպէս .

1. Ինչ որ կը ստորոգուի (կը հաստատուի կամ կը ժխտուի) ամբողջ դասի մը վրայ

2. Որուն մէջ այս ինչ անհատը կը պարունակուի .

3. Կրնայ աս պարունակուած անհատին վրայ ալ ստորոգուիլ (հաստատուիլ կամ ժխտուիլ) :

Առածին աս երեք մասերը ճիշդ հաւաքաբանութեան մը երեք նախադասութիւններն են , այսինքն՝ 1. մասը՝ Մեծագոյն նախադրելոյն կը պատասխանէ . 2. մասը՝ Փոքրագոյն նախադրելոյն , 3. մասը՝ Եզրակացութեան , այնպէս որ իմաստասիրելու դործողութիւնը ցուցնող ամենէն վերացեալ եւ ամենէն ընդհանուր ձեւը վերի առածին մէջ իրօք կայ :

68. Հոս դնենք կանոնաւոր ձեռնարկութեան օրինակ մը հաւաքաբանական ձեւով .

Ա. Ամեն բոյս աճող է .

Բ. Ծառը բոյս է ,

Գ. Ապա ծառն աճող է :

Աս օրինակը ճիշդ վերի առածին կը պատասխանէ : Ա. նախադասութեան մէջ Ահա յատկութիւնը հաստատուած է բուսոց դասին վրայ , Ըստ առածին , ինչ որ ամբողջ դասի մը վրայ կը հաստատուի , նոյն դասին մէջ պարունակուած որ եւ իցէ բանի վրայ ալ կրնայ հաստատուիլ . եւ որովհետեւ Բ. նախադասութեան մէջ վճռուած է թէ ծառ կոչուած իրը բոյս է (բուսոց դասին մէջ կը պարունակուի) , ուստի եւ Գ. նախադասութեան մէջ նոյն ահա յատկութիւնը ծառին (բոյս դասին մէջ պարունակուածին) վրայ ալ հաստատուած է :

Ժխտական օրինակ մը տանք .

Ա. Բնաւ շնչաւոր մը բուսական չէ .

Բ. Զին շնչաւոր է ,

Գ. Ապա ձին բուսական չէ .

Աս օրինակին մէջ ալ , ըստ առածին , ամբողջ դասի մը (շնչաւորին) վրայ ժխտուած բանը (բուսական)

Ա. Ամեն Մ Ա է.

Բ. Կ Մ է.

Գ. Ապա Կ Ա է.

Ա. Սկզբան համեմատ, երբ երկու եզրներ երրորդի մը հետ բաղդատուելով համաձայն կը տեսնուին, կրնանք վճռել կամ հետեւցնել թէ ան երկուքը իրարու հետ համաձայն են: Արդ աս հաւաքաբանութեան Ա. նախադասութեանը մէջ Ա ը Մ ին հետ բաղդատեցինք եւ անոր հետ համաձայն գտանք. Բ. նախադասութեան մէջ ալ Կ ը նոյն Մ ին հետ բաղդատելով նոյնպէս համաձայն գտանք, ուստի եւ Գ. նախադասութեան մէջ կրցանք վճռել թէ ապա Ա ու Կ իրարու հետ ալ համաձայն են: Ա ու Կ այն երկու եզրներն են, Մ ալ երրորդ եզրն է՝ ըստ սկզբան. ապա ուրեմն աս ձեռնարկութիւնը Ա. սկզբան համեմատ է, հետեւապէս Առածին ալ համեմատ է, ուստի եւ վաւերական է:

Աս համեմատութիւնը բուն օրինակին բառերուն վրայ ալ կրնանք ընել: Աճող եզրը (Ա) բաղդատեցինք Բոյս եզրին (Մ ին) հետ եւ համաձայն գտանք. դարձեալ Մառ եզրը (Կ ը) բաղդատեցինք նոյն Բոյս եզրին (Մ ին) հետ եւ համաձայն գտանք, կրնանք եւ պարտինք հետեւցնել թէ այն երկու, Աճող եւ Մառ, (Ա եւ Կ) եզրները երրորդ, Բոյս եզրին (Մ ին) հետ համաձայն ըլլալէն ետքը, հարկաւ իրարու հետ ալ համաձայն են:

Ինչպէս որ Հաստատական հաւաքաբանութիւնը Ա. սկզբան համեմատ տեսնուեցաւ, պէտք է որ ժխտական հաւաքաբանութիւնն ալ Բ. սկզբան համաձայն գտնուի. եւ ահա ժխտական հաւաքաբանութեան ալ օրինակը.

Ա. Բնաւ շնչաւոր մը բուսական չէ .

Բ. Զին շնչաւոր է ,

Գ. Ապա ձին բուսական չէ :

Նոյնը կամայական նշաններով .

Ա. Բնաւ Մ մը Ա չէ ,

Բ. Կ Մ է .

Գ. Ապա Կ Ա չէ :

Ըստ Բ. սկզբան , երբ երկու եզրներ երրորդի մը հետ կը բաղդատուին , ու մէկն անոր հետ համաձայն կը գտնուի եւ միւսն անհամաձայն , կրնանք եւ սլարտինք հետեւցնել թէ , ուրեմն այն երկուքն իրարու հետ ալ համաձայն չեն : Աս օրինակն ալ Բ. սկզբան համեմատ է . երկու եզրներ , Բուսական եւ Զի , (Ա եւ Կ) , առջի երկու նախադասութեանց մէջ երրորդի մը , Շնչաւորին (Մ ին) հետ բաղդատուեցան , եւ տեսանք որ մէկն այն երրորդին հետ համաձայն է , ու մէկայլը չէ , ուստի եւ վաւերաբար հետեւցուցինք թէ ուրեմն այն երկու եզրներն ալ , Բուսականն ու Զին , (Ա ու Կ) իրարու հետ անհամաձայն են :

Աս երկու սկզբունքն ընդհանուր Առածին վրայ հիմնուած ըլլալով , այնպէս անվրէպ են , որ առջի սլայմանները ճշդիւ կատարուած տեսնելէ ետքը , անհնար է որ հետեւութիւնը չընդունինք . այսինքն տեսնելէ կամ ընդունելէ ետքը թէ երկու եզր երրորդի մը հետ համաձայն են , ոչ ոք կրնայ անոնց իրարու հետ համաձայնութիւնը չընդունիլ . ոչ ալ երկու եզրներէն մէկուն երրորդին հետ համաձայնութիւնը եւ միւսին նոյն երրորդին հետ անհամաձայնութիւնը տեսնելէ կամ ընդունելէ ետքը , կրնայ անոնց իրարու հետ անհամաձայնութիւնն ուրանալ :

Քիչ մը յառաջ բացատրուած երկու սկզբունքը վերի տրամաբանական ընդհանուր Առածը կը պարզեն, եւ կանոնաւոր ձեռնարկութեան (հաւաքաբանութեան) բնութիւնը կը յայտնեն, բայց տրամաբանական արուեստին համար գործնական կանոններ չեն:

72. Սովորաբար վեց կանոններ կը դրուին, որոնք վերը յիշուած երկու սկզբունքէն կը բխեն. աս կանոններով որ եւ իցէ առ երեւոյթ հաւաքաբանութիւն կը փորձուի եւ կը յանդիմանուի. քանզի որ եւ իցէ առերեւոյթ հաւաքաբանութիւն պէտք է որ աս կանոններէն մէկուն դէմ ըլլայ, եւ աս կանոններուն դէմ եզոզ հաւաքաբանութիւն մը հարկաւ վերի երկու սկզբանց մէկուն կամ մէկալին անհամաձայն է, ուստի եւ կը խայտառակուի: Յիշեալ վեց կանոններն են.

Ա. Հաւաքաբանութիւն մը պէտք է որ երեք եւ միայն երեք եզր ունենայ.

Բ. Պէտք է որ երեք, եւ միայն երեք նախադասութիւն ունենայ.

Գ. Միջին եզրը պէտք է որ նախ՝ միայն մի ըլլայ, ոչ կրկին, ուստի եւ պէտք չէ որ Հոմանուն ըլլայ. երկրորդ՝ պէտք է որ (երկու նախադրեալներէն գոնէ մէկուն մէջ) Բաշխեալ ըլլայ.

Դ. Պէտք չէ որ եզր մը՝ որ նախադրելոյն մէջ Անբաշխ է, եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ ըլլայ, (այսինքն՝ նախադրելոյն մէջ ըստ մասին, եւ եզրակացութեան մէջ ընդհանուր առնուած ըլլայ).

Ե. Նախադրեալներէն գոնէ մէկը պէտք է որ Հաստատական ըլլայ.

Զ. Եթէ նախադրեալներէն մէկը Ժխտական է,

պէտք է որ եզրակացութիւնն ալ ժխտական ըլլայ :
75. Աս կանոններէն ոմանք մեկնութեան կարօտ են :

Ա. եւ Բ. կանոններն ինքնին յայտնի են . ամեն հաւաքաբանութեան մէջ միայն երէտ եզր Աւագ (Ա), Կրտսեր (Կ) եւ Միջին (Մ), եւ միայն երէտ նախադասութիւն , այսինքն երկու նախադրեալ (Մեծագոյն եւ Փոքրագոյն) եւ Եզրակացութիւն մը , պիտի գտնուին , ինչպէս մինչեւ հիմա բերուած օրինակներուն մէջ տեսնուեցաւ :

76. Գ. կանոնը կ'ըսէ թէ Միջին եզրը նախ միշտ է պիտի ըլլայ , ուստի եւ հետոյ պիտի չըլլայ : նախընթաց զլիտոյն մէջ ըսուեցաւ թէ հոմանուն բառ մը , այսինքն երկու տարբեր տարբեր բաներ նշանակող բառ մը , զոր օրինակ հո- բառը որ հօրը կամ մօրը հայրը , եւ դարձեալ թռչուն կը նշանակէ , իրօք ոչ մի այլ երկու բառ է : Ուստի , եթէ Միջին եզրը հոմանունաբար առնուած ըլլայ , այսինքն մէկ նախադրելոյն մէջ այս ինչ մտքով եւ միւս նախադրելոյն մէջ այն ինչ մտքով , ան ատեն ոչ մի՛ այլ երկու բառ եղած կ'ըլլայ , հետեւաբար , հաւաքաբանութեան մէջ ոչ երեք , այլ չորս եզր եղած . կ'ըլլայ , եւ աս Ա . կանոնին դէմ է : Զոր օրինակ սա հաւաքաբանութեան մէջ ,

Ամեն հաւ թռչուն է .

Երուանդ Վահագնի հաւն էր ,

Ապա Երուանդ թռչուն էր .

ոչ երեք այլ չորս եզր կայ . քանզի հո- բառը (որ միջին եզր է) երկու նախադրելոց մէջ հոմանունաբար առնուած ըլլալով , այսինքն Մեծագոյնին մէջ թռչուն նշանակութեամբ եւ Փոքրագոյնին մէջ մեծ

հայր (դու) նշանակութեամբ, հարկաւ երկու բան է
եւ ոչ մի :

Աս հաւաքաբանութիւնը կամայական նշաններով
ներկայացնելու ըլլանք, անտեղութիւնն աւելի յայտ-
նի կը տեսնուի . զոր օրինակ .

Ամեն Մ Ա է .

Կ Պ էր ,

Ապա Կ Ա էր :

Ինչպէս կը տեսնուի, Միջին եզրը երկու Մ եւ Պ
զրով ներկայացուցած է, քանզի, ինչպէս ըսինք, հ-
բառը երկու մտքով (հոմանունաբար) առնուած է .
ուստի եւ հաւաքաբանութեան մէջ չորս եզր կայ
եւ ոչ երեք միայն :

Նոյն Գ. կանոնին մէջ կ'ըսուի երկրորդ թէ Մի-
ջին եզրը երկու նախադրեալներէն գոնէ մէկուն մէջ
Բաշխեալ պիտի ըլլայ :

Եթէ Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ
Անբաշխ (ըստ մասին առնուած) ըլլայ, Եզրակացու-
թեան եզրները (Աւագ եզրն ու Կրտսեր եզրը)
նախադրեալներուն մէջ Միջին եզրին հետ ըստ մա-
սին միայն բաղդատուած կ'ըլլան, որ ըսել է զատ
զատ բաներու հետ բաղդատուած կ'ըլլան, ուստի
եւ իրարու հետ ալ չեն կրնար բաղդատուիլ . եւ
այսպէս երկու սկզբանց դէմ կ'ըլլայ, որոնց համե-
մատ՝ պէտք է որ երկու եզր մի եւ նոյն երրորդի մը
հետ բաղդատուին ոչ թէ զատ զատ բաներու հետ,
որպէս զի ետքը իրարու հետ ալ բաղդատուելու յար-
մար ըլլան : Զոր օրինակ սա հաւաքաբանութեան մէջ .

Ա. Թագաւորներէն ոմանք աշխարհակալ են .

Բ. Երուանդ թագաւոր էր ,

Գ. Ապա Երուանդ աշխարհակալ էր .

Միջին եզրը թագաւոր երկու նախադրելոց մէջ
 ալ Անբաշխ (ըստ մասին առնուած) է : Մեծագոյ-
 նին մէջ անբաշխ է, քանզի մասնաւոր նախադա-
 սութեան ենթակայ է . Փոքրագոյնին (Բ. նախա-
 դասութեան) մէջ ալ անբաշխ է, քանզի նոյն Մի-
 ջին եզրը (թագաւոր) հաստատական նախադասու-
 թեան ստորոգելի է : Միջին եզրն այսպէս երկու
 նախադրելոց մէջ ալ անբաշխ (ըստ մասին առնը-
 ւած) ըլլալով, միւս երկու եզրները, Աւագ եզրը
 (աշխարհակալ) եւ կրտսեր եզրը (Երուանդ) ոչ մի
 եւ նոյն երրորդի մը, այլ երրորդի մը մասերուն
 հետ զատ զատ բաղդատուած են . ուստի եւ այս-
 պիսի բաղդատութենէ մը հետեւութիւն չելլեր :
 Այսինքն Մեծագոյնին մէջ ըսուած է թէ թագա-
 ւորներէն ոմանք (ոչ ամենը) աշխարհակալ են .
 Փոքրագոյնին մէջ ալ ըսուած է թէ Երուանդ թա-
 գաւոր էր, այսինքն թագաւոր մ'ալ Երուանդ էր .
 բայց Երուանդին թագաւոր մը ըլլալէն չհետեւի
 թէ աշխարհակալ կոչուած թագաւորներէն մէկն էր,
 ուստի եւ Եզրակացութեան մէջ չենք կրնար վըճ-
 ոել ու ըսել թէ Ուրեմն Երուանդ աշխարհակալ էր :
 Բայց եթէ Միջին եզրը անգամ մը Բաշխեալ ընենք
 (ընդհանուր առնենք, այսինքն այնպէս առնենք որ
 ամբողջ Դաս նշանակէ), ան ատեն հետեւութիւն կ'ել-
 լէ : Զոր օրինակ, ենթադրենք թէ ուղիղ է ըսել,

Ամեն թագաւոր աշխարհակալ է,

Միջին եզրը (թագաւոր) Բաշխեալ կ'ըլլար, քանզի
 ամբողջ դաս մը (բոլոր թագաւորները) կը նշանա-
 կէր, հետեւաբար, երբ կ'ըսենք թէ

Երուանդ ալ թագաւոր էր

հարկաւ կը հետեւէր թէ

Ապա Երուանդ ալ աշխարհակալ էր :

Ուրեմն, որպէս զի Աւագ (աշխարհակալ) եւ Կրտսեր (Երուանդ) եզրները Եզրակացութեան մէջ իրարու հետ բազդատուին, այսինքն, որպէս զի կարող ըլլանք ըսել թէ Երուանդ աշխարհակալ էր, պէտք է որ Աշխարհակալ բառը (Աւագ եզրը) Բաշխեալ (ընդհանուր առնուած, ամբողջ Գաս նշանակող) Միջին եզրի մը վրայ ստորոգուած ըլլայ անգամ մը . եւ Երուանդ (Կրտսեր եզրն) ալ նոյն (ամբողջ գաս նշանակող) Միջին եզրին մէջ պարունակուած ըլլայ . ըստ Առածին թէ ինչ որ ամբողջ գասի մը վրայ կը ստորոգուի (կը Հաստատուի կամ կը ժխտուի), նոյն Գասուն մէջ պարունակուած ամեն բանի վրայ ալ կրնայ ստորոգուիլ :

75. Գ . (Թիւ 72) կանոնին մէջ ըսուած է թէ Պէտք չէ որ Նախադրելոց մէջ անբաշխ (ըստ մասին առնուած) եզր մը՝ Եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ (ընդհանուր առնուած) ըլլայ :

Աս դէպքը, այսինքն՝ երբ նախադրելոց մէջ անխաշխ եզր մը՝ Եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ ըլլայ, Ապօրինաւոր գործողութիւն կը կոչուի :

76. Աս եւ նախընթաց կանոնը (թէ Միջին եզրը պէտք է որ երկու նախադրեալներէն գոնէ մէկուն մէջ Բաշխեալ ըլլայ), կը պահանջեն որ ամեն Հաւաքարանութեան մէջ գոնէ նախադրեալներուն մէկն Ընդհանուր ըլլայ . քանզի եթէ նախադրելոց երկուքն ալ Մասնաւոր ըլլան, ան ատեն հարկաւ սա երկու բանէն մէկը կ'ըլլայ . կամ Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ անբաշխ կ'ըլլայ (որ Գ . կանոնին դէմ է, թիւ 72) եւ կամ Ապօրինաւոր գործողութիւն ըսուածը կ'ըլլայ (այսինքն՝ նախադրելոց մէջ

անբաշխ եզր մը Եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ կ'ըլլայ) որ Ռ. կանոնին (Թիւ 72) դէմ է:

Զոր օրինակ, Գնենք թէ նախադրեալներուն երկուքն ալ Ի (մասնաւոր—հաստատական) է: Ան առան հարկաւ Միջին եզրը երկուքին մէջ ալ Անբաշխ պիտի ըլլայ, զոր օրինակ,

Կայ Մ որ Ա է

Կայ Կ որ Մ է

Ապա կայ Կ որ Ա է:

Ինչպէս յայտնի է, առ դէպքին մէջ Միջին եզրը նախադրեալներէն երկուքին ալ, թէ Մեծագոյնին եւ թէ Փոքրագոյնին, մէջ անբաշխ է: Մեծագոյնին մէջ Միջին եզրն Անբաշխ է, քանզի Մասնաւոր նախադասութեան Ենթակայ է: Փոքրագոյնին մէջ ալ Անբաշխ է, քանզի Հաստատական նախադասութեան ստորոգելի է:

Ուստի Հաւաքաբանութիւն (ձեռնարկութիւն) մը որ առ կերպով է, անվաւեր կամ առանց հետեւութեան է. ուստի եւ իմաստասիրութիւն (ձեռնարկութիւն) չէ:

Գնենք թէ երկու Մասնաւոր նախադրեալներն են Ի եւ Ո, այսինքն Մասնաւոր հաստատական եւ Մասնաւոր ժխտական. դարձեալ միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ Անբաշխ կ'ըլլայ. զոր օրինակ,

Կայ Մ որ Ա չէ.

Կայ Կ որ Մ է.

Ապա կայ Կ որ Ա չէ.

Ինչպէս յայտնի է, Միջին եզրը (Մ) երկու նախադրելոց մէջ ալ Անբաշխ է, Մեծագոյնին մէջ իբրեւ Մասնաւոր նախադասութեան Ենթակայ, Փոքրագոյնին մէջ ալ իբրեւ հաստատական նախադա-

սութեան Ստորոգելի : Ուստի եւ այս կերպ ձեռնարկութիւն մ'ալ անվաւեր կամ անհետեւական է , որ ըսել է թէ իմաստասիրութիւն չէ :

Աս կերպին մէջ , (այսինքն՝ երկու նախադրեալներէն մէկը Մասնաւոր ժխտական եղած ատեն) , արդարեւ Բաշխեալ եզր մը կայ , որ է Մասնաւոր— ժխտականին ստորոգելին . ուստի գնենք թէ Միջին եզրը նոյն ստորոգելին ըլլայ , եւ այսպէս Միջին եզրը անգամ մը Բաշխեալ եղած կ'ըլլայ . զոր օրինակ , նախընթաց օրինակը սա ձեւով բացատրենք .

կայ Ա որ Մ չէ

կայ Կ որ Մ է

Ապա կայ Կ որ Ա չէ .

Ինչպէս կը տեսնուի , սա Ձեւին մէջ ալ Աւագ եզրի Ապօրինաւոր գործողութիւնը եղած կ'ըլլայ : Քանզի , որովհետեւ (ըստ Զ. կանոնին , թիւ 72) նախադրեալներուն մէկը ժխտական ըլլալուն պէս , Եզրակացութիւնն ալ ժխտական կ'ըլլայ , հարկաւ Աւագ եզրը (Ա) , որ Մեծագոյնին մէջ իբրեւ Մասնաւոր նախադասութեան Ննթակայ՝ անբաշխ է , Եզրակացութեան մէջ , իբրեւ ժխտական նախադասութեան ստորոգելի , Բաշխեալ պիտի ըլլայ , եւ ասով Ապօրինաւոր գործողութիւն ըսուածը կ'ըլլայ : Ապա սա ձեւով ալ նոյն Եղանակը Ո , Ի , Ո , անվաւեր ձեռնարկութիւն է . ուստի հարկ է որ Երկու նախադրելոց գոնէ մէկն Ընդհանուր ըլլայ :

77. Սա ալ պէտք է գիտնալ որ նոյն Գ. կանոնն է (թիւ 72) պատճառ որ , երկու նախադրեալներուն մէկը Մասնաւոր եղած ատեն , Եզրակացութիւնն ալ Մասնաւոր կ'ըլլայ : Քանզի , եթէ Եզրակացութիւնն ընդհանուր ըլլայ , Կրտսեր եզրին Ապօրինաւոր գործո-

դու թիւնը պիտի ըլլայ . այսինքն կրտսեր եզրը նախադրելոյն մէջ Անրաչխ , իսկ Եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ պիտի ըլլայ . զոր օրինակ .

Ամեն Մ Ա է .

Կայ Կ որ Մ է .

Եթէ ըսելու ըլլանք .

Ապա ամեն Կ Ա է .

Կ (կրտսեր եզրը) Եզրակացութեան մէջ կ'ըլլայ Բաշխեալ , իբրև Ընդհանուր նախադասութեան Ենթակայ , ան որ Փոքրագոյնին մէջ , իբրև Մասնաւոր նախադասութեան Ենթակայ , Անրաչխ էր : Ապա պէտք է որ ըսենք .

Ապա կայ Կ որ Ա է :

Հաւաքաբանութիւնը ժխտական ալ ըլլայ , դարձեալ նոյն բան է . զոր օրինակ ,

Բնաւ Մ մը Ա չէ

Կայ Կ որ Մ է

չենք կրնար ըսել

Ապա Բնաւ Կ մը Ա չէ ,

այլ հարկ է որ ըսենք

Ապա կայ Կ որ Ա չէ :

78. Ըստ Ե. կանոնին (թիւ 72) , նախադրելոց մէկը , այսինքն Փոքրագոյնը , պէտք է որ միշտ հաստատական ըլլայ : Ըստ Առածին , ինչ որ ամբողջ դասու մը վրայ կը ստորոգուի , կրնայ նոյն դէպքերու որ եւ իցէ բանի վրայ ալ ստորոգուի : Ուստի պէտք է որ Փոքրագոյնը հաստատական ըլլայ որ կրտսեր եզրին՝ Միջին կզրով նշանակուած դասուն մէջ պարունակուած ըլլալը ցուցնէ : Եթէ Միջին եզրը կրտսեր եզրին վրայ ժխտուի Փոքրագոյնին մէջ , (եւ ասիկայ կ'ըլլայ միշտ երբ Փոքրագոյնը ժխտա-

կան է), հետեւութիւն չելլեր. քանզի, ըստ Առա-
ծին, իրաւունք ունինք Միջին եզրին վրայ ստո-
րոգուածը՝ նոյն եզրով նշանակուած դասուն մէջ
պարունակուած բանի մը վրայ ալ ստորոգել, բայց
անկէ դուրս եզոզ բանի մը վրայ ժխտելու իրա-
ւունք չունինք:

Զոր օրինակ,

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է.

Զին եղջերաւոր չէ,

կամ,

Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ,

Ոչխարը մսակեր չէ,

աս նախադրեալներէն հետեւութիւն չելլեր:

Գարձեալ, աս դէպքին մէջ, երբ Մեծագոյնը
հաստատական ու Փոքրագոյնը ժխտական է, Աւագ
եզրին ապօրինաւոր գործողութիւնը կ'ըլլայ, այ-
սինքն, Աւագ եզրը որ Հաստատական Մեծագոյնին
մէջ Անբաշխ է, Եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ
պիտի ըլլայ, քանզի նախադրելոց մէկը ժխտական
ըլլալուն պէս, հարկաւ Եզրակացութիւնը ժխտա-
կան պիտի ըլլայ, եւ աս է պատճառը որ Աւագ եզ-
րը, որ Մեծագոյնին մէջ, իբրեւ հաստատական նա-
խադասութեան ստորոգելի Անբաշխ է, ժխտական
Եզրակացութեան մէջ, իբրեւ ժխտական նախադա-
սութեան ստորոգելի, Բաշխեալ պիտի ըլլայ:

79. Ըստ Զ. կանոնին, (թիւ 72) երբ նախադրեալ-
ներէն մէկը ժխտական է, պէտք է որ Եզրակացութիւնն
ալ ժխտական ըլլայ: Մինակ Մեծագոյնը ժխտական
կրնայ ըլլալ, եւ ըստ Երկրորդ սկզբան՝ երբ երկու
բաներէ մէկը երրորդի մը հետ համաձայն եւ միւ-
սը նոյն երրորդին հետ անհամաձայն ըլլայ, ան եր-

կուքն իրարու հետ ալ անհամաձայն են, ասկէ կը հետեւի որ նախադրեալներուն մէկը ժխտական ըլլալուն պէս, այսինքն Մեծագոյնը՝ ուր Աւագ եզրը Միջին եզրին վրայ պիտի ժխտուի, եւ Փոքրագոյնը հարկաւ հաստատական ըլլալով, ուր Կրտսեր եզրը ընդհակառակն Միջին եզրին հետ համաձայն պիտի վճռուի, հարկաւ Աւագ ու Կրտսեր եզրները Եզրակացութեան մէջ իրարու անհամաձայն պիտի վճռուին:

64. Իմաստասիրութեան ընդհանուր օրէնքը որն է: 65. Ան ընդհանուր օրէնքէն ինչ ընդհանուր Առած կ'ելլէ: 66. Ինչու համար աս առածն իմաստասիրելու ընդհանուր սկզբունքն է: 67. Նոյն Առածը ինչպէս ձեռնարկութեան արուեստական ձեւին կամ հաւաքաբանութեան կը վերածուի: 68. Աս առածին միտքը օրինակով մեկնէ: 69. Ան ընդհանուր տրամաբանական Առածը քանի սկզբունքի կը վերածուի: 70. Աս երկու սկզբանց ամեն մէկը ինչ տեսակ ձեռնարկութեանց համար է: 71. Աս երկու սկզբանց նշանակութիւնը օրինակներով մեկնէ: 72. Աս երկու սկզբանց վրայ հիմնուած քանի կանոն կայ եւ որոնք են: 73. Վեց կանոնները մեկնէ: Ա. եւ Բ. կանոնները: 74. Գ. կանոնը մեկնէ: 75. Դ. կանոնը մեկնէ: 76. Գ. եւ Դ. կանոններն ինչ կը պահանջեն: 77. Նախադրեալներուն մէկը Մասնաւոր եղած ասեն ինչու համար եզրակացութիւնն ալ Մասնաւոր պարտի ըլլալ: 78. Ե. կանոնը մեկնէ: 79. Զ. կանոնը մեկնէ:

Ըսինք թէ չորս տեսակ նախադասութիւն կայ, Ընդհանուր Հաստատական (Է), Ընդհանուր Ժխտական (Ը), Մասնաւոր Հաստատական (Ի), եւ Մասնաւոր Ժխտական (Ո) :

Ըսինք դարձեալ թէ Չեռնարկութիւն մը կամ Հաւաքաբանութիւն մը երեք նախադասութիւն կ'ունենայ :

80. Հիմա համառօտիւ Հաւաքաբանութեան Եւ-
 ռնք վրայ սլիտի խօսինք : Եղանակ կը կոչուի, Հա-
 ւաքաբանութեան երեք նախադասութիւններուն
 բաղադրութիւնը . այսինքն Հաւաքաբանութեան մը
 Ընդհանուր կամ Մասնաւոր, Հաստատական կամ
 Ժխտական նախադասութիւններէ բաղկացած ըլլա-
 լը : Զոր օրինակ, դնենք թէ Հաւաքաբանութեան
 երեք նախադասութիւնն ալ է (ընդհանուր հաստա-
 տական) է ; ասիկա Հաւաքաբանութեան եղանակ
 մըն է . կամ դնենք թէ Հաւաքաբանութեան մը
 նախադասութիւններուն առաջինն ու երրորդը Ընդ-
 հանուր Ժխտական (Ը) է, եւ երկրորդը Ընդհանուր
 Հաստատական (Է) է . աս ալ Եղանակ մըն է :

81. Տրամաբանութեան մէջ կարելոր է դիտնալ
 թէ քանի եղանակ Հաւաքաբանութեան կրնայ ըլ-
 լալ . կամ թէ ըսենք, Հաւաքաբանութեան մը մէջ
 երեք նախադասութիւնները, միայն ըստ քանակու-
 թեան կամ միայն ըստ որպիսութեան եւ կամ խառն
 ըլլալով, քանի կերպ կրնան շարուիլ :

Արդ, ան թուաբանական հաշուին համեմատ որ

Փ-Է-Ը-Թ-Պ հաշիւ կը կոչուի, չորս տեսակ՝ Է, Ը, Թ, Պ, նախադասութիւններուն կապակցութիւնը՝ Հաւաքարանութեան մը երեք նախադասութիւններուն վրայ հետզհետէ փոխուելով, 64 կերպ, ուստի եւ 64 Եզանակ կրնայ ըլլալ, նախ չորս տեսակներէն ամեն մէկը չորս չորս կերպով զոյգ կրնայ կազմել, որ կ'ընէ 46 զոյգ . այսպէս

1. Է, Է. 5. Ը, Է. 9. Թ, Է. 15. Ո, Է.

2. Է, Ը. 6. Ը, Ը. 10. Թ, Ը. 14. Ո, Ը.

5. Է, Թ. 7. Ը, Թ. 11. Թ, Թ. 15. Ո, Թ.

4. Է, Ո. 8. Ը, Ո. 12. Թ, Ո. 16. Ո, Ո.

Աս 46 զոյգերուն ամեն մէկն ալ դարձեալ չորս չորս յաւելուած կրնայ ընդունիլ, որով Հաւաքարանութեան երրորդ նախադասութիւնը կը կազմուի, ուստի կ'ըլլայ ընդ ամենը, $46 \times 4 = 64$ եզանակ . զոր օրինակ .

1. Է, Է, Է. 17. Ը, Է, Է. 55. Թ, Է, Է. 49. Ո, Է, Է.

2. Է, Է, Ը. 18. Ը, Է, Ը. 54. Թ, Է, Ը. 50. Ո, Է, Ը.

5. Է, Է, Թ. 19. Ը, Է, Թ. 55. Թ, Է, Թ. 51. Ո, Է, Թ.

4. Է, Է, Ո. 20. Ը, Է, Ո. 56. Թ, Է, Ո. 52. Ո, Է, Ո.

5. Է, Ը, Է. 24. Ը, Ը, Է. 57. Թ, Ը, Է. 55. Ո, Ը, Է.

6. Է, Ը, Ը. 22. Ը, Ը, Ը. 58. Թ, Ը, Ը. 54. Ո, Ը, Ը.

7. Է, Ը, Թ. 25. Ը, Ը, Թ. 59. Թ, Ը, Թ. 55. Ո, Ը, Թ.

8. Է, Ը, Ո. 24. Ը, Ը, Ո. 40. Թ, Ը, Ո. 56. Ո, Ը, Ո.

9. Է, Թ, Է. 25. Ը, Թ, Է. 41. Թ, Թ, Է. 57. Ո, Թ, Է.

40. Է, Թ, Ը. 26. Ը, Թ, Ը. 42. Թ, Թ, Ը. 58. Ո, Թ, Ը.

41. Է, Թ, Թ. 27. Ը, Թ, Թ. 45. Թ, Թ, Թ. 59. Ո, Թ, Թ.

42. Է, Թ, Ո. 28. Ը, Թ, Ո. 44. Թ, Թ, Ո. 60. Ո, Թ, Ո.

45. Է, Ո, Է. 29. Ը, Ո, Է. 45. Թ, Ո, Է. 61. Ո, Ո, Է.

44. Է, Ո, Ը. 50. Ը, Ո, Ը. 46. Թ, Ո, Ը. 62. Ո, Ո, Ը.

45. Է, Ո, Թ. 51. Ը, Ո, Թ. 47. Թ, Ո, Թ. 65. Ո, Ո, Թ.

46. Է, Ո, Ո. 52. Ը, Ո, Ո. 48. Թ, Ո, Ո. 64. Ո, Ո, Ո.

82. Բայց աս կատակցութիւններէն շատերն այնպէս են որ չեն կրնար վաւերական Հաւաքարանութիւն ըլլալ : Զոր օրինակ , Ը , Ո , Ո , չի կրնար Հաւաքարանութեան Եղանակ ըլլալ , ապա թէ ոչ նախադրելոց երկուքն ալ ժխտական կ'ըլլան , որ Եկանոնին հակառակ է : Նոյնպէս Ի , Ո , Ո , Հաւաքարանութեան Եղանակ չէ , քանզի նախադրեալներուն երկուքն ալ Մասնաւոր է , աս դէպքն ալ Ք . կանոնին դէմ է : Գարձեալ Ի , Ը , Ո ալ չի կրնար Հաւաքարանութեան Եղանակ ըլլալ , ապա թէ ոչ Աւագ եզրին ապօրինաւոր գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ . քանզի , Եզրակացութիւնը ժխտական ըլլալով , հոն Աւագ եզրը Բաշխեալ է , քանի որ Մեծագոյնին մէջ , Ի (Մասնաւոր ժխտական) ըլլալուն համար , նոյն Աւագ եզրը անբաշխ է . աս դէպքն ալ Ք . կանոնին (թիւ 72) հակառակ է : Այսպէս ուրիշ շատերը :

85. Աւստի քննելով կը գտնենք որ 64 կապակցութեանց մէջ միայն մետասան Եղանակ կան , որովք Հաւաքարանութիւն մը կրնայ բացատրուիլ . եւ ասոնք են . 4, 48, 44, 28, 6, 46, 5, 55, 20, 52, 8, թիւերուն եղանակները , որ են է, է, է. — Ը, է, Ը. — է, Ի, Ի. — Ը, Ի, Ո. — է, Ը, Ը. — է, Ո, Ո, — է, է, Ի. — Ի, է, Ի. — Ը, է, Ո. — Ո, է, Ո. — է, Ը, Ո :

80. Հաւաքարանութեան եղանակն ինչ է : 81. Քանի եղանակ Հաւաքարանութեան կրնայ ըլլալ : 82. Աս կատակցութիւններուն ամենն ալ կրնան վաւերական Հաւաքարանութիւն ըլլալ : 83. Քանի եղանակ կայ որովք Հաւաքարանութիւն կրնայ բացատրուիլ :

Թիւ 48 ըսինք թէ Հաւաքարանութիւն կը կոչուի ձեռնարկութիւն մը որուն մէջ երեք նախադասութիւններն ալ յայտնի են :

84. Արդ ամեն Հաւաքարանութեան մէջ թէ նախադասութիւնները եւ թէ ամեն մէկ նախադասութեան մէջի եզրները միեւնոյն դիրքը չեն ունենար :

85. Բայց եւ այնպէս, եթէ կ'ուզուի որ Հաւաքարանութիւնն իր նպատակին ծառայէ, պէտք է որ անոր մէջ, թէ նախադասութիւնները եւ թէ ամեն մէկ նախադասութեան եզրներն այնպիսի կերպով մը շարենք, որ Հաւաքարանութեան նպատակին միմիայն յարմարն է. ուստի եւ ան շարքն ունեցող Հաւաքարանութիւն մը բուն Հաւաքարանութիւն է :

Հաւաքարանութեան նպատակն է, ձեռնարկութեան մը հետեւականութիւնը կամ անհետեւականութիւնն անվրէպ եւ դիւրին կերպով ճանչցնել :

86. Արդ բուն հաւաքարանութեան շարքը սա է. Նախ Մեծագոյն նախադրեալը, երկրորդ Փոքրագոյն նախադրեալը, եւ երրորդ Նզրակացութիւնը զ'նեւ : Մեծագոյնին մէջ Միջին եզրը Ննթակայ, իսկ Փոքրագոյնին մէջ նոյն Միջին եզրը ստորոգելի պիտի ըլլայ : Աս շարքը կը կոչուի Հաւաքարանութեան Ա--ԸԲ յեւ :

87. Առաջին ձեւէն զատ ուրիշ երեք ձեւ ալ կայ Հաւաքարանութեան :

88. ԵՐԵՐԷ Ժեւին մէջ Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ Ստորոգելի է :

89. ԵՐԵՐԷ Ժեւին մէջ , Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ Ենթակայ է :

90. Իսկ ԵՐԵՐԷ Ժեւին մէջ Միջին եզրը Մեծագոյնին մէջ Ստորոգելի , Փոքրագոյնին մէջ Ենթակայ է :

91. Ասկէ կը տեսնուի որ Հաւաքարանութեան մը որ ձեւն ունենալը Միջին եզրին երկու նախարեալներուն մէջ ունեցած դիրքէն կը ճանչցուի :

92. Հաւաքարանութեան չորս ձեւովն ալ կըրնայ ձեռնարկութիւն մը վաւերական ըլլալ , միայն ձեռնարկութեան մը վաւերականութիւնը ճանչնալու համար հարկ է որ ձեռնարկութիւնը , (եթէ Ա. ձեւով չէ) Ա. ձեւին շրջուի :

Հոս նախ չորս ձեւերուն վրայ առանձին առանձին խօսինք , եւ ետքը վերջին երեք ձեւերը Ա. ձեւին շրջելու կերպը ցուցնենք :

93. Հաւաքարանութեան Ա. ձեւը սա է . Ա՞նն Մ Ա է , Կ Մ է . ապա Կ Ա է : Ինչպէս յայտնի է , Մ , միջին եզր կը նշանակէ , Ա , աւագ եզր , Կ , կըրտսեր եզր : Ուստի Մ ին տեղ դնենք եղջերաւոր , Ա ին տեղ՝ Որոճացող , Կ ին տեղ Այժ բառերը . Ա՞նն եղջերաւոր որոճացող է , Այժը եղջերաւոր է , ապա Այժն որոճացող է . Աս հաւաքարանութիւնն Ա. ձեւով է :

94. Հաւաքարանութեան Բ. ձեւը սա է : Բնաւ Ա մը Մ չէ . Կ Մ է , ապա Կ Ա չէ : Մ ին տեղ դրնենք Մսակեր , Ա ին տեղ , Որոճացող եւ Կ ին տեղ Շուն բառերը . Բնաւ Որոճացող մը մսակեր չէ , շունը մսակեր է , ապա շունը որոճացող չէ :

95. Աս ձեւին մէջ պէտք է որ նախադրեալներուն մէկը ժխտական ըլլայ , ուստի եւ հարկաւ եզ-

բակացութիւնն ալ ժխտական կ'ըլլայ , քանզի , ինչպէս նախընթաց գլխուն մէջ տեսանք , երբ հաւաքարանութեան մը նախադրեալներուն մէկը ժխտական է , պէտք է որ Եզրակացութիւնն ալ ժխտական ըլլայ :

96. Ըսինք թէ աս ձեւին մէջ նախադրեալներուն մէկը պէտք է որ ժխտական ըլլայ . ասոր պատճառը սա է որ , որովհետեւ աս ձեւին մէջ Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ ստորոգելի է , եթէ նախադրեալներուն մէկը ժխտական չըլլայ , Միջին եզրը դոնէ անգամ մը (երկու նախադրեալներէն մէկուն մէջ) Բաշխեալ կը զած չըլլար . եւ , ինչպէս գիտենք , Միջին եզրին դոնէ անգամ մը նախադրեալներուն մէջ Բաշխեալ (ընդհանուր առնուած) ըլլալն էական է :

97. Հաւաքարանութեան Գ. ձեւն է . Ամեն Մ Ա է . կայ Մ որ Կ է , ապա կայ Կ որ Ա է : Մ ին տեղ զնենք Եզջերաւոր , Ա ին տեղ Որոճացող , Կ ին տեղ Սմբակաւոր բաւերը . Ամեն եզջերաւոր որոճացող է . Եզջերաւորներէն ոմանք սմբակաւոր են , ապա սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են :

98. Աս ձեւին մէջ ալ պէտք է որ նախադրեալներուն մէկը Մասնաւոր նախադասութիւն ըլլայ , եւ հետեւաբար Եզրակացութիւնն ալ Մասնաւոր կ'ըլլայ , քանզի , ինչպէս նախընթաց գլխուն մէջ ցուցուեցաւ , երբ հաւաքարանութեան մը նախադրեալներուն մէկը մասնաւոր է , պէտք է որ եզրակացութիւնն ալ մասնաւոր ըլլայ :

99. Ըսինք թէ աս ձեւին մէջ նախադրեալներուն մէկը պէտք է որ մասնաւոր նախադասութիւն ըլլայ : Եւ եթէ երկուքն ալ ընդհանուր են , հաւաքարանութիւնը Ա. ձեւին շրջելու ատեն , անոնց մէ-

կը (փոքրագոյնը) Մասնաւորի փոխել կարելի պի-
տի ըլլայ : Եւ պատճառը սա է որ, եթէ նախա-
դրեալներուն երկուքն ալ ընդհանուր մնան, Կրտս-
տեր եզրի — — — — — կըլլայ . զոր օրի-
նակ, դնենք թէ, երկու նախադրեալն ալ ըլլայ է,

է . Ամեն Մ Ա է .

է . Ամեն Մ Կ է ,

Ամեն Կ Ա է .

Կնչպէս յայտնի է, երկու նախադրեալն ալ է ըլ-
լալուն համար, մինակ Միջին եզրը՝ որ սա ձեւին
մէջ միայն ենթակայ է, կ'ըլլայ Բաշխեալ . եւ ու-
րովհետեւ Ընդհանուր նախադրեալներէ ելած եզրա-
կացութիւնն ընդհանուր է, ըսել է թէ Կրտսեր եզ-
րը եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ պիտի ըլլայ, ան
որ նախադրեալներուն մէջ Անբաշխ էր :

Գարձեալ ենթադրենք թէ նախադրեալներուն
մէկը Ը, եւ միւսը է է . գարձեալ Կրտսեր եզրը՝ որ
էին (փոքրագոյնին) ստորոգելին պիտի ըլլայ, Ան-
բաշխ է . բայց Բաշխեալ պիտի ըլլայ եզրակացու-
թեան մէջ՝ որ ընդհանուր նախադրեալներէ հետե-
ւելուն համար ընդհանուր է : Զոր օրինակ .

Ը . Բնաւ Մ մը Ա չէ .

է . Ամեն Մ Կ է

Ապա Բնաւ Կ մը Ա չէ :

400. Հաւաքաբանութեան չորրորդ ձեւը սա է :
Ամեն Կ Մ է, ամեն Մ Ա է, ապա ամեն Կ Ա է .
Մին տեղ դնենք Եղջերաւոր, Ա ին տեղ Որոճացող,
Կ ին տեղ Ա յծ բառերը . Ամեն այծ եղջերաւոր է .
ամեն եղջերաւոր որոճացող է . ապա ամեն այծ ո-
րոճացող է :

401. Նախընթաց գլխուն մէջ ըսինք որ հաւա-

քարանութեան 64 եղանակներուն միայն 44 հատու-
վը կրնայ վաւերական հաւաքարանութիւն մը բա-
ցատրուիլ : Աս 44 էն մինակ չորսը Ա. ձեւն ունին ,
այսինքն

Է. Ը. Է. Ը.

Է. Է. Ի. Ի.

Է. Ը. Ի. Ո.

Զոր օրինակ .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է. — Է.

Ամեն այծ եղջերաւոր է. — Է.

Ապա ամեն այծ որոճացող է. — Է.

Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ . — Ը.

Ամեն շուն մսակեր է . — Է.

Ապա բնաւ շուն մը որոճացող չէ . — Ը.

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է.

Սմբակաւորներէն ոմանք եղջերաւոր են . — Ի.

Ապա սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են . — Ի.

Բնաւ որոճացող մը մսակեր չէ . — Ը.

Սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են . — Ի.

Ապա սմբակաւորներէն ոմանք մսակեր չեն . — Ո.

402. Որովհետեւ ըսինք թէ երկրորդ ձեւին մէջ,
նախադրեալներուն մէկը պէտք է որ ժխտական ըլ-
լայ, եւ հետեւաբար եղբակացութիւնն ալ ժխտա-
կան կ'ըլլայ, ասկէ յայտնի է թէ վերոյիշեալ 44 ե-
ղանակներուն մինակ հետեւեալներովը հաւաքարա-
նութիւն մը կրնայ Բ. ձեւն ունենալ . այսինքն, ա-
նոնք որոնց մէջ ժխտական (Ը, Ո,) նախադասութիւն
կայ, զոր օրինակ .

Ը. Ը. Է. Է. Ը. Ո. Է.
 Է. Ի. Ը. Ո. Է. Է. Ը.
 Ը. Ո. Ը. Ո. Ո. Ո. Ո.

Զոր օրինակ

1

Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ — Ը.
 Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է.
 Ապա բնաւ եղջերաւոր մը մսակեր չէ . — Ը.

2

Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ . — Ը.
 Սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են — Ի.
 Ապա սմբակաւորներէն ոմանք մսակեր չեն . — Ո.

3

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է.
 Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ . — Ը.
 Ապա բնաւ եղջերաւոր մը մսակեր չէ . — Ը.

4

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է.
 Սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող չեն . — Ո
 Ապա սմբակաւորներէն ոմանք եղջերաւոր չեն. — Ո.

5

Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ . — Ը.
 Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է.
 Ապա եղջերաւորներէն ոմանք մսակեր չեն . — Ո .

6

Սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող չեն . — Ո
 Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է.
 Ապա սմբակաւորներէն ոմանք եղջերաւոր չեն . — Ո.

7

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է.
 Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ . — Ը.
 Ապա եղջերաւորներէն ոմանք մսակեր չեն . — Ո :

103. Երրորդ ձեւին համար ըսինք թէ, նախադրեալներուն մէկն, առ ձեւին մէջ, պէտք է որ մասնաւոր ըլլայ, եւ հետեւաբար եզրակացութիւնն ալ մասնաւոր կ'ըլլայ: Ասկէ յայտնի է թէ վերոյիշեալ 11 եղանակներէն Մասնաւոր (Ի, Ո) նախադասութիւն պարունակողները միայն Գ. ձեւը կրնան ունենալ. այսինքն.

Է. Ի. Ը. Է. Է. Ո. Ը. Է.

Ի. Է. Ի. Է. Ո. Է. Է. Ը.

Ի. Ի. Ո. Ի. Ո. Ո. Ո. Ո.

Զոր օրինակ.

1

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է. — Է.

Եղջերաւորներէն ոմանք սմբակաւոր են. — Ի.

Ապա սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են. — Ի.

2

Եղջերաւորներէն ոմանք սմբակաւոր են. — Ի.

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է. — Է.

Ապա սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են. — Ի.

3

Բնաւ որոճացող մը մտակեր չէ. — Ը.

Որոճացողներէն ոմանք սմբակաւոր են. — Ի.

Ապա սմբակաւորներէն ոմանք մտակեր չեն. — Ո.

4

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է. — Է.

Ամեն եղջերաւոր խոտակեր է. — Է.

Ապա խոտակերներէն ոմանք որոճացող են. — Ի.

5

Ամեն որոճացող խոտակեր է. — Է.

Որոճացողներէն ոմանք սմբակաւոր չեն. — Ո.

Ապա խոտակերներէն ոմանք սմբակաւոր չեն. — Ո.

Որոճացողներէն ոմանք սմբակաւոր չեն . — Ո .

Ամեն որոճացող խոտակեր է . — Է .

Ապա խոտակերներէն ոմանք սմբակաւոր չեն . — Ո .

Բնաւ եղջերաւոր մը մսակեր չէ . — Ը .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է .

Ապա որոճացողներէն ոմանք մսակեր չեն . — Ո .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է . — Է .

Բնաւ եղջերաւոր մը մսակեր չէ . — Ը .

Ապա որոճացողներէն ոմանք մսակեր չեն . — Ո .

104. Իսկ Գ. ձեւին համար պէտք է գիտնալ որ , հաւաքաբանութեան 11 եղանակներուն մէջէն առնոնք որ Ա. ձեւը կրնան ունենալ , Գ. ձեւնալ առնելու ընդունակ են . քանզի Ա. ձեւին մէջ մեծագոյն նախադրեալն աս ձեւին մէջ փոքրագոյն է , իսկ փոքրագոյնը՝ մեծագոյն . այնպէս որ նախադրեալները փոխուելուն պէս , հաւաքաբանութիւնն ալ Ա. ձեւին կը դառնայ . զոր օրինակ .

Ամեն այծ եղջերաւոր է .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է .

Ապա ամեն այծ որոճացող է .

Աս հաւաքաբանութեան նախադրեալներուն տեղը փոխուելով , հաւաքաբանութիւնը Ա. ձեւին կը դառնայ , այսպէս .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է .

Ամեն այծ եղջերաւոր է ,

Ապա եւայլն :

Նոյնպէս աս .

Ամեն շուն մսակեր է .

Բնաւ մսակեր մը որոճացող չէ .

Ապա բնաւ շուն մը որոճացող չէ .

Ա. ձեւին կը դառնայ նախադրեալները տեղա-
փոխելով :

405. Ինչպէս արդէն ըսուեցաւ , ձեռնարկութիւն
մը վաւերական է , երբ ընդհանուր Արիստոտէլեան
առածին , եւ ան առածին վրայ հիմնուած վճիռնե-
րուն եւ կանոններուն համաձայն է : Բայց սա հա-
մաձայնութիւնը չենք կրնար ճշդիւ եւ դիւրաւ ճանչ-
նալ , եթէ ձեռնարկութիւնը հաւաքաբանութեան
առաջին ձեւովը յառաջ բերուած չէ : Եւ որովհե-
տեւ , ինչպէս քիչ մը առաջ տեսանք , ձեռնարկու-
թիւն մը ոչ միշտ — — — է , այլ երբեմն եւրոպէ , եւրոպէ
եւ շարժ ձեւով ալ կրնայ ըլլալ , սա վերջիններուն
մէկովը յառաջ բերուած ձեռնարկութիւն մը պէտք
է առաջին ձեւին շրջել , որպէս զի անոր վաւերա-
կանութիւնը կամ անվաւերականութիւնը ճշգրտիւ
եւ հեշտեաւ հասկնալու կարող ըլլանք :

Հիմա պիտի ցուցնենք թէ , Բ. Գ. եւ Դ. ձե-
ւերով յառաջ բերուած ձեռնարկութիւններն ինչպէս
Ա. ձեւին կրնան շրջուիլ : Բ. Մասին Ա. գլխուն մէջ
բացատրուած կանոններն , ու նախադասութիւններ
դարձնելու կերպը գիտնալէն ետքը , սա գործողու-
թիւնը խիստ յայտնի եւ դիւրին է . բայց եւ այնպէս ,
օրինակ տուած ըլլալու համար , Բ. Գ. եւ Դ. ձեւե-
րով , քիչ մը առաջ , օրինակ բերուած նախադա-
սութիւնները մի առ մի Ա. ձեւին շրջենք :

406. Ինչպէս գիտենք , Հաւաքաբանութեան Ա.
ձեւին մէջ , առաջին նախադրեալը Մեծագոյնն է ,
եւ երկրորդ նախադրեալը Փոքրագոյնը . Միջին եզ-

րը Մեծագոյնին մէջ Յնթակայ պիտի ըլլայ եւ Բաշխեալ . ուստի եւ պէտք է որ Մեծագոյնն ըստ քանակութեան ընդհանուր ըլլայ . նոյն Միջին եզրը Փոքրագոյնին մէջ պիտի ըլլայ ստորոգելի, Փոքրագոյնը կրնայ ընդհանուր ալ մասնաւոր ալ ըլլալ, բայց միշտ հաստատական պիտի ըլլայ :

Ասոնք համառօտիւ յիշեցնելէ ետքը սկսինք Բ. ձեւին օրինակներն Ա. ձեւին շրջել :

Աս ձեւին մէջ, ինչպէս յայտնի է, Միջին եզրը երկու նախադրեալներուն մէջ ալ ստորոգելի է . ուստի պէտք է որ Մեծագոյնին մէջ նոյն եզրը Յնթակայ ընենք, ըսել է թէ միշտ մեծագոյնը պիտի դարձնենք, առանց նախադասութեան իմաստն այլայլելու, այսինքն, նայելով որ Բաշխեալ եզր մը Անրաշխ, կամ Անրաշխ մը Բաշխեալ չըլլայ :

407. Արդ, Բ. ձեւին առաջին օրինակին մէջ առաջին նախադրեալն է Մեծագոյնը, եւ որովհետեւ նախադասութիւնը ընդ է, մակարեւրաբար կրնայ դառնալ, այնպէս որ աս նախադասութիւնը դառնալուն պէս, հաւաքաբանութիւնը Ա. ձեւին կը շրջի . այսպէս, (տես օրինակը 402)

Բնաւ որոճացող մը մտակեր չէ .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է .

Ապա եւայլն :

Երկրորդ օրինակին մէջ ալ նոյնպէս է . Մեծագոյնը առաջին նախադրեալն ըլլալով, որ մակարեւրաբար դառնալի է, կրնանք պարզապէս դարձնելով, հաւաքաբանութիւնը Ա. ձեւին բերել . այսպէս .

Բնաւ որոճացող մը մտակեր չէ .

Սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են .

Ապա եւայլն :

Երրորդ օրինակին մէջ Մեծագոյնն ու Փոքրագոյնը իրենց տեղը պիտի փոխեն, որպէս զի հաստատականը փոքրագոյն ըլլայ, ըստ Ե. կանոնին. (72) աս տեղափոխութիւնն ընելէ ետքը, Մեծագոյնը պէտք է դարձնել, որպէս զի Միջին եզրը իր տեղը զայ. այսպէս .

Բնաւ որոճացող մը մասակեր չէ .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է .

Ապա եւայլն :

Չորրորդ օրինակին մէջ, առաջին նախադրեալն է Մեծագոյնը, ուստի առանց տեղը փոխելու պէտք է դարձնել, որպէս զի Միջին եզրը իր տեղը զայ. բայց որովհետեւ է նախադասութիւն է, պարզապէս չի կրնար դառնալ, (թիւ 55, 56), պէտք է որ փոփոխութեամբ դարձնենք : Գիտենք որ է նախադասութիւն մը երկու կերպով կրնայ փոփոխութեամբ դառնալ. մէյ մը շտ ԳԻՂՂ, այսինքն Ի ի փոխելով, մէյ մ'ալ 'է չե՞ն ի՞նչ, այսինքն՝ ժխտականի փոխելով, ըստ զիպաց չենք կրնար դարձնել, քանզի նախադասութիւնը մասնաւոր կ'ըլլայ. ուր Մեծագոյն նախադրեալը պէտք է որ ընդհանուր ըլլայ. ուրեմն պէտք է որ 'ի ձեռն ժխտման դարձրնենք. այսինքն, նախ ընդհանուր ժխտականի փոխենք, ու ետքը պարզապէս դարձնենք. այսպէս. Բնաւ եղջերաւոր է աւորճ չէ. հիմա աս նախադասութիւնը, իբրեւ ընդհանուր ժխտական, պարզապէս կը դառնայ այսպէս. Բնաւ աւորճ է եղջերաւոր չէ : Եւ որովհետեւ փոքրագոյնը օրինակին մէջ ժխտական է, ուր ըստ կանոնի հաստատական պիտի ըլլայ, պէտք է որ աս նախադասութիւնն ալ հաստատականի փոխենք. եւ գիտենք որ Ո նախադասութիւն

մը Ի ի կը փոխուի, եթէ բացասութիւնը կապէն
(բայէն) վերջնելով, ստորոգելւոյն տանք, այսպէս.
Սմբակաւորներէն ոմանք անորոճ են: Աս ալ ընելէ
ետքը, հաւաքաբանութիւնը Ա. ձեւը կ'առնէ. զոր
օրինակ .

Բնաւ անորոճ մը եղջերաւոր չէ .

Սմբակաւորներէն ոմանք անորոճ են .

Ապա սմբակաւորներէն ոմանք եղջերաւոր չեն.

Հինգերորդ օրինակին մէջ, առաջին նախադրեալն
է Մեծագոյնը, եւ որովհետեւ ժխտական է, պար-
զապէս դարձնելով, Միջին եզրը իր տեղը կու գայ :
Իսկ Փոքրագոյնը որ Ընդհանուր հաստատական է,
պէտք է մասնաւորի շրջել, որպէս զի նախադրեալ-
ներէն մէկը մասնաւորը ըլլայ, քանզի եզրակացու-
թիւնը մասնաւոր է : Արդ Ընդհանուր Փոքրագոյնը
կրնանք մասնաւոր ընել այսպէս . Եւ Եւ--- Եւ Եւ
Եւ Եւ--- Եւ Եւ (տես թիւ 47, 50), ուր ըսուեցաւ թէ
նիւթը հարկաւոր նախադասութեանց ընդփոխա-
նակաւնեքը ճշմարիտ են : Աւստի 5. օրինակը Ա. ձե-
ւին կը դառնայ այսպէս :

Բնաւ որոճացող մը մսակեր չէ .

Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող են .

Ապա եւայլն .

Վեցերորդ օրինակին մէջ, երկրորդ նախադ-
րեալն է Մեծագոյնը, ուստի նախ նախադրեալները
տեղափոխել պէտք է : Այսպէս ընելով, Մեծագոյ-
նը կ'ըլլայ ընդհանուր հաստատական. եւ որովհետեւ,
Միջին եզրը իր տեղը բերելու համար, չենք կրնար
նախադասութիւնը պարզապէս դարձնել, հարկ է ՚ի
ձեռն ժխտման դարձնել, այսպէս . Բւ--- Եւ Եւ
Եւ Եւ--- Եւ Եւ : Աս ընելէն ետքը, հարկ կ'ըլլայ Փոք-

բազոյնն ալ որ մասնաւոր ժխտական է, ՚ի ձեռն ժխտման մասնաւոր հաստատականի դարձնել, որպէս զի Փոքրազոյնը ըստ կանոնի հաստատական ըլլայ. եւ այսպէս հաւաքարանութիւնը Ա. ձեւին կը շրջի. զոր օրինակ.

Բնաւ անորոճ մը եղջերաւոր չէ .

Սմբակաւորներէն ոմանք անորոճ են .

Ապա սմբակաւորներէն ոմանք եղջերաւոր չեն :

Եօթներորդ օրինակին մէջ, ինչպէս յայտնի է, պէտք է նախադրեալները տեղափոխել, ու դարձընել Մեծազոյնը, որ Ը ըլլալուն համար պարզապէս կը դառնայ. Գարձեալ, որովհետեւ Եզրակացութիւնը մասնաւոր է, հարկ կ'ըլլայ Փոքրազոյնը որ Ե է, Ի ի փոխել. եւ ասիկա կարելի է, քանզի Հարկաւոր նախադասութեան մասնաւոր հաստատականը (ընդփոխանակաւ) ճշմարիտ է : Այսպէս հաւաքարանութիւնը Ա. ձեւին կը շրջի. զոր օրինակ.

Բնաւ որոճացող մը մտակեր չէ .

Եղջերաւորներէն ոմանք որոճացող են .

Ապա եւայլն .

108. Գ. ձեւին մէջ, ինչպէս ըսուեցաւ, Միջին եզրը երկու նախադրեալներուն մէջ ալ Ենթակայ է. ուստի պէտք է որ Փոքրազոյնին մէջ նոյն Միջին եզրը ստորոգելի ընենք, ըստ կանոնի : Ըսել է թէ միշտ Փոքրազոյնը պիտի դարձնենք, առանց այլայլելու նախադասութեան իմաստը :

109. Արդ Գ. ձեւին օրինակներուն մէջ, (տես 105 աս ձեւին օրինակները), երկրորդ նախադրեալն է Փոքրազոյնը, ուստի ասիկայ պիտի դարձնենք որ Միջին եզրը ուղղուի. եւ որովհետեւ աս նախադասութիւնը Ի է, կրնայ պարզապէս դառնալ, եւ իս-

կոյն հաւաքարանութիւնը Ա. ձեւին կը շքլի . զոր օրինակ .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է .

Սմբակաւորներէն ոմանք եղջերաւոր են .

Ապա եւայլն :

Երկրորդ օրինակին մէջ ալ նոյն փոփոխութիւնը պիտի ըլլայ . միայն , որովհետեւ առաջին նախադրեալն է Փոքրագոյնը , հարկ է նաեւ նախադրեալներուն տեղը փոխել . այսպէս .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է .

Սմբակաւորներէն ոմանք եղջերաւոր են .

Ապա եւայլն :

Երրորդ օրինակին մէջ ալ , փոքրագոյնը որ Խ է , պարզապէս դարձնելով , հաւաքարանութիւնն Ա. ձեւին կը շքլի .

Բնաւ որոճացող մը մտակեր չէ .

Սմբակաւորներէն ոմանք որոճացող են .

Ապա , եւայլն :

Չորրորդ օրինակին մէջ , նոյնպէս Փոքրագոյնը պիտի դարձնենք . եւ թէպէտ , իբրեւ է , չի դառնար , բայց որովհետեւ , եզրակացութիւնը մասնաւոր ըլլալուն համար , հարկ է որ Փոքրագոյնն ալ մասնաւոր ըլլայ , (եւ կրնայ ըլլալ , ըստ որում իբրեւ Հարկաւոր նախադասութիւն , մասնաւորի փոխուելով նիւթին ճշմարտութիւնը չայլայլի) , Փոքրագոյնը մասնաւոր ըլլալուն պէս՝ պարզապէս կը դառնայ , եւ ասով հաւաքարանութիւնը Ա. ձեւը կ'առնէ . զոր օրինակ .

Ամեն եղջերաւոր որոճացող է .

Խոտակերներէն ոմանք եղջերաւոր են .

Ապա , եւայլն :

Հինգերորդ օրինակին մէջ ալ Փոքրագոյնը պիտի դարձնենք, որ Միջին եզրը իր տեղը գայ. եւ որովհետեւ աս նախադասութիւնը որ Ո է, պարզապէս չի դառնար, պէտք է որ 'ի ձեռն ժխտման դարձնենք, եւ ան ատեն հաւաքարանութիւնն Ա. ձեւին կը շրջի. զոր օրինակ .

Ամեն որոճացող խոտակեր է .

Անամբականերէն ոմանք որոճացող են .

Ապա անամբականերէն ոմանք խոտակեր են :

Վեցերորդ օրինակին մէջ, երկրորդ նախադրեալն է Մեծագոյնը, ուստի պէտք է որ նախ նախադրեալները տեղափոխուին. ետքը, որովհետեւ Փոքրագոյնը ժխտական է, (որ ըստ կանոնի հաստատական ըլլալու է), ապա հարկ է Փոքրագոյնն ալ 'ի ձեռն ժխտման դարձնել. եւ ան ատեն եզրակացութիւնն ալ հաստատականի կը փոխուի. զոր օրինակ .

Ամեն որոճացող խոտակեր է .

Անամբականերէն ոմանք որոճացող են .

Ապա անամբականերէն ոմանք խոտակեր են :

Եօթներորդ օրինակին մէջ, նախադրեալները տեղափոխել հարկ չէ. միայն Փոքրագոյնը դարձնել պէտք է. եւ որովհետեւ է նախադասութիւն ըլլալուն համար պարզապէս չի դառնար, հարկ է ըստ գիպաց դարձնել, այսինքն էն Ի ի փոխել, աս ընելով հաւաքարանութիւնը Ա. ձեւին կը շրջի. զոր օրինակ .

Բնաւ եղջերաւոր մը մսակեր չէ .

Որոճացողներէն ոմանք եղջերաւոր են .

Ապա որոճացողներէն ոմանք մսակեր չեն :

Վերջապէս, ութերորդ օրինակին մէջ, առաջին

նախադրեալն է Փոքրագոյնը, ուստի նախադրեալ-
ները տեղափոխելէ ետքը, նախընթաց օրինակին
գործողութիւնն ընելու է, եւ հաւաքաբանութիւնն
Ա. ձեւին կը դառնայ. զոր օրինակ.

Բնաւ եղջերաւոր մը մսակեր չէ.

Որոճացողներէն ոմանք եղջերաւոր են.

Ապա որոճացողներէն ոմանք մսակեր չեն:

410. Գ. ձեւին համար արդէն ըսինք (104) թէ
աս ձեւն Ա. ձեւին հակառակն ըլլալով, այսինքն,
Միջին եզրը Մեծագոյնին մէջ ստորոգելի, Փոքրա-
գոյնին մէջ ենթակայ ըլլալով, մինակ նախադրեալ-
ները տեղափոխելով հաւաքաբանութիւնն Ա. ձեւին
կը շրջի:

Նախընթաց գլուխներուն կանոններն աղէկ միտք
առնելէ, եւ աս օրինակներուն մէջ ցուցուած գոր-
ծողութեանը քիչ մը վարժելէ ետքը, որ եւ իցէ
ձեռնարկութիւն որ Բ. Գ. կամ Գ. ձեւերուն մէկովն
է, Ա. ձեւին շրջելը դժուարին չէ:

411. Պէտք է գիտնալ որ Բ. ձեւը Արտաւան ձեւ
կրնայ կոչուիլ. քանզի սովորաբար կը յարմարի այն-
պիսի ձեռնարկութիւններու որովք քանի մը տե-
սակ բաներ մի առ մի դուրս կը ձգենք. զոր օրինակ-
դնենք թէ կ'ուզենք ապացուցանել թէ այս ինչ
հիւանդին ախտը սա է. կը սխալնք մի առ մի հանել
ան հիւանդութիւնները որոնք կրնան կարծել տալ
թէ հիւանդն անոնցմէ մէկովն ախտացեալ է: Արդ
երբ կարելի ենթադրութեանց շարքը երթալով կը
կարճեցնենք, հարկաւ բուն հիւանդութիւնը գըտ-
նելու կը մօտենանք:

Աս տեսակ ձեռնարկութեանց մէջ, ձեռնարկելու
բնական կերպը Բ. ձեւն է, այսինքն, Միջին եզրը

երկու նախադրեալներուն մէջ ալ ստորոգելի կ'ըլլայ օրինակ .

Բնաւ թոքացաւ մը այս ինչ հիւանդութեան նշանը չունենար .

Այս ինչ հիւանդը նոյն նշանն ունի .

Ապա թոքացաւ չէ :

Դարձեալ .

Բնաւ վարդախտ մը այս ինչ (ուրիշ) նշանը չունենար .

Այս հիւանդը նոյն նշանն ալ ունի .

Ապա վարդախտ չէ :

Այսպէս մի ըստ միով :

112. Իսկ Գ. ձեւը Բ-յ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ կամ Հ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ-ւ ձեւ կը կոչուի . քանզի խիստ բնական կերպ մըն է այնպիսի ձեռնարկութիւններու՝ որոնք մէկուն պաշտպանած կամ առ հասարակ ընդունած Ընդհանուր նախադասութեան մը հակասականը հաստատելու կը ծառայեն : Այսպիսի ձեռնարկութեանց մէջ , ընդհանուր նախադասութիւնը հերքելու համար , յառաջ կը բերուի Եզական դէպք մը որ ան ընդհանուր նախադասութեան հակասականն է . եւ ան ատեն ձեռնարկութեան բնական կարգն այնպէս կը բերէ որ Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ Մնթակայ ըլլայ . զոր օրինակ . դնենք թէ մէկը կը պաշտպանէ սա ընդհանուր նախադասութիւնը թէ , Ամեն մետաղ ջերմութեան հաղորդիչ է , կրնանք Լանոսկին իբր բացառութիւն մէջ բերել , այսպէս .

Լանոսկին ջերմութեան հաղորդիչ չէ .

Արդ Լանոսկին մետաղ է :

Ապա կայ մետաղ որ ջերմութեան հաղորդիչ չէ :

Աս կերպով ձեռնարկելու մէջ շատ անգամ Մի-

ջին եզրը Եղական բառ մըն է. զոր օրինակ, երբ անհատ անձի մը օրինակաւ առ հասարակ իրրեւ հաւանական համարուած նախադասութեան մը հակասականն ապացուցանել կ'ուզենք: Օրինակի համար սա նախադասութիւնը թէ 'ի ծնէ կոյր, խուլ եւ համր մը չի կրնար որ եւ իցէ կերպով խօսել սորվիլ, կրնանք ջրել Լաւրա Պրիճմէն ամերիկացի աղջկան մը օրինակաւ որ, ոչ միայն խուլ եւ համր, այլ եւ կոյր ծնած ըլլալով, նշանացի խօսիլ շատ աղէկ սորված էր. նաեւ ցցուած գիրերով տպուած գիրքեր կը կարդար, գիր ալ կը գրէր:

Լաւրա Պրիճմէն նշանացի խօսել, կարդալ եւ գրել սորված էր.

Լաւրա Պրիճմէն խուլ եւ համր, եւ 'ի ծնէ կոյր էր.

Ապա խուլ եւ համր եւ 'ի ծնէ կոյր մը կրնայ խօսիլ, կարդալ եւ գրել սորվիլ:

115. Հոս քանի մը առերեւոյթ ձեռնարկութեան օրինակներ դնելով, ցուցնենք թէ անոնք ո՞ր կանոնին դէմ ըլլալուն համար վաւերական չեն, ուստի եւ անհետեւական են, եւ ձեռնարկութիւն չեն:

1. Ամեն յանցաւոր պատժապարտ է, Այս ինչ մարդը յանցաւոր չէ, ապա պատժապարտ չէ:

Աս օրինակին մէջ փոքրագոյնը ժխտական է, ուստի Ե. կանոնին, եւ ընդհանուր առածին դէմ է, քանզի թէպէտ ամբողջ դասու մը վրայ ժխտուածը՝ նոյն դասին մէջ պարունակուած որ եւ իցէ բանի վրայ ալ ժխտելու իրաւունք ունինք, բայց ամբողջ դասու մը վրայ հաստատուածը՝ նոյն դասէն դուրս բանի մը վրայ ժխտելու իրաւունք չունինք:

Գարձեալ, նոյն օրինակը Դ. կանոնին ալ հակասակ է, ըստ որում Մեծագոյնին մէջ Անբաշխ եզր

մը (պատժապարտ), եզրակացութեան մէջ Բաշխեալ եղած է. ուստի եւ Աւագ եզրին ասորինաւոր դործողութիւնը կայ. (տես թիւ 78):

Աս օրինակը կամայական նշաններով ներկայանալու ըլլայ, սխալը յայտնի կը տեսնուի. Ամեն Մ Ա է. Կ Մ չէ, ասպա Կ Ա չէ:

2. Ամեն իմաստուն օրէնսդիր ժողովուրդը քաղաքակրթել կը ջանայ, Ալֆրէտ Անգղիոյ թագաւորը ժողովուրդը քաղաքակրթել ջանաց, ասպա իմաստուն օրէնսդիր էր:

Աս օրինակին մէջ որ Բ. ձեւով է, ուստի եւ Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ ստորոգելի է, երկու նախադրեալն ալ հաստատական նախադասութիւն ըլլալուն համար, նոյն Միջին եզրը, իբրեւ հաստատական նախադասութեանց ստորոգելի, երկուքին մէջ ալ Անբաշխ է. ասպա ձեռնարկութիւնը Գ. կանոնին դէմ է, ուր ըսուած է թէ Միջին եզրը նախադրելոց մէջ գոնէ անգամ մը Բաշխեալ պիտի ըլլայ. (տես թիւ 74):

Նոյն օրինակը կամայական նշաններով. Ամեն Ա Մ է. Կ Մ է, ասպա Կ Ա է:

Դարձեալ, աս ձեռնարկութիւնը որ Բ. ձեւով է, 95. թուոյն մէջ ըսուածին ալ հակառակ է, ուր ցուցուեցաւ թէ Բ. ձեւին մէջ պէտք է որ նախադրեալներուն մէկը ժխտական ըլլայ, եւ աս օրինակին մէջ երկու նախադրեալն ալ Հաստատական է:

3. Անգղիոյ մէջ պտուղ յառաջ կու գայ. Արմաւը պտուղ է, Ապա Անգղիոյ մէջ արմաւ յառաջ կու գայ:

Ինչպէս որ 75. թուոյն մէջ ըսուած է, Գ. եւ Դ. կանոնները կը պահանջեն որ երկու նախադրե-

լոց մէկը, Մեծագոյնը, ընդհանուր նախադասութիւն ըլլայ. հոս երկու նախադրեալն ալ մասնաւոր է. եւ երկու մասնաւոր նախադասութիւնէ հետեւութիւն չելլեր. քանզի, ըստ առածին, Ամբողջ դասու մը վրայ ստորոգուած բան մը կրնանք նոյն դասին մէջ պարունակուած որ եւ իցէ իրի վրայ ըստորոգել. բայց ամբողջ դասի մը մէկ մասին վրայ ստորոգուածը՝ նոյն դասէն ուրիշ մասի մը վրայ ալ ստորոգելու նոյն կերպով արածնութիւն չունինք:

Գարձեալ, քանի որ Միջին եզրը (պտուղ) Մեծագոյնին մէջ պտղոյ դասուն մէկ մասը կը նշանակէ, Փոքրագոյնին մէջ ալ նոյն պտուղ բառը ուրիշ մէկ մասը (արմաւը) կը ցուցնէ, ըսել է թէ Միջին եզրը կրկին (հոմանուն) է, եւ հարկաւ ձեռնարկութեան մէջ ոչ երեք միայն, այլ չորս եզր եղած կ'ըլլայ: Ապա վերի օրինակը Ա. եւ Պ. կանոններուն դէմ է, ուստի եւ ձեռնարկութիւն չէ. (տես թիւ 75):

Նոյն օրինակը կամայական նշաններով. Կայ Մ որ Ա է. Կ Մ է, ապա Կ Ա է: Կրնանք նաեւ, Միջին եզրը հոմանուն համարելով, այսպէս ներկայացնել. Կայ Մ որ Ա է, Կ Ն է, ապա Կ Ա է: Սխալն ինքնին յայտնի է:

114. Սովորաբար առերեւոյթ ձեռնարկութիւն մը Պ. Դ. եւ Ե. կանոններուն հակառակ կ'ըլլայ. այսինքն.

Կամ Միջին եզրը հոմանուն կ'ըլլայ. եւ աս կը պատահի ոչ միայն երբ Միջին եզրը իրօք հոմանուն կամ երկդիմի է, (զոր օրինակ հոմաբառը որ երկու նշանակութիւն ունի), այլ եւ երբ ձեռնարկութեան մէջ ընդհանուր նախադրեալ չկայ:

կամ Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ Անրաչխ կ'ըլլայ: Աս ալ կը սլատահի, երբ երկու նախադրեալն ալ Մասնաւոր հաստատական են, եւ կամ երբ նախադրելոց մէկը Մասնաւոր հաստատական եւ միւսը Մասնաւոր ժխտական է, ու Միջին եզրը նոյն ժխտականին ենթական է:

Կամ եզրներուն Ապօրինաւոր գործողութիւնը տեղի ունի: Աս ալ կրկին է, Աւագ եզրին եւ Կրտսեւ եզրին ապօրինաւոր գործողութիւնը: Աւագ եզրին ապօրինաւոր գործողութիւնը կ'ըլլայ, երբ երկու նախադրեալն ալ մասնաւոր է, եւ հաւաքարանութիւնը Բ. ձեւն ունի (թիւ 75). եւ կամ երբ Մեծագոյնը Հաստատական ու Փոքրագոյնը ժխտական է (թիւ 78): Կրտսեւ եզրին ապօրինաւոր գործողութիւնը կ'ըլլայ, երբ, նախադրելոց մէկը Մասնաւոր եղած ատեն, ընդհանուր եզրակացութիւն հանուի. (տես թիւ 77):

445. Ընդհանրապէս ձեռնարկութեան մը վաւերականութիւնը կամ անվաւերականութիւնը ճանչնալու դիւրին կերպը սա է. նախ պէտք է ձեռնարկութեան եզանակը գտնել, ու նախադասութեանց ընդհանուր կամ մասնաւոր, հաստատական կամ ժխտական ըլլալուն համեմատ, ձեռնարկութեան երեք նախադասութիւնները է, Ը, Ի, Ո նշանադիրներով շարել. աս ընելուդ պէս իսկոյն կը անձուրթէ: ձեռնարկութեան եզանակն օրինաւոր է թէ ոչ. այսինքն 85 թուոյն մէջ ցուցուած 44 օրինաւոր եզանակներուն կ'արդն է թէ անոնցմէ դուրս. եթէ ան 44 էն դուրս է, ձեռնարկութիւնը վաւերական չէ:

Երկրորդ, զնենք թէ ձեռնարկութիւնը յիշեալ 44 եզանակներուն թուոյն մէջ է. ան ատեն պէտք

է դիտել թէ ձեռնարկութեան ձեւը Ա. Բ. Գ. եւ Դ. ձեւերուն սրն է, Նթէ Ա. ձեւն է, ընդհանուր առածը, կամ Ա. եւ Բ. սկզբունքները եւ վերջապէս վեց գործնական կանոնները ձեռնարկութեան մեր-ձեցնելով, վաւերականութիւնն ու անվաւերականութիւնը դիւրաւ կը ճանչցուին:

Նթէ ձեռնարկութեան ձեւը Բ. ձեւն է, պէտք է որ նախադրելոց մէկը ժխտական ըլլայ. իսկ Նթէ Գ. ձեւն է, պէտք է որ նախադրելոց մէկը մասնաւոր ըլլայ: (Տես թիւ 95, 96 եւ 98, 99): Աս պայմանները գտնելէ ետքը, պէտք է նոյն Բ. կամ Գ. ձեւերը, Ա. ձեւին չըջել, իսկոյն ձեռնարկութեան վաւերականութիւնն ու անվաւերականութիւնը, ըստ առածին, ըստ երկու սկզբանց եւ վեց կանոններուն միջնորդութեամբը, կը ճանչցուին:

84. Ամեն հաւարարանութեան մէջ նախադասութիւններն ու եզրները մի եւ նոյն դիրքն ունին: 85. Հաւարարանութիւն մը իր նպատակին ծառայելու համար ինչպէս պէտք է ըլլալ, եւ աս նպատակն ինչ է: 86. Բուն հաւարարանութեան շարքը սրն է, եւ ինչ կը կոչուի: 87. Առաջին Ձեւէն զատ ուրիշ քանի ձեւ կայ: 88. Երկրորդ Ձեւն ինչպէս է: 89. Երրորդ Ձեւն ինչպէս է: 90. Չորրորդ Ձեւն ինչպէս է: 91. Հաւարարանութեան մը ինչ Ձեւ ունենալն ուսի կը ճանչցուի: 92. Հաւարարանութիւն մը որ ձեւով վաւերական է: 93. Ա. Ձեւը ցուցուր: 94. Բ. Ձեւը ցուցուր: 95. Գ. Ձեւին մէջ նախադրեալներուն մէկն ինչպէս ըլլալու է: 96. Ասոր պատճառը: 97. Հաւարարանութեան Գ. ձեւը ցուցուր: 98. Գ. ձեւին մէջ նախադրելոց մէկն ինչպէս ըլլալու է: 99. Ասոր պատճառը: 100. Հաւարարանութեան Դ. ձեւը ցուցուր: 101. ւ Եղանակներէն որոնք Ա. ձեւն ունին: 102. Որ եղանակները Բ. ձեւը կրնան ունենալ: 103. Որ եղանակները Գ. ձեւը կրնան ունենալ:

104. Որ եղանակները Գ. ձեւը կրնան ունենալ, 105. Բ. Գ. եւ Դ. Ձեւերով եղած հաւարարանութեան մը վաւերա-
կանութիւնը ճանչնալու համար ինչ ընել պէ՞սք է, 106. Բ. ձեւով հաւարարանութիւն մը ինչպէս Ա. ձեւին կը դառ-
նայ, 107. Բ. ձեւին օրինակները Ա. ձեւին շրջէ, 108. Գ. ձեւով հաւարարանութիւն մը ինչպէս Ա. ձեւին կը շրջի,
109. Գ. ձեւին օրինակներն ալ Ա. ձեւին շրջէ, 110. Դ. ձեւն Ա. ձեւին ինչպէս կը շրջի, 111. Բ. ձեւն ինչ կը կոչ-
ուի, 112. Գ. ձեւն ինչ կը կոչուի, 113. Քանի մը առե-
րեւոյթ ձեռնարկութեան օրինակներ տուի, 114. Առերեւոյթ ձեռնարկութիւն մը սովորաբար ո՞ր կանոններուն դէմ կ'ըլ-
լայ, 115. Ընդհանրապէս ձեռնարկութեան մը վաւերակա-
նութիւնը ճանչնալուն դիւրին կերպը ո՞ն է:

Գ Լ Ո Ի Խ Դ.

Թէ երբ Ձեռնարկութիւն ՄԸ ձեւերի՞ճ, ՍՈՒՑ
ԿԱՄ ՀԱՒԱՆԱԿԱՆ է

416. Թէպէտ, ինչպէս ըսուեցաւ, Տրամարանու-
թեան արուեստը ձեռնարկութեանց հետեւականու-
թիւնը կամ անհետեւականութիւնը ճանչցնելն իրեն
նպատակ ունի, ըսոյց եւ այնպէս, ուր եւ որչափ կա-
րելի է, թէ նախադասութեանց եւ թէ ձեռնարկու-
թեանց ճշմարտութիւնը եւ ստութիւնը, դէթ ընդհա-
նուր կերպով, ճանչցնելն անոր նպատակին դէմ չէ:

Նախադասութեանց ճշմարտութեանը կամ ստու-
թեանը վրայ արդէն քանի մը դիտողութիւններ ը-
րինք, երբ չորս կերպ, է, Ը, Ի, Ո, նախադասու-
թեանց վրայ խօսելով ցուցըցինք թէ ասոնց հակադ-
րեալներուն մէջ մէկը ճշմարիտ եղած ատեն, երբ
միւսն ալ միանգամայն ճշմարիտ կամ սուտ է (50):

417. Հոս համառօտիւ ձեռնարկութեանց ճշմարտութեանը, ստութեանը եւ հաւանականութեանը վրայ քանի մը գիտողութիւն պիտի ընենք: Արդէն գիտենք որ եզրակացութեան մը հետեւականութիւնը նախադրեալներուն նիւթոյն որպիսութենէն (ճշմարտութենէն կամ ստութենէն) կախում չունի, այլ նախադրեալներուն եւ եզրակացութեան մէջ տեղ եղած կապակցութենէն. այնպէս որ կրնայ ըլլալ որ նախադրեալներուն մէկը կամ երկուքն ալ սուտ կամ անտեղի ըլլան, եւ եզրակացութիւնը տակաւին հետեւական ըլլայ. եւ այնպիսի ձեռնարկութիւն մը թէպէտ սուտ է, բայց, իբր ձեռնարկութիւն, վաւերական է: Ինչպէս, ասոր հակառակը, կրնայ ըլլալ որ նախադրեալներուն երկուքն ալ ճշմարիտ ըլլան, բայց ասոնց եւ եզրակացութեան մէջ տրամաբանական կապակցութիւնը չըլլալուն համար, եզրակացութիւնն անհետեւական ըլլայ, ուստի եւ ձեռնարկութիւնն անվաւեր: Ասկէ կը հետեւի թէ ձեռնարկութեան մը հետեւականութենէն կամ վաւերականութենէն՝ անոր ճշմարտութիւնը չենք կրնար հետեւցնել, ոչ ալ երկու նախադասութեան (զանոնք իբր նախադրեալ ենթադրելով) առանձին առանձին ճշմարիտ ըլլալէն, կրնանք հետեւցնել թէ այս ինչ երրորդն, իբր եզրակացութիւն պէտք է որ մականերուի:

418. Ձեռնարկութեան ճշմարտութեանը կամ սրտութեանը սկզբունքը հետեւեալներն են:

1. Ձեռնարկութեան հետեւականութիւնը, այսինքն նախադրեալներուն եւ եզրակացութեան մէջ տեղ եղած տրամաբանական կապակցութիւնը միշտ ենթադրելով, երբ նախադրեալներուն երկուքն ալ

ճշմարիտ են, հարկ է որ եզրակացութիւնն ալ ճշմարիտ ըլլայ. այնպէս որ երբ կը տեսնենք թէ վաւերական ձեռնարկութեան մը նախադրեալները ճշմարիտ են, կրնանք հետեւցնել թէ անկէ ելած եզրակացութիւնն ալ ճշմարիտ պիտի ըլլայ:

2. Երբ վաւերական ձեռնարկութեան մը նախադրեալներուն մէկը ճշմարիտ եւ մէկը սուտ է, եզրակացութիւնը կրնայ թէ ճշմարիտ եւ թէ սուտ ըլլալ. զոր օրինակ, զնենք թէ Ամեն ամիս 50 օր ունի (որ յայտնապէս սուտ է), հետեւեալ նախադասութիւնը փոքրագոյն ընելով, Ապրիլ ամիս է, (որ ճշմարիտ է), եզրակացութիւնը, Ապա Ապրիլ 50 օր ունի, կ'ըլլայ ճշմարիտ. բայց եթէ փոքրագոյնը հետեւեալն ըլլայ, Փետրուար ամիս է (որ նոյնպէս ճշմարիտ է), եզրակացութիւնը, Ապա Փետրուար 50 օր ունի, կ'ըլլայ սուտ: Ասկէ կը հետեւի որ, երբ կը տեսնենք որ ձեռնարկութեան մը նախադրեալներուն մէկը սուտ է, չենք կրնար հետեւցնել թէ Եզրակացութիւնն ալ սուտ պիտի ըլլայ, քանզի կրնայ պատահիլ որ ճշմարիտ ըլլայ: Նոյնպէս երբ կը տեսնենք որ եզրակացութիւն մը ճշմարիտ է, չենք կրնար հետեւցնել թէ նախադրեալներուն երկուքն ալ ճշմարիտ են. քանզի կրնայ ըլլալ որ մէկը սուտ եղած ըլլայ. բայց երբ կը տեսնենք որ եզրակացութիւն մը սուտ է, կրնանք հետեւցնել թէ նախադրեալներուն զոնէ մէկը սուտ է. քանզի եթէ երկուքն ալ ճշմարիտ ըլլային, եզրակացութիւնը ճշմարիտ եղած կ'ըլլար:

3. Երբ նախադրեալներուն երկուքն ալ սուտ են, կրնանք ստուգիլ ըսել թէ Եզրակացութիւնը հարկաւ սուտ պիտի ըլլայ:

դող նախադրեալներէ ելած հետեւութիւնը պէտք է որ այնչափ հաստատու ըլլայ, որչափ տարակուսական նախադրեալը հաւանական է: Չոր օրինակ. իբր որքան ենթադրենք թէ Ամեն սպանող մահապարտ է, եւ, իբր հաստատու, դնենք թէ Այս ինչ մարդը սպանող է, եզրակացութիւնը թէ Ապա այս ինչ մարդը մահապարտ է, Փոքրագոյնին հաւասար աստիճանով հաստատու է:

2. Երբ նախադրեալներուն երկուքն ալ տարակուսական են, եզրակացութեան հաւանականութիւնը իւրաքանչիւր նախադրելոյն հաւանականութենէն նուազ է. ասիկա ամեն մարդ գիտէ, բայց եզրակացութեան հաւանականութեանը նուազութեան ճիշդ աստիճանը միշտ գիւրաւ հասկցուած չէ: Բայց եւ այնպէս ասիկա ճիշդ եւ գիւրին թուաբանական հաշուի մը գործ է: Եւրաքանչիւր նախադրելոյ հաւանականութիւնը որքան է կրնանք գիւրաւ հաշուել ու եզրակացութեան հաւանականութիւնը կատարեալ ճշգրտութեամբ դանել: Եւ նախադրեալներուն հաւանականութիւնը դանել՝ մեր անոնց նիւթին կամ իմաստին վրայ ունեցած տեղեկութենէն կախում ունի: Ուստի ենթադրելով թէ նախադրելոյ հաւանականութեան չափը գիտենք, մեզի ուրիշ բան չի մնար բայց ան երկու հաւանականութիւնները հաստատուութեամբ ձեռնով գրել, եւ զանոնք իրարու հետ բազմապատկել. անոնց արտադրեալը եզրակացութեան հաւանականութեան աստիճանը կ'ընծայեցնէ:

Օրինակի համար, դնենք թէ երկու նախադրելոյ ալ հաւանականութիւնը մի եւ նոյն է, զոր օրինակ $\frac{2}{3}$. այսինքն, դնենք թէ իւրաքանչիւր նա-

խաղրեալ մէկին երկուք իրեն նպաստ ունի, որ ըսել է՝ երկու անգամ հաւանական է ճշմարիտ ըլլալը եւ մէկ անգամ սուտ ըլլալը. արդ եզրակացութեան հաւանականութիւնը պիտի ըլլայ եւ՝ եւրոպէս եւ՝ եւրոպէս, որ է $\frac{2}{3}$, այսինքն կէսէն նուազ: Քանզի, որովհետեւ երկու անգամ երկուք չորս կ'ընէ, եւ երեք անգամ երեք ինը, եզրակացութեան հաւանականութիւնը ցուցնող կոտորակը կ'ըլլայ չորս իններորդ:

Գնենք թէ հաւաքաբանութիւնը սա է. ժանտախտ ունեցող մը կը մեռնի (հաւանականաբար). Այս ինչ մարդ ժանտախտ ունի (հաւանականաբար). Ապա (հաւանականաբար) պիտի մեռնի: Կ'ենթադրենք որ երկու նախադրելոց վրայ ալ ստոյգ չենք, թէպէտ կը խորհինք թէ հաւանական են. ուստի, ենթադրենք թէ այսպէս կը դատենք. այս ինչ մարդուն հիւանդութեան նշանները ցուցնող ինը հիւանդէն երկու երրորդը, որ ըսել է վեցը, ժանտախտ կ'ունենայ. եւ դարձեալ ժանտախտ ունեցող վեցէն ալ նոյնպէս երկու երրորդը, որ ըսել է չորսը, անկէ կը մեռնի. յայտնի կը տեսնուի թէ հիւանդութեան այն ինչ նշաններն ունեցող ինը հոգիէ չորսը կը մեռնի, ապա վերի հաշուին հետ համաձայն է:

Գարձեալ, Ամեն Մ Ա է ($\frac{2}{3}$). Կ Մ է ($\frac{2}{3}$). ապա Կ Ա է ($\frac{6}{12} = \frac{1}{2}$). զնենք թէ ամեն մէկ նախադրելոյն վերջը դրուած կոտորակն անոր հաւանականութեան աստիճանը կը ցուցնէ. արդիւնքը՝ եզրակացութեան վերջը դրուած կոտորակն է:

Օրինակի համար. Առանց միջնորդարի մոլորակ մը անբնակիչ է. Լուսինն առանց միջնորդարի մոլորակ մըն է. Ապա լուսինն անբնակիչ է, Գնենք թէ քիչ

մը յառաջ նշանագիրներով բացատրուած (Մ, Ա, Կ) օրինակն՝ առ նախադասութիւնները կը ներկայացնէ, ուստի, Վուսինն անքնակիչ է, նախադասութեան հաւանականութիւնն է երեք չորրորդին երկու երրորդը, կամ կէս. ըստ որում $\frac{2}{3}$ երեք չորրորդով բազմապատկուելով, սա արտադրեալը $\frac{6}{12} = \frac{1}{2}$, կու տայ:

Աս օրինակներուն մէջ տեսնուեցաւ որ, նախադրեալներուն հաւանականութիւնը $\frac{1}{2}$ է աւելի ենթադրուած է. այսինքն, ամեն մէկ նախադրեալ մանաւանդ ճշմարիտ քան սուտ համարուած է. իսկ եզրակացութեանց մէջ, մինակ մէկուն հաւանակաւնութեան դէպքը հաւասար է, այսինքն այնչափ ճշմարիտ որչափ սուտ. միւսինը՝ ճշմարտութեան մասին նուազ: Ենթադրեալ հիւանդը ժանտախտէն մեռնելու այնչափ հաւանականութիւն չունի որչափ չմեռնելու:

3. Երբ իմաստասիրութեան երկայն շարք մը կայ, այսինքն, երբ քանի մը ձեռնարկութիւն միանգամայն նախադասութիւն մը, իրրեւ վերջնական եզրակացութիւն, ապացուցանելու կը զուգընթանան, այնպէս որ իւրաքանչիւր ձեռնարկութեան եզրակացութիւնը յաջորդին նախադրեալներէն մէկը կ'ըլլայ, այն ատեն, եթէ հետզհետէ մուծուած նախադրեալները հաւանական են, հաւանականութեան աստիճանը ձեռնարկութենէ ձեռնարկութիւն երթալով կը նուազի. ուստի եւ կրնայ պատահիլ որ, (եթէ իմաստասիրութեան շարքը երկայն է), վերջնական եզրակացութեան համար շատ թեթեւ հաւանականութիւն մը մնայ, թէեւ հետզհետէ մուծուած նախադրեալներէն ոմանք ստոյգ, մնացած-

ներն ալ հաւանական մանաւանդ քան անհաւանա-
կան ըլլան :

4. Շատ անգամ կը սթառահի որ մի եւ նոյն եզ-
րակացութիւնը հաստատելու համար, ուրոյն եւ ի-
րարմէ անկախ ձեռնարկութիւններ կը դորձածենք :
Ուստի երբ այսպէս երկու կամ աւելի ձեռնարկու-
թիւն, ամեն մէկը մի եւ նոյն եզրակացութիւնը իրը
հաւանական կը հաստատէ, ամենուն հաւանակա-
նութեանը գումարը՝ վերը ցուցուած կերպէն տար-
բեր կերպով կը հաշուուի : Աւրաքանչիւր ձեռնար-
կութեան եզրակացութեանը հաւանականութեան
հակառակն առնելու եւ կոտորակ ընելու է . եւ ա-
սոնք՝ իրարու հետ բաղմնապատկելէ ետքը, կլած
արտադրելոյն ալ հաւանականութեան հակառակն
առնելու է, որ արտադրեալն ամբողջէն հանելով
կ'ըլլայ . սա տարբերութիւնն է եզրակացութեանց
միացեալ հաւանականութիւնը :

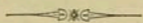
Զոր օրինակ, զ'եննք թէ մէկուն հանդերձներուն
վրայ տեսնուած արեան բիծերէն հաւանականաբար
կը հետեւցնենք թէ սպանող է . եւ զ'եննք թէ սա
հաւանականութեան աստիճանն է $\frac{1}{5}$. դարձեալ
քանի մը տարակուսական վկայութիւններէ նոյնպէս
հաւանականաբար կը հետեւցնենք թէ նոյն մարդն
սպանող է . զ'եննք թէ սա եզրակացութեան հաւա-
նականութեան աստիճանն ալ $\frac{2}{5}$ է : Հոս հաւանա-
կանութեան երկու չափ ունինք, չորս իններորդ եւ
երկու հինգերորդ, սա երկու քանակութիւնը նուա-
զելու չէ որ մեր վիստած եզրակացութեան (ան
մարդուն սպանող ըլլալուն) բուն հաւանականու-
թիւնը հաստատուի : Եթէ ան երկու կոտորակները
որոնք բուն հաւանականութեան երկու մասերը կը

ներկայացնեն, իրարու հետ բազմապատկենք, արտադրեալը երկուքին ամեն մէկուն հաւանականութենէն նուազ պիտի ըլլայ, ուստի եւ բուն հաւանականութեան չափը գտած չենք ըլլար: Որպէս զի աս սխալը չըլլայ, ան կոտորակներուն ցուցրցած հաւանականութեան հակառակը կ'առնենք, որ կ'ըլլայ ամեն մէկն իր ամբողջէն հանելով եւ տարբերութիւնն առնելով, այսպէս, $\frac{5}{9}$ եւ $\frac{3}{5}$. եւ ասոնք իրարու հետ բազմապատկելով, կ'ունենամ հակառակ հաւանականութեանց (ան մարդուն սպանող չըլլալուն հաւանականութեանց) արտադրեալը, որ է $\frac{5}{9} \times \frac{3}{5} = \frac{15}{45} = \frac{1}{3}$: Արդ եթէ $\frac{1}{3}$ հաւանականութիւնը ան մարդուն սպանող չըլլալուն հաւանականութեան աստիճանն է, ասոր հակառակն՝ անոր սպանող ըլլալուն հաւանականութեան աստիճանն է, եւ ասիկա, ինչպէս յայտնի է, $\frac{1}{3}$ ը ամբողջէն, $\frac{2}{3}$ էն հանելով կը գտնեմ, այսպէս $\frac{2}{3} - \frac{1}{3} = \frac{2}{3}$. ուրեմն ան մարդուն սպանող ըլլալուն հաւանականութեան աստիճանը (զոր վերի երկու ձեռնարկութեանց եզրակացութիւնները $\frac{1}{9}$ եւ $\frac{2}{9}$ կը ցուցնեն), է $\frac{2}{3}$: Հոս վերջնական եզրակացութեան հաւանականութիւնը՝ ուրոյն ուրոյն երկու ձեռնարկութեանց ամեն մէկ եզրակացութեանը հաւանականութենէն աւելի է . այսինքն, վերջին եզրակացութեան հաւանականութիւնը կէսէն աւելի է, որ միւս երկուքինը առանձին առանձին կէսէն նուազ է . եւ իրօք այնպէս պիտի ըլլար:

Տրամաբանութիւնը, ձեռնարկութեանց ճշմարտութեանը կամ ստութեանը եւ անոնց հաւանականութեանը վրայ աս կանոնները միայն կրնայ տալ: Քայց թէ ինչու համար այնպիսի կանոններ ալ չի

տար որովք որ եւ իցէ նախադասութեան ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը, կամ իւրաքանչիւր նախադրելոյ հաւանականութեան աստիճանը մէկէն եւ անվրէպ ճանչնալու կարող ըլլանք, ասոր համար գանգաթիւ անտեղի է: Ոչ արամարանութիւնը, ոչ ուրիշ գիտութիւն մը չի կրնար ընել անանկ բան մը որ հնարաւորութեան սահմանէն դուրս է: Ուսողութիւնն ալ շատ բաներու համար կանոններ ունի, բայց կրնայ մէկը փախաքիլ որ կանոններ ունենար այնպիսի խնդիրներու համար ալ, որոնց համար կանոն տալ անհնար է, եւ պահանջելն ալ անտեղի:

116. Տրամարանութիւնը ձեռնարկութեանց ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը կրնայ ճանչցընել, 117. Եզրակացութեան մը ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը ուսի կախում ունի, 118. Ձեռնարկութեան մը ճշմարտութեանը կամ սրտութեանը սկզբունքն ինչ է, 119. Նախադրեալներուն մէկը կամ երկուքն ալ տարակուսական եղած ատեն, եզրակացութիւնն ինչ հանգամանք կ'ունենայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

ՅՕԴՈՒԱԾՈՅ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆԵՆԵՐ

120. Թիւ 40—45 ըսուեցաւ թէ նախադասութիւն մը, իբրեւ վճիռ, երկու կերպ կրնայ ըլլալ, մէյ մը վճռողական, զոր օրինակ. Աչիւրհո՛ւ ՚ի յաւիտեանք է. Մտիւտի պարտութեան հին պարտութեանն է. Աչիւրհո՛ւ զիւրեքն է. Աչիւրհո՛ւ իմացութեանն է. ասոնց ամեն մէկը վճռողական նախադասութիւններ են:

Ն-Ի-Ր-Դ կը կոչուի . անկէ հետեւածն ալ Հի-Գ-Ի-Ր-Դ իսկ երկուքին մէջ եղած կապակցութիւնը յայանող ե՞րէ շաղկապն ալ Հի-Գ-Ի-Ր-Դ կը կոչուի : Ուստի վերի օրինակին մէջ՝ Գի-Գ-Ի-Ր-Դ Բ-Լ-Դ-Է-Է Ի-Ր-Դ չէն , նախադասութիւնը նախորդ է . Մի-Գ-Ի-Ր-Դ Ի-Ր-Դ էն , նախադասութիւնը Հետեւորդ է , ե՞րէ ալ Հետեւութիւնն է :

124. Թէական նախադասութեան շաղկապը միշտ երէ բառն է :

125. Թէական նախադասութեանց մէջ բնական կարգն է որ նախորդը Հետեւորդէն ստաջ գրուի . բայց աս կարողը միշտ չի պահուիր . զոր օրինակ կըրնայ ըսուիլ , եւ մի եւ նոյն է . Գիրքերը մեծարանաց արժանի են , եթէ բոլորովին սուտ չեն : Հարկ չէ ըսել թէ թէական նախադասութեան կարգն ինչպէս որ ըլլայ , միշտ նախորդը՝ նախորդ , հետեւորդը՝ հետեւորդ է :

126. Պէտք է գիտնալ որ թէական նախադասութեան մը ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը բոլորովին հետեւութենէն կախում ունի , այսինքն՝ երկու վճռողական նախադասութեանց ներքուստ կամ ՚ի բնէ իրարու հետ կապակցութիւն ունենալէն կամ չունենալէն : Թէական նախադասութիւնը բաղկացընող երկու վճռողականներուն ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը՝ հետեւութեան ճշմարտութեանը կամ ստութեանը ոչ կը նպաստէ ոչ ալ կը վնասէ . այնպէս որ թէական նախադասութիւն մը սուտ է , երբ հետեւութիւնը (երկու նախադասութեանց կապակցութիւնը) սուտ է , թէեւ երկու նախադասութիւնն ալ առանձին առանձին ճշմարիտ ըլլան . ասոր հակառակ , թէական նախադասութիւն մը ճշմարիտ է , երբ հետեւութիւնը (երկու նախադասութեանց կա-

պակցութիւնը) ճշմարիտ է, թէ եւ նախադասութեանց
երկուքն ալ ուրոյն ուրոյն սուտ ըլլան, Զոր օրինակ,
սա թէական նախադասութիւնը,

Եթէ տրամաբանութիւնն անօգուտ է, խոտելի է,
ճշմարիտ է. քանզի հետեւութիւնը ճշմարիտ է. այ-
սինքն հետեւորդը նախորդէն ընականաբար կը հե-
տեւի, թէպէտ երկու վճռողականներն ալ սուտ են.
այսինքն Տրամաբանութիւնը ոչ անօգուտ է, ոչ ալ
խոտան:

Իսկ սա թէական նախադասութիւնը,

Եթէ Վասակ Հայ էր, ապա մատնիչ էր.

Սուտ է, քանզի թէպէտ ճշմարիտ է թէ Վասակ
Հայ էր եւ մատնիչ էր, բայց ճշմարիտ չէ թէ վեր-
ջին նախադասութիւնն առաջինէն կախում ունի,
այսինքն ճշմարիտ չէ թէ Վասակին մատնիչ ըլլալն
անոր Հայ ըլլալուն համար էր: Ուտի սա թէական
նախադասութիւնը միանգամայն առնելով՝ սուտ կամ
գէթ անտեղի է, թէպէտ նախորդն ու Հետեւորդն
առանձին առանձին ճշմարիտ են:

127. Բայց եւ այնպէս պէտք է գիտնալ թէ, սա
տեսակ սուտ կամ գէթ անտեղի թէական նախադա-
սութիւն մը, այսինքն՝ այնպիսի թէական սուտ կամ
գէթ անտեղի նախադասութիւն մը՝ որուն երկու
վճռողական անգամներն (նախադասութիւններն) ալ
առանձին առանձին ճշմարիտ են, սա տեսակ թէա-
կան նախադասութիւն մը, կ'ըսենք, թէպէտ ինք
սուտ կամ գէթ անտեղի է, անկէ ելած Եզրակա-
ցութիւնը սուտ չի կրնար ըլլալ. զոր օրինակ

Եթէ Վասակ Հայ էր, ապա մատնիչ էր.

Արդ Վասակ Հայ էր,

Ապա մատնիչ էր.

Աս եզրակացութիւնը ճշմարիտ է, քանզի ինչպէս որ հետեւեալ գլխուն մէջ պիտի բացատրուի, որովհետեւ մեծագոյնին մէջ երկու վճռողականն ալ ճշմարիտ են, փոքրագոյնին մէջ նախորդը, եզրակացութեան մէջ ալ հետեւորդը հաստատելով, արդէն ինքնին ճշմարիտ նախադասութիւններ հաստատած կ'ըլլանք, այսինքն թէ՛ Վասակ Հայ էր, Վասակ մասնիչ էր :

Ենթադրական նախադասութեանց երկրորդ տեսակն ալ Անջատական նախադասութիւնն է :

428. Անջատական նախադասութիւնն ան է որ կը բաղկանայ երկու կամ աւելի վճռողական նախադասութիւններէ որոնք Վ . . . և Վ շաղկապներով կապուած են . եւ աս շաղկապներով կապուած ըլլալուն համար է որ աս տեսակ նախադասութիւններ Անջատական կը կոչուին : Աստի աս գլխուն սկիզբը դրուած երկու նախադասութեանց վերջինը, կամ աշխարհք 'ի յաւիտենից է, եւայլն, Անջատական է . նոյնպէս սա նախադասութիւնը,

կամ Աւետարանը խաբերաներու հնարք էր, կամ մոլեռանդներու երազ, եւ կամ ճշմարիտ յայտնութիւն մը :

429. Անջատական նախադասութեանց մէջ էական պայման մըն է որ վճռողականներէն մէկը ճշմարիտ ըլլայ, ապա թէ ոչ նախադասութիւնը զօրութիւն կամ իմաստ չունենար . զոր օրինակ, վերի անջատական նախադասութիւնը, կամ Աւետարանը, եւայլն, անջատական նախադասութեան մը զօրութիւնը չէր ունենար, եթէ վճռողականներուն մէկը ճշմարիտ չըլլար : Եւ պէտք է գիտնալ որ այնպիսի նախադասութենէ մը, այսինքն այնպիսի անջատա-

Աս հաւաքարանութեան եզրակացութիւնը ճշմարիտ է, այսինքն՝ ճշմարիտ է թէ Բրիտանիա կը դադի է, քանզի, որովհետեւ վճռողականներուն մէկը ճշմարիտ է, փոքրագոյնին մէջ միւսը, իբրեւ սուտ, ժխտուելուն պէս, եզրակացութեան մէջ կը հաստատուի առաջինը որ արդէն ինքնին ճշմարիտ է : Անջատական նախադասութենէ մը հետեւութիւն հանելուն կանոնը յաջորդ գլխուն մէջ պիտի տեսնենք :

153. Պէտք է գիտնալ որ ամեն Ենթադրական նախադասութիւն, թէ Թէական եւ թէ Անջատական, հաստատական է . այսինքն միշտ կը հաստատուի եւ ոչ կը ժխտուի թէ նախադասութեան այլ եւ այլ վճռողական անդամներուն մէջ տեղի կապակցութիւնը զոր է՛՛, է՛՛ է՛՛, շաղկապները կը ցուցնեն, կայ :

155. Ուստի Ենթադրական նախադասութեան մը հակասութիւնը՝ անոր վճռողական անդամներուն հակասականը ենթադրական ձեւով բացատրելով չըլլար . կամ թէ ըսենք, Ենթադրական նախադասութիւնը չուրացուիր եթէ նախադասութեան վճռողական անդամներն իրենց հակասականին դարձնենք : Զոր օրինակ, սա թէական նախադասութիւնները .

Եթէ աշխարհ՝ ՚ի յաւիտենից է, Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն կայ .

Եթէ գիրքերը բոլորովին սուտ չեն, մեծարանաց արժանի են,

Աս նախադասութիւնները կ'ըսենք, չեն ժրխտուիր, եթէ ըսենք .

Եթէ աշխարհ՝ ՚ի յաւիտենից չէ, Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն չկայ .

Եթէ զիրքերը բոլորովին սուտ են, մեծարանաց արժանի չեն.

Աս երկու տեսակ բացատրութեան մէջ ալ թէ-ական նախադասութիւնը հաստատական է, քանզի միշտ հետեւութիւնը (Եթէ) երկու վճռողականներուն մէջի կապակցութիւնը կը հաստատէ:

Աս նախադասութիւններուն հակասութիւնը կամ ժխտումը, հետեւութիւնը կամ երկու անդամներուն մէջ տեղի կապակցութիւնն ուրանալով կ'ըլլայ, այսպէս.

Չհետեւիր թէ եթէ աշխարհ 'ի յաւիտենից է, Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն կայ:

Ուստի թէական նախադասութիւն մը հերքել ուզողը աս կամ ասոր նման կերպով մը միայն կըրնայ նախադասութիւնն ուրանալ, ոչ թէ Շինիչ թէականը Եղծիչի, եւ Եղծիչը Շինիչի փոխելով: Աս փոփոխութեան վրայ ետքը պիտի խօսինք:

154. Իսկ Անջատական նախադասութիւններ երկու վճռողական ժխտականով կը հերքուին. ուստի սա Անջատական նախադասութեան Ամ աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ, եւ կամ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն կայ, Հակասութիւնը կամ ժխտումը սա կերպով կրնայ ըլլալ.

Ոչ աշխարհ 'ի յաւիտենից է, ոչ ալ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն կայ. կամ այսպէս.

Կրնայ ըլլալ որ ոչ աշխարհ 'ի յաւիտենից ըլլայ, ոչ ալ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն ըլլայ:

Հոս դիտողութեան արժանի է որ Ա. . . եւ ոչ շաղկապները Ա. . . եւ Ա. շաղկապներուն բնութիւնը չունին. վերջիններն անջատական են, առջինները չեն:

120. Նախադասութիւն մը իրրել վճիռ քանի կերպ կ'ըլլայ: 121. Ենթադրական նախադասութիւնն ինչ է: 122. Ենթադրական նախադասութիւնները քանի ճեսակ են, եւ ինչ կը կոչուին: 123. Թէական նախադասութեան զօրութիւնն ինչ է, եւ քանի մաս ունի: 124. Թէական նախադասութեան անդամները կապող շաղկապը որն է: 125. Թէական նախադասութեան բնական կարգը որն է: 126. Թէական նախադասութեան ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը ինչ քանէ կախում ունի: 127. Սուս կամ անսեղի նախադասութենէ մը ելած եզրակացութիւնն ինչպէս է: 128. Անջատական նախադասութիւնն ինչ քանէ կը բաղկանայ: 129. Անջատական նախադասութեան էական պայմանը որն է: 130. Անջատական նախադասութեան ալ ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը ինչ քանէ կախում ունի: 131. Սուս կամ անսեղի անջատական նախադասութենէ մը ելած հետեւութիւնն ալ ինչպէս է: 132. Ենթադրական նախադասութիւն մը հաստատական է թէ ժխական: 133. Ենթադրական նախադասութիւն մը ինչպէս կ'ուրացուի: 134. Անջատական նախադասութիւններ ինչպէս կը հերքուին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

ՅՕԴՈՒԱԾՈՅ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹԻՒՒՆՆԵՐ

155. Զեռնարկութիւն կամ հաւաքաբանութիւն մը որուն մէջ եզրակացութիւնը Ենթադրական նախադրեալէ մը կը հանուի, Ենթադրական ձեռնարկութիւն կամ հաւաքաբանութիւն է: Ապա ուրեմն, ինչպէս որ Ենթադրական (թէական եւ անջատական) նախադասութիւն կայ, նոյնպէս Ենթադրական (թէական եւ անջատական) ձեռնարկութիւն կամ հաւաքաբանութիւն կայ:

156. Քայց պէտք է գիտնալ որ ենթադրական կերպ ունեցող ամեն ձեռնարկութիւն ենթադրական չէ . կամ թէ բնեք՝ ամեն հաւաքաբանութիւն որուն մէջ ենթադրական նախադրեալ մը կայ, ենթադրական չէ : Հաւաքաբանութիւնն ան ասեն ենթադրական է, երբ ենթադրական նախադասութեան ենթադրական մասերը իբր զատ զատ վճռողական նախադասութիւններ նկատելով, անոնց մէկը փոքրագոյնին մէջ յառաջ կը բերուի, ու միւսը եզրակացութեան մէջ կը հետեւի : Իսկ եթէ ենթադրական մասերը ոչ իբր զատ զատ նախադասութիւն այլ մէկ նախադասութեան եզր կը նկատուին, այնպէս որ եզրակացութեան մէջ ալ նոյները եզրակացութեան մէկ եզրը կը ձեւանան, այնպիսի ձեռնարկութիւն մը վճռողական է, ոչ թէ ենթադրական : Ձոր օրինակ .

Ամեն աշխարհակալ կամ գիւցազն է կամ բրոնաւոր .

Կեսար աշխարհակալ էր ,

Ապա կամ գիւցազն էր եւ կամ բոնաւոր .

Աս հաւաքաբանութիւնը ենթադրական չէ . քանզի ենթադրական մասերը, ի՛մ տէ՛րն է ի՛մ բոնաւոր, զատ զատ վճռողական նախադասութիւն նկատուած չեն . անոր համար ալ երկուքին մէկը փոքրագոյնին մէջ յառաջ բերուած չէ որ միւսը եզրակացութեան մէջ մինակ հետեւէր . այլ երկուքն ալ մեծագոյնին ստորոգելին համարուած են, անոր համար երկուքն ալ եզրակացութեան ալ ստորոգելին եղած են :

Նոյնպէս է սա օրինակը .

Ինչ որ Աստուծմէ կու գայ՝ մեծարանաց արժանի է .

Գիրքերը, եթէ բոլորովին սուտ չեն, պէտք է որ Աստուծոյ էկած ըլլան,

Ապա գիրքերը, եթէ բոլորովին սուտ չեն, մեծարանաց արժանի են:

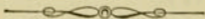
Աս հաւատքարանութեան մէջ ալ, եթէ բարոյական սուտ չեն, խօսքը, ոչ թէ զատ նախադասութիւն մը համարուած է, իրրեւ անդամ ենթադրական նախադասութեան մը, այլ փոքրագոյնին ենթակային (գիրքերուն) մէկ մասը կամ յաւելուածն է, անոր համար ալ եզրակացութեան մէջ ալ նոյն եզրակացութեան ենթակային մաս կամ յաւելուած եղած է:

457. Պէտք է գիտնալ, եւ արդէն տեսնուեցաւ թէ ենթադրական հաւատքարանութեան մէջ Մեծագոյնը միշտ ենթադրական նախադասութիւն է. Փոքրագոյնն ու Եզրակացութիւնը՝ թէականներու մէջ միշտ վճռողական են, իսկ անջատականներուն մէջ աս վերջի երկուքը կրնան ենթադրական (անջատական) ալ ըլլալ:

458. Արդէն շատ անգամ ըսուած է թէ Տրամարանութեան արուեստին դործն է ձեռնարկութեան մը վաւերականութիւնը ճանչցնել, եւ ձեռնարկութեան մը վաւերականութիւնը կը ճանչցուի, երբ կը ճանչցուի թէ Եզրակացութիւնը նախադրեալներէն հարկաւ կը հետեւի, Նախադրեալները թէ ճշմարիտ ըլլան թէ սուտ: Առջի գլուխներուն մէջ վճռողական հաւատքարանութեանց վաւերականութիւնը կամ հետեւականութիւնը ճանչցող մասնաւոր կանոններ տեսանք. այնպիսի կանոններ որոնք նիւթապէս անգամ կը ցուցնեն հաւատքարանութեան հետեւականութիւնը կամ անհետեւականութիւնը, այսինքն նաեւ ան ատեն երբ հաւատքարա-

Նութեան եզրները նշանակութիւն չունեցող կամա-
յական նշաններ են :

Տրամաբանութիւնը, ինչպէս վճռողական հաւա-
քարանութեանց, նոյնպէս ենթադրականներուն հա-
մար մասնաւոր կանոններ ունի, որովք ենթադրա-
կան (թէական եւ անջատական) ձեռնարկութեան
մը վաւերականութիւնը կամ անվաւերութիւնը կըր-
նանք ճանչնալ, թէեւ հաւաքարանութիւնը կամա-
յական նշաններով ներկայացած ըլլայ :

Ա. ՅՕԴՈՒԱԾ

ԹԷԱԿԱՆ ՀԱԻԱՔԱՐԱՆՈՒԹԻԻՆ

139. Նախընթաց գլխուն մէջ ըսուեցաւ թէ թէ-
ական նախադասութիւնը հետեւեցուցիչ զօրութիւն
մը ունի. այսինքն թէ, թէական նախադասութիւ-
նը կը նշանակէ թէ Ն-ի-ր-ը շ-ի-ն-ը-ն-ը յե-՝ հե-ի-ր-
ը-ն-ը -Լ'ը-ն-ը : Ասիկա թէական նախադասութեան
համար ընդհանուր օրէնք է, որմէ հետեւեալ երկու
սկզբունքը կ'ելլեն .

140. Ա. Սկզբունք. Եթէ Ն-ի-ր-ը շ-ի-ր-ը է, յե-ի-
ր-ը հե-ի-ր-ը -Լ շ-ի-ր-ը ըլլալ : Աս սկզբունքն ան թէա-
կաններուն համար է որոնց երկու վճռողական ան-
դամները ճշմարիտ են :

141. Բ. Սկզբունք . Հե-ի-ր-ը շ-ի-ր-ը է-ն-ը ըլլալ,
Եթէ Ն-ի-ր-ը շ-ի-ր-ը է-ն-ը ըլլալ : Աս սկզբունքն ալ ան
թէականներուն համար է որոնց երկու վճռողական
անդամները սուտ են :

142. Թէական նախադասութիւններէ հետեւու-

թիւն հանելու համար, վերի երկու սկզբանց պատասխանող երկու կանոն կայ .

Ա. կանոն . Թե՛ւն շե՛տա՛նք թե՛ւն է՛ն Նե՛տրք հա՛տար՛տն զե՛ն՝ Հե՛տրքն Թե՛ն լը հա՛տար՛տն :

145. Աս կանոնն ան թէական նախադասութեանց համար է որոնց երկու վճռողականներն ալ ճշմարիտ են . Ուստի երկու վճռողականն ալ ճշմարիտ ունեցող թէական նախադասութենէ մը հետեւութիւն այսպէս կ'ելլէ . Փոքրագոյնին մէջ պէտք է Նախորդը հաստատել , Եզրակացութեան մէջ հետեւորդը ինքնին կը հաստատուի , որ ըսել է Եզրակացութիւնն ինքնին կը հետեւի : Զոր օրինակ .

Նախորդ Հետեւորդ

Եթէ Ա Բ է , Գ Դ է .

Արդ Ա Բ է ,

Ապա Գ Դ է :

Նշանակութիւն ունեցող բառերով .

Եթէ այս ինչ մարդը տենդ ունի , չի կրնար ճանապարհորդել ,

Արդ տենդ ունի

Ապա չի կրնար ճանապարհորդել ,

Աս ձեռնարկութեան մէջ , թէական նախադասութեան նախորդը ճշմարիտ ենթադրուած է , ուստի եւ հարկաւ հետեւորդն ալ ճշմարիտ կ'ենթադրուի , քանզի ենթադրութիւնը ճշմարիտ ըլլալէն ետքը , հարկ է որ հետեւորդն ալ ճշմարիտ ըլլայ . այսինքն եթէ ան մարդուն տենդ ունենալը ճշմարիտ է , անոր ճանապարհորդել չկրնալն ալ հարկաւ ճշմարիտ է : Ուստի նախադասութեան երկու անդամն ալ ճշմարիտ ըլլալով ուրիշ բան չեմ կրնար ընել բայց նախորդը փոքրագոյնին մէջ հաստատուել . եւ աս-

կէ, իբրեւ հետեւութիւն, ինքնին կը հետեւի հետեւորդին հաստատութիւնը որ եզրակացութեան մէջ կը կատարուի :

144. Ըսինք թէ թէական նախադասութեան երկու անդամն ալ ճշմարիտ ըլլալուն պէս, ուրիշ բան չենք կրնար ընել, բայց եթէ Նախորդը փոքրագոյնին մէջ հաստատել, Քանզի փոքրագոյնին մէջ չորս բան կրնայինք ընել. Նախորդը հաստատել, Նախորդը ժխտել, Հետեւորդը հաստատել, Հետեւորդը ժխտել : Արդ վերջի երեքը չենք կրնար ընել, ապա պէտք է որ առջինն ընենք : Չենք կրնար ոչ նախորդը ոչ հետեւորդը ժխտել, քանզի ճշմարիտ են. Հետեւորդն ալ չենք կրնար հաստատել. քանզի թէպէտ ճշմարիտ է թէ ան մարդը չի կրնար ճանապարհորդել, փոքրագոյնին մէջ չենք կրնար նոյնը հաստատել ու ըսել, Արդ չի կրնար ճանապարհորդել, ապա թէ ոչ հետեւութիւն չելլեր, Չենք կրնար ըսել, Արդ չի կրնար ճանապարհորդել, ոչ ոք չի կրնար ճանապարհորդել չկրնալը տենդ ունենալէն կը հետեւի, տենդ ունենալը ճանապարհորդել չկրնալէն չի հետեւիր, ըստ որում ճանապարհորդելու անկարողութիւնը կրնայ ուրիշ պատճառներէ ալ յառաջ գալ :

145. Աս տեսակ թէական հաւաքաբանութիւն մը, այսինքն, այնպիսի հաւաքաբանութիւն մը որուն Նախորդը Փոքրագոյնին մէջ կը հաստատուի, եւ Հետեւորդին հաստատութիւնը Եզրակացութեան մէջ կը հետեւի, կը կոչուի Շնչել թէական հաւաքաբանութիւն :

146. Բ. կանոն. Թե՛ւն նախորդանքն է Հետեւորդը ժխտելու պէս, Նախորդն ինչին կը ժխտուի :

147. Աս կանոնն ալ ան թէական նախադասու-
թեանց համար է՝ որոնց երկու վճռողականն ալ սուտ
է : Այսպիսի նախադասութիւններէ եզրակացութիւն
հանել սա կերպով միայն կ'ըլլայ ըստ կանոնին .
Փոքրագոյնին մէջ Հետեւորդը ժխտել , որմէ Նա-
խորդն , իբրեւ Եզրակացութիւն , ինքնին կը հետեւի-
գոր օրինակ .

Նախորդ Հետեւորդ

Եթէ Ա Բ է , Գ Դ է ,

Արդ Գ Դ չէ ,

Ապա Ա Բ չէ .

Հոս ալ վերի ձեռնարկութիւնն օրինակ առնենք .
Եթէ այս ինչ մարդը տենդ ունի , չի կրնար
ճանապարհորդել .

Արդ կրնայ ճանապարհորդել

Ապա տենդ չունի :

Աս ձեռնարկութեան մէջ թէական նախադասու-
թեան հետեւորդը սուտ ենթադրուած է . ուստի եւ
հարկաւ նախորդն ալ սուտ կ'ենթադրուի . ուստի
նախադասութեան երկու անդամն ալ սուտ ըլլալով ,
ուրիշ բան չեմ կրնար ընել բայց փոքրագոյնին մէջ Հե-
տեւորդը ժխտել , կամ , որնոյն է , հետեւորդին հա-
կասականը հաստատել , եւ ասկէ , իբրեւ հետեւու-
թիւն , ինքնին կը հետեւի Նախորդին ժխտումը , կամ ,
որ նոյն է , նախորդին հակասականին հաստատու-
թիւնը , որ Եզրակացութեան մէջ կը կատարուի :

148. Ըսինք թէ թէական նախադասութեան եր-
կու անդամն ալ սուտ ըլլալուն պէս , ուրիշ բան
չենք կրնար ընել բայց Հետեւորդը փոքրագոյնին
մէջ ժխտել : Քանզի փոքրագոյնին մէջ չորս բան
կրնայինք ընել . Նախորդը հաստատել , Նախորդը

ժխտել . Հետեւորդը հաստատել , Հետեւորդը ժխտել : Արդ առջի երեքը չենք կրնար ընել , ապա պէտք է որ չորրորդն ընենք : Չենք կրնար ոչ նախորդը ոչ հետեւորդը հաստատել , քանզի երկուքն ալ սուտ ենթադրեցինք : Նախորդն ալ չենք կրնար ժրխտել : քանզի թէպէտ սուտ է թէ ան մարդը տենդ ունի , փոքրագոյնին մէջ չենք կրնար նոյնը ժրխտելով ըսել , Արդ ա յորդո յորդ յորդ յորդ . ապա թէ ոչ չենք կրնար հետեւցնել Եզրակացութեան մէջ թէ Այո կոչ զանգի տենդ ունենալէն ճանապարհորդել չկրնալը կը հետեւի , բայց տենդ չունենալէն ճանապարհորդել կրնալը չի հետեւիր . քանզի կրնայ ըլլալ որ տենդ չունենայ , եւ տակաւին ճանապարհորդել չկրնալու ուրիշ պատճառ ունենայ : Ինչպէս որ , ասոր հակառակը , ճանապարհորդել չկրնալէն տենդ ունենալը չի հետեւիր , բայց ճանապարհորդելու կարող ըլլալէն տենդ չունենալը կը հետեւի , քանզի ճանապարհորդել կարող ըլլալու արգելքներուն մէկն ալ տենդ ունենալն է :

Աս տեսակ թէական հաւաքաբանութիւն մը , այսինքն՝ այնպիսի հաւաքաբանութիւն մը որուն Հետեւորդը Փոքրագոյնին մէջ կը ժխտուի , որմէ Նախորդին ժխտումը Եզրակացութեան մէջ կը հետեւի , կը կոչուի Եզել թէական հաւաքաբանութիւն :

449. Աս բացատրութիւններէն կը տեսնուի որ , թէական նախադասութեան մը նախորդին ճշմարտութիւնը դիտնալ պէտք է որ հետեւորդին ճշմարտութիւնը հետեւցնենք . բայց հետեւորդին ճշմարտութիւնը տեսնելով նախորդին ճշմարտութիւնը չենք կրնար հետեւցնել : Ասոր հակառակ , հետեւորդին ստութիւնը դիտնալ պէտք է , որ նա-

խորդին ստուծիւնը հետեւցնենք. բայց նախորդին ստուծիւնը տեանելով հետեւորդին ստուծիւնը չենք կրնար հետեւցնել:

135. Ենթադրական ձեռնարկութիւնը կամ հաւարարանութիւնը ինչ է: 136. Ամեն ենթադրական կերպ ունեցող հաւարարանութիւն ենթադրական է: 137. Ենթադրական հաւարարանութեան մէջ Մեծագոյնը, Փոքրագոյնը, եւ Եզրակացութիւնը ինչ տեսակ նախադասութիւններ են: 138. Ենթադրական ձեռնարկութեան մը վաւերականութիւնը կամ անվաւերութիւնը ցուցնելու համար ալ տրամաբանական որոշ կանոններ կան, ինչպէս որ վճռողականներուն համար կան: 139. Թէական նախադասութեան ընդհանուր օրէնքը որն է: 140. Ա. Սկզբունք թէականներու համար: 141. Բ. Սկզբունք թէականներու համար: 142. Աս սկզբունքներուն պատասխանող երկու կանոններուն առաջինը որն է: 143. Աս կանոնը որ թէական նախադասութեանց համար է: 144. Թէական նախադասութեան երկու անդամն ալ ճշմարիտ ըլլալուն պէս, ինչու համար միայն նախորդը կրնանք փոքրագոյնին մէջ հաստատել: 145. Աս տեսակ (երկու անդամն ալ ճշմարիտ) թէականներ ինչ կը կոչուին: 146. Վերոյիշեալ երկու կանոններուն երկրորդը որն է: 147. Աս կանոնն ալ որ թէական նախադասութեանց համար է: 148. Թէական նախադասութեան երկու անդամն ալ սուտ ըլլալուն պէս, ինչու համար միայն հետեւորդը կրնանք փոքրագոյնին մէջ ժխտել: 149. Թէական նախադասութիւններէ հետեւութիւն հանելու համար, ինչ գիտնալ պէտք է:

Բ. ՅՕԴՈՒԱՄ

ԱՆՁԱՏԱԿԱՆ ՀԱՒԱՔԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆ

450. Արդէն ըսուեցաւ թէ անջատական նախադասութեան մէջ պէտք է որ անդամներուն մէկը

Պէտք է դիտնալ որ սա դէպքին մէջ եղբակա-
ցութիւնն ալ անջատական կ'ըլլայ, եթէ ճշմարիտ
համարուած անդամները մէկէ աւելի են. կամ թէ
ըսենք, եթէ փոքրագոյնին մէջ բաց 'ի մէկէն բոլոր
մնացեալ անդամները չեն ժխտուիր. զոր օրինակ.

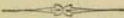
կամ Ա Բ է, կամ Գ Գ, կամ Ե Զ եւ կամ Է Ը.

Արդ ոչ Ա Բ է ոչ ալ Գ Գ.

Ապա կամ Ե Զ է եւ կամ Է Ը.

Միշտ պէտք է որ թէ թէական եւ թէ անջա-
տական նախադասութիւնները որովհ հետեւութիւն
հանել կ'ուզուի, իրօք Յնթադրական ըլլան, այ-
սինքն՝ ունենան ան ներքին կապակցութիւնը յու-
րում ենթադրութիւնը (թէութիւնն ու կամուկամու-
թիւնը) կը կայանայ:

150. Անջատական նախադասութեան անգամներն ինչպէս
ըլլալու են, եւ անկէ ինչ կը հետեւի: 151. Անջատական նա-
խադասութիւններէ հետեւութիւն հանելու համար քանի կա-
նի կանոն կայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է .

ՅՕԴՈՒԱԾՈՅ (ԵՆԹԱԴՐԱԿԱՆ) ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹԻԻՆԵՆԵՐ
ՊԱՐՁԻ ԿԱՄ ՎՃՌՈՂԱԿԱՆԻ ՓՈԹԵԼ

Նախընթաց գլուխներուն մէջ ըսուածներէն տես-
նուեցաւ որ, ինչպէս որ Վճռողական ձեռնարկու-
թիւններով, նոյնպէս Յնթադրականներով կրնանք
խմատատարել. եւ երկու դէպքին մէջ ալ խմատա-

սիրելու գործողութիւնը մի և նոյն է : Քանզի ինչպէս որ Վճռողական ձեռնարկութիւն մը, նոյնպէս Ենթադրական մը կրնայ ընդհանուր տրամաբանական առածին և տրամաբանական կանոններուն համաձայն ըլլալ :

452. Եւ որովհետեւ ձեռնարկութեան մը տրամաբանական առածին և անոր վրայ հիմնուած կանոններուն համաձայն ըլլալն ան ատեն աղէկ կը հասկըցուի, երբ ձեռնարկութիւնը վճռողական է, և հաւաքարանութեան առաջին ձեռն ունի, ենթադրական ձեռնարկութեան ալ յիշեալ առածին և կանոններուն հետ համաձայնութիւնը կամ անհամաձայնութիւնն ան ատեն աղէկ պիտի հասկցուի, երբ Ենթադրական ձեռնարկութիւնը վճռողականի փոխելու կարող ըլլանք : Արդ ասիկա ընել կարելի է այսինքն ամեն Ենթադրական ձեռնարկութիւն կըրնանք վճռողականի փոխել :

455. Ենթադրական ձեռնարկութիւն մը վճռողականի փոխելու համար, բաւական է որ Ենթադրական նախադասութիւնը վճռողականի շրջենք, քանզի ամեն ենթադրական ձեռնարկութեան մէջ մինակ մէկ ենթադրական նախադասութիւն կայ, այն է Մեծագոյնը, միւս երկուքը, Փոքրագոյնն ու Նզրակացութիւնը, վճռողական են. աս վերջինը (Նզրակացութիւնը) Անջատական ձեռնարկութեան մէջ կրնայ երբեմն անջատական ըլլալ. բայց աս ալ, Մեծագոյնը վճռողականի փոխուելուն պէս, ինքնին վճռողականի կը փոխուի :

Հիմա ցուցնենք թէ Ենթադրական նախադասութիւն մը ինչպէս վճռողականի կը փոխուի :

454. Նախ թէական նախադասութեանց համար

կ'ըսենք թէ, ամեն թէական նախադասութիւն կըր-
 նանք նկատել իրրեւ Ընդհանուր հաստատական վըճ-
 ոողական նախադասութիւն որուն երկու եզրները
 մէյմէկ ամբողջ նախադասութիւն են, այսինքն թէ-
 ականին նախորդը կը պատասխանէ ԵՌ-Ի-Յ, եւ
 Հետեւորդը՝ Ս-Դ-Գ-Ե-Զ: Ձոր օրինակ, սա նախա-
 դասութիւնը . Եթէ Ա Բ է, Գ Դ է, կրնանք ա-
 սոր հաւասար դնել, Ա Բ է ըսելը Գ Դ է ըսել է :
 Փոքրադոյնին ու Եզրակացութեան մէջ ալ . Արդ Ա
 Բ է, ապա Գ Դ է, ըսելու տեղ ալ կրնանք ըսել
 այսպէս՝ Արդ պէտք է որ ընդունինք թէ Ա Բ է,
 ապա պէտք է որ ընդունինք թէ Գ Դ է: Նշանա-
 կութիւն ունեցող բառերով օրինակ մը տանք:

Սա հաւաքարանութիւնը որ շինիչ թէական է .

Եթէ գիրքերը բոլորովին սուտ չեն, մեծարանաց
 արժանի են .

Արդ գիրքերը բոլորովին սուտ չեն ,

Ապա մեծարանաց արժանի են :

Աս հաւաքարանութիւնը վճողականի դարձը-
 նենք :

Ով որ կ'ընդունի թէ գիրքերը բոլորովին սուտ
 չեն՝ կ'ընդունի թէ անոնք մեծարանաց արժանի են .

Արդ պէտք է որ ընդունինք թէ գիրքերը բո-
 լորովին սուտ չեն ,

Ապա պէտք է որ ընդունինք թէ գիրքերը մե-
 ծարանաց արժանի են :

455. Աս վճողական հաւաքարանութիւնը որ վե-
 րի թէականին հետ մի եւ նոյն է, առաջին ձեւն
 ունի, ինչպէս որ յայտնի կը տեսնուի եթէ նոյն
 հաւաքարանութիւնը կամայական նշաններով ներկա-
 յացնենք . զոր օրինակ .

Ամեն Մ Ա է .

Կ Մ է

Ապա Կ Ա է .

Ուրեմն Շինիչ թէական հաւաքարանութիւն մը առաջին ձեւով վճռողական հաւաքարանութեան հաւասար է :

456. Հիմա տեսնենք թէ Եղծիչ թէական հաւաքարանութիւն մը վճռողականի փոխուած ստեղծ ինչ ձեւ կ'ստեննայ : Եղծիչ թէական հաւաքարանութեան օրինակ է հետեւեալը .

Եթէ Ա Բ է , Գ Դ է .

Արդ Գ Դ չէ :

Ապա Ա Բ չէ .

Նոյնը նշանակութիւն ունեցող բառերով .

Եթէ աշխարհ 'ի յաւիտենից է , Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւններ կան .

Արդ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն չկայ :

Ապա աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ :

Աս հաւաքարանութիւնն ալ որ Եղծիչ թէական է , վճռողականի փոխենք .

Ով որ կ'ըսէ թէ աշխարհ 'ի յաւիտենից է , կ'ընդունի թէ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն կայ .

Արդ մենք չենք ընդունիր որ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն կայ :

Ապա չենք կրնար ըսել թէ աշխարհ 'ի յաւիտենից է :

Աս հաւաքարանութիւնը որ հիմա վճռողական եղաւ , է , Ը , Ը , Ը , Եղանակի հաւաքարանութիւն է , եւ Բ . ձեւն ունի . նոյնը կամայական նշաններով ,

Ամեն Ա Մ է Զ

/ Կ Մ չէ Ա

Ապա Կ Ա չէ .

Ասիկա գիրքաւ Ը , Է , Ը եզանակի եւ Ա . ձեւի հաւաքարանութեան կը շրջի Ձ . գլխոյն մէջ տրուած կանոններուն համեմատ . ուստի եւ կ'ըլլայ ,

Բնաւ Մ մը Ա չէ

Կ Մ է

Ապա Կ Ա չէ .

Այնպէս որ վերի օրինակը դառնալով կ'ըլլայ .

Բնաւ մէկը որ աշխարհ 'ի յաւիտենից է կ'ըսէ , Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն չկայ չըսեր .

Մենք Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն չկայ կ'ըսենք .

Ապա աշխարհ 'ի յաւիտենից է չենք ըսեր :

Ասիկա , ինչպէս յայտնի է , հիմա Ը , Է , Ը , եզանակի հաւաքարանութիւն մըն է , եւ Բ . ձեւն ունի , այսինքն , Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ Ստորոգելի է : Բայց Ա . ձեւին կը դառնայ , Մեծագոյնը որ Ընդհանուր բացասական է , պարզապէս դարձնելով , այսպէս .

Բնաւ մէկը որ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն չկայ կ'ըսէ , աշխարհ 'ի յաւիտենից է չըսեր .

Մենք Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն չկայ կ'ըսենք .

Ապա աշխարհ 'ի յաւիտենից է չենք ըսեր :

457. Պէտք է գիտնալ որ ուրիշ կերպ մ'ալ կայ որով եղծիչ թէական հաւաքարանութիւններ Է , Է , Է եզանակի եւ Ա . ձեւոյ կրնան փոխուիլ . այն է

երբ Եղծիչ թէականը Շինիչ թէականի փոխելէ ետ-
քը, թէականը վճռողականի կը շրջենք :

158. Ասոր համար սկէտք է դիտնալ նախ՝ թէ
ամեն թէական նախադասութիւն կրնայ մակարե-
րաբար դառնալ ՚ի չե՛ն ինքն (59), երբ հետեւոր-
դին հակասականը նախորդ, նախորդին հակասակա-
նընալ հետեւորդ կ'ընենք : Եւ ան ատեն Շինիչ թէ-
ականը կ'ըլլայ Եղծիչ, Եղծիչն ալ Շինիչ : զոր օրի-
նակ սա Շինիչ թէական նախադասութիւնը, Եթէ
գէտեբէ Բ-լը-վն --- քն, Գծ-բն-ոյ արթնի են, 'ի ձեռն
ժխտման դառնալով, կ'ըլլայ Եղծիչ, Եթէ գէտեբէ Գ-
ծ-բն-ոյ արթնի չեն, Բ-լը-վն --- քն են :

Ընդհակառակն, սա Եղծիչ թէականը, Եթէ Ե-
լ-բն 'ի յ-նի-նիչ ե, Մ-ւնի-ի գ-տն-թննիչն հին գ-տն-թնն-
իւյ . 'ի ձեռն ժխտման դառնալով, կ'ըլլայ Շինիչ .
Եթէ Մ-ւնի-ի գ-տն-թննիչն հին գ-տն-թնն-իւյ, Ե-լ-բն 'ի
յ-նի-նիչ չեն :

159. Արդ, երբ թէական նախադասութիւն մը
զոր վճռողականի փոխել կուզենք, նախ 'ի ձեռն
ժխտման դարձնենք, վճռողական հաւաքաբանու-
թիւնը ինքնին է, է, է Եղանակն ու Ա. ձեւը
կ'ունենայ : Աւստի վերի Եղծիչ թէական հաւաքա-
բանութիւնը, Եթէ աշխարհ 'ի յաւիտենից է, (տես
թիւ 156), եւ այլն, զոր վճռողականի փոխեցինք,
կրնանք նոյն բանն ընել, նախ թէական նախադա-
սութիւնը 'ի ձեռն ժխտման դարձնելով, այսպէս .

Եթէ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն
չկայ, աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ .

Արդ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն
չկայ .

Ապա աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ .

Հիմա ասիկա վճռողականի փոխենք .

Ով որ Մովսիսի պատմութենէն հին պատմութիւն
չկայ կ'ըսէ , աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ կ'ըսէ .

Արդ մենք Մովսիսի պատմութենէն հին պատ-
մութիւն չկայ կ'ըսենք .

Ապա աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ կ'ըսենք .

Աս հաւաքարանութիւնը , առանց ուրիշ փոփո-
խութեան , մէկէն է, է, է Եղանակն ու Ս. ձեռն
ունի , ինչպէս որ յայտնի է , եթէ կամայական նը-
շաններով ներկայացնենք .

Ամեն Մ Ա է ,

Կ Մ է ,

Ապա Կ Ա է :

160. Պէտք է գիտնալ որ երբ թէական հաւաքա-
րանութեան մը թէական նախադասութիւնը 'ի ձեռն
ժխտման դառնայ , ոչ միայն թէական նախադասու-
թիւնը կը փոխուի , եւ կ'ըլլայ , եթէ Շինիչ է Եղծիչ ,
եւ եթէ Եղծիչ է Շինիչ , այլ եւ ամբողջ թէական հա-
ւաքարանութիւնը նոյն փոփոխութիւնը կը կրէ :

161. Երբ թէական նախադասութեան մը թէ
Նախորդը եւ թէ Հետեւորդը մ'ի եւ նոյն ենթական
ունին , կրնանք թէականը զիւրաւ վճռողական Մե-
ծագոյն նախադրեալի փոխել , զոր օրինակ . Եթէ Կե-
սար բռնաւոր էր , մահուան արժանի էր . արդ բրո-
նաւոր էր , ապա մահուան արժանի էր : Կրնանք ա-
սոր Մեծագոյնը (թէականը) փոխել այսպէս . Ամեն
բռնաւոր մահուան արժանի է , արդ Կեսար բռնա-
ւոր էր , ապա , եւ այլն :

162. Թիւ 142 թէական հաւաքարանութեան հա-
մար երկու Կանոն դրինք . նախ թէ՛ Երբ թէական
նախադասութիւնը Շինիչ է , փոքրագոյնին մէջ Նա-

խորդը կը հաստատենք, որմէ Հեաեւորդին հաստատութիւնը Եզրակացութեան մէջ կը հեաեւի: Երկրորդ թէ՛ Երբ թէականը Եզծիչ է, փոքրագոյնին մէջ Հեաեւորդը կը ժխտենք, որմէ Եզրակացութեան մէջ Նախորդին մերժուիք կը հեաեւի: Բայց, նախադասութիւնը թէ Շինիչ ըլլայ եւ թէ Եզծիչ, երբէք չենք կրնար փոքրագոյնին մէջ Հեաեւորդը հաստատատել կամ Նախորդը ժխտել, ապա թէ ոչ հեաեւութիւն չեւեր: Ասոնց պատճառները հոն ցուցցինք:

Հեաեւորդը հաստատելուն կամ Նախորդը ժխտելուն անվաւերութիւնը ուրիշ պատճառներով ցուցնենք:

Նախ փոքրագոյնին մէջ Հեաեւորդը հաստատելով, Եզրակացութեան մէջ Նախորդին հաստատութիւնը հեաեւեցնելը՝ Միջին եզրին երկու նախադրելոց մէջ ալ Անրաշխ ըլլալուն, կամ երկու նախադրելոց ալ ժխտական ըլլալուն սխալմանը հաւատարէ: Զոր օրինակ, սա թէական նախադասութեան մէջ, ԵԻԷ -- ԷԻԷԷ ԷԻԷ --ԷԷ, ԷԷ ԷԷԷ --ԷԷԷԷ, որ Շինիչ է, եթէ հեաեւորդ հաստատելով ըսենք, ԱԷԷ ԷԷ ԷԷԷ --ԷԷԷԷ, --ԷԷ ԷԷԷ ԷԷԷ, երկու նախադրեալն ալ ժխտական եզած կ'ըլլայ, որ Ե. կանոնին դէմ է (72). եւ աս սխալը յայտնի կը տեսնուի, եթէ թէականը վճռողականի փոխենք, այսպէս.

Ավ որ տենդ ունի, չի կրնար աշխատիլ,

Աս մարդը չի կրնար աշխատիլ

Ապա տենդ ունի:

Պամայական նշաններով աւելի յայտնի է.

Բնաւ Ա մը Մ չէ.

Կ Մ չէ.

Ապա Կ Ա է:

Ուրիշ թէական նախադասութիւն մը օրինակ առնենք . Եթէ -- Բարեբաղէ, դարձե՛լ -- Բարեբաղէ է . առաջինիչ է . ուստի եթէ նոյնպէս հետեւորդը հաստատելով ըսենք, Արդ դարձե՛լ -- Բարեբաղէ է, --դա՛նք է, Անբաշխ Միջին եզրի սխալմունքը եղած կ'ըլլայ :

Թէականը վճռողականի վտանք որ յայտնի տեսնուի .

Ամեն գող պատժոյ արժանի է .

Այս ինչ մարդը պատժոյ արժանի է ,

Ապա գող է :

Ինչպէս յայտնի է Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ Անբաշխ է : Կամայական նշաններով աւելի յայտնի կը տեսնուի .

Ամեն Ա Մ է .

Կ Մ է ,

Ապա Կ Ա է :

Նախորդը ժխտելով, հետեւորդին ժխտումը հետեւնելէն ալ սա սխալմունքները յառաջ կու գան . Աւագ եզրին ապօրինաւոր գործողութիւնը, կամ Երկու ժխտականի սխալը եւ կամ վերջապէս Երեքէն աւելի եզր սպրդիլը : Զոր օրինակ . վերի թէական նախադասութեան մէջ, Եթէ -- Բարեբաղէ, դարձե՛լ -- Բարեբաղէ է, եթէ նախորդը ժխտելով ըսենք, Արդ Բարեբաղէ է, --դա՛նք է, Աւագ եզրի ապօրինաւոր գործողութիւնը կ'ըլլայ . ինչպէս որ յայտնի կը տեսնուի, եթէ թէականը վճռողականի վտանքն .

Ամեն գող պատժապարտ է .

Աս մարդը գող չէ ,

Ապա պատժապարտ չէ :

Կամայական նշաններով .

Ամեն Մ Ա է .

Կ Մ չէ ,

Ապա Կ Ա չէ :

Միւս օրինակն առնենք . եթէ -- շտէ տե՛տ --նէ ,
չէ ինչ --չե--տէլ . հոս ալ եթէ նախորդը ժխտենք ը-
սելով, Աչք տե՛տ լ--նէ , --դ-- ինչ-- լե--տէլ , երկու նա-
խադրեալն ալ ժխտական եղած կ'ըլլայ . ինչպէս որ
յայտնի է , եթէ վճռողականի դարձնենք .

Ամեն տենդ ունեցող չի կրնար աշխատիլ .

Աս մարդը տենդ չունի ,

Ապա կրնայ աշխատիլ :

Կամայական նշաններով խիստ յայտնի է .

Ինաւ Մ մը Ա չէ ,

Կ Մ չէ ,

Ապա Կ Ա է :

Ուրիշ օրինակ . եթէ -- շտէ +--լ--նէ--ն լ--նէ չէ ինչ-
նոր յ--նէլ , Աչք +--լ--նէ--ն --նէ , --դ-- ինչ-- յ--նէլ . հոս
ալ Միջին եզրը կրկին է , ուստի եւ չորս եզր սպր-
դած է , ինչպէս որ հաւաքաբանութիւնը վճռողա-
կանի դարձնելով , յայտնի պիտի տեսնուի .

Քաջութիւն չունեցող զօրք մը չի կրնար յաղ-
թել .

Աս զօրքը քաջութիւն ունի ,

Ապա կրնայ յաղթել ,

Յայտնի է թէ Ք--լ--նէ--ն լ--նէյ--լ եւ Ք--լ--նէ--ն --
նէյ--լ , տարբեր եզրներ են :

Աս ասպացոյցներով ալ յայտնի եղաւ որ , թէա-
կան հաւաքաբանութեան մէջ Հեռուօրդը փոքրա-
գոյնին մէջ հաստատելը կամ նախորդը ժխտելը տը-
րամաբանօրէն սխալ է :

165. Անջատական հաւաքաբանութիւն մը վըճ-

առղականի փոխելու համար, պէտք է նախ Անջատական նախադասութիւնը Թէականի փոխել, ետքը կրնանք վճռողականի փոխել այն կերպով զոր թէական նախադասութեանց համար ըսինք:

Իսկ Անջատական նախադասութիւն մը թէականի կը փոխուի, երբ Անջատականին անդամներէն մէկուն կամ ոմանց հակասականը նախորդ կ'ընենք, զոր օրինակ, սա Անջատական նախադասութիւնը.

Կամ աշխարհ 'ի յաւիտենից է, կամ դիպուածոյ գործ է եւ կամ իմացական էակի մը գործ.

Թէականի կը փոխուի այսպէս.

Եթէ աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ, կամ դիպուածոյ գործ է եւ կամ իմացական էակի գործ: Կամ այսպէս.

Եթէ աշխարհ 'ի յաւիտենից չէ, ոչ ալ դիպուածոյ գործ, իմացական էակի մը գործ է:

464. Ենթադրական նախադասութիւններ, եւ հետեւաբար ենթադրական հաւաքաբանութիւններ վրճառողականի դարձնելու համար մինչեւ հիմա ըսուածները շատ եւ բաւական են: Բայց պէտք է գիտնալ որ Ենթադրականներուն վճռողականի փոխուիլը կարելի է հարկ մը չէ. քանզի բացարձակապէս հարկաւոր չէ որ անոնց վաւերականութիւնը ճանչնալու համար միշտ վճռողականի դարձնենք. անոնց բուն կանոններն ասոր համար բաւական են: Զանոնք վրճառողականի դարձնելու կերպը գիտնալ պէտք է, հարկ եղած ատեն ցուցնելու համար թէ Ենթադրական ձեռնարկութիւններն ալ ընդհանուր տրամաբանական կամ Արիստոտելեան առածին համաձայն են, եւ թէ ամեն իմաստասիրութիւն մէկ պարզ սիզբան վըրայ կը դառնայ:

152. Ենթադրական ձեռնարկութեան մը ճրամարանա-
կան կանոնաց համաձայն կամ անհամաձայն ըլլալը երբ ա-
ղէկ կը հասկցուի: 153. Ենթադրական ձեռնարկութիւն մը
վճռողականի փոխելու համար ինչ ընել պէ՛սք է: 154. Թէ-
ական նախադասութիւն մը ինչպէս կրնանք նկատել: 155.
Շինիչ թէական հաւարարանութիւն մը վճռողականի փոխ-
ուելուն պէս ինչ ձեռ կ'ունենայ: 156. Եղծիչ թէական հա-
ւարարանութիւն մը վճռողականի փոխուելուն պէս ինչ
ձեռ կ'ունենայ: 157. Եղծիչ թէական հաւարարանութիւն
մը Ա. ձեռին փոխելու համար ուրիշ ինչ կերպ կայ: 158.
Թէական նախադասութիւն մը ինչպէս մակարեւարար (ա-
ռանց իմաստի այլայլութեան) կրնայ դառնալ, եւ ան ասէն
ինչ փոփոխութիւն կը կրէ: 159. Ի ձեռն ժխտման դարձած
թէական նախադասութիւն մը վճռողականի փոխելու ըլ-
լանք, ինչ ձեռ կ'ունենայ: 160. Երբ թէական նախադասու-
թիւն մը 'ի ձեռն ժխտման կը դարձնենք, մինակ նախադա-
սութիւնը շինիչէ եղծիչ, եղծիչէ Շինիչ կ'ըլլայ, թէ բոլոր
հաւարարանութիւնն ալ նոյն փոփոխութիւնը կը կրէ: 161.
Երբ թէական նախադասութեան մը թէ նախորդն ու թէ հե-
տեւորդը միեւնոյն ենթական ունին, դիւրին կերպով վճռո-
ղականի ինչպէս կրնայ փոխուիլ: 162. Ըսուեցաւ թէ Շի-
նիչ թէական նախադասութեան մինակ նախորդը կրնանք
փոքրագոյնին մէջ հաստատել, իսկ եղծիչ թէականին մինակ
հետեւորդը փոքրագոյնին մէջ ժխտել, եւ ասոնց պատճառ-
ները տուեցան. հիմա կրնաս ուրիշ կերպով ցուցնել թէ
ասոնց հակառակներն ընելէն, այսինքն հետեւորդը հաստա-
տելէն կամ նախորդը ժխտելէն ինչ ճրամարանական սխալ
կը հետեւի: 163. Անջատական հաւարարանութիւն մը ինչ-
պէս վճռողականի կրնայ փոխուիլ: 164. Ենթադրական հա-
ւարարանութեանց վաւերականութիւնը կամ անվաւերու-
թիւնը ճանչնալու համար, բացարձակապէս հարկաւոր է որ
զանոնք միշտ վճռողականի փոխենք:

165. Յօդուածոյ հաւաքարանութեան տեսակ մըն ալ կայ որ թէական է, եւ որուն մէջ Մեծագոյնը երկու կամ աւելի թէական նախադասութիւններէ կը բաղկանայ: Հաւաքարանութեան աս տեսակը եւ:--> կը կոչուի:

Չոր օրինակ. եթէ ամեն Ա Բ է, Ք Յ է, իսկ եթէ Ա Բ չէ, Ք Յ է. Արդ կամ ամեն Ա Բ է կամ չէ, Ապա Ք Յ է:

Սպանիոյ մէջ Տօն Գարլոսին հակառակորդներն աս տեսակ ձեռնարկութեամբ անոր դէմ կը մաքառէին: Այժմու Սպանիոյ թագուհւոյն դէմ, Տօն Գարլոս կը պնդէր թէ Սպանիոյ զահն իրեն անկ է, քանզի Սպանիոյ մէջ Սալեան օրէնք կոչուած օրէնք մը կար որ կանանց թագաւորելը կ'արգիլէր: Աս օրէնքը Սպանիոյ հին թագաւորներէն մէկը դրած էր, եւ Փէրտինանդ է. թագաւորն աս օրէնքը վերցուց եւ այնպէս Իզապէլ Տօն Գարլոսին եզրօր դուստրը թագաւորեց: Թագուհւոյն կուսակիցները կ'ըսէին. Եթէ Սպանիոյ թագաւոր մը յաջորդութեան օրէնքը փոխելու արտօնութիւն ունի, Տօն Գարլոս իրաւունք չունի. իսկ եթէ Սպանիոյ թագաւոր մը այն արտօնութիւնը չունի, դարձեալ Տօն Գարլոս իրաւունք չունի. Արդ կամ Սպանիոյ թագաւորներն այն արտօնութիւնն ունին կամ չունին, Ապա (երկու դէպքին մէջ ալ) Տօն Գարլոս իրաւունք չունի:

Նրկառածներու համար պէտք է գիտնալ

466. Ա. Երբ մեծագոյն նախադրեալն այլ եւ այլ նախորդներ ունի, եւ ամենուն ալ հետեւորդը մի եւ նոյն է, նախորդները փոքրագոյնին մէջ անջատաբար կը հաստատուին, իսկ ընդհանուր հետեւորդը Եզրակացութեան մէջ կը հետեւի. զոր օրինակ,

Եթէ Ա Բ է, Գ Դ է. իսկ եթէ Ք Յ է, Գ Դ է, Արդ կամ Ա Բ է եւ կամ Ք Յ, Ապա Գ Դ է, Նշանակութիւն ունեցող բառերով.

Եթէ երանեալները երկլինքը բնաւ բանի մը չեն բաղձար, կատարեալ երջանիկ են. իսկ եթէ անոնց բաղձանքները լիովին կը կատարուին, նոյնպէս կատարեալ երջանիկ են: Արդ անոնք կամ բնաւ բաղձանք մը չունին եւ կամ անոնց բաղձանքները լիովին կը կատարուին. Ապա երանեալները կատարեալ երջանիկ են.

467. Բ. Եթէ այլ եւ այլ նախորդները տարբեր տարբեր հետեւորդներ ունին, դարձեալ նախորդները փոքրագոյնին մէջ անջատաբար կը հաստատուին, հետեւորդներն ալ եզրակացութեան մէջ նոյնպէս անջատաբար կը հետեւին. զոր օրինակ,

Եթէ Ա Բ է, Գ Դ է. Իսկ եթէ Ք Յ է, Ե Չ է. Արդ կամ Ա Բ է եւ կամ Ք Յ է, Ապա կամ Գ Դ է եւ կամ Ե Չ:

Նշանակութիւն ունեցող բառերով.

Եթէ հնազանդութիւնը զոր հպատակներն իրենց մեծերուն մատուցանելու պարտական են, կրօնական պաշտաման վրայ ալ կը ձգուի, նախնի քրիստոնեայք եպերելի են որ կոոց պաշտօն մատուցանել չուզեցին, իսկ եթէ այն հնազանդութիւնը կրօնական պաշտաման վրայ չի ձգուիր, ոչ ոք իր կրօնքին համար քաղաքային պատիժ կրելու է. Արդ

կամ հպատակաց հնազանդութիւնը կրօնական պաշտաման վրայ կը ձգուի կամ չի ձգուիր . Ապա կամ նախնի քրիստոնեայք եպերեւի են, եւ կամ ոչ ոք իր կրօնքին համար քաղաքային պատիժ կրելու է .
Ուրիշ օրինակ .

Եթէ մարդ առանց օգնութեան վայրենի վիճակէն քաղաքակիրթ վիճակի կրնայ հասնիլ, պէտք է որ վայրենի վիճակէ քաղաքակիրթ վիճակի հասնող ցեղի մը օրինակն ունենանք . Իսկ եթէ մարդ աս կարողութիւնը չունի, քաղաքակիրթութեան առաջին սկզբունքն աստուածային հրահանգէ մը տրուած է . Արդ կամ մարդ այն կարողութիւնն ունի եւ կամ չունի, Ապա կամ ինքնին քաղաքակիրթութեան հասած ցեղ մը կայ, եւ կամ քաղաքակիրթութեան սկզբունքը երկինքէն տրուած է :

Աս երկու դէպքին մէջ, ինչպէս յայտնի է, հաւաքաբանութիւնը Շէնչ է :

468. Երկուստ մը կրնայ Եղծիչ ալ ըլլալ բողոքովին կամ ըստ մասին . Զոր օրինակ .

Երբ մեծագոյնն այլ եւ այլ հետեւորդներ ունեցող նախորդներ ունի, եւ այնպէս է որ կրնանք հետեւորդները փոքրագոյնին մէջ անջատաբար ժխտել, նախորդները Եզրակացութեան մէջ անջատաբար կը ժխտուին . Զոր օրինակ, վերի օրինակը սակերպով ներկայացնենք .

Եթէ Գ Դ չէ, Ա Բ չէ . եւ եթէ Ե Զ չէ, Ք Յ չէ . Արդ կամ Ա Բ է, եւ կամ Ք Յ, Ապա կամ Գ Դ է կամ Ե Զ .

Նշանակութիւն ունեցող բառերով .

Եթէ նախնի քրիստոնեայք եպերեւի չեն որ կըռոց պաշտօն մատուցանել չուղեցին, հնազանդու-

Թիւնը զոր հպատակք իրենց մեծերուն մատուցանելու պարտական են, կրօնական պաշտաման վրայ ալ չի ձգուիր. եւ եթէ մարդ իր կրօնքին համար քաղաքային պատիժ կրելու է, այն հնազանդութիւնը կրօնական պաշտաման վրայ կը ձգուի. Արդ կամ այն հնազանդութիւնը կրօնական պաշտաման վրայ կը ձգուի կամ չի ձգուիր, ապա կամ նախնի քրիստոնեայք եպերելի են, եւ կամ ոչ ոք իր կրօնքին համար քաղաքային պատիժ կրելու է :

469. Երկառածը կրնայ ըստ մասին Եզծիչ եւ ըստ մասին Շինիչ ըլլալ, երբ մեծագոյնն այնպէս է որ, կրնանք փոքրագոյնին մէջ թէականներէն մէկուն նախորդը հաստատել եւ միւսին հետեւորդը ժխտել անջատաբար, որմէ Եզրակացութեան մէջ մէկուն (անոր որուն նախորդը հաստատեցինք) հետեւորդին հաստատութիւնը, միւսին ալ (անոր որուն հետեւորդ ժխտեցինք) նախորդին ժխտումը անջատաբար կը հետեւի. զոր օրինակ,

Եթէ Ա Բ է, Գ Դ է, եւ եթէ Ե Զ չէ, Ք Յ չէ, Արդ կամ Ա Բ է, եւ կամ Ք Յ է, Ապա կամ Գ Դ է, եւ կամ Ե Զ :

Օրինակ, վերինը.

Եթէ հնազանդութիւնը զոր հպատակք իրենց մեծերուն մատուցանելու պարտական են, կրօնական պաշտաման վրայ ալ կը ձգուի, նախնի քրիստոնեայք եպերելի են որ կոոց պաշտօն մատուցանել չուղեցին. եւ եթէ մարդ իր կրօնքին համար քաղաքային պատիժ կրելու է, դարձեալ նոյն հնազանդութիւնը կրօնական պաշտաման վրայ ալ կը ձգուի. Արդ կամ հպատակաց հնազանդութիւնը կրօնական պաշտաման վրայ ալ կը ձգուի, կամ չի ձգուիր. Ապա կամ նախնի քրիստոնեայք եպերելի են, եւ

կամ ոչ ոք իր կրօնքին համար քաղաքային պատիժ կրելու է :

170. Խնչպէս աս օրինակներէն յայտնի է, ձեռնարկութիւնը (երկառածը) թէ Շինիչ ըլլայ, թէ Եղծիչ եւ թէ Խառն, եզրակացութիւնը մի եւ նոյն է . քանզի, ինչպէս առաջ ըսուածներէն յայտնի է, Շինիչ եւ Եղծիչ հաւաքաբանութեան մէջ եղած տարբերութիւնը բացատրութեան կերպին վրայ միայն կը կայանայ, եւ մէկ կերպը միւսին չըջելը դիւրին է, մէկուն հետեւորդին հակասականը միւսին նախորդ, եւ նախորդին հակասականը հետեւորդ ընկելով (տես 158) :

171. Գարձեալ, եթէ միտ դրուելու ըլլայ, կը տեսնուի որ Երկառած մը ուրիշ բան չէ բայց քանի մը թէական հաւաքաբանութեանց բաղադրութիւնը, որոնց նախորդներուն մէկը ճշմարիտ է, կամ, եթէ կերպը եղծիչ է, հետեւորդներուն մէկը սուտ է, բայց թէ որը ճշմարիտ կամ սուտ է՝ տարակուսական ըլլալուն կամ ծանօթ չըլլալուն համար, թէականները ոչ զատ զատ, այլ մէկտեղ, իբր մէկ բաղադրեալ հաւաքաբանութիւն յառաջ կը բերենք :

172. Որովհետեւ Երկառածին մէջ թէականներէն գոնէ մէկը պէտք է որ ճշմարիտ ըլլայ, ասկէ կը հետեւի որ հակառակորդ մը փոքրագոյնին անջատական նախադասութիւններէն մէկը կրնայ ուրանալ, բայց երկուքը մէկէն չի կրնար ուրանալ, ուստի եւ պէտք է որ Եզրակացութեան նախադասութիւններէն մէկը կամ միւսն ընդունի :

Եթէ թէականներուն ամենն ալ ճշմարիտ ըլլան, ինչպէս կրնայ պատահիլ, ձեռնարկութիւնը Երկառածի կերպով յառաջ բերելէն վնաս չըլլար . թէեւ

ամեն թէականներն ալ միանդամայն միեւնոյն Եզրակացութիւնը հաստատեն : Հակառակորդը միշտ Եզրակացութիւնն ընդունելու ստիպուած է . եւ կամ եթէ մէկուն ճշմարտութեանը խելքը չհասնի, մէկաւին կը հասնի : Ինչպէս որ Տօն Գարլոսին դէմ առարկուած Երկառածին մէջ յայտնի է . թէականներուն երկու նախորդն ալ միեւնոյն եզրակացութիւնը կը հաստատէ . ուստի եւ հակառակորդն ան երկուքէն որուն որ կ'ուզէ խելքը հասնի, կամ որն որ կ'ուզէ ընդունի, (թէպէտ երկուքն ալ ճշմարտ են), միշտ եզրակացութիւնն ընդունելու ստիպուած է :

175. Ինչպէս օրինակներէն յայտնի է, երկառածին փոքրագոյնը միշտ անջատական է, եւ աս բընական է, քանզի երկու տարակուսական վճռողական նախադասութիւն մէկտեղ կապուելուն պէս, անջատական նախադասութիւն մը կ'ելլէ . երկառածին համար ալ ըսինք թէ ուրիշ բան չէ բայց երկու տարակուսական թէական միծագոյններէ բազկացեալ ձեռնարկութիւն մը . եւ որովհետեւ թէական հաւաքաբանութեան մէջ փոքրագոյնը միշտ վճռողական է, ապա երկառածին փոքրագոյնն ալ պէտք է որ երկու կամաւելի տարակուսական վճռողականէ բազկանայ, ուստի եւ պէտք է որ անջատական ըլլայ :

Որովհետեւ երկառածին փոքրագոյնը որ միշտ անջատական է, առաջ ալ կրնայ դրուիլ, ասկէ ումանք կարծեցին թէ Երկառածն անջատական հաւաքաբանութիւն է, եւ ոչ թէական . բայց հիմա ըսուածներէն յայտնի եղաւ թէ Երկառածը թէական հաւաքաբանութիւն է :

165. Երկառածն ինչ է, 166. Երկառածին Ա. կանոնն ինչ է, 167. Բ. Կանոնն ինչ է, 168. Երկառած մը կրնայ եղծիչ ալ ըլլալ, 169. Երկառած մը կրնայ խառն ալ ըլլալ, 170. Երկառածը թէ շինիչ ըլլայ թէ եղծիչ եւ թէ խառն, եզրակացութիւնը միշտ մի եւ նոյն է, 171. Երկառածը բուն ինչպիսի հաւարաբանութիւն է, 172. Երկառածին եզրակացութեան նախադասութիւններէն մէկը միշտ հանր է որ ընդունուի, 173. Ինչու համար է որ ոմանք երկառածն անջատական հաւարաբանութիւն կը համարին.

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ.

ՀԱՄԱԲԱՐԴՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ՇԵՂՁ

174. Երբեմն կը պատահի ձեռնարկութեանց երկայն շարք մը, այնպէս որ իւրաքանչիւր ձեռնարկութեան եզրակացութիւնը յաջորդին նախադրեալներէն մէկն է. եւ այնպէս կը շարունակուի, մինչեւ որ վերջին եզրակացութեան հասնինք: Աս տեսակ ձեռնարկութեան մէջ, իւրաքանչիւր հաւաքաբանութիւն ամբողջ բացատրել տաղտկալի կ'ըլլայ, ուստի սովորութիւն է ձեռնարկութիւնն այնպէս համառօտել որ անոր ճիշդ հաւաքաբանական կերպը չկորսուի. ուստի եւ իմաստասիրութեան հետեւականութիւնը կամ ուղղութիւնն այն համառօտ կերպին մէջ ալ ճանչցուի, թէեւ բառերու տեղ կամայական նշաններ ալ գրուին:

Ձոր օրինակ.

Ով որ անձնասէր է, ուրիշին բարեացը վրայ անփոյթ է.

Այս ինչ մարդն անձնասէր է, Ապա ուրիշին բարեացը վրայ անփոյթ է.

Ով որ ուրիշին բարեացը վրայ անփոյթ է, բարեկամէ զուրկ է .

Այն ինչ մարդն ուրիշին բարեացը վրայ անփոյթ է, Ապա բարեկամէ զուրկ է .

Ով որ բարեկամէ զուրկ է, թշուառ է .

Այն ինչ մարդը բարեկամէ զուրկ է . Ապա թըշուառ է :

Նշաններով .

Ամեն Բ Գ է . Ա (- Է Է կամ - Է Է) Բ է . Ապա Ա Գ է .

Ամեն Գ Գ է . Ա Գ է , Ապա Ա Գ է .

Ամեն Գ Ե է . Ա Գ է , Ապա Ա Ե է :

Զեռնարկութեան աս շարքը կը համառօտի այսպէս .

Ա (- Է Է կամ - Է Է) Բ է . Ամեն Բ Գ է . ամեն Գ Գ է . ամեն Գ Ե է . ապա ամեն Ա Ե է :

Վերի օրինակը համառօտուած .

Այս ինչ մարդն անձնասէր է . ով որ անձնասէր է ուրիշին բարեացը վրայ անփոյթ է . ով որ ուրիշին բարեացը վրայ անփոյթ է , բարեկամէ զուրկ է . ով որ բարեկամէ զուրկ է , թշուառ է . Ապա այս ինչ մարդը թշուառ է :

Զեռնարկութեան աս շարքը , կամ քանի մը իրարու յեռեալ հաւաքաբանութեանց համառօտուածը՝ Համաբարդութիւն կամ Շեղջ կը կոչուի :

475. Աս տեսակ հաւաքաբանութեան համար հեռուեալ դիտողութիւնները միտք առնելու է .

1. Շեղջի մը մէջ այնչափ վճռողական հաւաքաբանութիւն կայ , որչափ , առաջին ու վերջին նախադասութեան մէջ տեղը , նախադասութիւն կայ . զոր օրինակ վերի օրինակին մէջ երեք հաւաքաբանութիւն կայ :

2. Առաջին նախադասութեան ստորոգելին, յաջորդին ենթակայ կ'ըլլայ, եւ այնպէս յառաջ կ'երթայ, մինչեւ որ Եզրակացութեան մէջ վերջին նախադասութեան ստորոգելին առաջին նախադասութեան ենթակային վրայ կը ստորոգուի :

3. Առաջին նախադասութիւնը երկրորդին փոքրագոյնն է, ինչպէս որ վերջինն ալ վերջընթերին, կամ վերջին հաւաքաբանութեան Եզրակացութիւնն է :

4. Ըսինք թէ առաջին ու վերջին նախադասութեանց մէջ գտնուած նախադասութիւնները մէյմէկ հաւաքաբանութիւն են, առ նախադասութիւնները Յեծագոյն են. առաջնոյն փոքրագոյնը առաջին նախադասութիւնն է, եզրակացութիւնը լռելեայն կ'իմացուի. վերջնոյն ալ Եզրակացութիւնը վերջին նախադասութիւնն է, իսկ փոքրագոյնը լռելեայն կ'իմացուի. իսկ մնացեալ Յեծագոյններուն թէ Փոքրագոյնը եւ թէ Եզրակացութիւնը զեղչուած է :

5. Խրաքանչիւր հաւաքաբանութեան Եզրակացութիւնը (որ, ինչպէս ըսինք, բաց 'ի վերջինէն, լռելեայն կ'իմացուի), յաջորդ հաւաքաբանութեան Փոքրագոյնն է :

6. Առաջին եւ վերջին նախադասութիւնէն զատ (որոնք կրնան թէ Ընդհանուր եւ թէ Մասնաւոր ըլլալ) միւս նախադասութիւնները որ Յեծագոյն են, պէտք է որ Ընդհանուր ըլլան, որպէս զի Միջին եզրը, ըստ Առածին, անգամ մը Բաշխեալ ըլլայ, Քանզի Շեղծի մը հաւաքաբանութիւնները (բաց 'ի վերջինէն, որ ժխտական կրնայ ըլլալ, ինչպէս որ քիչ մը ետքը պիտի ըսենք) հաստատական պիտի ըլլան, եւ որովհետեւ փոքրագոյններն ալ կրնան

մասնաւոր ըլլալ, եւ եթէ ընդհանուր ալ ըլլան, ալէտք է որ հաստատական ըլլան (ըստ առածին), կը հետեւի որ, եթէ Մեծագոյններն ընդհանուր չըլլան, հաւաքաբանութեան մէջ Բաշխեալ միջին եզր գտնուած չըլլար:

7. Բոլոր շարքին մէջ Մեծագոյններն ընդհանուր նախագասութիւն պիտի ըլլան, մինակ վերջին Մեծագոյնը կրնայ ժխտական ըլլալ, ուստի եւ ան ատեն վերջին նախագասութիւնը (որ վերջին Եզրակացութիւնն է) ժխտական կ'ըլլայ: Վերջին Մեծագոյնէն զատ ուրիշ Մեծագոյններուն ժխտական չըլլալուն պատճառն աս է որ, որովհետեւ իւրաքանչիւր նախագասութեան Եզրակացութիւնը յաջորդին հաւաքաբանութեան մէջ փոքրագոյն կ'ըլլայ, եթէ Մեծագոյն մը ժխտական ըլլայ Եզրակացութիւնն ալ ժխտական կ'ըլլայ, հետեւաբար յաջորդ հաւաքաբանութեան մէջ ժխտական փոքրագոյն եղած կ'ըլլայ, որ Առածին հակառակ է:

8. Շեղջի մը հաւաքաբանութիւնները վճռողական են, եւ առաջին Ձեւն ունին:

Աս դիտողութիւնները յայտնի կը տեսնուին, եթէ համառօտեալ հաւաքաբանութեանց շարք մը (Շեղջ մը) ամբողջ բացատրուած շարքի մը հետ համեմատելու ըլլանք: Հոս վերի օրինակը կրկնենք, որպէս զի ըսուածները յայտնի տեսնուին:

Ամբողջ բացատրուած հաւաքաբանութեան շարք մը

Ամեն Բ Գ է. Ա (-42 կամ -124) Բ է, ապա Ա Գ է.

Ամեն Գ Դ է. Ա Գ է, ապա Ա Դ է.

Ամեն Դ Ե է. Ա Դ է, ապա Ա Ե է.

Կամ սա վերջինը ժխտելով .

Բնաւ Դ մը Ե չէ . Ա Դ է , ապա Ա Ե չէ .

Նոյնը համառօտեալ կամ Շեղջի կերպով .

Ա (-ՀՀ կամ -ՀՀ+) Բ է . ամեն Բ Գ է . ամեն Գ Դ է . ամեն Դ Ե է . ապա Ա Ե է .

Կամ վերջինը ժխտելով . Բնաւ Դ մը Ե չէ . ապա Ա Ե չէ .

Ամբողջ բացատրուածը նշանակութիւն ունեցող բառերով .

Ով որ անձնասէր է , ուրիշին բարեացը վրայ անփոյթ է . Այս ինչ մարդն անձնասէր է , Ապա ուրիշին բարւոյն վրայ անփոյթ է .

Ով որ ուրիշին բարւոյն վրայ անփոյթ է , բարեկամէ զուրկ է . Այս ինչ մարդն ուրիշին բարւոյն վրայ անփոյթ է , Ապա բարեկամէ զուրկ է .

Ով որ բարեկամէ զուրկ է , թշուառ է . Այս ինչ մարդը բարեկամէ զուրկ է , Ապա թշուառ է .

Կամ սա վերջինը ժխտական ընելով .

Ով որ բարեկամէ զուրկ է , երջանիկ չէ . Այս ինչ մարդը բարեկամէ զուրկ է . Ապա երջանիկ չէ .

Նոյնը համառօտեալ , կամ Շեղջիւ , նշանակութիւն ունեցող բառերով բացատրուած .

Այս ինչ մարդն անձնասէր է . ով որ անձնասէր է , ուրիշին բարւոյն անփոյթ է . ով որ ուրիշին բարւոյն անփոյթ է , բարեկամէ զուրկ է . ով որ բարեկամէ զուրկ է , թշուառ է . ապա այս ինչ մարդը թշուառ է .

Կամ վերջինը ժխտելով .

Բնաւ մէկը որ բարեկամէ զուրկ է , երջանիկ չէ , ապա այս ինչ մարդը երջանիկ չէ .

476. Պէտք է գիտնալ որ Ընդհանուր տրամաբանական առածը , փոքր յաւելուածով մը , սա տե-

սակ ձեռնարկութեանց ալ կը յարմարի . զոր օրրեսակ .
« Ինչ որ ամբողջ դասի մը վրայ կը հաստատուի կամ
կը ժխտուի , կրնայ հաստատուիլ կամ ժխտուիլ ու-
րիչ որ եւ իցէ որ-է էւ չէ- , ու որ այն դասին մէջ չէ-
ւէ կը պարունակուի » : Նօտր գրով բառերը յաւել-
ուած են , որոնք Առածը աս տեսակ հաւաքարու-
նութեան ալ յարմար կ'ընեն :

177. Թէակն հաւաքարանութեանց շարքն ալ
կրնայ համառօտուելով Շեղջի վերածուիլ , եթէ ա-
ռաջին նախադասութեան Հետեւորդը յաջորդին նա-
խորդ ընենք , եւ այնպէս յառաջ երթանք . եւ ՚ի
վերջոյ՝ Եզրակացութիւնը հանենք , կամ առաջին
Նախորդը (փոքրագոյնին մէջ) հաստատելով , (եթէ
հաւաքարանութիւնը շինիչ է) , եւ Հետեւորդը հաս-
տատարար հետեւցնելով . եւ կամ , (եթէ հաւաքա-
րանութիւնը եղծիչ է) , վերջին հետեւորդը փոքրա-
գոյնին մէջ ժխտելով , եւ առաջին նախորդը ժխտա-
բար հետեւցնելով . զոր օրինակ . Եթէ Ա Բ է , Գ
Դ է . եւ եթէ Գ Դ է , Ե Զ է , եւ եթէ Ե Զ է ,
Է Ը է , եւ այլն . Արդ Ա Բ է . (եթէ շարքը շինիչ
է) , Ապա Է Ը է , եւ կամ (եթէ շարքը եղծիչ է) ,
Արդ Է Ը չէ , Ապա Ա Բ չէ :

Նշանակութիւն ունեցող բառերով . Եթէ գիր-
քերն Ատուծոյ խօսքն են , հարկ է որ աղէկ մեկ-
նուին . եթէ հարկ է որ աղէկ մեկնուին , արժան է
որ խնամով միտք առնուին . եթէ արժան է որ խը-
նամով միտք առնուին , պէտք է որ անիկա աղէկ
մեկնելու համար կարգ մը մարդիկ սահմանուած ըլ-
լան . Արդ՝ գիրքերն Ատուծոյ խօսքն են , Ապա
պէտք է որ կարգ մը մարդիկ անիկա մեկնելու սահ-
մանուած ըլլան :

178. Ինչպէս տեսնուեցաւ , Շեղջ կոչուած ձեռնարկութիւնը ճիշդ հաւաքաբանական չէ . քանզի անոր մէջ ձեռնարկութեան բոլոր մասերն յայտնի բացատրուած չեն . թէպէտ աս կերպ ձեռնարկութիւններ ալ կրնան ճիշդ հաւաքաբանական ձեւի դառնալ : Շեղջը տեսակ մը զեղչեալ հաւաքաբանութիւն է :

174. Համարադուծիւն կամ Շեղջը ինչ է : 175. Աս սե-
տակ հաւաքաբանութեան համար ինչ դիտողութիւններ կան :
176. Ընդհանուր սրամաբանական Առածը Համարադու-
ծեան ինչպէս կը յարմարի : 177. Թէական հաւաքաբանու-
թեան շարքն ալ կրնայ Շեղջի վերածուիլ : 178. Շեղջը ճիշդ
հաւաքաբանական է :

Գ Լ ՈՒ Խ Ժ .

ՀՆԱՐՔ

179. Ինչպէս շատ անգամ ցուցուեցաւ , Իմաստասիրութիւնը կամ իմաստասիրելու գործողութիւնը՝ երկու նախադասութենէ երրորդ մը , իբրեւ Եզրակացութիւն , հետեւեցնելու վրայ կը կայանայ : Ասկէ կը հետեւի որ , ուր որ մէկ նախադասութենէ եզրակացութիւն հանուած կը տեսնենք , պարտինք ենթադրել թէ երկրորդ նախադասութիւնը լռելեայն կ'իմացուի : Եւ արդարեւ շատ անգամ ձեռնարկութիւն մը աս կրճատեալ կերպով կը բացատրուի , այսինքն նախադրելոց մէկը լռելեայն լիմացնելով , մի-

Տակ մէկը կը բացատրուի, եւ այնպէս կ'երեւի թէ Եզրակացութիւնը մէկ նախադրեալէ կը հետեւի, բայց իրօք ոչ մէկ, այլ երկու նախադրեալէ է: Այսպիսի կրճատեալ կամ զեղչեալ ձեռնարկութիւն մը Հնարք կը կոչուի: Զոր օրինակ, երբ մէկը աշխարհիս կազմութեանը մէջ խորհրդոյ կամ իմացակա-նութեան նշաններ տեսնելով, հետեւցնելու ըլլայ թէ աշխարհս իմացական շինող մ'ունի. թէպէտ մէկ նախադրեալէ հետեւութիւն հանած կը թուի, սակայն իմաստասիրութեանը մէջ երկրորդ նախադրեալ մը լռելեայն կ'ունենայ. այն է՝ Ամեն բան կամ ինչ որ խորհրդոյ կամ իմացականութեան նշաններ կը ցուցնէ, իմացական շինող ունի: Աշխարհս խորհրդոյ կամ իմացականութեան նշաններ կը ցուցնէ, Ապա իմացական շինող ունի:

180. Ասկէ կը տեսնուի նաեւ թէ Հնարքին մէջ լռելեայն իմացուած նախադրեալը Յեծագոյնն է, Փոքրագոյնը մինակ կը բացատրուի: Հնարքի մը մէջ Եզրակացութիւնն ընդունողը, ոչ միայն բացատրուած Փոքրագոյնը, այլ եւ լռելեայն իմացուած Յեծագոյնը ընդունած կ'ենթադրուի. ապա թէ ոչ ձեռնարկութիւնը չունենար իմաստասիրութեան դօրութիւնը որ ընդհանուր տրամաբանական առածին մէջ կը բովանդակուի:

181. Հնարքի մէջ նախադրեալներէն մէկուն լր-ռելեայն իմացուած ըլլալը շատ դիւրաւ յայտնի կ'ըլլայ, երբ հակառակորդ մը բացատրուած նախադրեալն ընդունելով, տակաւին եզրակացութիւնն ուրանայ: Աս ուրացումը պիտի ցուցնէ թէ ան մէկ բացատրուած նախադասութենէն զատ ուրիշ նախադասութիւն մ'ալ կայ որուն ընդունուիլն ալ հար-

կաւոր է որպէս զի ձեռնարկութիւնը իմաստասիրութեան զօրութիւն ունենայ, այսինքն՝ որպէս զի երրորդ մը, իբրև եզրակացութիւն, հետեւի: Զորօրինակ, սա հնարքին, Աշտուհի Իսկոնյան Իմաստասիրութեան Նշանները Ընդունող, որ Իմաստասիրութեան Նշանները Ընդունող, եզրակացութիւնը ուրացուելուն պէս, թէ՛ Ոչ ոք Իմաստասիրութեան Նշանները Ընդունող Բան Իմաստասիրութեան Նշանները Ընդունող, իսկոյն կը հասկըցուի թէ սա նախադասութեան հաստատականը հարկաւոր է որպէս զի ձեռնարկութիւնը իմաստասիրութեան զօրութիւն ունենայ. այսինքն սա ընդհանուր նախադասութիւնը: Այն բան կամ Բն որ Իմաստասիրութեան Նշանները Ընդունող, Իմաստասիրութեան Նշանները Ընդունող է: Եւ սա է ձեռնարկութեան լռելեայն իմացուած Մեծագոյնը: Կամ դարձեալ, եթէ մէկը Եզրակացութեան նախնոց մը հանդիպելով, անկէ հետեւցնելու ըլլայ թէ Ռոճացող է, դիւրաւ կրնայ հասկնալ թէ ասիկա ձեռնարկութեան մը զօրութիւն չունի ան մարդուն համար որ սա ընդհանուր եզրակացութիւնը չընդունիր թէ Այն Իմաստասիրութեան Նշանները Ընդունող է:

182. Քիչ մը յառաջ (180) ըսինք թէ Հնարքին Եզրակացութիւնն ընդունողը՝ ոչ միայն բացատրուած Փոքրագոյնը, այլ եւ լռելեայն իմացուած Մեծագոյնը ընդունած կ'ենթադրուի: Ուստի պէտք է զիսնալ որ հնարք մը, իբրև ձեռնարկութիւն, չընդունողը՝ երբեմն բացատրուած փոքրագոյնը կ'ուրանայ, ինչպէս որ վերի ձեռնարկութեան մէջ նախնի անաստուածները կ'ուրանային թէ Աշտուհի Իմացականութեան նշաններ կը ցուցնէ: Երբեմն ալ եզրակացութիւնը կ'ուրանայ, ինչպէս արդի անաստուածները որոնք չեն ընդունիր թէ աշխարհ իմացականութեան նշաններ ցուցնելէն կը հետեւի թէ

խմացական շինող ունի: Եւ այսպէս հնարքի մը եղ-
բակացութիւնն ուրացողները՝ լռելեայն խմացուած
մեծագոյնը ուրացած կ'ըլլան: Եւ աս երկու բանը,
այսինքն փոքրագոյնը կամ մեծագոյնը ուրանալը՝
մի եւ նոյն է. ձեռնարկութեան զօրութիւնն ուրա-
նալ է. քանզի ձեռնարկութեան զօրութիւնը կամ
վաւերականութիւնը երկու նախադրեալն ալ ընդու-
նելուն վրայ կը կայանայ. երբ երկուքն ալ կ'ըն-
դունուին, ան ատեն եզրակացութիւնը հարկաւ սլի-
տի ընդունուի:

Աս մասին մէջ մինչեւ հիմա խօսեցանք ան ա-
մեն գլխաւոր կերպերուն վրայ՝ որովք խմաստասի-
րութիւն կամ ձեռնարկութիւն մը կրնայ յառաջ բեր-
ուիլ: Եւ որովհետեւ ամեն ձեռնարկութեան մէջ
գլխաւոր եւ էական կէտ մըն է ձեռնարկութեան վա-
ւերականութիւնը կամ անվաւերականութիւնը (հե-
տեւական կամ անհետեւական ըլլալը) ճանչնալ, եւ
որովհետեւ աս կարեւոր ծանօթութիւնը կախում
ունի ձեռնարկութեան բացատրութեանը կերպէն,
կամ թէ ըսենք, ձեռնարկութեան մը վաւերակա-
նութիւնը կամ անվաւերութիւնը տրամաբանական
կանոններով ան ատեն ճշդիւ եւ անվրէպ կը ճանչ-
ցուին, երբ ձեռնարկութիւնը հաւակարանական է,
այսինքն Ա. ձեւի հաւաքարանութիւն մըն է, անոր
համար ամեն կերպ ձեռնարկութեան վրայ խօսուած
ատեն, միշտ ան կերպն ալ ցուցցինք որով ձեռնար-
կութիւնը Ա. ձեւ հաւաքարանութեան կը դառնայ:
Քանզի, ճիշդ հաւաքարանական կերպ ունեցող ձեռ-
նարկութեան մը մէջ, հաւաքարանութիւնը թէ Վ.ըճ-
ոողական ըլլայ, թէ Ննթադրական, թէ Երկառած
եւ թէ Համաբարդութեան երկայն շարք մը, նա-

խաղրեալներուն բացատրութեանը կերպն այնպէս է, որ ոչ ոք, նախաղրելոց մէջ եղրներուն կապակցութիւնը օրինաւոր (տրամաբանական) ճանչնալէ ետքը, անոնցմէ ելած հետեւութիւնը կրնայ ուրանալ, Այսպէս ձեռնարկութեան վաւերականութիւնը ճանչնալէ ետքը, որ, ինչպէս ըսինք, մոլորութենէ ազատ ըլլալու համար առաջին էական կէտն է, կը մնայ երկրորդ էական կէտը, որ է նախաղրեալներուն իմաստին ճշմարտութիւնը ճանչնալ: Բայց տրամաբանութիւնը, առջինը կատարելով, իր պաշտօնը լիովին կատարած կ'ըլլայ:

179. Հնարքն ինչ է: 180. Հնարքին մէջ ո՞ր նախաղրեալը լռելեայն կ'իմացուի: 181. Հնարքին մէջ նախաղրելոյ մը լռելեայն իմացուած ըլլալն ինչէն յայտնի է: 182. Հնարք մը իբրեւ ձեռնարկութիւն, քանի կերպով կրնայ ուրացուիլ:

Գ ՄԱՍ

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ն

ՄՏՔԻՆ խմաստասիրելու գործողութենէն զատ, ուրիշ շատ մտաւոր գործողութիւններ ալ կան: Հոգեբանութիւնը որ խնայական կարողութեան գիտութիւնն է, մտաւոր գործողութեանց վրայ առհասարակ խօսելու պաշտօնն ունի. տրամաբանութեան բուն առարկան՝ ան գործողութիւններէն միայն մէկը, խմաստասիրութիւնն է: Բայց որովհետեւ ուրիշ մտաւոր գործողութիւններ ալ խմաստասիրութեան կը նպաստեն, ոմանք անհրաժեշտ հարկաւոր ալ են, տրամաբանութեան մէջ անոնց վրայ ալ փոքր 'ի շատէ խօսել հարկ է: Աս գործողութիւններէն ոմանց, զոր օրինակ, ըմբռնման, դատողութեան, վերացնելու, հանրացնելու վրայ, իբրեւ խմաստասիրելու գործողութիւնը հասկնալու անհրաժեշտ հարկաւոր, առաջ խօսեցանք: Հիմա կը մնայ ուրիշ քանի մը մտաւոր գործողութեանց վրայ ալ խօսիլ որոնք, թէպէտ անհրաժեշտ հարկաւոր չեն ուղիղ իմանալու համար ինչ որ ձեռնարկութեան այլ եւ այլ կերպերուն կը վերաբերի, խմաստասիրելու գործողութեան մեծ լոյս կու տան: Այսպէս երկրորդաբար ճանչցուցած պիտի ըլլանք շատ մը մտաւոր գործողութիւններ որոնց վրայ կարգով 'ի պաշտօնէ ճանկ՝ հոգեբանութեան է:

185. Կնչպէս առաջ ըսուեցաւ, հասարակ եզր կը կոչուին ան բառերը որոնք Գաս մը իրերու հասարակաց են, կամ անոնց վրայ առհասարակ կըրնան ըսուիլ. եւ կը կոչուին նաեւ Սորոքէլէ, ըստ որում անոնց վրայ, մի եւ նոյն իմաստով (համանունարար) կըրնան ըսուիլ: Զոր օրինակ, Մարդ, Ենչաւոր, Բանաւոր, Ծիծաղող, Առաքինի, հասարակ եզրներ են եւ մարդու վրայ կըրնան ստորոգուիլ: Բայց աս ստորոգելիներուն ամեն մէկը մարդկային անհատներու հետ՝ որոնց վրայ կը ստորոգուին, մի եւ նոյն յարաբերութիւնը չի ցուցներ, այլ այլ եւ այլ ուստի եւ անոնց ամեն մէկը զատ տեսակ ստորոգելի է: Ապա ուրեմն ստորոգելիներու այլ եւ այլ տեսակներ կան: Հոս ստորոգելիներու տեսակներուն վրայ պիտի խօսինք:

Ստորոգելիներու տեսակներն են, Սեռ, Տեսակ, Տարբերութիւն, Յատկութիւն եւ Պատահմունք: Ամեն հասարակ եզր կամ Ստորոգելի բանի մը վրայ ստորոգուած ատեն, ստորոգելին հետ աս յարաբերութեանց մէկուն կամ մէկային մէջ է: Բայց պէտք է զիտնալ որ մի եւ նոյն ստորոգելին միշտ եւ ամեն դէպքի մէջ մի եւ նոյն տեսակ չէ կամ մի եւ նոյն յարաբերութիւնը չունի. կըրնայ ըլլալ որ ստորոգելի մը որ այս ինչ բանին սեռն է, ուրիշի մը տեսակն ըլլայ, եւ կամ ասոր հակառակը:

184. Տե՛ս: Կը կոչուի ան հասարակ եզրը որ բանի մը տե՛սն է կը ցուցնէ: Էութիւն ըսելով

կ'իմացուին ան յատկութիւնը կամ յատկութիւնները որովք բան մը է ինչ որ է . եւ բանի մը ամբողջ էութիւնը կացուցանողը՝ սեռն ու տարբերութիւնն է . ինչպէս որ քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք . Երբ հարցուելու ըլլայ թէ այս ինչ բանն ինչ է , մեր տալու պատասխանը , եթէ կ'ուզենք որ ճիշդ ըլլայ , պէտք է որ անոր տեսակը ցուցնէ . զոր օրինակ : Աս ինչ է — Գրիչ է , Մարդ է , Գրիչ եւ մարդ եղբրները տեսակ են :

485. Սեռն ու Տարբերութիւնը 'ի միասին բանի մը ամբողջ էութիւնը կը կացուցանեն , այլ առանձին առանձին ան էութեան մէկ մասը կը ցուցնեն , Նթէ աս մասը Նիւթն է , բառը Սեռ է . իսկ եթէ մասը Իւր-իւր եւ շնորհալի մասն է , բառը Տարբերութիւն է : Ըսինք որ Տեսակը բանի մը ամբողջ էութիւնը կը ցուցնէ , եւ ամբողջ էութիւնն ալ սեռէն եւ տարբերութենէն կը բաղկանայ . սեռը նիւթական մասը կը բաղկացնէ , տարբերութիւնն ալ կերպական եւ զանազանիչ մասը : Զոր օրինակ , մարդ բառը տեսակ է . երբ հարցուելու ըլլայ թէ Մարդ ինչ է , տալու պատասխանս սեռն ու տարբերութիւնն է . ուստի երբ կ'ըսեմ Մարդն է Շնորհ , պատասխանս ամբողջ չէ : Շնչաւորը սեռն է որուն մարդ տեսակը կը վերաբերի . բայց անոր (մարդուն) ամբողջ էութեանը նիւթական մասն է միայն , ուստի միայն շնչաւոր ըսելով Տեսակը չի բացատրուիր . այլ կը հարցուի , Որպիսի շնչաւոր . պէտք է որ միւս մասն ալ աւելցնեմ թէ Բռն-իւր շնչաւոր . եւ բանական բառը տարբերութիւնն է , այսինքն մարդուն ամբողջ էութեանը կերպական եւ զանազանիչ մասը : Ուրիմն յայտնի եղաւ թէ Սեռն ու Տարբերու-

թիւնը (շնչաւորն ու բանականը) մարդ տեսակը , կամ , որ նոյն է , մարդուն ամբողջ էութիւնը կը կացուցանեն :

186. Հասարակ խօսքի մէջ , յարաբերութիւնը բառը տարբերութիւն բառին աս առումն ունի :

187. Սեռն ու տեսակը հասարակ եզրներ են , որոնց նշանակած իրը բնութեան մէջ գոյութիւն ունեցող առարկայ մը չէ , այլ շատ մը անհատ առարկաներու այս ինչ ընդհանուր յատկութիւնը մտօք վերացնելով , եւ անոնց ուրիշ տարբեր յատկութիւնները թողլով , ամենուն վրայ ընդհանուր ըսուած բառ մըն է : Բայց սեռն աւելի հանրական է քան թէ տեսակը , քանզի սեռին տակ տեսակներ կը պարունակուին , թէպէտ սեռը նշանակած իրերուն վրայ աւելի անկատար ծանօթութիւն մը կու տայ , քան թէ տեսակը , ինչպէս որ տեսակն ալ քան զանհատը :

188. Տեսակ մը որ իրմէ վեր կամ իրմէ աւելի ընդարձակ սեռին նայելով տեսակ է , իրմէ ստորին տեսակի մը նկատմամբ սեռ է . զոր օրինակ շնչաւորն տեսակ է շնչաւոր սեռին նայելով , եւ դարձեալ շնչաւորն սեռ է յէ տեսակին նայելով որ ամեն անհատ ձիու վրայ կրնայ ըսուիլ : Աս տեսակ բառեր որ տե՛ս միանգամայն տե՛ս են շնչաւորն սեռ կամ տեսակ կը կոչուին :

189. Սեռ մը որ միշտ միայն սեռ է , կամ բնաւ իրմէ վեր սեռ մը չունի որուն կարենայ տե՛ս համարուիլ , կը կոչուի Բնական սեռ : Ասոր հակառակ , տե՛ս մը որ միշտ միայն տեսակ է , կամ բնաւ իրմէ վար տեսակ չունի որուն կարենայ տե՛ս համարուիլ , Ինչպէս տեսակ կը կոչուի :

Տեսակի մը անմիջապէս նախընթաց եզոզ սեռը՝ անոր հետեւէն սեռը կը կոչուի . մերձաւորագոյն սեռէն առաջ եզոզ սեռերը հետեւէն սեռ կը կոչուին : Զոր օրինակ , հանածոյ երկաթը մագնիսին մերձաւորագոյն սեռն է , իսկ մետաղը նոյն մագնիսին հեռաւորագոյն սեռն է :

190. Յետեւէն բանի մը հետ կից եզոզ հանգամանք մըն է . այսինքն՝ էլ հետեւէն կերպով կից եզոզ բան մը , որ թէ բոլոր տեսակին յատուկ է , եւ թէ տեսակին իւրաքանչիւր անհատին վրայ շարժողութիւն կը գտնուի : Զոր օրինակ , ծիծաղականութիւնը մարդուն յատկութիւնն է , քանզի թէ մարդ տեսակին եւ թէ նոյն տեսակին մէջ իւրաքանչիւր անհատի կը վերաբերի՝ այսինքն , թէ մարդ տեսակը , եւ թէ իւրաքանչիւր անհատ , ի բնէ կամ ի հարկէ եւ անխօփօխ կերպով , ծիծաղական է :

191. Տեսակի մը եւ յետեւէն մը որ տեսակի մը կը վերաբերի , կը կոչուի Տեսակի տարբերութիւն եւ Տեսակի յատկութիւն : Զոր օրինակ , Մագնիսին՝ որ տեսակ է , երկաթը ձգելը (քաշելը) անոր տեսակարար տարբերութիւնն է , իսկ բուեռականութիւնը՝ տեսակարար յատկութիւնն է :

192. Ասոր պէս ալ , սեռի մը վերաբերող տարբերութիւնն ու յատկութիւնը՝ հետեւէն տարբերութիւն , հետեւէն յատկութիւն կը կոչուի : Զոր օրինակ , հանքային երկաթին՝ որ մագնիսին նայելով սեռ է , իր մէջը երկաթ պարունակելը՝ անոր սեռային տարբերութիւնն է , իսկ մագնիսէն ձգուելը կամ քաշուելը՝ սեռային յատկութիւնն է :

193. Տարբերութեան համար ըսինք թէ բանի մը էութեանը մասն է կամ էութիւնը կացուցանող մաս

մին է . իսկ յատկութեան համար ըսինք թէ բանի մը էութեանը հետ կից է , կամ ~~առ-ն-մ~~ կերպով եւ իսկապէս տեսակի մը կը վերաբերի . եւ օրինակ բերինք իբրեւ մարդուն տարբերութիւնը՝ անոր Բանահանութիւնը , եւ իբր յատկութիւն՝ անոր Նիծաղահանութիւնը , կամ մազնիսին տարբերութիւնը՝ Նրկաթը ձգելը գրինք , իսկ յատկութիւնը՝ Բեւեռահանութիւնը : Ըսել է թէ աս երկուքն ալ , տարբերութիւնն ու յատկութիւնը , միանդամայն բանի մը էութեանը կը վերաբերին եւ անկէ անմեկին եւ անփոփոխ են : Աւտի տարբերութեան եւ յատկութեան մէջ եղած ընտրութիւնը ոչ եթէ իրին կողմէն է , այլ մեր զանոնք այնպէս նկատելէն . քանզի կրնայ ըլլալ որ ան զոր այս ինչ նկատմամբ (իբրեւ առաջիկայ իրին կարեւոր) տարբերութիւն կը համարինք , ուրիշ նկատմամբ (իբր ոչ կարեւոր) յատկութիւն լոկ համարինք . եւ ան զոր յատկութիւն համարեցանք՝ տարբերութիւն համարինք : Այսպէս իւրաքանչիւր գիտութիւն իր նպատակին նայելով կրնայ բանի մը տարբերութիւնն ու յատկութիւնը այլ եւ այլ բաներու վրայ կայացնել : Չոր օրինակ , նաւարկութեան համար մազնիսին բեւեռահանութիւնն անոր էական տարբերութիւնն է , քանզի նաւարկութեան համար մազնիսին կարեւորութիւնը բեւեռները ցուցնելն է . իսկ երկաթը ձգելը՝ լոկ յատկութիւն մը կը համարուի : Ասոր հակառակ , ձեռագիրտութեան մէջ մազնիսին երկաթը ձգելն աւելի էական կը նկատուի , քան թէ անոր բեւեռահանութիւնը . անոր համար ըստ ձեռագիրտաց առաջինը՝ տարբերութիւն , երկրորդը՝ յատկութիւն կրնայ համարուիլ :

194. Յատկութեանց մէջ կան այնպիսի յատկու-

Թիւններ որոնք ոչ միայն ամբողջ տեսակի մը հոյս կը վերաբերին, զոր օրինակ մարդուն նկատմամբ ծածաղականութիւնը որ մարդ տեսակին միայն կը վերաբերի, այլ եւ կան անանկ յատկութիւններ որոնք թէ այս ինչ տեսակին եւ թէ ան տեսակին սեռին ալ կը վերաբերին. զոր օրինակ, զգայնութիւնը, որ ոչ միայն մարդու, այլ մարդու սեռին (բոլոր շնչաւորաց) ալ կը վերաբերի: Առջինները (տեսակին միայն վերաբերողները) է-վ-ն յատկութիւն կը կոչուին, եւ քիչ մը առաջ տեսակարար յատկութիւն ըսուածներն են. իսկ երկրորդները՝ շ-դ-ն կը կոչուին, եւ քիչ մը առաջ սեռային յատկութիւն ըսուածներն են:

495. Պ-դ-ն կը կոչուի այն ստորոգելին որ թէպէտ տեսակի մը կը վերաբերի, բայց ոչ ամեն անհատի, այլ անհատներէն ոմանք կ'ունենան ոմանք չեն ունենար. Չոր օրինակ, ս-դ-ն կամ ք-դ-ն ըլլալը մարդ տեսակին յատուկ պատահմունք է, բայց ոչ յատկութիւն, քանզի ոչ ամեն մարդկային անհատ առաքինի կամ բանաստեղծ է:

496. Գարձեալ պատահմունքը, նոյնը ունեցող անհատներուն վրայ հ-դ-ն եւ հ-դ-ն (բաժանելի եւ անբաժին) է: Օրինակի համար այս ինչ տեղէ կամ ազգէ, զոր օրինակ, Հայ ըլլալը, կամ այս ինչ խառնուածքը, զոր օրինակ, մաղձոտ ըլլալը, անձէ մը՝ որ ան պատահմանց տէր է, անմեկին են: Իսկ այս ինչ մարմնոյ դիրքն ունենալ, զոր օրինակ, նստող կամ պառկող ըլլալ, կամ այս ինչ հանդերձը, զոր օրինակ երկայն պարզօտ կամ կարճ բաճկոն ունենալը, մի եւ նոյն անձէն որ զանոնք ունի, կրնան մեկնիլ կամ հեռանալ:

183. Քանի սեսակ ստորոգելի կայ, 184. Տեսակն ինչ է, 185. Սեռն ու սարբերութիւնն ինչ է, 186. Յատուկ նշան ինչ բանի կ'ըսուի, 187. Սեռն ու Տեսակը ինչպիսի եզրնե՞ր են, 188. Տեսակ մը ներ սեռ է, 189. Սեռն ու Տեսակը ի՞րարու համեմատութեամբ քանի կերպ կրնան կոչուիլ, 190. Յատկութիւնն ինչ է, 191. Տարբերութիւնն ու Յատկութիւնը քանի կերպ կրնան ըլլալ, 192. Սեռային տարբերութիւնը կամ յատկութիւնը ինչ է, 193. Տարբերութեան եւ յատկութեան մէջ եղած զանազանութիւնը ինչ կողմանէ է, 194. Իսկական եւ ընդհանուր յատկութիւն ինչ բանի կ'ըսուի, 195. Պատահմունքն ինչ է, 196. Անմեկին եւ Մեկնելի պատահմունք ինչ բանի կ'ըսուի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

197. Բաժանում բառը երկու մտքով կ'առնուի. մէյմը կը նշանակէ անհատ մը կամ առարկայ մը *բաժանուի* (Ֆիզիզապէս) իր մասերուն բաժնել, զոր օրինակ, անասուն մը իր անդամներուն. դարձեալ, ոսկրներուն, մկանանցը, ջղերուն, արեան անօթներուն, եւ այլն: Երբ բան մը բնաբանօրէն իր մասերուն կը բաժնենք, մասը բոլորէն փոքր է:

198. Երկրորդ, բաժանում բառը կը նշանակէ փոխաբերութեամբ, հասարակ անուամբ մը նշանակուած այլ եւ այլ իրեր մի ըստ միով թուել: Զոր օրինակ, շնչաւոր սեռը, (կամ շնչաւոր հասարակ անուան տակ բովանդակուած այլ եւ այլ տարբեր անասուններ) կը բաժնենք այսպէս. Անասուն, Թըռչուն, Զուկ, Սողուն, Միջատ, եւ այլն, որոնք նոյն-

պէս շնչաւոր սեռին հօգուէ կրնան կոչուիլ : Աս բաժանումը տրամաբանական բաժանում է , եւ բան մը այսպէս բաժնելը , ոչ բնաբանօրէն այլ բնաբանօրէն (մեղաֆիզիզապէս) բաժնել է : Այս առմամբ , բաժանման մասերը բոլորէն աւելի են . քանզի , օրինակի համար , Քաղաք բառը ոչ միայն շնչաւորութիւն , այլ եւ ուրիշ հանգամանքներ ալ իր մէջը կը պարունակէ , այսինքն՝ ան տարբերութիւնը որով թըռչունն անասունէն , ձուկէն , սողունէն , եւ այլն կը տարբերի : Կամ թէ ըսենք , եթէ շնչաւոր բառը միակ շնչաւորութիւն կ'իմացնէ , թոչուն բառը , թոչնոյ շնչաւորութիւնէն զատ , ուրիշ շատ մը հանգամանքներ ալ կ'իմացնէ որոնք թոչնոյն յատուկ են . ինչպէս որ անհատի մը անունն ալ աւելի բան կը ցուցնէ քան թէ տեսակին հասարակ անունը . զոր օրինակ , Լուսն բառը Կառն բառով նշանակուած ամեն բան իմացնելէ զատ , ան տարբերութիւնն ալ կը ցուցնէ որով այն անհատ քաղաքը ուրիշներէն կը զանազանուի :

Արդ , երկրորդ նշանակութեամբ , բաժանումը , կամ բան մը բնազանցապէս բաժնելը՝ հանրացնելուն հակառակն է , ինչ որ վերացուցմամբ հանրացնելու ատեն թողուցինք , բաժանման ատեն այն թողուածները կ'առնենք հետզհետէ , մինչեւ կը հասնինք անհատին , որ անհատ կը կոչուի , քանզի բնազանցապէս չի կրնար բաժնուիլ , այլ բնաբանօրէն միայն :

199. Բաժանում բառին աս երկու առման մէջ եղած տարբերութիւնը յայտնի է . բայց սովորաբար աս տարբերութեան միտ չի դրուիր , զոր օրինակ , միօրինակ կ'ըսուի , Մարդկային ազգը կը բաժնուի այլ եւ այլ ցեղերու , Եւրոպացի , Քաթար , Հնդիկ ,

Սեւ, եւայլն. եւ դարձեալ, Երկիրը կը բաժնուի, Եւրոպա, Ասիա, Ափրիկէ, եւայլն. բայց պէտք է գիտնալ որ առջինը Բն-ընդ-ն բաժանում մըն է, երկրորդը Բն-բն-ն. քանզի երկիրը իբրեւ անհատ կը բաժնենք, իսկ մարդկային ազգը՝ իբր սեռ. ուստի եւ մարդկային ազգին յիշեալ մասերը բոլորէն աւելի են, անոր համար ամեն մէկուն կրնանք ըսել Բն-ը. բայց երկրին մասերը բոլորէն նուազ ըլլալուն համար չենք կրնար բոլորը, (եւէ բառն), անոնց ամեն մէկուն վրայ ստորոգել, Եւրոպա երկիր է, Ասիա երկիր է, չենք կրնար ըսել. բայց կրնանք ըսել Եւրոպացին մարդ է, Հնդիկը մարդ է, եւայլն. այսինքն կրնանք ըսել, թէ հաւաքաբար, բոլոր տեսակին կամ սեռին համար՝ մարդ. եւ թէ ամեն մէկ բաժանման եւ անհատի համար:

Սովորութիւն է որ, բացայայտութեան եւ համառօտութեան, միանգամայն ուսանողաց զիւրըմբռնելի ընելու համար, երկայն եւ բազմամասն բաժանումներ ազգահամարի պէս ճիւղագրութեան ձեւով կը նշանակուին: Բն-ընդ-ն բառը (որ մտքին գործողութիւնը լեզուով յայտնելն է), իբրեւ տրամաբանական բառ, եւ իբրեւ բարձրագոյն սեռ, իր բաժանումներովն ու երկրորդական բաժանումներովը հոս դնենք, ճիւղագրութեան ձեւով:

Ուղիղ բաժանում ընելու կանոններն են .

201. Ա. Բոլորը (կամ բաժնուելու սեռը) ամեն մասերուն կամ անդամներուն, միանգամայն առնելով, հետ հաստատար ըլլալու է : Ուստի բաժանման մէջ մտած ըլլալու չէ բան մը՝ որուն վրայ Սեռը չի կրնար հաստատարար ստորոգուիլ, ոչ ալ անկէ դուրս ձգուելու է բան մը՝ որուն վրայ սեռը կրնայ ստորոգուիլ :

202. Բ. Բաժանման մասերը կամ անդամներն իրարու չ'իտրել ըլլալու են, այսինքն Բաժանման մասերն իրար պարունակող մասեր ըլլալու չեն : Զոր օրինակ, դնենք թէ առարկայ մը զոր բաժնել կ'ուզենք, երկու, երեք, չորս կամ աւելի մասերէ կը բաղկանայ, կամ թէ ըսենք նոյնչափ մասերու կը բաժնուի . աս մասերն իրարու հակադրեալ են : Օրինակի համար, նախընթաց ճիւղադրութեան մէջ բացատրութիւնը, իբր տրամաբանական բառ, երեք մասի բաժնուեցաւ . Եզր, Նախադասութիւն եւ Զեռնարկութիւն . աս երեքը բացատրութեան հակադրեալ մասերն են : Բայց աս երեք մասերուն ալ իւրաքանչիւրը դարձեալ իրենց բաժանումներն ունին . զոր օրինակ, Եզրը կը բաժնուի՝ Եզական եւ Հասարակ . Նախադասութիւնն ալ՝ ըստ Փոյացութեան, ըստ Քանակութեան, եւ այլն . նոյնպէս ալ Զեռնարկութիւնը : Գարձեալ աս երկրորդական բաժանումներն իրենց առանձին բաժանումներն ունին . զոր օրինակ, Նախադասութիւնն ըստ Փոյացութեան կը բաժնուի Վճռողական եւ Ենթադրական . Նախադասութիւնն ըստ Քանակութեան կը բաժնուի Ընդհանուր եւ Մասնատր, եւ այլն :

203. Արդ, եթէ մէկը Բացատրութիւնը բաժնել

ուղելով, փոխանակ, ձիւղագրութեան մէջ բաժ-
նուածին պէս, նախ բուն նախնական (հակադրեալ)
մասերուն, յետոյ իւրաքանչիւր մաս իր Հակադրեալ
մասերուն բաժնելու, մէկէն բաժնելու ըլլայ այս-
պէս. Բացատրութիւնը կը բաժնուի, Եզր, Նախա-
դասութիւն, Զեռնարկութիւն, Եզական, Հասարակ,
Ըստ գոյացութեան, Ըստ քանակութեան, Ըստ
որպիսութեան, Վճռողական, Սնթադրական, Ընդ-
հանուր, Մասնաւոր, եւ այլն, առ կանոնին հակա-
ռակ, ուստի եւ շփոթ բաժանում մը ըրած կ'ըլլայ,
Քանզի յայտնի է թէ Եզր, Նախադասութիւն, Զեռ-
նարկութիւն՝ Բացատրութեան հակադրեալ մասերն
են. բայց Եզական, Հասարակ, Ըստ գոյացութեան,
Ըստ քանակութեան, Ըստ որպիսութեան, անմիջա-
պէս Բացատրութեան հակադրեալ մասերը չեն, այլ
առջի երկուքը (Եզական, Հասարակ) Եզրին մասերն
են. իսկ վերջի երեքը՝ Նախադասութեան մասերն
են:

204. Առ կերպ շփոթ բաժանման արուեստական
քառով Ի-ւ-չի- բաժանում կ'ըսուի:

Ուղիղ բաժանման մէջ, ոչ միայն զլխաւոր ա-
ռարկան զոր պիտի բաժնենք, պարտինք իբր այլ
եւ այլ մասերէ բաղկացեալ ամբողջ նկատել, այլ եւ
իւրաքանչիւր մաս, (եթէ ասոնք ալ բաժնուելու
մասեր ունին), իբրեւ ամբողջ նկատելու ենք, ինչ-
պէս որ վերի օրինակին մէջ տեսնուեցաւ:

Այսպէս Խաչաձեւ բաժանում ըրած կ'ըլլանք,
եթէ Մատենագրութիւնը բաժնելու ըլլանք Նախ-
նի, Արդի, Լատիներէն, Փաղկիերէն, Քառածալ,
Ութածալ, Քերթուած, Պատմութիւն. քանզի ա-
ռոնց ամենը միանգամայն Մատենագրութեան Հա-

կադրեալ մասերը չեն. այլ Նախնին եւ Արդին՝ Մատենագրութեան ըստ ժամանակի բաժանումն է. Լատիններէնն ու Գաղղիերէնը՝ ըստ լեզուին. Քառածալն եւ Ութածալը՝ ըստ դրից. Քերթուածն ու Պատմութիւնը՝ ըստ նիւթոյն, Ուստի աս չորս նկատման մէկովը Մատենագրութիւնը բաժնելէ ետքը, կրնանք ան հարկադրեալ մասերուն ամեն մէկը միւս բաժանումներուն բաժնել. այսինքն, դենք թէ Մատենագրութիւնը բաժնեցինք ըստ ժամանակին Նախնի, Արդի եւ այլն. ասոնց իւրաքանչիւրը կրնանք բաժնել ըստ լեզուին Լատիներէն, Գաղղիերէն եւ այլն. դարձեալ ասոնց ամեն մէկը ըստ դրից Քառածալ, Ութածալ եւ այլն. ասոնց ալ ամեն մէկն ըստ նիւթոյն՝ Քերթուած, Պատմութիւն եւ այլն:

Օգտակար գործնական կանոն է որ, երբ խօսակցութեան կամ վիճարանութեան կամ գրութեան կամ գիտութեան նիւթ մը շատ շփոթ կը տեսնենք, քըննենք թէ արդեօք յանդէս Խաչաձեւ բաժանում մը սարդած է: Քանզի շատ սնդամ աս կերպ բաժանման մը պատճառաւ է որ մթութիւն եւ շփոթութիւն կը ծնանի:

205. Գ. Բաժանումը Կ-Է-Ե-Ն ըլլալու չէ, այսինքն, բաժանման անդամներն, իրարմէ որոշ եւ զատ ըլլալու են այնպիսի Տարբերութիւններով՝ որոնք յայտնի կամ լռելեայն դիւրաւ կը հասկցուին, ոչ թէ ըստ հաճոյս եւ առանց բաւական հիման իրարմէ զատուած: Օրինակի համար, երբ դրամները արեւելեան, արեւմտեան եւ արեւելեան բաժնենք, աս բաժանման հիմը մէկէն կը հասկցուի, այսինքն կը հասկըցուի թէ ասիկա նիւթոյ կողմանէ բնական բաժանում մըն է: Բայց եթէ (Տաճկաստանի) ոսկեղէն դրամեւ

բուն մէջ բաժանում մը ընել ուղելով, բոլոր ոսկիէ գրամները երկուքի բաժնենք, Ա. Բաժանում, քըսաննոց ոսկի, եւ Բ. Բաժանում ուրիշ բոլոր ոսկեոց գրամները, այսպիսի Բաժանում մը Կամայական եղած կ'ըլլայ. քանզի Բաժանումը ինչ հիման վրայ եղած ըլլալն ամենեւին չտեսնուիր :

206. Դ. Բաժանումը, իրարու ստորակարգեալ մասերուն նկատմամբ, պէտք է որ ամբողջ եւ կանոնաւոր ըլլայ. այսինքն Բարձրագոյն սեռին ու ստորին տեսակներուն մէջ, գտնուած երկրորդական Բաժանումները (ընդփոխանակաւ սեռերը կամ տեսակները) զանց ընելու չէ, ճիւղազրութեան վերի ծայրէն (բունէն) խոնարհագոյն ճիւղերուն անցնելով. այլ, բաժանման ճիւղերուն մէջ, ընդփոխանակաւ տեսակները կամ սեռերը, իրարու դէմ առ դէմ դրուելու են. այնպէս որ Բարձրագոյն սեռը բնականապէս ճիւղազրութեան գլուխը բռնէ. իսկ միջանկեալ սեռերը ստորին տեսակներէն առաջ ըստ բնական կարգի իրարու ստորակարգուելէ ետքը, հասնինք ստորին տեսակներուն : Զոր օրինակ, երկրաչափութեան մէջ, մակարդակ ձեւերը բաժնել ուղելով, Իւր-իւր ձեւը, իրրեւ բարձրագոյն սեռ դրնելէ ետքը, նոյնը Հաւասարակողմ եռանկիւն, Քառակուսի, Բոլորակ, Զուռձեւ, եւայլն բաժնելը շիտակ չէ. այլ մակարդակ ձեւը նախ Ուղղազիծ եւ Ծռագիծ եւ Խառն ձեւի բաժնելու, յետոյ Ուղղազիծը՝ եռանկիւնի, քառակուսուոյ, եւայլն. Ծռագիծն ալ՝ բոլորակի, ձուռձեւի, եւայլն : Նմանապէս, Նընչաւորը մէկէն Թռչուն, Զուկ, Զի, Առիւծ բաժնելը շիտակ չէ. նախ Շնչաւորը պէտք է բաժնել Ողնաշարաւոր, Անողնայար եւ Թուլամարմին. Ողնայար

բաւորները՝ կենդանածին եւ ձուածին . գարձեալ
կենդանածիններ՝ մարդ , կապիկ , շուն , ձի , կէտ .
իսկ Ձուածինները՝ թռչուն , սողուն , գորտ , ձուկ .
նոյնպէս Անողնայարներն ու Թուլամարմիններն այլ
եւ այլ կարգով կը բաժնուին :

197. Բնաբանօրէն բաժնելն ինչ է : 198. Բնազանցա-
պէս բաժնելն ինչ է : 199. Երկու տեսակ բաժանման օրի-
նակները : 200. Օրինակի համար բաժանման ճիւղագրու-
թիւն մը : 201. Ուղիղ բաժանում ընելու Ա. կանոնը : 202 .
Բ. կանոնը : 203. Շփոթ բաժանումն ինչ է : 204. Խաչա-
ծեւ բաժանումն ինչ է : 205. Ուղիղ բաժանման Գ. կանո-
նը : 206. Դ. կանոնը :

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ .

ՍԱՀՄԱՆ

207. Սահման բառին նկարագրական միտքը յայտ-
նի է : Տրամաբանութեան մէջ --չէ-- բառը փոխա-
բերութեամբ առնուած է , եւ կը նշանակէ բառի մը
նշանակած իբր ուրիշ որ եւ իցէ բանէ մը որոշ մեկ-
նութեամբ մը զատել :

208. Փոխաբերեալ սահմանը , սահմանելու կեր-
պին նայելով երկու կը բաժնուի , է-չ-է եւ Պ-դ-չ-է-չ :
Եւսկան սահմանը մէջ կը բերէ ինչ որ սահմանուե-
լու բանին էութեանը մասերը կը կացուցանէ . իսկ
Պատահականը՝ սահմանուելու իրին սլարագայները

միայն մէջ կը բերէ, զոր օրինակ, Յատկութիւնները կամ Պատահումնքը :

Էական սահմանը դարձեալ երկու կը բաժնուի, Տրտբանութեան կամ Բնւանցութեան եւ Բնբանութեան :

209. Տրտբանութեան կամ Բնւանցութեան սահմանով կը սահմանենք Տեսակ մը. եւ ստիկա հետեւեալ կերպով կ'ըլլայ. Արդէն ըսինք թէ Տեսակը բանի մը ամբողջ էութիւնը կը ցուցնէ, եւ ամբողջ էութեան մասերն են Սեռն ու Տարբերութիւնը : Արեմն Տեսակ մը ճշդիւ սահմանած (անիկա ուրիշ որ եւ իցէ տարբեր բանէ մեկնած որոշած կ'ըլլանք) երբ անոր, իբր ամբողջ էութիւն, ան երկու մասերը, մերձաւորագոյն Սեռն ու Տարբերութիւնը, մէջ կը բերենք : Զոր օրինակ, նախադասութիւնը տրամաբանօրէն կը սահմանենք, Սհտնութեան Կէտ : Վճիռ բառով նախադասութեան մերձաւորագոյն սեռը կը ցուցնենք, ըստ որում նախադասութիւն մը տեսակ մը վճիռ է. իսկ Սհտնութեան բառով անոր տարբերութիւնը ցուցուցած կ'ըլլանք, քանզի Սհտնութեան ըլլալովն է որ նախադասութիւն մը ուրիշ տեսակ վճիռներէ (հրամայականէն եւ հարցականէն) կ'որոշուի :

210. Ամենէն կատարեալ եւ ամենէն յատուկ սահմանը աս (տրամաբանականն) է. եւ ան երկու մասերը, Սեռն ու Տարբերութիւնը, արուեստական լեզուով սահմանին բնազանցական մասերն են, քանզի աս մասերը ոչ թէ իրական մասեր են որոնց անհատ մը բնաբանապէս կը բաժնուի, այլ վերացման միջոցաւ զատ ըմբռնուած հանգամանքներ զորոնք իբր մաս կը նկատենք :

211. Բանի մը բաղադրիչ մասունքն ալ անոր էական են. ուստի Բնբանութեան սահմանով կը սահմա-

նենք բան մը, երբ անոր Բնաբանական կամ նիւթական մասերը մի ըստ միով թուելով, անոր ինչ ըլլալը կը ցուցնենք. զոր օրինակ, նախադասութիւնը Բնաբանապէս սահմանած կ'ըլլանք, եթէ ըսելու ըլլանք, թէ նախադասութիւն ան է որ ունի Ենթակայ, Ստորոգելի եւ Կապ:

212. Պարզ-ի-ն սահմանով կը սահմանենք բան մը, երբ անոր յատկութիւնները կամ պատահմունքները մի ըստ միով յառաջ կը բերենք: Աս կերպ սահմանելը նկարագրել է մանաւանդ քան սահմանել, անոր համար պատահական սահմանը չի-դ-է-ն-ալ կը կոչուի:

213. Երբ նկարագրութեամբ (պատահական սահմանով) տեսակներ պիտի սահմանենք, պէտք է որ յատկութիւններ թուենք, ոչ թէ պատահմունք. քանզի պատահմունքներ բոլոր տեսակին չեն վերաբերիր, այլ տեսակին անհատներէն մէկ մասին:

Բայց երբ անհատ մը կը սահմանենք, ան ատեն պէտք է որ Տեսակն ու Պարզ-ի-ն-ն-ի-ն մէջ բերենք, եւ ոչ յատկութիւններ, որպէս զի անհատը տեսակին ուրիշ անհատներուն հետ չչիտթենք: Զոր օրինակ. Աղեքսանդր մեծ կրնայ նկարագրուիլ, թագաւոր Մակեդոնացւոց, որ Պարսիկները նուաճեց. Փարիս կը նկարագրուի, Քաղաք թագաւորանիստ Գաղղիոյ: Աս նկարագրութեանց մէջ Թագաւոր, Քաղաք, բառերը տեսակ են, մնացածները պատահմունք:

214. Սահմանուելու առարկային նայելով, սահմանը ուրիշ կերպ կը բաժնուի, Ան-ն-ի-ն եւ Ի-ն սահման:

Անուանական սահմանը բառի մը նշանակութիւնը

միայն կը յայտնէ, այսինքն ան բառին ինչ բան ցուցընելը. իսկ Երական սահմանն ան բառով ցուցուած իրին բնութիւնը կը բացատրէ :

215. Արովհետեւ, ինչպէս ուրիշ տեղ ըսուած է, հասարակ եզրները լոկ անուն են, եւ անոնց նշանակած բաները բնութեան մէջ իրական գոյութիւն չունին, կրնայ մէկն ըսել թէ հասարակ եզրներուն համար աս զանազանութիւնը տեղի չունի, ուստի եւ անոնց համար Անուանական եւ Երական սահմանը մի եւ նոյն բան է :

Արդարեւ, բնութեան մէջ իրական գոյութիւն ունեցող անհատներու սահմանն ու հասարակ եզրներով նշանակուած (բնութեան մէջ իրական գոյութիւն չունեցող) տեսակներուն սահմանն իրարմէ տարբեր են : Հասարակ եզրներուն սահմանն Անուանական միանգամայն Երական է. քանզի հոն անունէն անկախ գոյութիւն ունեցող իր չկայ որուն բնութիւնը բացատրենք կամ նկարագրենք, Բայց անհատներ, որոնք իրենց տրուած անունէն անկախ, իրական գոյութիւն ունին, հարկաւ ունին այնպիսի սեպհականութիւններ՝ որոնք լոկ անոնց տրուած անունովը չիմացուիր, այլ մենք ան սեպհականութիւնները կամ հանդամանքները զխտողութեամբ եւ փորձերով ճանչցած ենք, ուստի եւ զանոնք կըրնանք մի ըստ միով թուել : Այսպիսի անհատներու իրական սահմանը ոչ այնչափ սահման է որչափ նըկարագրութիւն. անոր համար ալ անոնց սահմանը, ինչպէս վերն ըսինք, նկարագրութիւն կը կոչուի :

216. Գարձեալ երբեմն կը պատահի որ իրի մը անունը ուրիշ կերպով չի սահմանուիր բայց եթէ իրին բնութիւնը նկարագրելով. ինչպէս է, ուսողու-

թեան (մաթէմատիգայի) մէջ, ուր, օրինակի համար, Բոլորակ բառին անունն այնպէս կը սահմանուի որ բուն բոլորակն անկէ տարբեր չենք կրնար սահմանել. զոր օրինակ, եթէ հարցուի թէ բոլորակ բառն ինչ կը նշանակէ, պիտի ըսենք, իբրև անուանական սահման թէ՛ կոր գիծ մը որուն ամեն մէկ կէտը ուրիշ կէտէ մը՝ որ կեդրոն կ'ըսուի, հաւասարապէս հեռու է: Աս այնպիսի անուանական սահման է որ, եթէ բոլորակին իրական սահմանն ալ տալ ուզենք, ասկէ աւելի բան մը չենք կրնար ըսել: Այսպէս է նաև ուրիշ գիտնական եզրներուն սահմանը: Մանաւանդ ուսողութեան մէջ ուր սահմանները Ակզբունքներ են որոնցմէ մեր իմաստասիրութիւնները իրենց սկիզբը կ'առնեն:

217. Ուստի գիտնական եզրներու մէջ Անուանական ու Երական սահմանը մէկտեղ կը պատահին: Բայց աս ըսել չէ թէ Անուանական եւ Երական սահմանին մէջ տարբերութիւն չկայ: Աս տարբերութիւնը շատ անգամ խիստ յայտնի է. զոր օրինակ, եթէ մենք այսօրուան օրս մետաղի մը, օրինակի համար, երկաթին, կամ արեգական Անուանական սահմանը տալ ուզենք, կամ աս բառերուն ինչ նշանակելը յայտնել ուզենք, մեր տուած սահմանը մի եւ նոյնը պիտի ըլլայ ինչ որ 500 տարի առաջ մեր նախնիքը կու տային: Բայց երբ անոնց Երական սահման տալ (քնութիւնը մեկնել) ուզենք, մեր տուած սահմանն անոնց տուածէն շատ աւելի յառաջացեալ պիտի ըլլայ, ըստ որում մենք հիմա անոնց քնութեանը վրայ աւելի բան գիտենք քան թէ անոնք:

Հոս մեզի Անուանական սահմանը կը վերաբերի, քանզի, իմաստասիրելու նկատմամբ, հաւաքաբա-

նութեան իւրաքանչիւր եզրին նշանակած իմաստը գիտնալ կարեւոր է, որպէս զի Միջին եզրը երկդիմութենէ կամ համութենէ ազատ ըլլայ :

Սահմանի համար հասարակօրէն տրուած զգուշութեան կանոններն յայտնի են . այսինքն ,

218. Ա. Սահմանը սահմանեալ իրին հասարակ ըլլալու է . այսինքն քան զսահմանուելու իրն աւելի կամ նուազ բան մը պարունակելու չէ : Զոր օրինակ, եթէ Գրամ բառը իբր հարմար չի նուաճ սահմանելու ըլլանք, սահմանը կարի նշանակելու ըլլայ, քանզի Ափրիկէի քանի մը տեղերը իբր դրամ գործածուած խեցիները դուրս ձգած պիտի ըլլանք . եւ եթէ սահմանելու ըլլանք, երբ քիմիական հարմարութեան նիւթեր ալ սահմանին մէջ պարունակուած պիտի ըլլայ . զոր օրինակ, կօշկակար մը որ ամխոյ պէտք ունի, կրնայ օդոյ (ոտքի ամանի) մը պէտք ունեցող ամխադործի օդ տալ ու փոխարէն ամուխ առնել :

Պէտք է գիտնալ որ ասանկ պակասաւոր սահմանի մը դարման եղած չըլլար, եթէ կարգաւ ըստ հոգեւոր կոչուածն ընենք . զոր օրինակ մէկը Գրամագլուխ բառին անանկ սահման մը տալէ ետքը որով գետիներ կամ կալուածներ ալ կը հասկցուին, սահմանին աս թերութեանը դարման մը ըրած ըլլալու համար, բացառութիւն մը դնէ, այսպէս . Գրամագլուխ կը կոչուի, բայց չի գործարար, ան ստացուածը որ այս ինչ եւ այս ինչ նկարագրութիւնն ունի :

219. Բ. Ուրիշ զգուշութեան կանոն մ'ալ սա է որ Սահմանը սահմանուած եզրէն բացայայտ ըլլայ .

այսինքն՝ բացայայտ անոնց որոնց կը խօսինք. քանզի ոմանց հասկնալի եզոզ բան մը կրնայ ուրիշներուն մթին ըլլալ, անոր համար բացայայտութիւնը պիտի ըլլայ անոնց նայելով որոնց կը խօսինք :

220. Գ. Աս կանոնին մէջ կը պարունակուի նաեւ ան խրատը զոր ոմանք իրրեւ երբորդ կանոն կը գընեն, այսինքն թէ Սահմանը շտիագանց երկայն, կամ շտիագանց կարճ կամ երկդիմի խօսքերով չըլլայ :

221. Գ. Կանոնն է որ Սահմանին մէջ Նոյնաբանութիւն ըլլալու չէ : Նոյնաբանութիւն կ'ըսուի, երբ մի եւ նոյն իմաստ ունեցող երկու կամ աւելի բառ կ'ըլլայ, որոնց մէկը միայն բաւական է : Նոյնաբանութիւնը ոչ միայն իրր աւելորդ թերութիւն մըն է, այլ եւ շատ անգամ սխալ ենթադրութեան ալ տեղի կու տայ : Զոր օրինակ, եթէ ոք Զուգահեռական ձեւը սահմանելու ըլլայ, Զորքիւտի ձեւ որուն ընդդիմակաց կողմերը զուգահեռական եւ հոգ են, սահմանը նոյնաբանական եղած կ'ըլլայ, եւ հոգ բառը որ զուգահեռականին իմաստն ունի եւ աւելորդ է, ընթերցողին տեղի կու տայ կարծելութէ կրնայ ըլլալ Զուգահեռական ձեւ մը որուն ընդդիմակաց կողմերը զուգահեռական ըլլան, բայց ոչ հաւասար : Քանզի թէպէտ ճշմարիտ է թէ զուգահեռական ձեւին ընդդիմակաց կողմերը հաւասար են, բայց աս հաւասարութիւնն արդէն զուգահեռական բառով կ'իմացուի : Աւտի աս սահմանը սխալ չըլլար, բայց սխալ ենթադրութեան մը կը տանի :

222. Բաժնելու եւ Սահմանելու գործողութիւններէն զատ, նոյն սեռի գործողութիւն մ'ալ Գոգ են ըսուած գործողութիւնն է :

Դասաւորելն է մի եւ նոյն նմանութիւնը ունեցող բաներ մէկ դասի կամ խումբի վերածել: Այսպէս իրարու նման անհատներ մէկ խումբ ընելէ ետքը, ինչ որ ան հաւաքական միութեան վրայ կ'ըսենք, բոլոր ան խումբին անհատներուն վրայ կ'ըսուի:

225. Դասաւորելը Հանրացնելէն տարբեր է. հանրացնելուն նպատակը միայն նման անհատներ ընդհանուր անուան մը տակ ամփոփել է, առանց դիտելու որ ան ընդհանուր անուան տակ ամփոփուած խումբերն իրարու հետ բնական կարգով մը կապուին. աս վերջինը Դասաւորութեան գործն է: Զորօրինակ, Հարստութիւն կը գտնենք Տունկ, Մառ, Թուփ, Մաղիկ, Խոտ, բառերը որոնք այլ եւ այլ կողմանէ իրարու հետ նմանութիւն ունեցող անհատներու խումբեր են. Գարշապէս է որ աս բոլոր խումբերուն բնական կարգը կը գտնենք, զանոնք ներքին կամ արտաքին յարաբերութեան մը համեմատ իրարմէ առաջ կամ վերջը դնելով: Աստի Բրնական պատմութիւնը Դասաւորութիւն մը ըրած կ'ըլլայ, երբ Հանք, Տունկ եւ Շնչաւոր խումբերը որոնք հանրացուցմամբ գտնուած են, այսպէս իրարու քով կը շարէ. եւ վերջնոյն կը վերաբերէ Ողնայարաւորը, Անողնայարը եւ Թուլամարմինը. դարձեալ Ողնայարաւորին կը վերաբերէ Նենդանածինն ու Զուածինը, եւ այսպէս բոլոր բնական մարմիններու համար յառաջ կ'երթայ, մինչեւ որ ամենը խումբերու մէկ բովանդակութիւն ընէ: Այսպէս ամեն ուսման համար իմանալու է:

Բայց թէ ինչու համար Դասաւորութիւնն այս ինչ նիւթոյ մէջ այսպէս կը շարէ, այն ինչ նիւթոյ

մէջ այնպէս, կամ թէ ինչու համար մի եւ նոյն նիւթոյ մէջ այսպէս կը շարէ եւ ոչ այնպէս, առ պարզան Վասաւորութենէն չէ այլ ան ճիւղին գրութենէն որուն Վասաւորութիւնը կը ծառայէ միայն, քանզի դասաւորութիւնը գործողութիւն մըն է միայն եւ ոչ ուսում մը:

207. Սահմանն ինչ է, 208. Քանի կը բաժնուի, 209. Տրամաբանական սահմանով ինչ բան կը սահմանենք, 210. Ամենէն Կատարեալ եւ Յատուկ սահմանը ո՞րն է, եւ անոր մասերն ինչ կը կոչուին, 211. Բնաբանական սահմանով ինչ բան կը սահմանենք, 212. Պատահական սահմանն ինչ է, 213. Պատահական սահմանով տեսակն ու անհատը ինչպէս պէ՞տ է սահմանել, 214. Անուանական եւ իրական սահմանն ինչ է, 215. Անհատներն ու հասարակ եզրներ անուանական թէ իրական սահմանով կը սահմանուին, 216. Գիտնական եզրներուն, զոր օրինակ՝ ուսողութեան բառերուն սահմանն անուանական թէ իրական է, 217. Անուանական ու իրական սահմանին մէջ տարբերութիւն չկայ, 218. Ուղիղ սահմանելու Ա. Կանոնը, 219. Բ. Կանոնը, 220. Գ. Կանոնը, 221. Դ. Կանոնը, 222. Դասաւորելն ինչ է, 223. Դասաւորելը Հանրացնելն ինչով կը տարբերի,

ԳԼՈՒԽ Դ.

ՃՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ ՓՆՏՈՒԵԼՈՒ, ԳՏԵԵԼՈՒ
ԵՒ ԱՊԱՅՈՒՅԱՆԵԼՈՒ ՃԱՐԱՆ

224. Տրամաբանութեան մէջ 4-ի, կամ 4-ի կը կոչուի ան ընթացքը զոր իմացական կարողութիւն

նը ճշմարտութիւնը փնտռելու, գտնելու կամ ապացուցանելու մէջ կը բռնէ :

225. Ճշմարտութիւն կ'ըսուի որ եւ իցէ բանի մը վրայ եղած դատողութիւնը՝ որուն մէջ ստորոգելւոյն ենթակային հետ էական կամ Նրական համաձայնութիւնը կը հաստատուի կամ կը ժխտուի : Արք ստորոգելով մը հաստատուածը ենթակային հետ իրապէս կամ էապէս համաձայն, եւ ժխտուածն իրապէս եւ էապէս անհամաձայն չէ, այնպիսի նախադասութիւն մը սուտ է : Ձոր օրինակ, երբ կ'ըսեմ, Բաբելոն քաղաքն էր Մեծ Բաբելոնի քաղաքն էր, Արեւելքն էր Մեծ Բաբելոնի քաղաքն էր : աս դատողութիւնները կամ նախադասութիւնները ճշմարիտ են, քանզի ասոնց ամենուն մէջ ինքնին (229) եւ կամ դիտողութեամբ եւ փորձով (240) յայտնի է թէ ենթականերուն վրայ հաստատուած կամ ժխտուած ստորոգելիները նոյն ենթականերուն հետ էական եւ իրական յարաբերութեան մէջ են : Նոյն նախադասութիւններուն հակասականները սուտ պիտի ըլլային, քանզի ան ատեն ենթակային հետ իրապէս եւ էապէս համաձայն ստորոգելին իրրեւ անհամաձայն պիտի ժխտուէր, եւ անհամաձայնը իբր համաձայն պիտի հաստատուէր :

226. Ապա ճշմարտութիւն մը փնտռել կամ զրոնել կամ ապացուցանել ուրիշ բան ըսել չէ բայց ենթակայի մը էական եւ իրական ստորոգելին կամ ըստորոգելիները փնտռել, գտնել կամ ապացուցանել : Ուստի եւ երբ ենթակայի մը, զոր օրինակ, Քառակուսոյ, Արդարութեան, Օղին, Մոլորակին, Հրատին, մէկ էական եւ իրական ստորոգելին կը փրճարենք, կը գտնենք, կ'ապացուցանենք, ճշմար-

տութիւն մը փնտռած, դտած եւ ապացուցած կ'ըլ-
լանք:

227. Ճշմարտութիւն մը փնտռելու, կամ ապա-
ցուցանելու ճամբան կրկին է. մէկուն մէջ մտքին
կատարած գործողութիւնները տրամաբանական են,
միւսին մէջ չեն: Ճշմարտութիւն մը փնտռելու կամ
դանելու կամ ապացուցանելու աս երկու ճամբուն
վրայ երկու յօդուածով պիտի խօսինք:

224. Տրամաբանութեան մէջ ճամբայ կամ մեթոսն ինչ
է: 225. Ճշմարտութիւնն ինչ է: 226. Ապա ճշմարտութիւնը
փնտռել, գտնել, ապացուցանել ըսելն ինչ ըսել է: 227. Ճշ-
մարտութիւնը փնտռելու, եւայլն, ճամբան քանի է:

Ա. ՅՕԴՈՒԱԾ

ՃՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ ՓՆՏՈՒԵԼՈՒ

ԳՏՆԵԼՈՒ ԿԱՄ ԱՊԱՅՈՒՅԱՆԵԼՈՒ ՃԱՄԲԱՆ

ՈՐՈՒՆ ՄԷՁ

ՄՏՔԻՆ ԿԱՏԱՐԱԾ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ ՁԵՆ

228. Ճշմարտութիւն մը փնտռելու, դանելու կամ
ապացուցանելու մէջ, միտքը կը կատարէ շատ մը-
տաւոր գործողութիւններ որոնք տրամաբանական
չեն, բայց գլխաւորները նախ սա երկուքն են.
Վերլուծութիւն եւ Բնութագրում:

229. Նախ պէտք է գիտնալ թէ, ամեն ճշմար-
տութիւն, ինքնին կամ իբրեւ ճշմարտութիւն նկա-

նալուն կ'ըսուի, Անգլո-դէ, Դեյ-նո-դէ-նո կամ Առ-լէ-
դէ-նո-դէ-նո ճանչնալ. եւ այնպիսի ճշմարտութեան հա-
մար ալ կ'ըսուի Անգլո-դէ կամ Առ-լէ-նո դէ-նո-դէ-նո ճըշ-
մարտութիւն:

254. Ապա յայտնի եղաւ թէ կան առարկաներ
որոնց ճշմարտութիւնը ճանչնալու մէջ վերլուծու-
թեան եւ բաղադրութեան եւ ուրիշ հետազօտու-
թեանց կամ փորձեր ընելու գործողութիւնները տե-
ղի չունին. մինակ մէկ գործողութիւն մը կայ, այն
է՝ առարկան ուրիշ առարկաներէ զատել, կամ զատ
եւ ամբողջ առնել, եւ աս ալ սահմանելով կ'ըլլայ,
Աս գործողութեան Բ-լ-նո-դէ-նո կ'ըսուի:

255. Բայց երբ առարկան որուն ճշմարտութիւ-
նը ճանչնալ կ'ուզենք, յո-դէ-նո (բաղադրեալ) է,
ան ատեն ճշմարտութիւնը փնտռելու կամ ապա-
ցուցանելու գործողութիւնն այնպէս դիւրին չէ, եւ
վերլուծութեան ու բաղադրութեան ճամբան բռնել
հարկ է:

256. Այսպէս են բոլոր Բ-լ-նո կամ, լաւ եւս ը-
սենք, Բ-դէ-նո-դէ-նո (Ֆիզիզական) առարկաներ. զոր
օրինակ. երբ Օզը ճանչնալ կ'ուզենք, անոր ճշմար-
տութիւնը, Քառակուսոյ կամ Արդարութեան պէս,
մինակ մտքին հայեցողութեամբն անմիջապէս չենք
կրնար ըմբռնել, եւ եթէ, առանց հետազօտութեան
մը տակ ձգելու, մէկէն անիկա սահմանելու ելլենք,
այսինքն անոր բնութեանը կամ երեւոյթներուն վը-
րայ վճիռներ կամ դատողութիւններ տալ ուզենք,
մեր վճիռները կամ դատողութիւնները ոչ թէ ճըշ-
մարտութիւն այլ լոկ Ե-դէ-նո-դէ-նո եղած կ'ըլլան:
Ապա պէտք է որ անիկա, եթէ կարող ենք, իր մա-
սերուն լուծենք, եւ աս է վ-լ-նո-դէ-նո:

257. Աերլուծութիւնը մեզի բաղադրեալ առարկային մասերն առանձին առանձին, անոնց բնութիւնը եւ ուրիշ հանգամանքները կը ճանչցնէ : Բայց ամբողջի մը մասերն առանձին առանձին, կամ իրարմէ անկախ ճանչնալով մասնական տեղեկութիւններ միայն ունեցած կ'ըլլանք . եւ բանի մը ուրոյն ուրոյն մասերուն տեղեկութիւնը ողջոյն առարկային տեղեկութիւնը չէ : Բաղադրեալ իրաց մէջ երկու բան կայ, մէյ մը բաղադրիչ մասերը որոնք առանձին առանձին իրենց օրէնքներն ունին, երկրորդ ամենուն մէկէն միաւորութիւնը կամ ամբողջ մը կազմելը : Կնչպէս որ բաղադրիչ մասերն իրենց առանձին օրէնքներն ունին, նոյնպէս ալ անոնցմէ բաղադրեալ ամբողջն իր զատ օրէնքն ունի : Աերլուծութեամբ, ինչպէս ըսինք, մասերուն օրէնքները կը ճանչնանք . հարկ է որ ամենուն միաւորութենէն եւ ամբողջ մը կազմելէն ետքը, անոնց հաւաքապէս յառաջ բերած օրէնքներուն ալ տեղեակ ըլլանք, կամ թէ ըսենք, հարկ է որ զանոնք իրենց ամբողջութեանը մէջ ալ դիտենք . եւ ասոր համար հարկ կ'ըլլայ նորէն բաղադրել ան որ լուծեցինք, կամ առարկան բաղադրեալ վիճակին մէջ նկատել . եւ Բաղադրութեան կոչուած գործողութիւնն աս է :

258. Աերլուծութեամբ բաղադրիչ մասերն ուրոյն ուրոյն իրենց բոլոր հանգամանօքը ճանչնալէ ետքը, երբ առարկան իր բաղադրեալ վիճակին մէջ նկատելու կը սկսինք, ան ատեն առարկային բոլոր երեւոյթներուն, փոփոխմանցն ու ազդեցութիւններուն աւելի քաջ եւ աւելի ճշդիւ եւ ստուգիւ տեղեկ կ'ըլլանք, ուստի եւ անոր Բնութեան օրէնքը քիչ կամ շատ ճշմարտութեամբ ճանչցած կ'ըլլանք :

259. Աս ըսուածներէն կը տեսնուի որ վերլուծութիւնն ու բաղադրութիւնը բնաբանական նիւթերու մէջ ճշմարտութիւնը փնտռելու, գտնելու եւ ապացուցանելու ոչ թէ երկու զատ զատ՝ այլ միեւնոյն ճամբան են. այնպէս որ յիշեալ նիւթերու մէջ ճշմարտութեան գիւտն առանց Վերլուծութեան եւ Բաղադրութեան միանգամայն չի կրնար ըլլալ:

240. Կան այնպիսի բնական կամ նիւթական առարկաներ ալ որոնք թէպէտ բաղադրեալ են, Վերլուծութեան ու Բաղադրութեան տակ չեն իյնար. կամ մեր անոնց վրայ փնտռածն այնպիսի օրէնք մըն է որուն դիւտը Վերլուծութեան եւ Բաղադրութեան կարօտ չէ. եւ ան ատեն ճշմարտութիւնը փնտռել, գտնել եւ ապացուցանելն ուրիշ հետազօտութիւններով կ'ըլլայ, այն է Դիտողութեամբ կամ Փորձով. աս գործողութիւններով փնտռուած եւ զրտնուած եւ ապացուցուած է որ Մոլորակ մը արեգական ըստրտիքը Զուածեւ շրջանով մը շարժող մարմին է. Մագնիսը երկաթը ձգելու, եւ Բեւեռականութիւն կոչուած յատկութիւններն ունի:

241. Պէտք է գիտնալ որ թէ Վերլուծութեամբ եւ Բաղադրութեամբ եւ թէ Դիտողութեամբ ու Փորձով եղած հետազօտութեան՝ Բնագիտական հետազօտութեան կ'ըսուի:

242. Բնաբանական հետազօտութեամբ գտնուած ճշմարտութիւններ՝ պարզ ճշմարտութեանց քիչ շատ հարկ սկզբունքներ կ'ըլլան: Քանզի շատ անգամ մեր հետազօտութիւնները մեզի թերի կամ սխալ ծանօթութիւններ կու տան. եւ այնպիսի ծանօթութիւններ չեն կրնար ուսողութեան պարզ սկզբանցը հաւասար ճշմարտիւ ըլլալ: Թէպէտ ըսել չենք ուզեր

Թէ Բնաբանական հետազոտութեամբ ստացուած ծա-
նօթութեանց մէջ չկան այնպիսի գիւտեր որոնք կա-
տարեալ ճշմարիտ են : Հետազոտութեան մէջ մեծ
թերութիւն՝ աճապարելն է : Մարդուս միտքը , 'ի
բնէ յանձնապատան , դիւրաւ աղէկ չճանչցուած
կամ սխալ ճանչցուած Խելամտութիւններէ առած ան-
ստոյգ եւ թերի ծանօթութիւններն օրէնք համարե-
լով , անոնցմէ հետեւութիւններ հանելու կը սկսի :

Ասկէ են սխալ դրութիւններ եւ սուտ գիտու-
թիւններ որոնք յաճախ տեսնուած են եւ կը տես-
նուին . եւ աս է դարձեալ պատճառ որ Բնական ուս-
մանց մէջ օր ըստ օրէ հին սխալ սկզբունքներ նոր
ստուգագոյն սկզբանց տեղի կու տան , եւ Բնական
գիտութիւնները միշտ կատարելագործուելու վրայ
են , ուր ^{հարկ} կոչուած գիտութիւնները ինչպէս է Ու-
սողութիւնը , անփոփոխ եւ նոյն են :

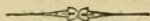
243. Կան ուրիշ սեռի առարկաներ ալ որոնք
Եւր-թիւ կը կոչուին , ասոնց ալ միայն ուրիշնե-
րուն վկայութեամբը կամ պատմութեամբ եւ աւան-
դութեամբ կրնանք տեղեակ ըլլալ : Այսպէս են
դէպքեր եւ եղելութիւններ որոնք հեռաւոր տեղոյ
կամ հեռաւոր ժամանակի մէջ տեղի ունին կամ պա-
տահած են : Զոր օրինակ թէ Աղեքսանդր մեծ Պար-
սից պետութիւնը ջնջեց , կամ թէ Աւստրալիոյ մէջ
մեծ լիճ մը կայ :

244. Եղելութեան մը ճշմարտութեանը նկատ-
մամբ միտքը ուղղակի գործունէութիւն մը չի կրնար
ուեննալ , ոչ ալ հետազոտութիւն մը կրնայ ընել :
Բայց անուղղակի վկաներուն եւ պատմութեան վը-
րայ կրնայ շատ մը գործողութիւններ ընել որոնք
Գ-ր-ւ-ն-թիւ կը կոչուին եւ տրամաբանական գոր-

ծողութիւններ են: Ասոնց վրայ աս գործին վերջին մասին մէջ խօսուած է:

245. Պէտք է դիտնալ որ մինչև Պագոն եւ Տեքարդ Բնաբանական նիւթերու մէջ Բնաբանական հետազօտութեան ճամբան յարգուած չէր. այլ ամեն բնական երեւոյթ, առանց հետազօտութեան, էնդո-գէ-սկզբունքներէ կը մակարերուէին: Զոր օրինակ, բնական երեւոյթ մըն է որ երբ մէկ ծայրովը ջուրի հետ հաղորդակցութիւն ունեցող խողովակի մը մէջէն օդը հանուի, ինչպէս որ ջրհաններու խողովակին մէջ կ'ըլլայ, ջուրը խողովակէն վեր կ'ելլէ: Հին ատենը փիլիսոփաներն աս երեւոյթին պատճառը փորձով եւ դիտողութեամբ չ'իմտուելով, ըսած են թէ աս երեւոյթին պատճառն ան է որ բնութիւնը դատարկութենէ կը փախչի: Նոր ատենները բնաբանական փորձերով, երբ օդին ծանրութիւն ունենալը ճանչցուեցաւ, հասկցուեցաւ թէ ան երեւոյթին պատճառը դրսի օդին կամ մթնոլորտին ծանրութիւնն է որ, ջուրին մակերեւոյթին վրայ արդէն ճնշած ըլլալով, օդը խողովակէն խոյս տալուն պէս, ջուրը խողովակէն վեր կը մղէ: Այսպէս շարունակ հետազօտութիւններ նոր ճշմարտութիւններ յայտնենելով եւ հին ենթադրութեանց ստութիւնը յանդիմանելով, յայտնի եղաւ որ բնական երեւոյթներուն պատճառները հետազօտութեամբ միայն կրնան ճանչցուիլ. ուստի եւ Պագոն Նոլ-Օր-Նոլ կոչուած գրքին մէջ, եւ Դեքարդ Մեդոտի վրայ գրած ճառին մէջ հետազօտութեան ճամբան առաջարկեցին, որ այնչափ օգտակար գիւտերու պատճառ եղաւ:

228. Ճշմարտութիւնը փնտռելու մէջ մտքին գործողութիւնները որոնք են: 229. Ճշմարտութիւնը ինչպէս կը բաժնուի: 230. Կան առարկաներ որոնց ճշմարտութիւնը միտքը անմիջապէս կ'ըմբռնէ: 231. Այսպիսի գաղափարներ ինչ կը կոչուին: 232. Կան գաղափարներ այնպէս յայտնի որ սահմանուելու ալ կարօտ չեն: 233. Պարզ ճշմարտութիւն մը ճանչնալուն ինչ կ'ըսուի: 234. Պարզ առարկաներ ճանչնալու մէջ մտքին գործողութեանը ինչ կ'ըսուի: 235. Երբ առարկան բաղադրեալ է, ինչ ընել պէտք է: 236. Ո՞ր առարկաներ այսպէս են: 237. Վերլուծութեամբ միայն բաղադրեալ առարկայ մը կրնանք ճանչնալ: 238. Բաղադրեալ առարկան երբ կատարեալ կը ճանչնանք: 239. Վերլուծութիւնն ու Բաղադրութիւնը զո՞ս զո՞ս ճամբաներ են: 240. Վերլուծութեան եւ Բաղադրութեան տակ չիսկող բնական առարկաներու ճշմարտութիւնը ինչպէս կը գտնուի: 241. Աս ճամբաներով եղած հետազօտութեան ինչ կ'ըսուի: 242. Բընարանական հետազօտութեամբ գտնուած ճշմարտութիւններ պարզ ճշմարտութեանց հաւասար են: 243. Եղելութիւն կոչուած առարկաներու ինչպէս կրնանք տեղեակ ըլլալ: 244. Եղելութեան մը ճշմարտութեանը նկատմամբ միտքը ինչ կ'ընէ: 245. Մինչեւ Պագոն եւ Տէքարդ բնարանական նիւթերու մէջ ինչ ճամբայ կը բռնուէր:

Բ. ՅՕԴՈՒԱՅ

ՃՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԸ ՓՆՏՈՒԵԼՈՒ

ՉՏՆԵԼՈՒ ԵՒ ԱՊԱՑՈՒՑԱՆԵԼՈՒ ՃՄԱՐԱՆ

ՈՐ ՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ Է

246. Արդէն շատ անգամ ըսուած է թէ տրամաբանական կ'ըսուի մտքին ան գործողութիւնը որ երկու ծանօթ ճշմարտութեանէ երրորդ մը կը հետեւցնէ:

247. Աս գործողութիւնն ալ որ յանձնուի Իմաստասիրութիւն կը կոչուի, երկու կերպով կ'ըլլայ:

Ընդհանուրէ առ Մանասոր եւ Մանասորի առ Ընդհանուր հետեւեցնելով:

248. Ընդհանուրէ առ մասնաւոր հետեւեցնելուն՝ Ընդհանուրէ ձեռնարկել կ'ըսուի . իսկ Մասնաւորէ առ ընդհանուր հետեւեցնելուն՝ Խելաճանարկել կ'ըսուի:

249. Ընծայութենէ են բոլոր ան ձեռնարկութիւնները որոնց սկզբունքներուն եւ կանոններուն վրայ աս գրքին մէջ մինչեւ հիմա խօսեցանք . այսինքն թէ երբ ընդհանուր սկզբունք մը ծանօթ է, անկէ մասնաւոր հետեւութիւններ կրնանք հանել: Ուսողութեան մէջ որ գործնական տրամաբանութիւն մըն է, հետեւութիւնները կամ եզրակացութիւններն Ընծայութենէ են: Այսպէս նաեւ Բարոյականի եւ Նրաւագիտութեան վերաբերեալ շատ մը նախադասութիւններէ որոնք ինքնին ծանօթ կամ հետադասութեամբ ասպացուցուելու անկարօտ սկզբունքներ են, կրնանք անմիջապէս մասնաւոր կամ անհատ դէպքեր հետեւեցնել:

250. Բնական կամ բնաբանական նիւթերու մէջ ալ կրնանք Ընծայութենէ ձեռնարկել, երբ Բնաբանական ընդհանուր սկզբունքի մը հասու եղած ենք . Զոր օրինակ, հասու եղած ենք թէ Ամեն մոլորակ ձուածեւ շրջանով մը արեգական բոլորտիքը կը դառնայ . ասկէ կը հետեցնենք թէ այս ինչ երկնաւոր մարմինը, զոր օրինակ, Հրատը որ մոլորակ է, այսինքն դնայուն է եւ ոչ հաստատուն եւ ինքիրմէ լոյս ունեցող աստղ, ձուածեւ շրջանով արեգական բոլորտիքը կը դառնայ, Գարձեալ, գիտենք թէ Ամեն համեմ տաք կլլմաներու տակ յառաջ կու գայ, կը հետեւեցնենք թէ Կինամոնը որ համեմ է, նոյնպէս

տաք կլիմաներու տակ յառաջ կու գայ: Աս եւ բոլոր
ասոնց նման ձեռնարկութիւններ Ընծայութենէ են:

254. Բայց Բնաբանական նիւթերու մէջ ընդհա-
նուր սկզբունքներ մեզի 'ի յարմարութեամբ ծանօթ չեն,
այլ միայն Բնաբանական հետազոտութեամբ անհատ
դէպքեր քննելով կը ստուգենք, եւ ան անհատ
դէպքերէն անոնց Ընդհանուր սկզբունքները կամ
Բնութեան օրէնքները կը հետեւցնենք, ինչպէս որ
Նախընթաց յօդուածին մէջ ըսուեցաւ: Եւ որովհե-
տեւ հետազոտութեամբ ան մասնաւոր կամ անհատ
դէպքերու ճշմարտութեանը հասու ըլլալուն Խելե-
րել կամ Խելեղութեամբ կ'ըսուի, այնպիսի մասնաւոր
կան անհատ դէպքերէ ընդհանուր սկզբունք կամ
օրէնք մը հետեւցնելուն՝ Խելամտութենէ Ձեռնար-
կել կ'ըսուի: Զոր օրինակ, վերը յիշուած Բնաբանա-
կան ճշմարտութիւնները թէ՛ Ամեն մոլորակ ձուա-
ծեւ շրջանով մը արեգական բոլորաթիքը կը դառ-
նայ. եւ թէ՛ Ամեն համեմ տաք կլիմաներու տակ
յառաջ կու գայ, Խելամտութենէ այսինքն՝ մասնա-
ւոր կամ անհատ Մոլորակներու եւ Համեմներու վը-
րայ եղած դիտողութիւններէ մակարեւրուած ընդհա-
նուր սկզբունք են: Քանզի, տեսնելով թէ Արուս-
եակը, Հրատը, Երկիրը, Լուսընթացը, եւ այլ մոլո-
րակներ արեգական բոլորաթիքը ձուածեւ շրջան մը
ունին, հետեւցուած է թէ Ապա աս պարագան մո-
լորակաց մէկ ընդհանուր օրէնքն է, կամ թէ Ամեն
մոլորակ արեգական բոլորաթիքը ձուածեւ շրջան մը
կ'ընէ: Այսպէս իմանալու է համեմներու, եւ ուրիշ
բոլոր բնաբանական կամ նիւթական իրաց վրայ,
Արդ, աս կերպ ձեռնարկութեանց համար կ'ըսենք
թէ Խելամտութենէ են:

252. Ասկէ կը տեսնուի նախ թէ՛ մեր ճանչցած ճշմարտութեանց մեծ մասը Խելամտութենէ մակարերուած հետեւութիւններ կամ եզրակացութիւններ են: Երկրորդ թէ՛ Ընծայութենէ եւ Խելամտութենէ ձեռնարկելը մտքի զատ զատ գործողութիւններ չեն, այլ մի եւ նոյն գործողութիւնն է որ յօշոտումս Իմաստասիրութիւն կը կոչուի, ինչպէս ուրիշ մտաւոր գործողութիւններ, զոր օրինակ Հանրացնել, Վերացընել, Վերլուծել, Բազադրել, եւ ուրիշ ասոնց նման գործողութիւններ որ տրամաբանական չեն, Ըտրչի Էտտ Իմաստասիրութիւն կը կոչուին:

255. Նախընթաց յօդուածին մէջ (245) ըսինք թէ Պագոն Բնաբանական նիւթերու մէջ ճշմարտութիւն գտնելու համար Հետազօտութեան կամ Խելամտութեան ճամբան ցուցուց. իսկ տրամաբանական Առածը (65) որ Արիստոտէլին է, կ'ըսէ թէ ամեն իմաստասիրութեան կամ ձեռնարկութեան մէջ յայտնի կամ լռելեայն ընդհանուր նախադասութիւն մը գտնուելու է, կամ թէ Նախադրեալներուն մէկն Ընդհանուր ըլլալու է (72): Արդ որովհետեւ Խելամտութենէ ձեռնարկութեանց մէջ այն ընդհանուր նախադրեալը չկայ, այլ մասնաւոր կամ անհատ դէպքերէ Ընդհանուր ճշմարտութիւն կը հետեւցընենք, ոմանք կարծեցին թէ Պագոնի սկզբունքն Արիստոտէլի սկզբունքը ջրեց, Բայց աս յաղթանակը շատ երկայն չտեւեց. ճշգագոյն դիտողութիւններ ցցուցին թէ Խելամտութենէ ձեռնարկութեանց մէջ ալ լռելեայն իմացուած ընդհանուր նախադրեալ մը, Մեծագոյն մը, կայ, ճիշդ ինչպէս որ Հնարքին մէջ կայ. միայն սա տարբերութեամբ որ, Հնարքի մէջ լռելեայն իմացուած Նախադրելոյն (Մեծագոյնին)

235. Աս ըսուածներէն կը տեսնուի թէ Խելամըտու թենէ մակարերուած ընդհանուր սկզբունքի մը ճշմարտութիւնը միշտ կամ ամեն նիւթի մէջ միօրինակ չէ: Բնաբանական նիւթերու մէջ քանի մը, երբեմն նաեւ միմիայն դէպք մը, ընդհանուր սկզբունք մը հետեւցնելու բաւական ապահովութիւն կու տայ. զոր օրինակ, մագնիսին երկաթ ձգելու յատկութիւնը մէկ անգամ տեսնելը բաւական է հետեւցնելու համար թէ աս յատկութիւնը մագնիսին մէկ ընդհանուր օրէնքն է, այնպէս որ ամեն մագնիս պէտք է որ նոյն յատկութիւնն ունենայ: Բայց բարուց կամ մարդկային եղելութեանց վերաբերեալ նիւթերու մէջ բազմաթիւ Խելամտութիւններ տակաւին քիչ շատ հաւանականութեամբ միայն կրնան մեզ հետեւութեան մը համարձակեցնել:

256. Խելամտութենէ ձեռնարկութեանց վրայ վերջին մասին մէջ դարձեալ խօսելու առիթ պիտի ունենանք, երբ ձեռնարկութեանց տեսակներուն վրայ խօսինք: Հոս սա ալ աւելցնենք թէ ընդհանրապէս Խելամտութենէ իմաստասիրել կ'ըսուի, քանի անգամ որ անհատ դէպքերէ որոնք դիտողութեամբ եւ փորձով ստուգուած են, եզրակացութիւն կը հանենք: Բայց անհատ դէպքերէ եզրակացութիւն հանելը, որ ուրիշ բառերով՝ Յանօթ դէպքէ անձանօթ դէպքի կամ Օրինակէ ձեռնարկել ալ կ'ըսուի (Ե. Մաս), քանի մը կերպ ունի. եւ աս դանազանութիւնը կասկում ունի ապացոյցին (ձանօթ դէպքին) եզրակացութեան (անձանօթ դէպքին) հետ ունեցած յարաբերութենէն: Աս յարաբերութիւնը կրնայ ըլլալ,

1. Մանուրէ ու ընդհանուր եւ 2. Մանուրէ ու հանապաղատ:

257. 1. Երբ յարաբերութիւնը մասնաւորէ առ

ընդհանուր է, այսինքն՝ երբ մասնաւոր ծանօթ դէպ-
քէն ընդհանուր սկզբունք կը հետեւի, աս սկզբուն-
քը կամ եղելութեան մը օրէնքն է, եւ կամ երե-
ւոյթի մը տեւողութիւնը կամ յարատեւութիւնը: Եղ-
րակացութեան ու ծանօթ դէպքին յարաբերութիւնն
աս երկուքէն որն որ ըլլայ, ձեռնարկութիւնը բուն
Խելամտութենէ՝ ձեռնարկութիւն է: Զոր օրինակ .
երբ ուրիշներուն վրայ կը դիտենք մեր յառաջ բե-
րած գործողութիւններուն հետ մի եւ նոյն կարգի
գործողութիւններ, կ'եզրակացնենք Խելամտութենէ
թէ անոնք ալ մի եւ նոյն զգայնութիւնը, մի եւ նոյն
իմացականութիւնը եւ մի եւ նոյն գործունէութիւնն
ունին. հոս Խելամտութենէ ընդհանուր օրէնք մը
հետեւցուցինք: Բայց երբ արեւին այսօր ելլելը տես-
նելով կ'եզրակացնենք թէ երէկ ալ ելաւ եւ վաղն
ալ պիտի ելլէ, հոս Խելամտութենէ երեւոյթի մը
տեւողութիւնը կամ մնայուն, տեւական ըլլալը հե-
տեւցուցինք:

258. 2. Երբ յարաբերութիւնը մասնաւորէ առ
մասնաւոր է, դարձեալ կրկին է. Եթէ մասնաւոր
Ծանօթ դէպքն ու մասնաւոր Անծանօթ դէպքը կամ
եզրակացութիւնը մի եւ նոյն տեսակի եւ բնութեան
կը վերաբերին, ձեռնարկութիւնը, թէպէտ ընդհա-
նուր անուամբ Խելամտութենէ կ'ըսուի, մասնաւոր
անուամբ Փոփոխութիւն կը կոչուի .
իսկ եթէ երկու անհատ դէպքերը մի եւ նոյն կար-
գի եւ բնութեան չեն, նոյնպէս ձեռնարկութիւնն
ընդհանրապէս խօսելով Խելամտութենէ է, բայց
մասնաւոր անուամբ Հանգստութիւն* ձեռնարկութիւն կը

* Հանգստութիւն որ տեսակ մը նմանութիւն ըսել է,
տես (279),

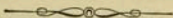
կոչուի : Ասոնց օրինակները տես (Ս. Մասին մէջ) :

259. Պէտք է գիտնալ որ Խելամտութենէ ձեռնարկութիւն մը ուր երկու զէպքին յարաբերութիւնը մասնաւորէ առ մասնաւոր է, եւ, ինչպէս ըսինք, երկու կը բաժնուի, Փորձառութենէ եւ Հանգիտութենէ, սովորական լեզուի մէջ Յ-ռ-ո-յ-ո-յ կը կոչուի :

260. Առ հասարակ Խելամտութեան վրայ ըսուածները Յարացոյցի ալ կրնան մերձեցուիլ : Յարացոյցն ալ ձեռնարկութիւն մըն է, եւ բուն Խելամտութենէն կը տարբերի ասով որ Յարացոյցին մէջ Եզրակացութիւնը մասնաւոր նախադասութիւն է եւ ոչ ընդհանուր : Զոր օրինակ. Փիլիսպոս, Աղեքսանդր, Կեսար եւ Օգոստոս մարդոց կեանքն առ ոչինչ կը համարէին, ապա Նաբոլէոն ալ (որ անոնց պէս աշխարհակալ էր) նոյնպիսի էր :

Ոմանք կը պնդէին թէ Յարացոյցի մէջ անհատէ առ անհատ հետեւութիւն կ'ընենք, ամենեւին առանց ընդհանուր նախադրելոյ : Բայց պէտք է գիտնալ որ Յարացոյցի մը եզրակացութիւնը կախում ունի Զ-ռ-ո-յ-ո-յ-ո-յ ըսուած բանէն, այսինքն Փորագոյնին անհատներուն Եզրակացութեան անհատին հետ ունեցած ճիշդ հաւասարութենէն կամ նոյնութենէն ան կէտին մէջ՝ որուն վրայ է ինդիրը : Արդ, ան զուգակշռութեան կէտը եթէ խօսքով բացատրուի, ընդհանուր նախադասութիւն մը կ'ելլէ, եւ ան է Մեծագոյնը : Յարացոյցէ ձեռնարկող մը միշտ ան ընդհանուր նախադասութիւնը, Մեծագոյնը (զուգակշռութիւնը) լռելեայն կ'իմանայ :

246. Մտքին տամարանական կոչուած գործողութիւնը
 որն է, 247. Աս գործողութիւնը քանի կերպով կ'ըլլայ,
 248. Ընդհանուրէ առ մասնաւոր ձեռնարկելուն ինչ կ'ըս-
 ուի, 249. Աս ձեռնարկութիւնները որոնք են, 250. Բնաբա-
 նական նիւթերու մէջ ալ կրնանք Ընծայութենէ ձեռնար-
 կել, 251. Խելամսութենէ ձեռնարկելն ինչ է, 252. Աս եր-
 կու կերպ ձեռնարկելը մտքին զան զան գործողութիւններն
 են, 253. Խելամսութենէ ձեռնարկութեան մէջ ընդհանուր
 նախադրեալ կ'իմացուի թէ ոչ. ուստի եւ Պագոնի սկզբուն-
 քը Արիստոտէլի սկզբանը հակառակ է թէ ոչ, 254. Խելա-
 մսութենէ ձեռնարկութեան մէջ Մեծագոյնը ինչպիսի նա-
 խաղատութիւն է, 255. Խելամսութենէ մակարեւում սկզբ-
 րունքի մը սփմարտութիւնն ամեն նիւթոյ մէջ միօրինակ է,
 256. Խելամսութենէ իմաստասիրելը քանի կերպով կ'ըլլայ,
 257. Առաջին կերպը որն է, 258. Երկրորդ կերպը որն է,
 259. Աս երկրորդ կերպը սովորական լեզուի մէջ ինչ կը
 կոչուի, 260. Խելամսութեան վրայ առ հասարակ ըսուած-
 ներն Յարացոյցի ալ կրնան մերժեցուիլ:

Գ Լ Ո Ի Խ Ե.

ՆՈՐ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆԲ

261. Նախընթաց գլխոյն մէջ ըսուածներէն հաս-
 կըցուեցաւ թէ ճշմարտութիւնը գտնելու ճամբան
 կրկին է, տրամաբանական եւ ոչ-տրամաբանական
 (227): Երկու ճամբուն մէջ ալ միտքը գործողու-
 թիւններ կ'ընէ որոնք մտաւոր գործողութիւններ
 ըլլալուն համար Խմաստասիրութիւն կը կոչուին, բայց
 ոչ-տրամաբանական գործողութիւններն շարունակ
 իմաստասիրութիւն են (252). Իսկ տրամաբանական
 ճամբուն մէջ կատարուած գործողութիւնները յարմար

Գր. իմաստասիրութիւն (247), այսինքն հետեւում
թիւն կամ մակարերութիւն են (249): Գարձեալ,
ոչ-տրամաբանական գործողութիւնները Բնաբանա-
կան հետազոտութիւն (244) կը կոչուին, ինչպէս
Վերլուծութիւն, Բաղադրութիւն, Գիտողութիւն,
Փորձ, քանզի Բնական կամ Բնաբանական ճշմար-
տութիւններ զսնելու մէջ կ'ըլլան:

262. Տրամաբանական գործողութիւնը կամ յան-
ձուկ միտս իմաստասիրութիւնը, բնաբանական հե-
տազոտութիւններ չի պահանջեր, քանզի հետեւում
թիւն հանելու գործողութիւն է. եւ հետեւութիւն մը
արդէն ծանօթ կամ ապացուցուած ճշմարտութիւն-
ներէ կը հանուի. այնպիսի ճշմարտութիւններէ որոնք
ապացուցուելու ուստի եւ հետազոտութեան կարօտ
չեն, եւ կամ արդէն հետազոտուած ու ապացուց-
ուած են:

265. Տրամաբանական գործողութեան կամ յան-
ձուկ միտս իմաստասիրելու մէջ ալ տեսակ մը հե-
տազոտութիւն կայ որ Բնաբանական հետազոտու-
թենէն տարբեր է, այն է Նախադրեալներն ընտրե-
լու կամ անոնց տրամաբանական կապակցութիւնը
ճանչնալու գործողութիւնը որ Տրամաբանական հետազոտու-
թէն կը կոչուի, եւ ուրիշ բան չէ բայց ձեռնարկու-
թեան հետեւականութիւնը կամ վաւերականութիւ-
նը դատել, որուն միջոց՝ տրամաբանական Առածը,
Սկզբունքներն ու Կանոններն են:

264. Ոչ-տրամաբանական ճամբով ու տրամաբա-
նական ճամբով գտնուած ճշմարտութեանց մէջ սա
տարբերութիւնը կայ որ, առջի ճամբով գտնուած
ճշմարտութիւն մը առաջուց ուրիշ նախադասութեան
մը մէջ չի պարունակուիր, այնպէս որ անկէ բնա-

կանաքար եւ 'ի հարկէ հետեւի, զոր օրինակ, Հրատին կամ երկրին ձուածեւ շրջան ընելը, կամ Մագնիսի մը երկաթը ձգելը, կամ համեմի մը տաք երկիրներու մէջ առաջ գալը, Եղջերաւոր անասնոյ մը որոճացող ըլլալը՝ ուրիշ ճշմարտութեան մը մէջ պարունակուած չեն, այլ հետազօտութիւնն է որ դանոնք կը ճանչցնէ: Բայց տրամաբանական ճամբով զստուած ճշմարտութիւն մը կամ հետեւութիւն, եզրակացութիւն մը ուրիշ նախադասութեանց մէջ կը պարունակուի, այնպէս որ ան նախադասութիւնները զնելուդ պէս՝ հետեւութիւնն ինքնին կ'ելլէ:

265. Աս դիտողութիւններով վերի խնդիրը կը լուծուի թէ տրամաբանական ճշմարտութիւն մը, այսինքն հետեւութիւն կամ եզրակացութիւն մը, բոլորովին նոր ճշմարտութիւն մը չէ, այլ ուրիշ ճշմարտութեան մը մէջ ամփոփուած կամ ծածկուած: Զոր օրինակ, բոլոր եղջերաւորներուն որոճացող ըլլալը՝ բաւական թուով եղջերաւորներուն որոճացող ըլլալուն ու Բնութեան Միօրինակութեանը սկզբունքին մէջ արդէն կ'իմացուի. նոյնպէս, բոլոր մոլորակներուն ձուածեւ շրջանով արեգական բոլորտիքը դառնալը՝ նոյն Միօրինակութեան սկզբունքին եւ բաւական թուով մոլորակներուն ձուածեւ շրջանն ունենալուն մէջ: Ինչպէս նաեւ, բոլոր եղջերաւորներուն որոճացող ըլլալուն ճշմարտութիւնը զստուելէն ետքը, անհատ եղջերաւորի մը, զոր օրինակ՝ այծին կամ այս ինչ այծին որոճացող ըլլալը՝ նոյն ընդհանուր նախադասութեան ու այծին եղջերաւորաց դասէն ըլլալուն մէջ ինքնին կ'իմացուի:

Բայց ոչ-տրամաբանական ճշմարտութեան մը դիւարը բոլորովին նոր է:

մէջ պարունակուած չէ, այլ մինակ մեր իմաստասիրելու կարողութեանը կ'օգնէ, կամ մղում մը կուտայ ան ճշմարտութեան իրաւունք տալու: Ուստի, երբ Ուսող (մատչեմատիկեան) մը իր գիտութեանը մէկ հետեւութիւնը, կամ բարոյագէտ մը պարտաւորութիւն մը մեղի կը հաղորդէ, անոր իրաւունք կուտանք, եւ կ'ըսենք թէ Իրաւունք ունիս, արդարեւ այնպէս է:

269. Բնաբանական եւ տրամաբանական գիւտերուն համար մեր ըրած զանազանութիւնը ճշմարիտ է, բայց եւ այնպէս տրամաբանական գիւտ մ'ալ կրնայ նոր ճշմարտութիւն ըսուիլ ան միտքերու համար՝ որոնց իմաստասիրելու կարողութիւնը ծանօթ սկզբունքին մէջ իմացուածն 'ի լոյս հանելու անձեռնհաս է: Ինչպէս նաեւ կան այնպիսի միտքեր որոնց համար գիտողութիւն, փորձ, եւ որ եւ իցէ հետազօտութիւն՝ նոր ճշմարտութիւն մը գտնելու համար անօգուտ է. անոնց առած շատ կամ քիչ ծանօթութիւնները կը նմանին այնպիսի մարմնոց առած սննդեանը, որոնց մարսողական գրութիւնն այնպէս աւրուած է որ սննդարար մասերը գատելու անկարող են. ուստի եւ այնպիսի միտքերու փորձառութենէն եւ գիտողութիւններէն նոր ճշմարտութիւն յուսալն այնպէս է, որպէս թէ մէկը կարճատեսի մը բլրոյ մը գագաթը ելլելէն կարծէր թէ անոր տեսութեան հասողութիւնն աւելի հեռուն ձրգուելու բաւական պիտի ըլլայ, Թէ Բնաբանական եւ թէ Տրամաբանական գիւտեր ընելու համար ծընած Ողիներ (ժէնի) սրչափ սակաւ են:

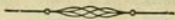
269. Բայց, ասոր հակառակ, իբր հեղինակ, գիւտ մը ընողին արժանեացը հաւասար է անոր ար-

ւաքաբանութիւնը, այսինքն Տրամաբանական իմաստասիրութիւնն իր գիտնարար կերպովը, չի կրնար դանել այնպիսի նախադասութիւն մը որ Նախադրելոց մէջ պարունակուած չըլլայ, խորհեցան նոր Բնագիտութիւն մը ստեղծել որ ան նպատակը կատարէ, այսինքն ամեն սեռի ճշմարտութիւն գրանելու մտքին առաջնորդէ: Ենթադրելով թէ այսպիսի դրութիւն մը հնարաւոր է, եւ կրնայ գիտնարար կերպի վերածուիլ, կրնայ շատ ալ օգտակար ըլլալ, եւ թող Տրամաբանութիւն ալ կոչուի, այնպիսի տրամաբանութիւն մը տակաւին, ան հեղինակներուն կարծածին պէս, Արիստոտէլեան տրամաբանութիւնը պիտի չըլլայ. ոչ ալ անոր ոսոխ ըլլալու, այսինքն անոր տեղը բռնելու, բաւականութիւնը պիտի ունենայ: Խոփը կրնայ շատ հանճարեղ եւ պատուական գործիք մը համարուիլ քան զկացինը, բայց վերջնոյն տեղը չի կրնար բռնել: Մենք արդէն աս գործին սկիզբէն (5,6.) ցուցցինք թէ Տրամաբանութիւնն այս ինչ բանն է, եւ այս ինչ բանին մէջ իր առանձին կարեւորութիւնն ունի. ինչպէս որ Քերականութիւնը, Թուաբանութիւնը եւ Իւրաքանչիւր գիտութիւն կամ արուեստ բան մըն է, եւ անոր մէջ կարեւոր: Անոնք որ կը փափաքին թէ Տրամաբանութիւնը, բաց ան բանէն որ է, այս ինչ եւ այս ինչ բանն ալ ըլլար, կը նմանին ան մարդոց որոնք կը գանգատին թէ ինչու համար մարդ թռչելու համար թեւեր, եւ լողալու համար լուղակներ (ձկան թեւեր) ալ չունի:

274. Պէտք է գիտնալ որ աս երկու կարգի, տրամաբանական եւ ոչ-տրամաբանական գործողութիւնները, թէպէտ բնութեամբ եւ առարկայիւ ի-

րարմէ տարբեր, ան աստիճան իրարմէ օտար չեն որ շատ անգամ ճշմարտութեան մը յայտնութեանը մէջ երկու գործողութիւնն ալ, տրամաբանական ու ոչ-տրամաբանական խմաստասիրութիւնը, միանգամայն չզուգընթանան:

261. Նախընթաց զլիտյն համառօտութիւնը: 262. Տրամաբանական գործողութիւնը Բնաբանական հետազօտութիւն կը պահանջէ: 263. Տրամաբանական գործողութեան մէջ ինչ տեսակ հետազօտութիւն կայ: 264. Ոչ—տրամաբանական ու Տրամաբանական ճամբով զտնուած ճշմարտութեանց մէջ ինչ տարբերութիւն կայ: 265. Նոր ճշմարտութիւնը ինչ է: 266. Տրամաբանական ճամբով ստացուած ճշմարտութիւններ ինչպիսի զիւս են: 267. Եղելութիւններու համար նոր ճշմարտութիւն կրնայ ըսուիլ: 268. Բնաբանական զիւս մը եւ Տրամաբանական զիւս մը հաղորդելուն ինչ կ'ըսուի: 269. Տրամաբանական զիւս մ'ալ նոր ճշմարտութիւն կրնայ ըսուիլ. եւ զիւսերու նկատմամբ միտքերու կարողութիւնը միօրինակ է: 270. Տրամաբանութեան եւ ճշմարտութիւն զտնելու նկատմամբ եղած կարծիքներ: 271. Տրամաբանական եւ ոչ—տրամաբանական գործողութիւններ ճշմարտութիւնը փնտելու մէջ կրնան երբեմն զուգընթանալ:

ԳԼՈՒԽ Զ.

ՍՏՈՒԳՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

272. Ոմանք Ստուգութիւն ըսելով կ'իմանան ան հաւանութիւնը զոր կամքը խնայականութեան ըմբռնումներուն կու տայ. իբր թէ ան առեն բանի

մը վրայ ստուգութիւն կ'ունենանք, երբ մեր միտքին մէկ ծանօթութեանը հաւանութիւն կու տանք :

Բայց ստուգութեան աս սահմանը սխալ է . Ստուգութեանը հաւանութեանը ստուգումը սխալ է . ուստի եւ, երբ կ'ըսեմ Ստուգութեանը, կամ, Այս բնութեանը, ճշմարտութեան ներկայութեանը վկայութիւն տուած կ'ըլլամ : Արդարեւ կրնայ ըլլալ որ իմ վկայութեանս կամ դատողութեանս մէջ խարուիմ, այսինքն՝ կարծեմ թէ ճշմարտութիւնն ունիմ, երբ իրօք չունիմ, բայց եւ այնպէս Ստոյգ եմ ըսելն՝ ըսել չէ թէ իմ կարծիքս կամ հաւանութիւնս է թէ այս ինչ բանը ճշմարտ է, այլ թէ ճշմարտութիւնը ստացած եմ :

Ստուգութեան վրայ մեր տուած սահմանը կ'արդարանայ նաեւ, եթէ ստուգութեան վրայ եզած փիլիսոփայական վէճերուն միտքը քննենք : Ստուգութեան վրայ երկու հակառակ կարծիք եզած է : Հաստատուած կոչուած փիլիսոփաները կ'ըսէին թէ մարդս բացարձակ ստուգութեան կրնայ հասնիլ . իսկ Ստուգութեանը կ'ըսէին թէ մարդուս համար բնաւ ստուգութիւն չկայ, կամ թէ մարդկային մտաց ու ճշմարտութեան մէջ չանցնուելու վիճակայ : Արդ ասոնց վէճն ան չէր թէ արդեօք մարդս բանի մը, իրբեւ ճշմարտ, հաւանութիւն կրնայ տալ, կամ թէ կրնայ կարծել թէ ճշմարտութիւնը ստացած է, այլ թէ իրօք ճշմարտութիւն ստանալ կարելի է, քանզի աս ջիւղին համար ոչ ոք կ'ուզէ վիճել :

275. Պէտք է գիտնալ դարձեալ թէ Ստուգութիւնը Բացարձակ եւ Հաստատուած տարբեր է . Բացարձակութիւնն առարկային կողմանէ է, այսինքն՝ ան լոյսն է որ ճշմարտութեանէն կը ճառագայթէ . հաւատալը ենթակային կողմանէ է . այսինքն՝ մար-

դէն է եւ ոչ իրէն : Եսկ ստուգութիւնը ճշմարտութիւնը ստանալն է : Կրնայ ըլլալ որ ճշմարտութիւնը խիստ բացայայտ ըլլայ, բայց ես ստացած չըլլամ : Կամ կրնայ ըլլալ որ ես հաւատամ թէ ճշմարտութիւնը ստացած եմ, բայց իրօք ստացած չըլլամ :

Ճշմարտութիւնը ստանալու մէջ՝ մարդն ու իրը երկու տարրներ են : Կրնայ ըլլալ որ ենթակայական տարրը տիրող մասն ըլլայ, այսինքն մտքին ջանքը ճշմարտութիւնը ստանալու աւելի նպաստէ քան արտաքին առարկան : Կամ, ասոր հակառակը, առարկական տարրը տիրող մասն ըլլայ, այսինքն մտքին աշխատութենէն աւելի արտաքին առարկան ճշմարտութեան ստացմանը նպաստէ : Բայց ստացման միջոցը ինչ որ ըլլայ, երբ ճշմարտութիւնն իրօք կայ, ստուգութիւնն ալ ան ատեն իրօք կայ :

274. Փիլիսոփաներու մէջ վէճ կայ թէ արդեօք մարդս ստուգութեան հասնելու կարող է թէ ոչ : Եւ դարձեալ թէ ինչ ճամբով անոր կրնանք հասնիլ : Հրամանականաց եւ Սկեպտիկեանց համար արդէն ըսինք թէ, առջինները մարդուն ստուգութեան հասնելու կարողութիւնը յանչափս կը ստուարացընեն, իսկ վերջինները նոյնը մարդուն 'ի սպառ կը զլանան :

275. Ուրիշ դրութիւններ, որոնք կ'ընդունին թէ մարդ ճշմարտութիւնը գտնելու յարմար է, ճշմարտութիւնը գտնելու միայն մէկ միջոց կը ճանչնան : Ոմանք միայն զգայարանքները, ուստի եւ ասոնց ըսկը դրունքն է թէ Մտքին մէջ չկայ բան մը որ նախ զգայարանաց մէջ եղած չըլլայ : Ուստի եւ Բանիւ, Գիտակցութեամբ եւ մարդոց Վկայութեամբը ստուգութիւն ունենալու հնարաւորութիւնը կ'ուրանան :

Ուրիշները ստուգութեան հասնելու միակ ապահովագոյն միջոց Բանը կը դնեն . ասոնց ալ սկիզբը առջիններուն հակառակն է , այսինքն թէ՛ Զգայարանաց մէջ չկայ բան մը որ նախ մտքին մէջ եղած չըլլայ : Նորագոյն եւ աւելի բանաւոր կարծիքն է թէ մարդ իր բոլոր կարողութիւնները գործածելու է որ ուսմանց անհուն դաշտը հետազօտէ , ուստի եւ Զգայարանքները , Բանը , Սիրտը եւ Վստահութիւնը միանգամայն ճշմարտութիւնը ստանալու համար մէկտեղ գործելու են , որպէս զի եթէ ճշմարտութիւնը մէկէն խուսափէ , միւսէն խոյս տալու կարող չըլլայ :

Հոս երկու խնդիր մեր առջեւ կ'ելլէ . նախ թէ՛ միտքն ինչ գործիքներով ստուգութիւն կ'ունենայ , կամ որ նոյն է՝ ճշմարտութիւնը կը ստանայ : Երկրորդ թէ՛ ստուգութիւն ունենալուն կամ ճշմարտութիւնը ստացած ըլլալուն ապահովութիւնը յորում կը կայանայ :

276. Ըսինք որ ստուգութիւնը որ ճշմարտութեան ստացումն է երկու բան , իբրեւ երկու տարր , կ'ենթադրէ . Ստացուելու առարկան եւ Ստացիչ միտքը : Մեր առաջին խնդիրն ան է թէ միտքն առարկային ճշմարտութեանը ինչ միջոցներով կամ գործիքներով կը հասնի : Աս գործիքները երեք են . Զգայարանք , Բան եւ Գիտակցութիւն ու Վկայութիւն : Ուստի եւ երեք տեսակ ստուգութիւն կայ . Բնագիտական , Բնազանցական եւ Բարոյական :

Ստուգութեան աս բաժանումը՝ ճշմարտութիւնը մարդուն ստացնող գործւոյն նկատմամբ է . ապա թէ ոչ ստուգութիւնն ինքնին անխոփօխ եւ անբաժին է ճշմարտութեան պէս որուն ստացումն է : Աս

տեսութեամբ Բնագործական արտադրութեանը Չգայարանից և արտադրութեան Բնագործական Բանին . է-ի Բարոյական արտադրութեան ազգերէնը Արթն , Գիտելոյութեան իմ Կորոյն Վկայութեանը Դեզ է : Թէ ստուգութիւն մը ասոնց որմէն յառաջ եկած է՝ զանազանելը դժուարին չէ . ան որ տեսայ , լսեցի , շօշափեցի , եւ այլն , զգայարանաց ըմբռնմամբ է . ան որ հնարեցի , հասկցայ , տեղեկացայ , եւ այլն , իմացական յղացմամբ է . իսկ զգացման մը կամ յարգիմարդոց վկայութեանը հաւատալս , զգացման եւ վրստահութեան ծնունդ է :

277. Մեր երկրորդ խնդիրն է թէ ստուգութիւն ունենալուն կամ ճշմարտութիւն ստացած ըլլալուն ապահովութիւնը յորում կը կայանայ : Աս խնդիրը զիւրաւ կրնայ լուծուիլ , եթէ նախընթաց գլուխներուն մէջ ըսուածներն աղէկ հասկցուին : Արդէն քանի մը անգամ ըսուեցաւ թէ մեր ծանօթութիւններէն ոմանք եզրակացութիւններ են , այսինքն սկզբունքներէ հանուած մակարերութիւններ . ոմանք լոկ եղելութիւններ , եւ ասոնցմէ ալ ոմանք Բնարանական (փորձառական) են , ոմանք ալ լոկ սպատմական , կամ վկայութեան վրայ հիմնուած :

Եզրակացութիւն եզոզ ծանօթութիւններուն ըստուգութեանը վրայ երկու կողմանէ ապահովութիւն կը խնդրենք : Նախ անոնց հետեւականութեանը համար : Տրամաբանութիւնը մեզ աս ստուգութեան ճշդիւ կը հասցնէ (255) : Երկրորդ անոնց նիւթոյն որպիսութեանը համար : Եզրակացութեանց նիւթոյ որպիսութիւնը , այսինքն ճշմարտութիւնը , ինչպէս ըսուած է , նախադրեալներուն ճշմարտութենէն կախում ունի : Նախադրեալները սկզբունքներ են , եւ սկզբունք մը կամ 'ի յառաջագունէ է , ինչպէս բո-

ջին կարգի ստուգութիւններ են, թէպէտեւ ասկէ չհետեւիր թէ ասոնց հաւասար Բնաբանական եւ Բարոյական ստուգութիւններ չեն կրնար ըլլալ:

Մեր ընթերցողները կը սպասեն անտարակոյս թէ ուրիշ կարեւոր սեռի մը ճշմարտութեանց, այն է Յայտնութեանց համար ինչ պիտի ըսենք:

278. Յայտնութեան մէջ պէտք է զանազանել բուն յայտնութեան կէտը ան կէտերէն որոնք յայտնութեան նպատակը չեն. դոր օրինակ, երբ Յետու կ'ըսէ թէ Արեգակը կենայ, նպատակը արեգական դառնալը կամ կենալը յայտնել չէ, այլ միայն կ'ուզէ պատմել թէ 'ի շնորհս երբայական ժողովրդեան տուրնջեան տեւողութիւնը բնական կարգէն դուրս յերկարեցաւ. արդարեւ դէպքը սքանչելեաց կարգի է, բայց չի յայտներ բնութեան օրէնք մը որ Բնաբանական գիտողութեամբ ալ կրնայ ճանչցուի: Ուստի եւ պատմութեան կերպին Բնագիտական օրինաց համաձայն կամ անհամաձայն ըլլալը յայտնութեան կէտէն բոլորովին զատ է. այնպէս որ մեզի հարկ է մինակ ստուգել թէ արդարեւ այնպիսի դէպք մը պատմաբանօրէն իրրեւ եղելութիւն տեղի ունեցած է թէ ոչ. ոչ թէ արդեօք արեգակը կենայ ըսելը ուղիվ է թէ սխալ: Այսպէս յայտնութեան բուն կէտը ուրիշ արտաքին պարագաներու հետ շփոթուելուն համար էր որ Պալիլէոսի ժամանակ, յիշեալ փիլիսոփային գիւտը դատաքննելու անձեռնհաս եւ կեղեցական հեղինակութեան մը կողմէն այնչափ անտեղութիւններ տեղի ունեցան:

Բայց երբ Մովսէս արարչագործութեան սկզբունքը, մարդուն ստեղծումը եւ անկումը, այլովքն հանդերձ, կը պատմէ, ասոնք բուն յայտնութեան

կէտեր են : Մեր խօսքը բուն յայտնութեան կէտերու վրայ է : Ուստի կ'ըսենք .

279. Յայտնութեան պարունակած նախադասութիւններն այնպիսի նախադասութիւններ են , որոնք ոչ իմաստասիրութեամբ , Ընծայութենէ կամ Խելամտութենէ , կրնան մակարերուիլ , ոչ ալ իրրեւ Բընագիտական գիւտեր Բնագիտական հետազօտութեամբ կրնան գտնուիլ : Եթէ յանձուկ միտս կամ ընդարձակ մտօք առնուած իմաստասիրութեամբ յայտնեալ ճշմարտութիւններուն հասնիլը մեր մտքին ձեռնհասութեանը տակ ինկած ըլլար , յայտնութեան գէթ բացարձակ կարօտութիւնը այնպիսի ճշմարտութեանց համար կը դադրէր :

280. Յայտնեալ ճշմարտութիւններն այնպիսի եղելութիւններ են զորոնք վկայութեամբ միայն ճանչցած ենք . եւ աս վկայութիւնը երկու կողմանէ կըրնանք նկատել . զանոնք սկզբնաբար յայտնողին , եւ անոնց՝ որոնց միջնորդութեամբը մեզի հաղորդուած են : Զանոնք սկզբնաբար յայտնողին , այսինքն Աստուծոյ կողմանէ մտածելով , յայտնեալ ճշմարտութիւնները ինքնին ստուգութիւն ունին . քանզի Աստուծոյ մը ստորոգելիքներն անոր ճշմարտախօսութեանը բացարձակ երաշխաւորութիւն են . բայց զանոնք մեզի միջնորդաբար հաղորդողներուն կողմանէ բարոյական ստուգութիւն փնտաելու իրաւունք ունինք , այսինքն թէ մարդոց միջնորդութեամբ մեզի հաղորդուած պատգամներն արդարեւ անոր պատգամներն են որուն անուամբը մեզի կ'աւանդուին , կամ կատարուած գէպքերն իրօք այնպէս կատարուած են : Աս մասին վկայութիւններու վաւերականութիւնը մեզի ճանչցնող կանոնները մեզի լիովին կրնանք ծառայեցնել :

բար յատկութիւնները պահելով՝ ներդործող յատկութիւններէն դաղրին: Առանց սքանչելեաց յայտնութիւնն իր փաստէն զրկուած պիտի մնար:

Սքանչելիք չի կրնար ըլլալ ըսելը՝ յայտնութիւն չի կրնար ըլլալ ըսել է. եւ յայտնութիւնն ուրանալու համար հարկ է կամ Աստուծոյ գոյութիւնն ուրանալ եւ կամ ըսել թէ Աստուած յայտնութիւն չի կրնար ընել. աս երկու վճիռն ալ ոչ 'ի յառաջագոսնէ, ոչ 'ի յետնագոսնէ կրնանք հաստատել. այսինքն՝ ճշմարտութեան հասնելու մարդկային միջոցներն ասոնք հաստատելու բաւական չեն: Ապա քանի որ ոչ Աստուծոյ գոյութիւնը ոչ ալ անոր յայտնութիւն ընելու կարողութիւնը կրնանք ուրանալ, սքանչելեաց կարելիութիւնը չենք կրնար ժխտել, քանզի առանց սքանչելեաց յայտնութիւն չի կրնար մտածուիլ: Աւրեմն

Յայտնութեան ճշմարիտ ըլլալը դէպքերուն բարոյական ստուգութենէն, կամ վկայութեան վաւերականութենէն միայն կախում ունի: Զոր օրինակ, Մովսիսի գիրքերը յայտնութիւն ըլլալու բարոյական ստուգութենէն կը զրկուին, երբ կ'ապացուցուի թէ դէպքերը յայտնութիւնը կացուցանող պարագաներուն, այն է՝ սքանչելեաց կողմանէ սուտ են, կամ թէ ուրիշ մը ան գիրքերը հարիւրաւոր տարի ետքը զրեց առանց դէպքերը վաւերական ժամանակակից ազրիւրներէ կամ ուրիշ յիշատակարաններէ հաստատելու. ապա թէ ոչ դէպքերուն մեր հասարակ փորձառութեանը դէմ կամ սքանչելիք ըլլալը յայտնութեան դէմ առարկութիւն չի կրնար ըլլալ, քանի որ ստոյգ է թէ դէպքերը իրօք այնպէս պատահած են ինչպէս որ կը պատմուին: Գէպքերը ստոյգ ըլլալէ

ետքը, սքանչելիքը Յայտնութիւն ըլլալուն սպա-
ցոյց է մանաւանդ քան հերքում

272. Ստուգութիւնն ինչ է, 273. Բացայայտութեան եւ
հաւատարմութեան ու ստուգութեան մէջ ինչ տարբերութիւն կայ,
274. Մարդ ստուգութեան կրնայ հասնիլ, 275. Ի՞նչ միջոց-
ներով կը հասնի, 276. Աս միջոցները քանի են, 277. Ստու-
գութիւն ունենալուն ապահովութիւնը յորձում կը կայանայ,
278. Յայտնութեան մէջ ինչ քան զանազանել պէտք է,
279. Յայտնութեան նախադասութիւններն ինչպիսի նախա-
դասութիւններ են, 280. Յայտնեալ եղելութիւններն ինչ
քանով ճանչցած ենք, 281. Յայտնութեան մէջ վկայու-
թիւնները միայն ստուգելը բաւական է թէ Բնականցական
եւ Բնաբանական օրինաց հետ համաձայնութիւն ալ փնտր-
ուել հարկ է:

Գ. ՄԸՍ

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

ԽԱՐԷՆԻԹԵԱՆՅ ՎՐԱՅ ԱՌՀԱՍԱՐԱԿ

282. Խ-բէ-բէ-ն կամ է-տ-բէ-ն ըսելով հասարակօրէն կ'իմացուի պատրողական ձեռնարկութիւն մը, որով մէկը հապացուցուած եղբակացութիւն մը իբր սպացուցուած կը կարծէ կամ կարծել տալու կը ջանայ:

285. Նախադասութիւն մը, իբր եղբակացութիւն, երկու պատճառաւ իրօք հապացուցուած կըրնայ ըլլալ: Մէյմը ձեռնարկութիւնը հետեւական չըլլալուն համար (6): Զոր օրինակ, սա ձեռնարկութիւնը. Ամեն եղջերաւոր որոճացող է. Շունը եղջերաւոր չէ, Ապա որոճացող չէ. կամայական նշաններով. Ամեն Մ Ա է. Կ Մ չէ, ապա Կ Ա չէ. ինչպէս երկրորդ մասին մէջ ըսուածներէն յայտնի է, սա ձեռնարկութիւնը հետեւական չէ, քանզի ընդհանուր Առածին դէմ է. (բաղդատէ 65 եւ 445. 4. թիւերը):

Երբ սա կերպով մէկը խաբել կ'ուզենք, այսինքն երբ կ'ուզենք որ մէկը եղբակացութիւն մը ընդունի իբր հետեւութիւն որ իրօք հետեւութիւն չէ, սա խաբէութիւնն էր Կէրէ խաբէութիւն կը կոչուի:

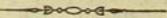
Երկրորդ, կրնայ ըլլալ որ ձեռնարկութիւն մը ըստ կերպին հետեւական ըլլայ, այսինքն Առերեւոյթ կամ անվաւեր ձեռնարկութիւն չըլլայ, բայց եւ այնպէս խաբէական ըլլայ, ուստի եւ նախադ-

րեալները որ փաստ կամ ապացոյց են, Եզրակացու-
թիւնը իրօք չապացուցանեն: Եւ աս կ'ըլլայ, երբ
Նախադրեալներուն մէկը կամ երկուքն ալ չ-
տրուին ընդհանուր թիւնն են (բաղդատէ 6 եւ 148,
149 թիւերը):

Աս կերպ խարէութիւններ ալ ը-
տութիւններ կը կոչուին:

Ինքնին յայտնի է թէ Ըստ կերպի եւ Ըստ նիւ-
թոյ կոչուած խարէութեանց մէջ չ-
բաժնուած խարէութիւն հարկաւ կը պարունակուի. քանզի որ եւ
իցէ ձեռնարկութեան կամ առերեւոյթ ձեռնարկու-
թեան դէմ բերուած առարկութիւն, հարկաւ սա ե-
րեք բաներէն մէկուն դէմ պիտի ըլլայ. Եզրակա-
ցութեան եւ կամ Նախադրեալներուն դէմ. եւ աս
դէպքերուն մէջ խարէութիւնն ը-
տութիւն է. եւ կամ Եզրակացութեան ու Նախադրելոց
ձեռնարկութեան դէմ. այսինքն՝ առերեւոյթ ձեռնարկութեան
հետեւ ը-
տութիւնն է:

282. Խարէութիւնն ըսելով ինչ կ'իմացուի 283. Նա-
խադասութիւն մը, իբր եզրակացութիւն, քանի պատճառաւ
չապացուցուած կրնայ ըլլալ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԸՍՏ ԿԵՐՊԻ ԽԱՐԷՍԻԹԻԻՆՆԵՐ

284. Ըստ կերպի խարէութիւնները երկու կը
բաժնուին. 1. Տրուուին, եւ, 2. Կի-
տրուին:

1. Տրամաբանօրէն խարէական են ան ձեռնարկութիւնները որոնց թերութիւնը հետեւական չըլլալն է . եւ որովհետեւ ձեռնարկութեան մը հետեւական ըլլալը կամ չըլլալը տրամաբանական կանոններով կը ճանչցուի, աս կերպ խարէութեանց բացարձակ անուէնը տրուած է :

Ձեռնարկութիւն մը տրամաբանօրէն խարէական, ուստի եւ անհետեւական է, երբ ձեռնարկութեան մէջ աս թերութեանց մէկը կայ . 1. Անբաշխ միջին եզր . 2. Ապօրինաւոր գործողութիւն . 3. Ժխտական նախադրեալներ . 4. Ժխտական նախադրեալէ հաստատական եզրակացութիւն, կամ ասոր հակառակը : Ասոնց վրայ արդէն Երկրորդ մասին մէջ խօսուած ըլլալով, զանոնք յիշատակելը միայն բաւական է :

2. Կէս տրամաբանական խարէութիւն կը կոչուին ան սխալ ձեռնարկութիւնները որոնց մէջ Երէնդիմ Միջին եզր կայ . այսինքն՝ Միջին եզրը մէկ նախադրելոյն մէջ մէկ իմաստով, միւսին մէջ ուրիշ իմաստով առնուած է : Եւ որովհետեւ աս խարէութիւնը ոչ թէ ձեռնարկութեան բացարձակ կերպին այլ բառերուն նշանակութեանը վրայ կը դառնայ, ոմանք ասիկա Ըստ նիւթոյ կոչուած խարէութեանց կարգը դասել պատշաճ կը տեսնեն : Բայց մեր ընդունած բաժանման հետեւելն ամենէն յարմար է . քանզի թէպէտ բառի մը երկդիմի կամ հոմանուն ըլլալը տրամաբանական կանոններով չի ճանչցուիր, այլ բառին այլ եւ այլ առումները գիտնալ պէտք է, բայց եւ այնպէս ստուգուելուն պէս թէ Միջին եզրը երկդիմի կամ միեւնոյն ձեռնարկութեան մէջ երկու տարբեր տարբեր իմաստներով գոր-

ծածուած է, որ ըսել է թէ իրօք ոչ մէկ այլ երկու Միջին եզր կայ, իսկոյն տրամաբանական կանոններն ան տեսակ (երկդիմի միջին եզրի) խարէութեանց կրնանք մերձեցնել: Ապա երկդիմի Միջին եզրի խարէութիւնը հաշուելու է ան տեսակ խարէութեանց կարգը ուր Եզրակացութիւնը Նախագրեալներէն չի հետեւիր:

285. Աէս տրամաբանական խարէութիւնները որոնք Միջին եզրին երկդիմի ըլլալուն վրայ կը կայանան, ընդհանուր անուամբ Հ-Ն-Ն-Ն-Ն-Ն-Ն-Ն խարէութիւն կը կոչուին:

Երբ ձեռնարկութեան մը մէջ Միջին եզրը երկդիմի է, այսինքն՝ Նախագրեալներէն մէկուն մէջ մէկ իմաստով եւ միւսին մէջ ուրիշ իմաստով առնուած է, իրօք ոչ երեք՝ այլ չորս Եզր գտնուած կ'ըլլայ, եւ այսպիսի (չորս եզր ունեցող) ձեռնարկութիւն մը Հաւաքարանութեան Գ. կանոնին հակառակ է (72), ուստի եւ այնպիսի ձեռնարկութեան անհետեւական ըլլալը Բացատրութեան կերպէն կը հասկցուի (74):

Թէ բառ մը քանի պատճառաւ կրնայ երկու կամ աւելի նշանակութիւն ունենալ, ասոր վրայ ետքը առանձին զլխոյ մէջ պիտի խօսինք. հոս Միջին եզրին իմաստի կողմանէ ունեցած երկդիմութեանը եւ ան երկդիմութենէն ծագող խարէութեանց վրայ միայն խօսինք:

286. Երբեմն ձեռնարկութեան մը մէջ Միջին եզրը երկդիմի, այսինքն երկու կամ աւելի նշանակութիւն ունեցող բառ չէ, բայց եւ այնպէս երկու նախագրելոց մէջ տարբեր իմաստ ունի, եւ աս տարբերութիւնը թէպէտ կրնայ ըմբռնուիլ, բայց երբեմն

նուրբ եւ գժուարին զանազանութիւն ըլլալուն համար, խարէութեան տեղի կը տրուի : Այսպէս է

287. Նո՛ք՝ բառի մը հոգի կամ հոգի իմաստ ունենալը . զոր օրինակ . « Հինգը մէկ թիւ է . Երեք ու երկուքն ալ հինգ են . Ապա երեքն ու երկուքը մէկ թիւ են » : Յայտնի է թէ հոգի հաւաքաբար առնելով մէկ թիւ է . իսկ երբեք ու երբեք բաժանաբար առնելով հինգ են . արդ հաւաքաբար առնուած հինգն ու բաժանաբար առնուած հինգը տարբեր բաներ են . եւ որովհետեւ վերի նախադասութեան մէջ հոգի բառը Միջին եզր է , հոգի կամ կրկին իմաստ ունենալուն համար , ոչ մէկ այլ երկու միջին եզր եղած կ'ըլլայ . ուստի եւ հետեւութիւնը խարէական է :

Նոյնպէս է սա ձեռնարկութիւնը . « Այլ որ կը հաւատայ թէ իր կարծիքը շիտակ է՝ զինք անսխալ կը կարծէ . Գուն կը հաւատաս թէ կարծիքդ շիտակ է , Ապա քեզ անսխալ կը կարծես » : Կոչուի լեզուի հոգի խօսքը որ Միջին եզր է , սա ձեռնարկութեան մէջ կրկին իմաստ ունի . Մեծագոյնին մէջ հոգի հոգի կամ իր բոլոր կարծիքները շիտակ հաւատացող ըսել է , եւ սա յաջորդ , շիտակ լեզուի , խօսքէն յայտնի է . իսկ փոքրագոյնին մէջ նոյն է լեզուի հոգի հոգի խօսքն առնուած է հոգի հոգի , այսինքն , ըսել է թէ ով որ կարծիք մը կ'ունենայ , համոզուած կ'ըլլայ թէ շիտակ է , ապա թէ ոչ իբր կարծիք չէր ընդուներ :

288. Երբ ձեռնարկութեան մը մէջ Միջին եզրը Մեծագոյնին մէջ հոգի հոգի , ու փոքրագոյնին մէջ հոգի հոգի առնուած է , սա խարէութիւնը հոգի հոգի խարէութիւն կ'ըսուի , ինչպէս են վերի օրինակները :

Բայց երբ Միջին եզրը Մեծագոյնին մէջ հոգի հոգի

բոր ու փոքրագոյնին մէջ հոգեւոր առնուած է, ան
 ատեն խարէութիւնը Բարեգործութիւն խարէութիւն կը
 կոչուի. ինչպէս հետեւեալ օրինակներուն մէջ է.
 «Երեքն ու երկուքը երկու թիւ են. Հինգը երեք
 ու երկուք է, Ապա հինգը երկու թիւ է» . եւ դար-
 ձեալ սա . «Ով որ 'ի հարկէ կը շարժի կամ կը կե-
 նայ՝ ազատ գործող չէ. Մենք 'ի հարկէ կը շար-
 ժինք կամ կը կենանք, Ապա ազատ գործող չենք» :
 Մարդուս գործելու ազատութիւնը չընդունող փիլի-
 սոփաներ աս խարէական ձեռնարկութեամբ Հոգե-
 ւորութեան Էրեք-դեռ-թեւեւ ապացուցանելու ջանք քրած
 են : Բայց յայտնի է թէ 'ի հոգեւոր եւ Էրեք-դեռ-թեւեւ խօս-
 քը հոմ է . մէյմը կը նշանակէ Բարեգործ . ան որ 'ի
 հարկէ կը շարժի կամ 'ի հարկէ կը կենայ . երկրորդ՝
 կը նշանակէ հոգեւոր . ան որ 'ի հարկէ կամ պիտի
 շարժի կամ պիտի կենայ : Առջինն արդարեւ ազատ
 չէ . բայց ոչ երկրորդը որ թէպէտ հարկաւ երկու-
 քին մէկը պիտի ընէ, այսինքն կամ պիտի շարժի
 կամ պիտի կենայ, բայց մէկը կամ միւսն ընելու ա-
 զատ է :

Հասարակ խօսակցութեան մէջ շատ անգամ կը
 պատահի որ բառ մը Բարեգործ մտօք կամ Էրեք-դեռ մտօք
 առնել հարկ է, ապա թէ ոչ հակասութիւն կամ
 անտեղութիւն կ'ելլէ . զոր օրինակ . Կոյրեւ եւ Էրեք-դեռ
 խօսքին մէջ, Կոյր բառը բաժանեալ մտօք կ'առնուի,
 ապա թէ ոչ Կոյրերը Կոյր Էրեք-դեռ կը տեսնէին կը հաս-
 կըցուի : Ասոր հակառակ, Արեւն Արեւ-դեռ Էրեք-դեռ
 չէ Էրեք-դեռ խօսքին մէջ, Էրեք-դեռ բառը միացեալ մտօք
 պէտք է առնել . եթէ բաժանեալ մտօք առնուի,
 սխալ վարդապետութիւն կ'ըլլայ :

Ահա բառն ալ հոգեւոր կամ Բարեգործ կրնայ առ-

նուիլ . այսինքն՝ Հաստատական նախադասութեան մէջ Ը-դ-հ-ն-ը-ն-ը կը ցուցնէ . զոր օրինակ , Աժն եղջերաւոր որոճացող է . ժխտական նախադասութեան մէջ , ը-դ-հ-ն-ը-ն-ը այլ ոչ նշանակ կերպով , Մ-ն-ը-ն-ը-ն-ը կը ցուցնէ . զոր օրինակ , Աժն անոր ապաւինողը պիտի չամբնայ , եւ , Մեք -ն-ը-ն-ը չպիտի նընջենք , խօսքերուն թէպէտ երկուքն ալ ժխտական են , առջինը Ընդհանուր , երկրորդը Մասնաւոր է :

289. Երբեք , բառի մը իմաստը երկզիմի կ'ըլլայ , երբ բառը Բ-դ-հ-ն-ը-ն-ը եւ Ը-դ-հ-ն-ը-ն-ը , կամ , Բ-դ-հ-ն-ը-ն-ը եւ Յ-դ-հ-ն-ը-ն-ը միանգամայն կրնայ առնուիլ . զոր օրինակ . « Ինչ որ մահ կը պատճառէ վնասակար է . Տղայոց պատուաստը մահ կը պատճառէ , Ապա վընասակար է » : Հոս Մ-հ իւր-դ-հ-ն-ը-ն-ը խօսքը Մեծագոյնին մէջ Բ-դ-հ-ն-ը-ն-ը մտօք առնուած է . իսկ Փոքրագոյնին մէջ Ը-դ-հ-ն-ը-ն-ը միայն . քանզի պատուաստը ոչ թէ ինքնին , այլ ըստ պատահման , տղուն մասնաւոր մէկ տրամադրութեանը համար կրնայ մահաբեր ըլլալ : Աս խաբէութիւնը Պ-դ-հ-ն-ը-ն-ը խաբէութիւն կ'ըսուի :

290. Ռամիկ մարդիկ իրենցմէ քիչ մը աւելի բարձր կարողութեան տէր մէկը տեսնելով կը զարմանան , ու կը հետեցնեն թէ նշանաւոր մէկն է , եւ անոնց ձեռնարկութեանը զօրութիւնը սա է . « Ով որ ուրիշներէն գերազանց է՝ նշանաւոր է . Այս ինչ մարդն ուրիշներէն գերազանց է , Ապա նշանաւոր մէկն է » : Աս ձեռնարկութեան մէջ ալ Ո-դ-հ-ն-ը-ն-ը-ն-ը խօսքը որ Միջին եզր է , հոմ է . քանզի Մեծագոյնին մէջ Բ-դ-հ-ն-ը-ն-ը կերպով գերազանց ըսել է , իսկ Փոքրագոյնին մէջ Յ-դ-հ-ն-ը-ն-ը միայն , այսինքն ռամիկ եւ ստորին կարողութեան տէր մարդոց հա-

մեմատութեամբ : Աս կերպ սխալ խնաստասիրութեան կամ խարէութեան Յարէութիւնն խարէութիւն կ'ըսուի , ըստ 'Կարոցականաց' ձեռնարկել Յարէութեան շարժումն :

291. Երբեք , Միջին եզրը ըստ իմաստին երկդիմի կ'ըլլայ , երբ տարբեր սեռի առարկաներ կը նշանակէ . զոր օրինակ սա ձեռնարկութեան մէջ որ Եպիկուրեանց իմաստասիրութիւնն է . « Ամենէն սքանչելի գեղեցկութիւնն աստուածային է . Մարդկային գեղեցկութիւնն ամենէն սքանչելին է , Ապա մարդկային գեղեցկութիւնն աստուածային է » : Աս օրինակին մէջ « Գեղեցկութեան » բառը որ Միջին եզր է , Մեծագոյնին մէջ Աստուծոյ վրայ ըսուած է , Փոքրագոյնին մէջ՝ մարդու վրայ , ուստի եւ տարբեր բաներ են , քանզի Աստուած եւ մարդ տարբեր տեղերէն էութիւններ են :

Աս տեսակ խարէութեան Սեռէ տեղանցնիլ կ'ըսուի :

292. Զարեք , իմաստի երկդիմութեան մէկ պատճառն ալ Զեղումն* է :

295. Զեղման սրատճառաւ տեղի ունեցող երկդիմութեանց գլխաւորն է՝ Եզրի մը Բաշխեալ կամ

* Երբեմն նախադասութեան մը մէջ մէկ կամ աւելի շեշտուած , այսինքն լուսնայն հասկցուելու բառեր կ'իմացուին . եւ շատ անգամ խօսքի մը մէջ զեղումը ըլլալուն միտ չգրուելէն սխալմունք կը հետեւի . զոր օրինակ , այս ինչ մարդուն համար կ'ըսենք թէ 10,000 լիրա սթէրլին ունի . ոչ թէ այն մարդը նոյնչափ ոսկի դահեկան ունի , այլ ըսել կ'ուզենք թէ 10,000 սթէրլին արժէք ունեցող ստացուածք ունի : Հասարակօրէն այս կերպ զրուցուած մը գործնական անտեղութեան մը չի տանիր . Ըսյց տարակոյս չկայ թէ աս երկդիմութիւնն է որ Քաղաքական անտեսութեան մէջ լուսնայնութեան որոնք կոչուած

տեն Անբաշխ միջին եզրի եւ Ապրիլնաւոր գործողութեան խարէութիւնները մուտ կը գտնեն: Աս օրինակին մէջ Մեծագոյնը մասնաւոր է, որ ըսել է թէ ձեռնարկութեան մէջ Բաշխեալ միջին եզր չկայ (74):

Իմաստակ մը կրնայ Փոքրագոյնը միայն նախադասութիւն ընել, եւ ըստ իմաստին մասնաւոր նախադասութիւնը ընդհանուր կարծեցնելով՝ մասնաւորէ ընդհանուր հետեւութիւն հանել. զոր օրինակ. « Ինչ որ մարդոց կենացը կը վնասէ՝ մեծապէս վնասակար եւ խոտելի է. Բժիշկները մարդոց կենացը կը վնասեն, Ապա մեծապէս վնասակար եւ խոտելի են »: Ինչպէս յայտնի է, Բէշէնէր բառով Բժիշկներէն ոմանք կ'իմացուի. ուստի եթէ ընդհանուր առնենք, հետեւութիւնը խարէական կ'ըլլայ:

Մասնաւորէ Ընդհանուրի, կամ Բացարձակէ Ցարաբերականի հետեւութիւն ընելը մարդոց խիստ սովորական սխալումներէն մէկն է. զոր օրինակ, տեսնելով որ ոմանք իրենց գիտութեամբն ու արուեստովը կը զեղձանին, կը հետեւցնեն թէ գիտութիւնն ու արուեստը վնասակար են: Նոյնպէս շատեր՝ օրէնք մը կամ կառավարութեան կերպ մը միշտ եւ բացարձակապէս օգտակար կը համարին, առանց միտ դրնելու թէ օրէնք մը կամ կառավարութեան կերպ մը յարաբերութեամբ միայն օգտակար է. այնպէս որ ժամանակը կամ ուրիշ պարագաներ փոխուելով, անոնց հարկն ու օգտակարութիւնն ալ կը փոխուի, եւ թերեւս վնասակար ալ կ'ըլլան:

Նոյնչափ սխալ եւ վնասակար է, առանց աղէկ քննելու եւ մտածելու, մասնաւոր ազգի մը օրէնքը կամ կառավարութիւնը կամ սովորութիւնները մէկէն ուրիշ երկրի մը մէջ մուծանել ջանալը: Դպրո-

ցականաց մէջ առած էր թէ « Ե մասնաւորէ առ ընդհանուրն ոչ զօրէ հետեւութիւնն » :

294. Մասնաւորէ ընդհանուրի հետեւութիւն ընելու մէկ խարէութիւնն ալ Ազգայն Եւրոպայ կոչուած խարէութիւնն է, եւ աս ան ատեն կ'ըլլայ, երբ քանի մը անհատի վերաբերածը բոլոր տեսակին, կամ քանի մը տեսակի վերաբերածը բոլոր սեռին կու տանք. զոր օրինակ, « Եւրոպացիք սպիտակ են, ապա բոլոր մարդիկ սպիտակ են » . « Արեգակն ու հաստատուն աստեղք լուսատու մարմիններ են, ապա ամեն աստղ լուսատու մարմին է » : Խնչպէս յայտնի է, Եւրոպացիէն բոլոր մարդոց, եւ, Արեգակէն ու հաստատուն աստղերէն բոլոր աստղերուն հետեւութիւն չըլլար. քանզի մինակ Եւրոպացին չէ մարդ, այլ ուրիշ ցեղեր ալ կան. ոչ ալ Արեգակն ու հաստատուն աստղերը միայն աստղ են, հապա մուլտրակներն ու գիսաւորներն ալ աստղ են :

Աս խարէութիւնը Խելամտութենէ ձեռնարկութեանց մէջ կրնայ գիւրաւ սպրդիլ, երբ փորձուած եւ քննուած անհատները՝ որոնցմէ ընդհանուր հետեւութիւնը պիտի հանենք, նոյն ընդհանուր հետեւութիւնը ստուգութեամբ եւ վստահութեամբ հանելու չափ բաւական թուով չեն : Ասոր համար է որ Խելամտութենէ դանուած ճշմարտութիւնները եւ անոնց վրայ հիմնուած գիտութիւններ եւ գրութիւններ շատ անգամ նորագոյն քննութիւններով սուտ եւ սխալ կը յանդիմանուին : Տես թիւ (242, 255) ըսուածները :

284. Ըստ կերպի խարէութիւնները քանի կը բաժնուին:
 285. Կէս տրամաբանական խարէութիւններն ընդհանուր
 անուամբ ինչ կը կոչուին, եւ յորում կը կայանան: 286.
 Միջին եզրը առանց երկդիմի բառ ըլլալու, կրնայ լիմաստով
 միայն հոմ ըլլալ: 287. Իմաստի հոմութիւնը նախ ինչէն կ'ըլ-
 լայ: 288. Բաժանման եւ Բաղադրութեան խարէութիւննե-
 րը որոնք են: 289. Իմաստի հոմութիւնը երկրորդ ինչէն
 կ'ըլլայ: 290. Յարաբերութեան խարէութիւնը ո՞րն է: 291.
 Իմաստի հոմութիւնը երրորդ ինչէն կ'ըլլայ: 292. Իմաստի հո-
 մութեան չորրորդ պատճառը ո՞րն է: 293. Ձեռնման պատ-
 ճառաւ տեղի ունեցող երկդիմութեանց գլխաւորը ո՞րն է:
 294. Անկատար թուման մասանց խարէութիւնը ինչ է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ԸՍՏ ՆԻԻԹՈՅ ԿԱՄ ՈՉ-ՏՐԱՄԱՐԱՆԱԿԱՆ
 ԽԱԱԷՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

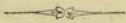

295. Ինչպէս առաջ (285) բացեցաւ, Ը-դ Կ-թ-ոյ
 կամ Ոչ-դ-թ-ոյ խարէութիւնն ան է՝ ուր եզրա-
 կացութիւնը նախադրեալներէն կը հետեւի, բայց եւ
 այնպէս իմաստասիրութիւնը շիտակ չէ: Աս տեսակ
 խարէութիւններ ոչ-տրամաբանական կը կոչուին,
 քանզի անոնց թերութիւնը տրամաբանական կանոն-
 ներով չի կրնար ճանչցուիլ, անոր համար որ աս թե-
 րութիւնը ոչ թէ ձեռնարկութեան անհետեւականու-
 թեանը վրայ կը կայանայ, այլ ձեռնարկութիւնը կազ-
 մող նախադասութեանց Կ-թ-ոյ կամ Ը-դ-ոյ վրայ:

296. Ըստ նիւթոյ խարէութիւնները երեք տե-
 սակ են: Առջի տեսակին մէջ իբր ասպացոյց առնը-
 ւած նախադրեալը ոչ է. ասոնք Այլ-դ-ոյ Կ-թ-ոյ

եւլայ Իբէ--թէ--ն կը կոչուին : Երկրորդ տեսակին մէջ ,
 իբր ասպացոյց առնուած Նախադրեալը Գր--ի--ն--ն
 է . ասոնք ալ Զեւթ--ն Վաթ--ն խարէութիւն կ'ըսուին :
 Երրորդ տեսակին մէջ , իբր ասպացոյց առնուած Նա-
 խադրեալը թէպէտ ճշմարիտ է , Ինչէն Գր--ն բան մը
 կ'ասպացուցանէ ոչ թէ բուն խնդիրը . ասոնք ալ
 Խորի Գր--ն Եւթ--ն Վաթ--ն խարէութիւն կ'անուանուին :

295. Ըստ նիւթոյ կամ Ոչ-տրամաբանական խարութիւնն
 քնն է : 296. Ըստ նիւթոյ խարէութիւնները բանի տեսակ են :

Ա. ՅՕԳՈՒԱՄ

ԱՅԼԸՆԴԱՅԼՈՅ ՆԱԽԱԳՐԵԼՈՅ ԽԱՐԷՆԻԹԻԻՆՅՐ

297. Այլը--նայ կամ Գր է Նախադրեալ մը , երբ
 1. Ձեռնարկողը բան մը կը հետեւցնէ իբրեւ արդ-
 իւնք 'ի պատճառէ , կամ իբրեւ պատճառ յարգեանց ,
 բայց անոնք իրօք իրարու պատճառ եւ արդիւնք
 չեն : Զոր օրինակ , մէկուն անիրաւ կամ անդու-
 ըլլալէն հետեւցնել թէ ժամանակաւոր ծանր ձա-
 խորդութեան մը պիտի հանդիպի : Պէտք է որ պատ-
 ճառը Գր--ն պատճառ ըլլայ . այսինքն՝ միշտ մի եւ
 նոյն արդիւնքն անվրէպ յառաջ բերէ : Արդ , թէ-
 պէտ կրօնական համոզմամբ կրնանք ըսել թէ յա-
 լիտենական ծանր թշուառութիւն մը անիրաւու-
 թեան , անդթութեան եւ ամեն չարութեան անվր-
 րէպ արդիւնքն է , ժամանակաւոր ձախորդութեան

դործերու պատիւ չընել որ ու անդործ կը մնայ, իսկոյն կը հետեւեցնեն թէ դաստիարակութեան ստորին սատիճանի ժողովրդեան մէջ տարածուիլը ծուլութեան եւ ազքատութեան պատճառ է. ուր դաստիարակութեան պակասութիւնն է որ ազքատութիւնը մշանջինաւոր եւ ընդհանուր կ'ընէ. աւելի շատ են անոնք որ դաստիարակութեան շնորհիւ գրծուծ փիճակէ կը բարձրանան, քան անոնք որ ցած գործերու պատիւ չընելով անդործ ու ազքատ կը մնան: Գարձեալ ստորին սատիճանէ բարձրանալուն մէկ գլխաւոր պատճառն ալ դաստիարակութիւնն ըլլալը յայտնի է. բայց անդործ եւ ազքատ մնացողներուն պատճառը դաստիարակութիւնն է թէ իրենց ծուլութիւնը կամ դիպուածը կամ որ եւ իցէ ուրիշ պատճառ:

Գարձեալ, տեսնելով որ բարեկարգութեանց հետ խռովութիւններ կը զուգընթանան, կամ հին կարգադրութեան մը, զոր օրինակ, կառավարութեան մը կերպին, կամ սովորութեան, օրինաց մէջ անգամ մը փոփոխութիւն մը ըլլալէն ետքը ուրիշ փոփոխութիւններ ալ կը պահանջուին, կը կարծեն թէ բարեկարգութիւնը խռովութեանց պատճառ է. եւ հին կարգադրութեան մը մէջ փոփոխութեան մը թոյլ տրուիլը ուժգին եւ խռովայոյզ նորածեւութեանց կ'առաջնորդէ: Եւ ասոր քանի մը գէպքեր վկայութիւն կը բերեն: Բայց նախ բարեկարգութեան մը ատեն խռովութեանց պատճառը ոչ թէ բարեկարգութիւնն է, այլ այլ եւ այլ կարծիքներ, շահեր ու կիրքեր. եւ ասոր համար է որ բարեկարգութիւն մը խռովութիւններէ այնչափ ազատ է որչափ աս վերջի պատճառները (կիրքեր, շահեր) տը-

կար եւ նուազ են : Երկրորդ , ուժգին եւ խռովայոյզ նորաձեւութեան պատճառ ոչ թէ փոփոխութեան մը գիջանիւն է , այլ ամեն փոփոխութիւն զլանալը : Սովորաբար փոփոխութիւնները մեղմով եւ առ սակաւ սակաւ յառաջ կ'երթան : Մարդկային ազգը , կենաց վերաբերեալ ծանր իրերու մէջ , վաղուց հաստատուած եւ իր սովորած կարգերուն սնդով յարած է . ուստի , եթէ յանկարծ եւ արագ փոփոխութիւններ կ'ըլլան , շատ անգամ նշան է թէ պահանջուած կամ իրաւացի փոփոխութիւններ շատ ետ մնացած են . եւ աս ուշ մնալէն չարիքը յետին աստիճան անժուժութեան հասած է , ու տակաւին դարման տարուելու փոյթ եղած չէ : Մանաւանդ շատ անգամ դարման մը տարուելուն այնչափ ընդդիմութիւն ցուցուած է որ ուրիշներ փտանգաւոր միջոցներու մտաբերելու յանդգնած են : Եւ երբ բանն աս վիճակին կը հասնի , դարմանին հակառակողները կը սկսին յաղթանակով գոչել թէ փորձառութիւնը կը ցուցնէ թէ անգամ մը նորաձեւութեան սկսուելէն որչափ յետին վնասակարութիւններ կը ծագին : Երբ անգամ մը տունդ նորոգելու կը սկսիս , կրնաս ստիպուիլ հիմէն վար առնելու . բայց աս կործանման պատճառ նորոգութիւնը դնելու իրաւունք չունիս . քանզի աս պատճառը ոչ թէ նորոգութիւնն է , այլ աւելի կանուխ նորոգութեան չսկսելը . թերեւս ան ատեն քանի մը աղիւս փոխելը միայն բաւական պիտի ըլլար : Ատանգն առաջին քարը վար առնելուն մէջ չէ , այլ անսիկա չափէն աւելի երկար թող տալուն մէջ է :

Երկու դէպք որոնք իրարու պատճառ եւ արդիւնք չեն , այնպէս համարելուն սխալը մարդոց մէջ

ամենէն սովորականն է . եւ աս սխալը կ'ընեն մար-
դիկ թէ առ տղիտութեան, չկրնալով աղէկ խելք
հասցնել, եւ թէ առ խորամանկութեան : Աս խա-
բէութիւնը մարդկային ընկերութեան խիստ մեծա-
մեծ եւ վնասակար մոլորութիւններուն պատճառ ե-
ղած է, որոնք դարերով այնպէս զօրաւոր նախա-
պաշարումներ եղած են որ լուսաւորութիւնը, եւ
չատ անգամ արիւնահեղ յեղափոխութիւններ հաղիւ-
րաւական եղած են ըստ մասին շտկել : Ուստի երբ
եղելութիւն մը ուրիշ եղելութեան պատճառ կամ
արդիւնք կը դրուի, եւ փորձառութիւնն անոր ա-
պացոյց կը տրուի, պէտք է աղէկ քննել թէ ար-
դարեւ ան անոր պատճառը կամ արդիւնքն է թէ
ընդհանրին տարբեր պատճառ կայ . եւ փորձառու-
թիւն ըսուածն իրօք փորձառութիւն է թէ մասնա-
ւոր դէպք մը որ ուրիշ պատճառ ունի :

Աս օրինակներուն ամենն ալ խաբէութեանց ան
կարգէն են, որոնց, ինչպէս ըսինք, Դպրոցականու-
թիւնը Ոչ գործնական անունը կու տայ .
բայց աս վերջին օրինակներուն նման խաբէութեանց
Դպրոցականք կ'ըսէին Յէր -յորդի -յոր -լա -յորդի :

Շատ մը հին ռամկական նախապաշարումներ աս
կարգէն են . զոր օրինակ, գիտաւորի մը երեւնալէն
ետքը պատահած ձախող դէպքերուն նոյն գիտաւո-
րը պատճառ կարծել : Ընդհանրապէս ռամիկ եւ սը-
նապաշտ մարդիկ, ամեն ձախող կամ յաջող դէպք՝
նախընթաց դէպքի մը արդիւնքը կը կարծեն . զոր
օրինակ, մէկուն դաւստեանը կամ ներկայութեանը,
զաւկի մը ծնանելուն, կամ խնամութեան մը կամ
գործի մը սկսելուն, եւ ուրիշ բիւրաւոր դէպքերու :

298. Այլընդայլոյ կամ սուտ է նախադրեալ մը
երբ

մը ուղղակի իբրև ընկալեալ կամ ապացուցեալ առնելու կ'ամէնայ . քանզի դիտէ թէ անհիմն է . ուստի այնպէս անուղղակի կերպով մը մէջ կը բերէ որ ընթերցողին կամ լսողին ազատ դատողութիւնը նախադասութեան ճշմարտութեանը կամ ստութեանը վրայ կը պաշարուի : Զոր օրինակ , գիտնական ընկերութեան մը հարցուած է թէ , ինչու համար ջրով լեցուն ամանի մը մէջ մեռած ձուկ մը դրուելու ըլլայ , ամանին վրայ համեմատութեամբ աւելի ծանրութիւն չաւելնար , այլ կշիռը կը մնայ ինչ որ առաջ էր : Հոս երկու բան կայ , նախ եղելութիւնը թէ ջրով լեցուն ամանի մը մէջ մեռած ձուկ մը նետուելով ամանին ծանրութեանը մէջ ամենեւին տարբերութիւն չի տեսնուիր . երկրորդ , (եթէ աս իրօք այսպէս է) աս եղելութեան պատճառը , Խնդիրը հարցմամբ առաջարկուելուն համար , որպէս թէ եղելութիւնն արդէն ստոյգ է , ընկերութիւնը կը պաշարուի նախ եղելութեան ստուգութիւնը քննելու , եւ աս կարեւոր քննութիւնը թող տալով կը սկսի պատճառը գտնելու աշխատիլ :

Այսպէս անուանի Սկովտացի մատենագիր մը (Տրկալտ Սդիւարդ) փոխանակ շտկէ շիտակ ըսելու թէ Տրամարանք ամեն վիճարանութեան մէջ կը յաղթահարուին , (քանզի եթէ այսպէս բացէ 'ի բաց հաստատէր , իբրև բոլորովին անհիմն պիտի մերժուէր) նոյն նախադասութիւնը սա յաւելուածով մէջ կը բերէ . Նորանշան պարագայ մըն է որ Տրամարանք ամեն վիճարանութեան մէջ կը յաղթահարուին :

Պէտք է գիտնալ որ ձեռնարկութիւն մը շատ անգամ Հնարքի ձեռով յառաջ կը բերուի , ուր ինչ-

Առջի դէպքին, այսինքն Նախադասութեան մը միանգամայն Փաստ եւ Նզրակացութիւն ըլլալուն օրինակ մը տանք. Ամեն մարդու խօսելու ազատութիւն տալը տէրութեան օգտակար է. քանզի հարկաւորութիւն չունի մարդու խօսելու ազատութիւնը: Աս օրինակին մէջ Փաստը՝ որ քանզի բառէն ետքը եկող խօսքն է, եզրակացութեան (որ խօսքին առաջին մասն է) հետ մի եւ նոյն է. կամ, լաւ եւս ըսենք, ամենեւին փաստ չկայ: Ամբողջ ձեռնարկութիւնը սա է. «Ամեն մարդու խօսելու կատարեալ ազատութիւն ունենալը տէրութեան օգտակար է, քանզի ամեն մարդու խօսելու կատարեալ ազատութիւն ունենալը տէրութեան օգտակար է»: Աս խարեութիւնը մանաւանդ ան լեզուներուն մէջ կրնայ ըլլալ, ուր նոյնանշան բառեր շատ են: Աս կերպ բացատրութիւններ Խաչատրեան կը կոչուին:

Արիշ օրինակ. «Անձնասիրութիւնը (եսութիւնը) օրինաւոր է. քանզի մարդ զինք ուրիշներէն վեր համարելու իրաւունք ունի»: Մէկէն կը կարծուի թէ ապացոյց մը կը տրուի, բայց փոխանակ ապացոյց տալու՝ նոյնին կը դառնանք, քանզի Զինք ուրիշներէն վեր համարելն՝ անձնասէր (էկոիստ) ըլլալ է: Աս խարեութեան մէջ ձեռնարկողը կը նմանի ուղեցոյցի մը որ ճամբորդը ճամբուն մինչեւ կէսը կը ասնի, եւ, փոխանակ դէմ դրած տեղը հասցընելու, շրջուն ճամբով մը նորէն առջի ելած տեղը կը բերէ:

505. Զեղծման սկզբան միւս կերպն ալ, այսինքն ուր Նախադասութիւն մը չապացուցեալ Նախադրեալէ մը կ'ապացուցուի, Երբ չլինի կամ Շրջապէս

— Ինչ կը կոչուի: Չոր օրինակ, տարակուսական կամ ապացուցուելու կարօտ նախադասութիւն մը կայ զոր պիտի ապացուցանեմ. նախ ան ապացուցուելու նախադասութիւնը Նախադրեալ ընելով ուրիշ նախադասութիւն մը անկէ իբր թէ կ'ապացուցանեմ, ետքը աս վերջինը Նախադրեալ ընելով առջինը կ'ապացուցանեմ. Յորինակի համար, կ'ուզեմ ապացուցանել թէ Եկեղեցւոյ վճիռն անսխալ է, նախ աս նախադասութիւնը (Եկեղեցւոյ վճռոյն անսխալութիւնը) փաստ ընելով. կը ցուցնեմ թէ Գիրքը անսխալ է. յետոյ Գրքին անսխալութենէն Եկեղեցւոյ անսխալութիւնը կ'ապացուցանեմ. այսպէս. Սուրբ Գիրքն անսխալ է, քանզի Եկեղեցւոյ վճիռը որ գրքին անսխալութեանը կը վկայէ, անսխալ է: Եկեղեցին ալ անսխալ է, քանզի Սուրբ Գիրքը որ անսխալ է, Եկեղեցւոյ անսխալութեանը կը վկայէ: Աս ձեռնարկութեանց մէջ ալ, ինչպէս կը տեսնուի, ապացոյցը կամ փաստը տարակուսական կամ չապացուցուած է, քանզի երկու նախադասութիւն իրարու փաստ միանգամայն հետեւութիւն ըրինք. ուր երկուքին մէկն ուրիշ փաստով ապացուցանել պէտք էր, յետոյ ապացուցուած եզրակացութիւնը նախադրեալ ընելով միւսն անկէ ապացուցանել:

Երբեմն Շրջանին մէջ շատ մը միջանկեալ ձեռնարկութիւններ կը պարունակուին. զոր օրինակ, վերի Շրջանը սա կերպով ալ կրնայ բացատրուիլ, մէջն ուրիշ ձեռնարկութիւններ խառնելով. «Եկեղեցին անսխալ է քանզի Գիրքն այսպէս կը վկայէ. ինչ որ Գիրքը կը վկայէ ճշմարիտ է, քանզի Աստուծոյ խօսքն է. Գիրքն Աստուծոյ խօսքն է քանզի ներշնչեալ է. Գիրքը ներշնչեալ է քանզի Եկեղեցին

այսպէս կը վկայէ՝: Եկեղեցւոյ անսխալ ըլլալուն Գիրքը փաստ ըրինք . յետոյ դարձանք Գրքին ներշնչեալ ըլլալուն Եկեղեցին փաստ ըրինք : Եթէ Գիրքը Եկեղեցւոյն անսխալութեանը փաստն է , Եկեղեցին Գրքին ներշնչեալ ըլլալուն փաստ չի կրնար ըլլալ . պէտք է որ Գրքին ներշնչեալ ըլլալուն ուրիշ փաստ տրուի , զոր օրինակ Հրաշքն ու մարգարէութիւնը , ինչպէս որ սովորաբար կը տրուի :

Յոռի շրջանի կը վերաբերին հետեւեալ օրինակները : Մէկը չքաւորութեան մէջ է . ուրիշ մը անոր խորհուրդ կու տայ որ գործի մը չսկսի , մինչեւ որ հարկաւոր միջոցները , զոր օրինակ՝ Գրամագլուխ , չունենայ : Յայտնի է թէ ան միջոցները գործի մը սկսելով կը ստացուին , քանզի մարդը չքաւոր է : Ասոր նման է Կասգոնին երգումը թէ Միւլտ-ը Էրալ Էրալ , Էրալ Էրալ . ջուրը չմտած լողալ սորվիլ ինչպէս հնար է :

Բնականաբար , Շրջանը որչափ անձուկ է , այնչափ դիւրաւ , թէ ինք իմաստասիրողը (քանզի մարդիկ աս ճամբով շատ անգամ դիրենք կը խաբեն) եւ թէ ունկնդիրը կրնայ խաբէութիւնը երեւան հանել : Բայց երբ շրջանն այնպէս է որ մէջէ մէջ նախադասութեանց երկայն հիւսուածէ մը ետքը դարձեալ նոյն նախադասութեան կու գանք իբրեւ եզրակացութիւն , ձեռնարկութեան Շրջանի մէջ ըլլալը շատ անգամ չիմացուիր : Ճիշդ ինչպէս որ , երբ երկրիս երեսին վրայ -- Էր Էր-ը յառաջ կ'երթանք , (թէպէտ երկիրը գնդաձեւ է) չենք զգար թէ բոլորակի մը շրջանակին վրայէն կ'երթանք . բայց նոյն գծին վրայ անդուլ յառաջ խաղալով 'ի վերջոյ կու գանք հոն ուստի ելանք : Եսկ երբ փոքրիկ բլրոյ

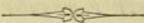
մը բոլորտիքը կը դառնանք, դիւրաւ կ'իմանանք թէ շրջան մը կ'ընենք, այսինքն՝ թէ դարձեալ ան տեղ ուստի ելանք՝ պիտի դանք: Ահրի օրինակներէն առջինին մէջ Շրջանն այնպէս անձուկ է որ խարէութիւնը չի կրնար ծածկուիլ. բայց երկրորդին մէջ շատ մը միջանկեալ նախադասութիւններու հետ խառնուած ըլլալով, պատրանքն այնպէս դիւրաւ չի կըրնար յայտնուիլ:

Նոյնպէս եթէ մի եւ նոյն նախադասութեան իմաստը նոյն մնալով, բացատրութեան կերպն ամեն մէկ անգամուէն տարբեր տարբեր ըլլայ, խարէութիւնն աւելի նպաստ կը գտնէ: Յայտնի է թէ խարէութիւնը երեւան հանելուէն ճամբան՝ սա կերպերուն հակառակն ընելն է. այսինքն միջանկեալ նախադասութիւնները դուրս նետելով շրջանն ամփոփել (անձկացնել). եւ, մի եւ նոյն իմաստն ունեցող նախադասութիւնները որոնք տարբեր բառերով բացատրուած են, նոյն բառերով շարադրել:

Որ եւ իցէ խարէական ձեռնարկութիւն մը որչափ երկայնաձիգ է, եւ անոր մէջի զօրաւոր նախադասութիւններուն թիւը որչափ շատ է, ինքնին անընդունելի նախադրեալ մը, (այսինքն, այնպիսի նախադրեալ մը որ եթէ բացայայտ յառաջ բերուած ու մանր նկատուած ըլլար, պիտի չընդունուէր), այնչափ դժուարաւ երեւան կ'ելլէ: Ասանկ բազմաթիւ նախադասութիւններով պաշարուած խարէութիւն մը պատահած ատեն, ապուշ կամ անխորհուրդ լըսող մը կրնայ ըսել. Աս ձեռնարկութեան մէջ շատ ճշմարտութիւն կայ, Եւ թերեւս անանկ է: Զեռնարկութեան շարքին մէջ քսան նախադասութիւն կրնայ գտնուիլ, որոնց ամենն ալ, բաց ՚ի մէկէն,

Տշմարիտ կրնայ ըլլալ . բայց ան մէկը ջրուելով կամ ժխտուելով ձեռնարկութեան բոլոր շարքը կը ջրնջուի : Շղթայի մը մինակ մէկ օղը տկար ըլլալու ըլլայ , բոլոր շղթան անդօր է . բայց երբ շատ մը ամուր օղեր աւելցնելու ըլլանք , շատ դիւրաւ կրնայ շղթան ամուր կարծուիլ :

302. Զեղծման սկզբան խարէութիւնը հրն է : 303. Յոռի շրջանն ինչ է :

Գ. ՅՕԴՈՒԱԾ

ԽՆԴՐԷՆ ԴՈՒՐՍ ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԵԱՆ ԽԱԲԷՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

504. Աս տեսակ խարէութեանց մէջ իբր ապացոյց բերուած նախադրեալները Տշմարիտ են , բայց մեր խնդիրը չեն ապացուցաներ : Զոր օրինակ , երբ մէկը փոխանակ տարակուսական նախադասութիւն մը ապացուցանելու կամ հերքելու , կ'ապացուցանէ կամ կը հերքէ անոր մօտ նախադասութիւն մը՝ որուն ապացուցուիլը կամ հերքուիլը մենք չենք խնդրեր . քանզի ապացուցած նախադասութիւնը մենք չենք ուրանար , ոչ ալ հերքածը կը հաստատենք : Օրինակի համար , դնենք թէ խնդիր է թէ « Արդեօք չմը է կառավարութեան մը դէմ ելլել , երբ կառավարութիւնը հասարակաց բարեոյն դէմ մեծամեծ հարստահարութիւններ կ'ընէ » : Հակառակորդ մը փոխանակ ապացուցանելու թէ Այնպիսի ընդդիմութիւն մը չար է , կ'ապացուցանէ թէ Պէտք

չէ չար ընել որպէս զի բարին գայ : Եւ կամ, երբ մէկը կը հաստատէ թէ Ամեն մարդ 'ի կրօնականս իր առանձին դատողութիւնն ունենալու իրաւունք ունի, հակառակորդ մը աս նախադասութիւնը հերքել ուղելով կ'ապացուցանէ թէ Ամեն մարդ իր դատողութեանը մէջ չիտակ չէ :

Ինչպէս յայտնի է, ան երկու նախադասութիւնն, այսինքն թէ Պէտք չէ չար ընել որպէս զի բարին գայ, եւ, Ամեն մարդ իր դատողութեանը մէջ չիտակ չէ, խնդրէն դուրս են. քանզի խնդիրն ան չէ թէ Արդեօք պէտք է չար ընել որպէս զի բարին գայ, կամ թէ՛ Արդեօք ամեն մարդ իր դատողութեանը մէջ չիտակ է. ասոնք յայտնի են, ասպացուցուելու կարօտ չեն, եւ ոչ ոք ասոնք կ'ուրանայ : Ապացուցուելու նախադասութիւններն են թէ Արդեօք մեծամեծ հարստահարութեանց համար ազդ մը իր կառավարութեանն ընդդիմութիւն ընելու ըլլայ, չար բան մը ըրած կ'ըլլայ. կամ թէ, Ամեն մարդ իր հաւատալու բաներուն վրայ դատողութիւն բանեցնելու իրաւունք ունի թէ ոչ : Արդէն յայտնի կամ չուրացուած նախադասութիւն մը հաստատուելով, կամ չհաստատուած մը հերքելով ուրիշ տարակուսական կամ ասպացուցուելու կարօտ խնդիր մը լուծուած չըլլայ, եւ խնդիրը մի եւ նոյն վիճակին մէջ կը մնայ. քանզի հակառակորդին չուրացածը հաստատել, եւ չհաստատածը հերքել բան մը չվճարել է :

Ձեզմե յիշեմ, ինչպէս նաեւ Այլընտրաց Կրօնական խարէութեանց մէջ, հակառակորդ մը կրնայ Նախադրեալներուն դէմ մաքառիլ, ըսելով թէ զանոնք ընդունիլ արժան չէ քանզի սուտ կամ տարակուսական են : Իսկ Խնդրեմ Կրօնական Կրօնական խարէութեան

թեանց մէջ, հակառակորդը Եզրակացութեան դէմ կը մաքառի, ըսելով թէ՛ Փաստդ (Նախադրեալը) կ'ընդունիմ, բայց Եզրակացութիւնդ կ'ուրանամ, քանզի Փաստդ (թէ՛ պէտ ճշմարիտ) մեր Խնդրոյն հետ վերաբերութիւն չունի :

Ինչպէս տեսնուեցաւ, Խնդրէն դուրս Եզրակացութեան խարէութեան մէջ, բերուած Փաստը, թէ՛ պէտ ճշմարիտ է, բուն Խնդիրը (ապացուցուելու Նախադասութիւնը) չապացուցաներ: Խմաստակ մը կրնայ այլ եւ այլ կերպով ճշմարիտ Նախադրեալներ յառաջ բերել, որոնք խնդիրը չեն ապացուցաներ: Աս կերպերուն գլխաւորներն են .

505. 1. Առարկութիւնն որ յայնմ կը կայանայ որ մէկը բանի մը դէմ առարկութիւններ (ընդդիմութիւններ) ըլլալէն կ'ուղէ հետեւցնել թէ՛ ան բանէն ետ կենալ պէտք է: Առարկութիւնը բան մը չի ցուցնէր, քանզի յայտ կը ցուցնէ . այսինքն, եթէ առարկութիւնը փաստ ըլլար, հարկ կ'ըլլար բնաւ բան մը չընդունել, բնաւ բան մը չընել . քանզի միշտ եւ ամեն, լեռն եւ Կոտորի, բանի դէմ առարկութիւն կ'ըլլայ :

506. 2. Խնդրէն խնդրէն Խնդրէն, այսինքն, երբ մէկն իր դիրքը պաշտպանել 'ի դուր փորձելէ ետքը, փոխանակ պարտութիւն խոստովանելու, Խնդիրն ուրիշ բանի մը փոխէ: Զոր օրինակ, Անդղիոյ համալսարաններէն մէկուն դրութեանը դէմ յարձակում կ'ըլլայ թէ՛ Աւստրալիան մէջ յետախաղացութիւն կայ: Աս յարձակումն ընողները չկրնալով համալսարանին աս յետախաղացութիւնը ցուցնել, Խնդիրը կը թողուն, եւ կը սկըսին պնդել թէ՛ Համալսարանէն երբէք անուանի Աւստրալիա մը ելած չէ: Բայց

աստի՛ Յնդրոյն հակառակը կը ցուցուի . քանզի, եթէ Համալսարանը երբէք անուանի ուսող մը յառաջ չը բերաւ, հոն երբէք ուսողութիւնը յառաջադէմ եղած չէ . եւ եթէ երբէք ուսողութիւնը յառաջադէմ չեղաւ, ինչպէս կրնայ ըսուիլ թէ յետոյ ետ մնաց :

Խնդիրը թողլու կամ փոխելու խարէութիւնը երկու ճամբով կրնայ ըլլալ : Մէյմը Խնդիրն այնպիսի ձեռնարկութեան մը փոխել ուր Եզրակացութիւնը Խնդրոյ տակ եզոզ կէտն ամենեւին չապացուցաներ : Այսպէս էր վերի օրինակը : Երկրորդ, խարէութիւն ընտզը հակառակորդին երկու նախադրեալներուն դէմ փոփոխակի կը մաքաօի . այսինքն Նախադրելոց մէկը նախ կը սկսի հերքել, եւ չկրնալով ապացուցանել, առանց անկէ իր պարտութիւնը խոստովանելու, երկրորդին կ'անցնի :

Խնդիրը թողլու խարէութեան կը վերաբերի նաեւ Մասնաւոր նախադասութիւն մը ապացուցանելու տեղ Ընդհանուր մը ապացուցանել ուղել . զոր օրինակ . դնենք թէ պարտիս ապացուցանել թէ, եթէ այս ինչ առաջարկեալ միջոցը միմիայն առանձնական շահու մը կը վնասէ, աղէկ միջոց չէ . դուն կը սկսիս ապացուցանել թէ, եթէ այն միջոցը բոլոր անձնական շահերու կը վնասէ, աղէկ միջոց չէ :

Գարձեալ աս գլխուն կը վերաբերի, երբ մէկը փոխանակ բանի մը մեծապէս հաստատու ըլլալը ցուցնելու՝ կը ցուցնէ թէ չի տեսնուէ . կամ, փոխանակ 'ի հակառակ ըլլալը ցուցնելու՝ կը ցուցնէ թէ հաստատու է . կամ, որ նոյն է, 'ի հակառակ ըլլալը ցուցնէ՝ փոխանակ հաստատու ըլլալը ցուցնելու . եւ կամ, վերջապէս, փոխանակ չի տեսնուէ ըլլալը ցուցնելու՝ կը ցուցնէ թէ հաստատու է :

խապաշարմունքէն, կիրքերէն, այլովքն հանդերձ:

Դ. Արարիւնքն առ Գրիգորիւն, Աս կերպ ձեռնարկութեան մէջ ձեռնարկողը հակառակորդը կը հրաւիրէ որ, եթէ իր ապացոյցները չընդունիր, թող ինք իր ապացոյցներովը հակառակն ապացուցանէ:

Աս եւ ասոնց նման ձեռնարկութեանց մէջ, ինչպէս կը տեսնուի, ոչ թէ Խնդիրը կ'ապացուցուի ընդհանուր եւ բացարձակ կերպով, այլ միայն ըստ մասին, այսինքն՝ այս ինչ անձանց յարաբերութեամբ առ որս ձեռնարկութիւնը կ'ուղղուի: Ոչ թէ կ'ապացուցուի թէ Եղեւութիւնն այսպէս կամ այսպէս է այս եւ այս պատճառներով կամ փաստերով, այլ թէ այս ինչ ոք կամ այս ինչ մարդիկ, իրենց յատուկ իմաստասիրելու սկզբանցը համեմատ, կամ իրենց վարմանցը կամ կացութեանը հակասական չըլլալու համար, այս ինչ բանն ընդունելու պարտական են: Ասոր համար է որ աս կերպ ձեռնարկութիւններ Ա- Ի-Գ, Ա- Դ-Ե-Զ, եւ այլն, կոչուած են. այսինքն, ցուցնելու համար որ բուն Խնդիրը չեն ապացուցաներ:

Բուն Խնդիրն ապացուցանելու ուղղուած ձեռնարկութեանց հին Տրամաբանք Արարիւնքն առ Գրիգորիւն կու տային:

Պէտք է գիտնալ որ աս կերպ (ոչ առ Ե-Զ) ուղղուած ձեռնարկութիւններ միշտ խարէական չեն. քանզի շատ անգամ աս կերպով ձեռնարկութիւն ընել ներելի եւ հարկաւոր ալ է, ըմբերանելու համար այնպիսի հակառակորդ մը որ, եթէ Խնդիրը պարզապէս եւ անխարդախ կերպով ապացուցանելու ըլլայինք, պիտի չընդունէր, կամ առ յամառութեան եւ կամ մեր բերելու Փաստին արժէքը կամ յարգը

ճանչնալու չափ կարողութիւն չունենալուն համար : Այսպէս Քրիստոս քանի մը առիթներու մէջ իր յամառ հակառակորդներուն ըրած է . զոր օրինակ , Շաբաթ օրը բժշկութիւն ընել արժան ըլլալն՝ անոնց իրենց խորխորատի մէջ ինկած անասունը խորխորատէն հանելու իրաւունքէն կ'ապացուցանէ :

Խնդրէ դուրս եզրակացութեան խաբէութեան Դպրոցականք Տէր-Նի-Նի-Նի-Նի-Նի, անուն կու տային :

Ինչպէս մինչեւ ցարդ ըսուածներէն հասկցուեցաւ , Ըօտ նիւթոյ խաբէութիւն ան է , որ մէկը սուտ կամ տարակուսական նախադրեալներէ կը ձեռնարկէ , կամ բուն խնդրէն դուրս եզրակացութիւն մը մեր առջեւ կը դնէ :

Բայց պէտք է գիտնալ թէ , երբ մէկը անանկ նախադրեալներէ կը ձեռնարկէ զորոնք մենք չենք ընդունիր , կամ անանկ եզրակացութիւն մը կը հանէ որուն ապացուցուիլը մենք չենք ուզեր , չենք կրնար ըսել թէ մինակ ասոր համար խաբէութիւն ըրած կ'ըլլայ : Քանզի աս երկու կերպին մէջ ալ Վերջնա չկայ :

Մէկը կրնայ անանկ եզրութիւններ կամ սկզբունքներ ընդունած ըլլալ զորոնք ուրիշ մը չընդունիր . եթէ ասիկա յայտնի եւ ծանօթ կերպով կ'ընէ , խաբէութիւն չկայ : Կամ դարձեալ , դնենք թէ կը փախաքինք որ ցուցուի կամ ապացուցուի թէ այս ինչ ոճիրը զործողն ուլ է . եթէ ամբաստանեալ կողմը կ'ապացուցանէ թէ զործողն այս ինչ մարդը չէ , ալ աւելի բան խնդրելու իրաւունք չունինք :

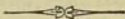
Բայց երբ մէկը մեղ գաղտնի եւ խորամանկ կերպով կը համոզէ այնպիսի նախադրելոյ մը վրայ հիմնուած ձեռնարկութեամբ մը , զոր զիտէ թէ պիտի

չընդունէինք եթէ խնդիրը մեզի բացայայտ պարզէր, կրնանք ըսել թէ այնպիսին խարէութիւն կ'ընէ:

Նմանապէս խարէութիւն կ'ըլլայ, երբ մէկը բուն ապացուցուելու եզրակացութենէն տարբեր եզրակացութիւն մը ապացուցանելով կը հաճի կամ ուրիշը հաճեցնելու կը ջանայ, գիտնալով որ Խնդիրն ան չէ: Սխալ համոզումը խարէութիւն չէ, այլ առանց համոզման սխալ սկզբունք մը ուրիշին հաւտացնել:

304. Խնդրէ դուրս եզրակացութեան խարէութիւնը ո՞րն է: 305. Առարկութեանց խարէութիւնը յորձմ կը կայանայ: 306. Խնդիրը լքանելու խարէութիւնը ո՞րն է: 307. Կիրքն ու բողոքելու խարէութիւնները որոնք են:

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԵՐԿԴԻՄՈՒԹԵԱՆ ԿԱՄ ՀՈՄԱՆՈՒԵՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

Կէս տրամաբանական խարէութեանց համար (274) ըսինք թէ Միջին եզրին երկդիմի ըլլալուն վրայ կը կայանան: Աս գլխուն մէջ պիտի խօսինք թէ բառ մը քանի պատճառաւ կրնայ երկու կամ աւելի նըշանակութիւն ունենալ: Բառերուն երկդիմութեանը կամ հոմանունութեանը վրայ խօսիլ տրամաբանութեան չի վերաբերիր. բայց որովհետեւ աս խնդիրը Միջին եզրին երկդիմութեանը հետ յարաբերութիւն ունի, եւ Միջին եզրին երկդիմութիւնը ճանչնալ տը-

բա հալածանութեան մէջ խիստ կարեւոր է, աս ծանօթիւնը դիւրացնելու համար, առ հասարակ բառերուն երկդիմութեանը վրայ քանի մը դիտողութիւններ ընել աս գործին նպատակէն դուրս չէ: Մանաւանդ որ բառի մը երկդիմութիւնը ճանչնալ երբեմն գիշտարին է, եւ, եթէ դիւրին ալ ըլլայ, շատ անգամ աս պարագային ուշադրութիւն չըլլար, եւ այնպէս առերեւոյթ ձեռնարկութիւններ, իբր վաւերական, կ'անցնին:

508. Եզրի մը երկդիմութիւնը կամ այլ եւ այլ իմաստով առնուիլը երկու կերպ է. Ա. Պարահան, եւ Բ. Կարգաբերան ինչ որ արհեստ:

509. Ա. Պարահան երկդիմութիւնը բուն Հոմանունութիւնն է, այսինքն բառի մը լեզուի մը մէջ ըստ պարահան երկու կամ աւելի իրարմէ տարբեր իրեր նշանակելը. զոր օրինակ, Հայերէն լեզու բառը որ տեսակ մը վայրի ծառ եւ ծնող կը նշանակէ. կամ հարբառը որ թռչուն եւ հօր կամ մօր հայրը կը նշանակէ:

Աս կարգի հոմանուններու կը վերաբերին յատուկ անուններ, զոր օրինակ Տիգրան, Երուանդ, երբ այլ եւ այլ անհատներու կը տրուին:

510. Բ. Բառ մը կարգաբերան ինչ որ արհեստ երկդիմի կ'ըսուի, երբ բառին նշանակած իրերը, որչափ տարբեր ալ են, իրարու հետ մերձաւորութիւն կամ նման յարաբերութիւններ ունենալուն համար, մարդիկ դիտմամբ զանոնք մի եւ նոյն բառով կը նշանակեն: Այսպէս

511. Նախ Կարգաբերանը պատճառ եղած է որ, այլ եւ այլ առարկաներ մի եւ նոյն բառով նշանակուած են. զոր օրինակ, հայերէն Գանակի Բառ կ'ըսենք,

ինչպէս որ տունկերու ալ մէկ մասին, այսինքն ցող-
նոյն կամ կոթին նոյն անունը կու տանք, քանզի
ասոնք իրարու հետ նմանութիւն մը ունին :

542. Երբեք եւ աւելի ստէպ, մարդիկ երկու կամ
աւելի առարկաներու մի եւ նոյն անունը տուած են
հոգեւորական համար. զոր օրինակ, յայն քաղցրութիւն
եւ հոգեւոր քաղցրութիւն կ'ըսուի, ոչ թէ աս երկուքին
մէջ նմանութիւն մը կայ, այլ հանգիտութեան հա-
մար. ըստ որում ինչպէս որ մէկը լսելեաց ախոր-
ժելի է, միւսն ալ ճաշակելեաց, Սանդրի մը եւ ա-
նոր նման բաներու հոգեւոր կ'ըսենք, մարդու եւ
անասնոց ակօսանքներուն հետ նմանութիւն մը ունե-
նալուն համար. բայց լերան հոգեւոր կամ հոգեւոր, գետի
մը հոգեւոր կամ հոգեւոր, կշտոյ մը հոգեւոր կ'ըսենք ոչ
նմանութեան այլ հանգիտութեան համար. վասն զի
կը տեսնենք որ գրից, գործողութեան կամ պաշտօ-
նի կողմանէ թաքի, գլխոյ, բերնի յարաբերութիւն-
ներն ունին: Այսպէս կ'ըսենք Երկու կողման պատ-
ճառները հոգեւոր. Ձեռնարկութեան մը գործութիւնը
հոգեւոր կամ հոգեւոր. Բան մը յիշողութեան մէջ հոգեւոր:

Շատ անգամ երեւակայութիւնը հանգիտութեան
հետ գեղեցկութիւն կամ ազդուութիւն կը դիտէ,
ուստի եւ գաղափարին պատկեր մը տալու մտք բա-
ռը փոխ կ'առնէ. այսպէս ըսուած է Միտքը հոգեւոր,
Սիրտը զգեստ, Ազգ մը հոգեւոր, Մտլուն ալիքը հոգեւոր
կամ Մէկուն բերնին հոգեւոր: Այսպիսի առումներ
հոգեւոր կը կոչուին:

545. Երբ բառ մը երկու կամ աւելի նշանակու-
թիւն ունի, անոնց մէկը հոգեւոր նշանակութիւն
կ'ըսուի. միւսները երբեք հոգեւոր:

544. Հանգիտութիւնը կրնայ մեր գաղափարները

շփոթելու պատճառ ըլլալ երկու կերպով . Նախ՝ երբ հանդիսութիւնը նմանութեան տեղ կ'առնենք : Երկրորդ , երբ հանդիսութիւնը իրօք եղածէն աւելի շտապ կ'ենթագրենք , հանդիսութեան բուն որակէն զտարբարացած ըլլալը չնկատելով : Օրինակի համար , Գրքին եւ ուրիշ հին մատենագիրներու թարգմանութեանցը մէջ կարգացուած շտապ , բառը՝ մեր այժմու ծառաներուն (սպասաւորներուն) հետ հանդիսութեամբ մը գործածուած է . եւ աս հանդիսութիւնը շտապ մը իր տիրոջը սպասաւորութիւն ընելուն եւ անոր հրամանները կատարելուն մէջ կը կայանայ : Եւ աս նկատմամբ է որ շտապ , անունը մեր թարգմանութիւններուն մէջ ան ատենուան ծառաներուն ալ տրուած է : Բայց շատերը կարծելով թէ ան ատենուան ու այժմու ծառաներն ամեն մասամբ ճիշդ իրարու նման են , ան հին ժամանակի ծառաներուն ու տէրերուն վրայ ըսուածները մեր դարերուն ալ կ'ուզեն ըստ ամենայնի յարմարցնել : Չեն խորհիր թէ հանդիսութիւնը շտապէն , եւ վերն ըսուած երկու (սպասաւորութեան եւ հրաման կատարելու) կէտերն անդին չանցնիր . ուր նախնի ծառայք , բաց յայտնապէս շտապ կոչուածներէն , շտապ , այսինքն Տէրերուն արծաթագլինները կամ ստացուածն էին :

Յ 15. Երբ մը բառ մը երկգիմի կ'ըլլայ , երբ մասնաւոր դիտաւորութեամբ կ'առնուի . այսպէս շատ հասարակ բառերու՝ գիտութեան կամ արուեստի մը մէջ յատուկ նշանակութիւն մը կը տրուի . զոր օրինակ ամեն մարդ շտապ , շտապ , շտապ բառերուն հասարակ նշանակութիւնը գիտէ , բայց նաւաւարները շտապ անունը տեսակ մը նաւի կու տան . շտապ բառն

ալ մասնաւոր նշանակութեամբ մը մարդու ընտանեկան կենացը հարկաւոր կամ օգնական չորքոտանիները կը նշանակէ . իսկ Ռուս աճաւոր սրտը զութեան մէջ կ'իմացուի :

Բառի մը հասարակ նշանակութիւնը՝ բառին Արեւելէն Կիւրացիները կը կոչուի . իսկ գիտութեան կամ արուեստի մը մէջ ունեցած նշանակութիւնը՝ Երեւոյն Կիւրացիները կ'ըսուի :

Բառ մը այլ եւ այլ գիտութեանց կամ արուեստից մէջ կրնայ այլ եւ այլ երեւոյն Կիւրացիներու ունենալ . զոր օրինակ , զի բառը երկրաչափութեան , երկրագրութեան , զինուորական արուեստին եւ նրկարչութեան մէջ այլ եւ այլ առումներ ունի : Սերեւ Կիւրացի բառերը Տրամաբանութեան ու Բնական պատմութեան մէջ տարբեր առում ունին . տրամաբանութեան ինչպէս նաեւ հասարակ խօսակցութեան մէջ Տրամաբանը կը կոչուին ան խումբերը որոնք աւելի մեծ խումբի մը մասերն են . զոր օրինակ , կ'ըսենք թէ Բնական ու Գիտական շան տեսակներ են . նոյնպէս կ'ըսենք կաղամբին մէկ տեսակն է կ'ըսենք : Բայց Բնական պատմութեան բոլոր շուները որ ըստ մեզ Սերեւ է , տեսակ կ'անուանեն , իսկ շան այլ եւ այլ տեսակները շան Զանգազանները կը կոչեն . այնպէս որ ըստ Բնական պատմութեան Մարտի , Գայլ , Բրնձնի Մասկեր սեռին տեսակները կ'ըլլան :

Սա ալ պէտք է գիտնալ որ երբեմն բառի մը Երկրորդ գիտաւորութիւնը կամ փիլիսոփայական իմաստը՝ Առաջին գիտաւորութեանէն կամ ժողովրդեան հասկցածէն աւելի հարուստ ըլլալու տեղ աւելի Կիւրացիներ է : Զոր օրինակ , Կիւրացի բառը որ հասարակ խօսակցութեան մէջ հարկ կը նշանակէ . զի որ հա-

տարակօրէն բուն ծագիկ կը նշանակէ . որ ուտուելու պտուղ կամ փոքր սել է , արուեստական լեզուով Երկրորդ գիտաւորութիւններ ունին որոնք Առաջին գիտաւորութենէն աւելի տարածեալ են :

Թերեւս պիտի ըսուի թէ ինչու համար Երկրամութեան վրայ այսչափ երկայն կը խօսինք : Պատճառն աս է որ Կէս արամաբանական խաբէութիւններ , ինչպէս ըսինք , Միջին եզրին երկրամութենէն կը ծագին . եւ կան այնպիսի հասարակ բառեր որոնք նախնական եւ երկրորդական առումներ ունին , եւ ասոնք սովորաբար իրարու հետ կը շփոթուին : Ասոնց քանի մը օրինակ տանք :

516. Նախ և՛ջ բառը որ նախնական նշանակութեամբ ըսուած փոքր կը ջուցնէ . իսկ երկրորդական իմաստով՝ փոքր և՛նախնական կամ ցարեւմտական . բայց աս նշանակութիւնները շատ անգամ իրարու հետ կը շփոթուին : Այլ թէ և՛ջ բառին երկու նշանակութիւններն իրարմէ տարբեր են՝ հետեւեալ օրինակներէն պիտի տեսնուի : Երբ անգամ մը մեր տեսած տղան , մեծ մարդ ըլլալէն ետքը դարձեալ տեսնելով կ'ըսենք թէ և՛ջ է , ըսել չէ թէ տղայութեան ատեն եղածին կը նմանի , քանզի կրնայ ըլլալ որ ուրիշ տղայ մը անոր տղայութեան ատեն եղածին աւելի նման ըլլայ քան թէ ինք իր տղայութեանը : Հոս և՛ջ բառը նախնական իմաստով դործածեցինք , ուստի ըսել ուղեցինք թէ մեր առաջ տեսած տղան ու աս մարդը ըսուած փոքր մի եւ նոյն են : Բայց երբ մէկը հանքի մը մէջ քիչ մը պղնձի խառնուրդով կտոր մը ռսկի գաննելով կ'ըսէ թէ Ասիկա և՛ջ մետաղն է որմէ սա ռսկի դահեկանը կամ ժամացոյցը շինուած է . կամ երբ քար մը գաննելով որ

մատանւոյ մը վրայ տեսած աղամանդին կամ յակընթին յարեւնման է, կ'ըսէ թէ Ասիկա Նշն պատուական քարն է, ըսել չէ թէ ան երկու մետաղի կամ քարի կտորները Բնական Ֆիզիկոս Նոյն են, այլ հոս Նշն բառը երկրորդական նշանակութեամբ կատարեալ Բնական կը նշանակէ: Այսպէս նաեւ շատ անձերու համար Ֆիզիկոս գիրքը կամ կեցուածք կամ նստուածք ունին կ'ըսուի, երբ ամենն ալ իրարու Նշն կերպով կեցած կամ նստած են. կամ Նշն դազափարն ունին կ'ըսուի, երբ իրարու Նշն կը խորհին:

Նշն բառին փոխաբերուած կամ երկրորդական նշանակութիւն առած ըլլալուն պատճառը սա է: Հասարակ եզր մը, ինչպէս, անի, արք, երանկան, քիչ, որ եւ իցէ կտոր ոսկւոյ, անհատ մարդու, անհատ եռանկեան եւ տննդի համար կրնայ ըսուիլ. (հասարակ եզրներ թէ տեսակին եւ թէ տեսակին իւրաքանչիւր անհատին վրայ կրնան ստորոգուիլ. 499). քանզի ամեն հասարակ եզրի Սահմանը, զոր օրինակ ընդհանուր եռանկեան Սահմանը՝ որ եւ իցէ անհատ եռանկեան կը յարմարի. եւ ասոր համար է որ այլ եւ այլ անհատ առարկաներ որոնք միեւնոյն հասարակ անունն ու միեւնոյն Սահմանն ունին, Նշն կը կոչուին:

Ասկէ կը տեսնուի որ աս (նոյն) բառերուն երկրորդական նշանակութեամբը Նշն կոչուող առարկաներ, շատ մօտաւոր աստիճանով մը Նշն են, բայց ոչ Ֆիզիկոս. քանզի միշտ անհատներուն մէջ տեղը գոնէ թեթեւ տարբերութիւն մը կայ. զոր օրինակ, երկու աղամանդին կամ յակնթին մէջ տեղը, որոնց համար կրցանք ըսել թէ Նշն են:

Բայց նախնական նշանակութեամբ Նշն կոչուած

իրեր, Եւք բառը հոն նախնական իմաստով Գեղարքունիք (իտանդիդէ) կամ թուական միութիւն նշանակելուն համար, թեթեւ կամ դոյզն տարբերութեան աստիճան մ'ալ չեն կրնար ունեցած ըլլալ, այլ Բաղ Գ են: Օրինակի համար: Այս ինչ մարդը կամ Եւք անձն է զոր ես, մինչդեռ տղայ էր, տեսայ, եւ կամ չէ. եթէ Եւք է, կրնայ առաջ եղածին շատ կամ քիչ չնամնիլ, բայց Բաղ միշտ Գեղարքունի անհատն է:

Շփոթութիւն տուող պատճառը սա է որ նախնական նշանակութեամբ Եւք-Բաղ, կամ Գեղարքունիք, շատ անգամ նմանութենէն կը դատուի ու կը մակարերուի. կամ թէ ըսենք, նմանութիւն տեսնուելէն կը մակարերուի թէ Գեղարքունիք (թուական միութիւն) ալ կայ: Այպէս մէկը կրնայ պնդել թէ այս ինչ նկարն, իր կորսնցուցածին կատարեալ նրման ըլլալուն համար, Եւք է՛ի իւրն է. սակայն յետոյ կրնայ ապացուցուիլ թէ Գեղարքունիք չէ այլ անոր մէկ ճշգրիտ օրինակագիրը կամ պատճէնը:

Ինչ որ Եւք բառին համար ըսինք, Քաղ, Բաղ, Բաղ, եւ, Աղ, Ուրի, Հիւր, բառերուն համար ալ պիտի ըսենք. քանզի ասոնք ալ երկդիմի նշանակութիւն ունին որուն քաջ միտ դնել կարեւոր է:

517. Քաղ, Բաղ, երբեմն Պաղ եւ երբեմն Փաղ յառաջ կը բերեն. իսկ Աղ, Ուրի, Հիւր, երբեմն Արի ու երբեմն Եւր-Բաղ կը ցուցնեն: Եւ Պատճառն ու Փաստը, Արդիւնքն ու Եզրակացութիւնը իրարմէ շատ տարբեր բաներ են, անոր համար յիշեալ բառերուն աս երկդիմութիւնը զանազանել զխտնալը մեծապէս կարեւոր է:

Պատճառ, Արդիւնք (գործ) եւ Եզրակացութիւն

ինչ ըլլալն արդէն յայտնի է : Իսկ Փ֊֊ հայերէն բա-
ռով հոս՝ Գաղիերէն* Բեշն, Անգղիերէն Բեշ ըսուա-
ծը կ'իմանանք :

Ք֊֊, Բ֊֊ Գ֊֊, պատճառական շարկապներն,
ինչպէս ըսինք, մերթ Պատճառ եւ մերթ Փաստ կամ

* Պէտք է գիտնալ որ յիշեալ լեզուներուն մէջ Բեշն, Բեշն
բառով կ'իմացուին նախ՝ ըսողը իմացական կարողութիւնները
միանգամայն. եւ աս մտքով աս բառն անասնոց վրայ դժուա-
բաւ կրնայ ժխտուիլ. քանզի անասուններէն ոմանք յայտնա-
պէս ընդունակ են ան գործողութիւններէն շատերուն որոնք
մարդկային մտաց իմացականութեանը կ'ընծայուին : Բեշն
բառն աս մտքով մեր լեզուին մէջ ըստ մեզ Հ֊֊֊ բառով
կրնայ նշանակուիլ :

Երկրորդ, Բեշն բառը նոյն լեզուներուն մէջ աւելի յա-
ճախ կը նշանակէ մինակ ան իմացական կարողութիւնները
որովք մարդ անասուններէն կը տարբերի. թէպէտ ոչ որ կա-
րող եղած է ճշգիւ որոշել թէ ո՞ր կարողութիւններն են ա-
սոնք : Բայց եւ այնպէս կ'երեւի թէ վերացնելու կարողու-
թիւնն աս տեսակ կարողութեանց գլխաւորն է, մանաւանդ
խօսելու գործողութեան նկատմամբ : Աս մտքով ալ Հայերէն
Բ֊֊, Բ֊֊֊֊֊֊֊֊, բառերն յարմարադոյն են :

Բեշն բառը դարձեալ յիշեալ լեզուաց մէջ կը նշանակէ
մտքին այն երրորդ գործողութիւնը (1) որուն մենք Իմաս-
տասիրութիւն անունը տուինք, եւ որ երկու նախադասու-
թեանէ երրորդ մը հանելու մէջ կը կայանայ :

Բեշն բառը յիշեալ լեզուներուն մէջ պատճառի նշանա-
կութեամբ ալ կը գործածուի. ուստի եւ հասարակ խօսակ-
ցութեան մէջ կ'ըսուի. Արեւին խաւարմանը Բեշն (գիտա-
նակ Գ֊֊֊ ըսելու) ան է որ լուսինն արեգակն ու երկ-
րին մէջ տեղը կը մտնէ :

Վերջապէս, Բեշն բառը կը նշանակէ ձեռնարկութեան
մը նախադրեալները, մանաւանդ Փոքրագոյնը (20) : Աս մտքով
է որ մենք Բեշն բառը Փ֊֊ կոչեցինք : Բեշն բառին աս
մտքով նշանակածը, այսինքն Եզրակացութեան մը նախա-
դրեալները, Տրամաբանական Գ֊֊֊ ալ կը կոչուին :

Ապացոյց յառաջ կը բերեն, Ձոր օրինակ, երբ կ'ըսեմ. Մառերը պտղալից են, +ռէ գետինը յուռթի է, կամ, Գետինը թաց է, +ռէ անձրև եկաւ, յայտնի է թէ աս խօսքերուն մէջ +ռէ շաղկապով Պատճառացուած է. ըստ որում ամեն մարդ կը տեսնէ թէ Գետնոյն յուռթի ըլլալը՝ ծառերուն պտղաւետութեանը, Անձրև եկած ըլլալն ալ՝ գետնոյն թաց ըլլալուն բնական Պատճառն են: Բայց հետեւեալ օրինակներուն մէջ, Գետինը յուռթի է, +ռէ ծառերը պտղաւէտ են, կամ՝ Անձրև եկած է, +ռէ գետինը թաց է, +ռէ շաղկապը ոչ թէ Պատճառ այլ Փաստ, Ապացոյց (նախադրեալ) կը ցուցնէ. ըստ որում յայտնի է թէ Մառերուն պտղաւետութիւնը՝ Գետնոյն յուռթի ըլլալուն, եւ, Գետնին խոնաւութիւնը՝ Անձրև եկած ըլլալուն ոչ թէ բնական պատճառ, այլ փաստ կամ տրամաբանական ապացոյց են. կամ թէ ըսենք, Մառերուն պտղաւետութիւնը՝ որ Երկրին արգասաւորութեանը, եւ Գետնին խոնաւութիւնը՝ որ Անձրև գալուն բնական Արդիւնքն են, մենք փաստ կամ ապացոյց ըրած ենք, այսինքն Պատճառն իբրև եղբակացութիւն՝ Արդիւնքէն իբրև փաստէ (նախադրեալներէ) կը հետեւցնենք:

Բայց կան նաեւ այնպիսի դէպքեր որոնց մէջ Պատճառը միանգամայն փաստ է, ուստի եւ հետեւութիւնն ալ թէ Արդիւնք եւ թէ Եղբակացութիւն է. Այսպէս են ան ձեռնարկութիւնները որովք +ռէ վրայ կ'իմաստասիրենք. զոր օրինակ, երբ յաջող կամ անյաջող օգերէ կը հետեւցնենք թէ հունձը կամ բերքն առատ կամ նուազ պիտի ըլլայ: Այսպիսի դէպքերու մէջ, ըսինք, Պատճառն ու Փաստը (ապացոյցն) ՚ի միասին կը պատահին, քանզի յաջող կամ

անյաջող օղն ինքնին առատ կամ նուազ հնձոց պատ-
ճառ է, եւ որովհետեւ արդիւնքը (առատ կամ նը-
ւազ հոնձը) դեռ իրօք չկայ, ան որ ինքնին Պատ-
ճառ է՝ մեզի նկատմամբ բարւոք հունձ ակնկալելու
փաստ միայն կ'ըլլայ:

548. Ուրի, Ար, Հեռիւր, մակարերական շաղ-
կադներն ալ որ սովորաբար Եզրակացութիւն յառաջ
կը բերեն, երբեմն Արդիւնք ցուցնելու կը գործած-
ուին. զոր օրինակ. Անձրեւ եկաւ, Ար (Ուրի Ե, Հե-
ռիւր) դեռինը թաց է. հոս Ար, Ուրի Արդիւնք
կը ցուցնեն: Գեռինը թաց է, Ար անձրեւ եկած է.
հոս ալ Ար Եզրակացութիւն կը ցուցնէ. քանզի,
թէպէտ առջի օրինակին մէջ Գեռնին թաց ըլլալը
Անձրեւ գալուն բնական արդիւնքն է, երկրորդ օ-
րինակին մէջ ոչ թէ Անձրեւ գալը Գեռնին թաց ըլ-
լալուն բնական արդիւնքն է, այլ Անձրեւ գալը Գեռ-
նին թաց ըլլալէն մենք իբրեւ Եզրակացութիւն կը
հետեւցնենք:

Արդ յիշեալ Քաշի, Ար Երու, եւ դարձեալ Ար,
Ուրի Ե, Հեռիւր, Է Հեռիւր, բառերուն երկգիմի
կամ տարբեր իմաստներուն միտ չդնելով, մարդիկ
չատ անգամ բուն Պատճառը՝ Փաստ կամ Ապացոյց
կոչուածին, եւ Արդիւնքը՝ Հետեւութեան հետ կը
չիտթեն: Բայց Պատճառը Փաստէն կամ Ապացոյցէն,
Արդիւնքն ալ Եզրակացութենէն զանազանել զիտ-
նալը Տրամաբանութեան մէջ շատ կարեւոր է:

549. Ասոնց նման երկգիմութիւն մ'ալ Արիւր, Ե-
րու Հեռիւր հարցական բառերուն գործածութեանը մէջ
կը տեսնուի: Աս բառերը երեք մտքով կ'առնուին.
Երու Արիւրիւն կամ Երու. Երու Արիւրիւր Հեռիւր. Երու Արիւ-
րիւր Հեռիւր. աս վերջինը հասարակօրէն Այստեանական

պատճառ կը կոչուի . զոր օրինակ . Ինչու համար (ինչ ապացուցով) աս բանտարկեալը պատժապարտ է . Ինչու համար (ինչ պատճառաւ) քար մը զետին կ'իյնայ . Ինչու համար (ինչ նպատակաւ) Լօնտրա կ'երթաք : Աս ամեն տարբերութեանց միտ չդրուելէն շատ շփոթութիւններ ծագած են :

320. Նոյնը , ինչ , ինչէն , եւայլն , եւ դարձեալ , դէպք , հոգի , բառերուն համար կրնանք ըսել :

Երբ թշնամիներու ձեռքով բռնի տարուող մարդու մը համար կ'ըսեմ թէ Պէտք է որ երթայ ուր որ տանելու ըլլան , դէպք է բառով՝ Ձի կրնար Վերջ , ըսել կ'ուզեմ . եւ , ազատ թողուելէն ետքը , երբ կ'ըսեմ թէ Պէտք է որ անձկանօք իր տունը դարձած ըլլայ , ան ատեն ալ դէպք է խօսքով ըսել կ'ուզեմ թէ Բնօրէն է որ ան մարդն անձկանօք իր տունը դարձած ըլլայ :

Ասանկ ալ , երբ առողջ ու ազատ մարդու մը համար կ'ըսեմ թէ Կընայ դուրս ալ ելլել , տունն ալ նստիլ , ինչ , բառով հասկցնել կ'ուզեմ թէ Ոչ դուրս ելլելը , ոչ ալ տունը մնալն ան մարդուն համար անհրաժեշտ հոգիներէն է . բայց երբ հիւանդ մարդու մը համար կ'ըսեմ թէ Կընայ առողջանալ , (առջի դէպքին պէս) ըսել չեմ ուզեր թէ առողջանալն անհրաժեշտ կախում ունի , այլ թէ՛ բացարձակապէս չեմ կրնար պնդել թէ պիտի առողջանայ կամ չպիտի առողջանայ :

308. Եզրի մը երկդիմութիւնը բանի կերպ է : 309. Պատահական երկդիմութիւնն ինչ է : 310. Բառ մը երբ կապակցութեան պատճառաւ երկդիմի կ'ըսուի : 311. Այլեւայլ աւարկանք միեւնոյն բառով նշանակելուն Ա. պատճառը :

312. Բ. պատճառք, 313. Բառի մը Նախնական եւ Երկ-
րորդական նշանակութիւնն ինչ է, 314. Հանգիստութիւնը
ինչ շփոթութեանց պատճառ կրնայ ըլլալ, 315. Բառ մը
Առաջին եւ երկրորդ նշանակութեամբ առնել ինչ ըսել է,
316. Նոյն բառին նախնական եւ երկրորդական նշանա-
կութիւնն ինչ է, 317. Քանզի, Ըստ որում, քանի քան յա-
ռաջ կը բերէ, 318. Ուստի, Ապա, Հետեւաբար, քանի
քան յառաջ կը բերեն, 319. Ընդէ՞ք քանի մտքով կը գոր-
ծածուի, 320. Կրնայ, կարելի է, պէտք է, հարկ է, քանի
մտքով կ'առնուին.

Ե ՄԸՍ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

Թէ ԶԵՌԵԱՐԿԵԼՆ ԻՆՉ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ Է

×

ԱՍԿէ առջի մասերը մինակ ձեռնարկութեանց վրայ դատում ընելու կանոններուն վերաբերեալ էին. հիմա կը մնայ քիչ մ'ալ ձեռնարկութեանց բաժանմանը կամ այլ եւ այլ տեսակներուն վրայ խօսիլ :

Համառօտիւ խօսելով, ըսած ենք թէ ձեռնարկելը երկու նախադասութենէ երրորդ մը հանելուն կ'ըսուի. բայց հոս ուր ձեռնարկութեանց տեսակներուն վրայ պիտի խօսինք, հարկ կը համարինք նախ աղէկ մը բացատրել թէ ձեռնարկութիւն կամ ձեռնարկել ըսելով ինչ կը հասկցուի: Զեռնարկութեան վրայ այնչափ երկայն խօսելէ ետքը, հոս աս կէտը մեր ընթերցողներուն լիովին եւ բացայայտ հասկցընել զժուարին պիտի չըլայ :

524. Զեռնարկութեան ինչ ըլլալը դիւրաւ կը հասկընանք, եթէ *հարկ* եւ *հարկ* գործողութիւններուն ինչ ըլլալն աղէկ հասկնանք: Արդ մակարերելն ու ապացուցանելը ունին մի եւ նոյն նշան պատակը, որ ձեռնարկութեան նպատակն է. այսինքն երկու ճշմարիտ նախադասութեանց միջոցով երրորդ մը *հարկ*, եթէ այն երրորդը ծանօթ չէ. եւ կամ, եթէ այն երրորդը ծանօթ է, գտնել այն երկու ճշմարիտ նախադասութիւններն որոնք այն ծանօթ երրորդը կը հաստատեն:

Միջին եզրը փնտռելու ուղղութիւն կրնայ կոչուիլ : Ուստի միեւնոյն դէպքը կրնայ այլ եւ այլ անձանց , անոնց բռնած ուղղութեանը նայելով մակաբերելու կամ ապացուցանելու առարկայ ըլլալ : Զոր օրինակ , մարդ մը այս ինչ ստացուածքն , իբրեւ իրենը , կը պահանջէ . թէ դատաւորը եւ թէ փաստաբանը աս եզրակացութիւնը ստուգել կ'ուզեն . բայց դատաւորը կ'ուզէ նախադրեալներ որոնցմէ ան եզրակացութիւնը մակաբերէ . իսկ փաստաբանը կը փնտռէ նախադրեալներ որոնցմով նոյն եզրակացութիւնն ապացուցանէ :

Վերջապէս , մակաբերելու մէջ մեր նպատակը ստուգել է թէ այս ինչ առարկայի վրայ մեր ունեցած տեղեկութիւններէն ինչ եզրակացութիւն կը հանուի . իսկ ապացուցանելու մէջ , Եզրակացութիւնը մնդի ծանօթ ըլլալով , կը խորհինք թէ ինչ ձեռնարկութիւններով (ապացոյցներով) ան եզրակացութիւնը կրնանք հաստատել :

525. Սա ալ պէտք է գիտնալ որ , մակաբերելու մէջ , մեր ձեռքը գտնուածը ճշմարիտ եղելութիւններ կամ գիտցուած եւ ընդունուած սկզբունքներ են , կամ թէ , ինչպէս սովորաբար կ'ըսուի , Տ-է-Է-Կէ են . իսկ ապացուցանելու մէջ մեր ձեռքինն ուրիշ բան չէ բայց չապացուցուած կամ անստոյգ նախադասութիւն (եզրակացութիւն) մը որ տակաւին Խնդիր է :

321. Ձեռնարկութիւնն ինչ է : 322. ճշմարիտ նախադասութիւն , կամ ծանօթ եւ անծանօթ նախադասութիւն ըսելով ինչ կ'իմացուի : 323. ձեռնարկելը բանի ուղղութեամբ

կ'ըլլայ, 324. Աս երկու ուղղութիւնն ինչպէս կրնայ կաշ-
ուիլ: 325. Մակարբերելու եւ ապացուցանելու մէջ մեր ձեռ-
քը զճնուածն ինչ է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ՁԵՌՆԱՐԿՈՒԹԵԱՆՅ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ ԿԱՄ ՏԵՍԱԿԵՏԻՐԸ

Ձեռնարկութեան իսկութեանը վրայ աս բացատ-
րութիւնը, իբր մինչեւ հիմա ըսուածներուն բովան-
դակութիւնը, դրինք, ապա թէ ոչ ան ըսուածնե-
րէն կրնայ ինքնին իմացուիլ: Ապա աւելի յայտնի
հասկցուեցաւ թէ ձեռնարկելու մէջ ինչ, եւ ինչ
կերպով կ'ընենք:

Կարձեալ, սա ալ գիտենք թէ, ձեռնարկութեան
մը մէջ, Տ-ի-ը-ի-ը ու Խ-ը-ը-ը մէջ ինչ կապակցու-
թիւն կամ յարաբերութիւն պիտի ըլլայ, որպէս զի
առջիններն -ը-ը-ը եւ վերջինը -ի-ի-ի-ի (հետեւու-
թիւն, կամ ճշդիւ խօսելով Նզրակացութիւն) ըս-
ուելու կարող ըլլան. կամ, որպէս զի ըստ կերպի
խաբէութիւնները տեղի չունենան: Եւ դարձեալ որ
պարագաները կամ դէպքերն են, որ ապացոյցին եւ
մակարբերութեան մէջ տեղ ան յարաբերութիւնը կամ
կապակցութիւնն ըլլալով ալ, տակաւին ոչ ապա-
ցոյցն ապացուցի, ոչ ալ մակարբերութիւնը մակա-
բերութեան բնութիւնն ունին, պարագայ մը՝ որ
ըստ նիւթոյ կոչուած խաբէութիւնները կը կացու-
ցանէ:

Ձեռնարկութիւնը (որ մտքին իմաստասիրելու
գործողութեանը բացատրութիւնը, մարմնաւորու-

թիւնն է) ըստ էութեան աղէկ հասկնալէ ետքը, կը մնայ նաև գիտնալ թէ որ եւ իցէ ձեռնարկութիւն մը ինչ բնութիւն ունի, կամ քանի կերպով կրնանք նկատել, ուստի եւ ան բնութեան կամ կերպերուն համեմատ ալ ինչ կարգերու կրնանք (վեր) ածել: Կամ, աւելի համառօտ ըսել, հարկ է նաև որ ձեռնարկութեան դասաւորութիւնը (գլասսիֆիզասիոնը) գիտնանք:

526. Կը լսենք որ շատերը կերպ կերպ Ձեռնարկութեան անուաններ կու տան. դոր օրինակ, Հաւաքարանական, Ոչ-հաւաքարանական, Վճողական, Ենթադրական, Ազատուցական, Հաւանական կամ Բարոյական, Ուղղակի, Անուղղակի, Ի յառաջագունէ, Վկայութենէ, Հանգիտութենէ, Օրինակէ, Իմաստասիրութեան հաւասար, եւ թերեւս ուրիշներ ալ, որպէս թէ ձեռնարկութիւն մը այսչափ բազմաթիւ տեսակներու կը բաժնուի:

Արդարեւ շատ տրամաբաններ աս անուանները տուած են, բայց որոշ ծանօթութիւն մը տուած չեն թէ ինչ նկատմամբ աս անուանները ձեռնարկութեանց կրնան տրուիլ:

527. Պէտք է գիտնալ որ աս անուանները ձեռնարկութեան դատ դատ տեսակներ չեն ցուցներ, այլ մի եւ նոյն ձեռնարկութիւնը այլ եւ այլ նկատմամբ աս անուաներուն մէկը կամ միւսն առնելու յարմար է: Այնպէս որ միեւնոյն ձեռնարկութիւնը կրնայ մէկ նկատմամբ Հաւաքարանական կամ Ոչ-հաւաքարանական ըլլալ, ուրիշ նկատմամբ Վճողական կամ Ենթադրական. դարձեալ ուրիշ նկատմամբ Ազատուցական կամ Հաւանական, եւ այն: Ուստի եթէ բոլոր յիշեալ անուանները ձեռնարկութեան իրրեւ մէկ

կարգի բաժանման, այլ եւ այլ մասերը համարելու ըլլանք, Խաչաձեւ բաժանման սխալումը դորձած կ'ըլլանք :

Թէ Խաչաձեւ բաժանումը բրած ըլլալու սխալումէն պահուելու, եւ թէ ձեռնարկութեան բուն բաժանմանը վրայ յստակ գաղափար մը տալու համար, սկսինք ցուցնել թէ ձեռնարկութիւն մը քանի նրկատմամբ քանի կերպ կրնայ բաժնուիլ :

528. Ինչպէս գիտենք ամեն վաւերական ձեռնարկութիւն կրնայ հաւաքաբանութեան Ա. ձեւովը յառաջ բերուիլ, որ բուն հաւաքաբանութեան ձեւն է. բայց կրնայ յառաջ բերուիլ Բ. Գ. Դ. ձեւերով ալ որոնք բուն հաւաքաբանութիւնն չեն. ուստի երբ ձեռնարկութիւն մը Ա. ձեւով է, Հաւաքաբանական է. երբ միւս կերպ ձեւերուն մէկումն է, Ոչ-հաւաքաբանական է :

Գարձեալ գիտենք որ ձեռնարկութիւն մը կրնայ Ենթադրական (թէական, անջատական) ըլլալ, կամ Վճռողական (սահմանական, առանց ենթադրութեան). եւ գիտենք թէ ամեն Ենթադրական ձեռնարկութիւն կրնայ Վճռողականի փոխուիլ, ինչպէս որ ամեն Ոչ-հաւաքաբանական՝ Հաւաքաբանականի. այսինքն Բ. Գ. Դ. ձեւերով եզոզ ձեռնարկութիւն Ա. ձեւի :

Ապա նախ յայտնի կը տեսնուի որ աս երկու բաժանումը, Հաւաքաբանական եւ Ոչ-հաւաքաբանական, Վճռողական եւ Ենթադրական, ոչ բուն ձեռնարկութեան, այլ ձեռնարկութիւն մը յորձ Բերելու (բացատրելու.) Եւրոյն նկատմամբ է : Աւստի եւ սա աւսուանները ձեռնարկութեան տեսակներ չեն ցուցներ, այլ միայն բացատրութեան տարբերութիւն :

529. Երկրորդ, գիտենք որ ձեռնարկութեան մը նախադրեալները կամ ստոյգ են եւ կամ միայն հաւանական. եթէ նախադրեալները ստոյգ են, եզրակացութիւնն ալ ստոյգ է. եթէ հաւանական են, եզրակացութիւնն ալ հաւանական է: Ձեռնարկութեան Ապացուցականի եւ Հաւանականի բաժնուիշն աս նկատմամբ է. այսինքն ոչ բուն ձեռնարկութեան, այլ ձեռնարկութեան նախադասութիւններուն (ըստ սուգութեան մասին) բնութեանը բաժանումն է:

550. Երրորդ, ձեռնարկութիւններն Ուղղակի եւ Անուղղակի բաժնելը մեր գիտաւորութեանը նկատմամբ է: Ասիկա մեկնենք: Ձեռնարկութիւն մը կամ ճշմարիտ է կամ սուտ է. եթէ ճշմարիտ է՝ կ'ընդունինք, եթէ սուտ է՝ կը մերժենք: Աս երկու պարագաները, այսինքն ձեռնարկութեան մը ճշմարտութիւնը կամ ստութիւնը, կը պատասխանեն սաթէական նախադասութեան. «Եթէ ձեռնարկութեան մը նախադրեալները ճշմարիտ են, եզրակացութիւնն ալ ճշմարիտ է»:

Արդ, երբ նախադրեալներուն ճշմարտութիւնը կը տեսնենք, վերի թէական նախադասութենէն շինիչ ձեռնարկութիւն մը յառաջ կը բերենք այսպէս. «Եթէ ձեռնարկութեան մը նախադրեալները ճշմարիտ են, եզրակացութիւնն ալ ճշմարիտ է. արդ այս ձեռնարկութեան նախադրեալները ճշմարիտ են, ապա եզրակացութիւնն ալ ճշմարիտ է»: Իսկ եթէ եզրակացութիւնը ճշմարիտ չենք տեսներ, նոյն թէական նախադասութենէն սա եղծիչ ձեռնարկութիւնը յառաջ կը բերենք, այսպէս, «Եթէ ձեռնարկութեան մը նախադրեալները ճշմարիտ են, եզրակացութիւնն ալ ճշմարիտ է. արդ եզրակացութիւնը

ճշմարիտ չէ, ապա նախադրեալներն ալ ճշմարիտ չեն» :

Ուրեմն երբ ձեռնարկութեան մը ճշմարիտ ըլլալը ցուցնել կ'ուզենք, նախադրեալներուն ճշմարտութիւնը կը հաստատենք որմէ եզրակացութեան ճշմարտութիւնը կը հետեւի. աս պարագային մէջ ձեռնարկութիւնը մեղի նկատմամբ Ուշադրութիւն է. իսկ երբ ձեռնարկութեան մը սուտ ըլլալը ցուցնել կ'ուզենք, եզրակացութեան ճշմարտութիւնը կը ժխտենք, որմէ նախադրեալներուն ճշմարտութիւնը եզրակացութեան մէջ ինքնին կը ժխտուի. Աս պարագային մէջ ալ ձեռնարկութիւնը մեղի նկատմամբ, Աւշադրութիւն է : Ապա աս անուններն ալ ոչ թէ ձեռնարկութեան տեսակներ, այլ ձեռնարկութեան ընդունելի կամ մերժելի (ճշմարիտ կամ սուտ) ըլլալը կը ցուցնեն :

Միեւնոյն ձեռնարկութիւնը կրնայ երկու դիտաւորութեան ալ ծառայել, երբ երկու մարդոց մէկը նախադրեալներն ընդունելու համար եզրակացութիւնը կ'ընդունի, ու միւսը եզրակացութիւնը չընդունելուն համար նախադրեալներն ալ չընդունիր : Օրինակի համար. « Ինչ որ Ստոյիկեանք (կամ ուրիշ փիլիսոփայից ազանդ մը) կը վարդապետեն, պէտք է ընդունել. արդ Ստոյիկեանք կը վարդապետեն թէ ցաւերը չարիք չեն, ապա աս ալ պէտք է ընդունիր » : Ստոյիկեան ազանդին նախանձաւոր հետեւող մը, նախադրեալներուն կատարեալ համոզուած ըլլալով, եզրակացութեանը հարկաւ հաճութիւն կուտայ, Բայց ուրիշ մը որուն ան եզրակացութիւնը խիստ կը թուի, մէկէն մեծագոյն նախադրեալը կը մերժէ : Ուստի աս ձեռնարկութիւնը մէկուն նկատմամբ Ուշադրութիւն, ու միւսին նկատմամբ Աւշադրութիւն է :

Ուրեմն աս ութը կերպ բաժանումները, Հաւաքարանական եւ Ոչ-հաւաքարանական, Աճողական եւ Ննթադրական, Ապացուցական եւ Հաւանական. Ուղղակի եւ Անուղղակի, ոչ թէ բուն ձեռնարկութեան բաժանում են, կամ, ոչ թէ Ըստ էութեան իրարմէ տարբեր ձեռնարկութիւն կը ցուցնեն, այլ քանի մը արտաքին նկատմամբ եղած բաժանումներ են: Առջի չորսը՝ ձեռնարկութեան կերպին նկատմամբ. միւս երկուքը՝ ձեռնարկութիւնը բաղկացնող նախադասութեանց բնութեանը նկատմամբ, իսկ վերջին երկուքը՝ ձեռնարկողին առաջիկայ նպատակին կամ (ընդունելու եւ մերժելու) զխաւորութեանը նըկատմամբ:

551. Երբ ձեռնարկութեան մը նախադրեալներուն ու եզրակացութեանը մէջ եղած յարաբերութիւնը տարբեր է, եւ ուրիշի մը տարբեր, ան երկու ձեռնարկութիւնները տարբեր տարբեր տեսակի են:

Զոր օրինակ, ձեռնարկութեան մը նախադրեալներուն ու եզրակացութեանը մէջ եղած յարաբերութիւնը դարձեալ եւ արդարեւ յարաբերութիւն է, այն ձեռնարկութիւնը տեսակ մը ձեռնարկութիւն է. երբ ուրիշ ձեռնարկութեան մը մէջ նոյն յարաբերութիւնը չի կրնար եւ չի կրնար ըլլալ, կամ, չի կրնար դարձեալ յարաբերութիւն է, ան ձեռնարկութիւնն ալ դարձեալ ուրիշ տեսակ մը ձեռնարկութիւն է առջինէն տարբեր:

552. Արդ աս նկատմամբ բուն ձեռնարկութիւնները երկու կը բաժնուին. Առաջին, անոնք որ Եզրակացութեան պատճառը տալու համար կը գործածուին, (ենթադրելով միշտ թէ Եզրակացութիւնն ընդունուած է). եւ Երկրորդ, անոնք որ Եզրակացու-

թեան պատճառը չեն տար: Կամ, ուրիշ բաներով,
Ա—ԶԵ՝ Պատճառէ Արդիւնք ձեռնարկութիւններ, եւ
ԵԴԵԴԴ, ուրիշ մնացեալները:

ԱՌԱՋԻՆ ՏԵՍԱԿԻ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹԻՒՒՆ

ՊԱՏՃԱՌԷ ԱՐԴԻՒՆԵՔ

555. Պատճառէ Արդիւնք ձեռնարկել կ'ըսուի երբ
եզրակացութիւն մը ապացուցանելու համար բեր-
ուած Փաստը՝ գործի մը պատճառն է: Զոր օրինակ,
երբ անձրեւ եկած ըլլալէն կը մտկարերեւմ թէ ճամ-
բաները թաց ըլլալու են, Առաջին տեսակի ('ի յա-
ռաջագոունէ) ձեռնարկութիւն մը գործածած կ'ըլ-
լամ. քանզի, եթէ մէկը գիտնար կամ տեսնէր թէ
ճամբաները թաց են, ես կրնամ ան եզրութիւնն
ապացուցանել ըսելով թէ անձրեւ եկաւ:

Կամ, եթէ մէկը գիտնար թէ այս ինչ մարդը
սպանութիւն մը ըրած է, եւ հարցնէր թէ ինչու հա-
մար արդեօք այն ոճիրը գործելու մտաբերեց, եւ
եթէ ուրիշ մը ապացուցանէր թէ սպանողը գազա-
նարարոյ եւ քինախնդիր մէկն է, կամ սպանուե-
ղին գէմ թշնամութիւն եւ ատելութիւն ունէր, կամ
անոր մեռնելէն սպանողին շահ կար, Պատճառէ Արդ-
իւնք ձեռնարկութիւն մը ըրած կ'ըլլար:

Միայն պէտք է գիտնալ որ, եթէ ան մարդուն
սպանող ըլլալը ստոյգ չըլլայ, ան պարագաները,
այսինքն մարդուն գազանարարոյութիւնը, թշնա-
մութիւնը եւ այլն, ան մարդը կասկածելի միայն կըր-
նան ընել, ուստի եւ ան ատեն ձեռնարկութիւնը
Պատճառի զօրութիւն չի կրնար ունենալ:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԵՍԱԿԻ ԶԵՌՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

ՈՒՐԻՇ ՄՆԱՅԵԱԼՆԵՐԸ

544. Ուրիշ ամեն ձեռնարկութիւն ուր ապացոյցը եղբակացութեան Պատճառը չէ, ձեռնարկութեան երկրորդ տեսակին կը վերաբերին: Զոր օրինակ, եթէ մէկը սպանողի մը յանցաւորութիւնը քանի մը վկաներու վկայութենէն, կամ հանդերձներուն վրայ արեան բիծեր ունենայէն, կամ վրան սպաննուողին մէկ ինչը դանուելէն մակարեբել ուղէ, երկրորդ տեսակի ձեռնարկութիւն մը բանեցուցած կ'ըլլայ. քանզի, թէեւ սպանութիւնը հաստատուած ըլլայ, յիշեալ Փաստերը սպանութեան Պատճառ չեն կրնար համարուիլ, այլ միայն Նշան:

Եւ կամ եթէ, Հոռմէական, Անդղիական (կարողոս Ա. ին տեսնուան) եւ Գաղիական ոսմկապետութեանց, որոնց վախճանը զինուորական միապետութիւն եղաւ, օրինակներէն մակարեբել ուղեմ թէ այս ինչ ոսմկապետութեան ալ վախճանը զինուորական միապետութիւն պիտի ըլլայ, ձեռնարկութիւնս ոչ Պատճառէ այլ Օրինակէ միայն եղած կ'ըլլայ:

555. Ապա երկրորդ տեսակի ձեռնարկութիւնները երկու կը բաժնուին, Ա. Նշաններ, եւ Բ. Օրինակ:

556. Ա. Նշաններէ ձեռնարկութիւնները դարձեալ երկու ք են. 1. Բան Նշաններ եւ 2. Վկայութիւն: Նշաններու եւ Վկայութեան վրայ ետքը քանի մը կարեւոր զիտողութիւններ պիտի ընենք:

557. Բ. Օրինակէ ձեռնարկել կ'ըսուի, երբ Ծանօթ գէպքէ մը ուրիշ, սովորաբար միեւնոյն Գաօի վերաբերեալ, Անձանօթ գէպքի մը կամ գէպքերու կը ձեռնարկենք: Այսպէս էր վերի Ռամկապե-

տութեան օրինակը, ուր Անգղիական, Քաղիական, եւ Հռոմէական ռամկապետութեանց զինուորական միապետութեան փոխուած ըլլալը Յանօթ դէպք են, իսկ միւս ենթադրեալ ռամկապետութեան նոյն միապետութեան փոխուիլն՝ Անծանօթ դէպք է. եւ, ինչպէս յայտնի է, Յանօթ եւ Անծանօթ դէպքերը միեւնոյն Գասի կամ Սեռի դէպքեր են:

558. Օրինակէ, Խելամտութենէ, Յանօթ դէպքէ Անծանօթի ձեռնարկել խօսքերը միեւնոյն բանը կը նշանակեն: Ոմանք Հանգիստութենէ ձեռնարկել ըսելով ալ նոյնը կ'իմանան. բայց սա բառը Խելամտութենէ կամ Օրինակէ ձեռնարկութեանց մասնաւոր մէկ տեսակն է, ինչպէս քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք: Տես եւ 255-258:

559. Օրինակէ կամ Խելամտութենէ ձեռնարկութեանց մէջ պէտք է որ երկու դէպք ըլլայ, Յանօթն ու Անծանօթը որոնք Հ-ի-ի-ի կամ Զ-ի-ի-ի-ի-ի-ի-ի-ի դէպքեր կը կոչուին: Աս երկուքը ձեռնարկութեան Աւագ եւ Կրտսեր եղբններն են. իսկ Դասը կամ Միջին եզրը որուն այն երկու դէպքը, իբր Աւագ եւ Կրտսեր եզր, կը վերաբերին, այն երկու Հանգէտ կամ Զուգահեռական (միեւնոյն սեռի) դէպքերուն մէջ տեղն եղած նմանողութեան կամ հանգիստութեան կէտն է: Աս նմանողութեան կամ հանգիստութեան կէտը, եթէ խօսքով բացատրել ուզենք, սա ընդհանուր նախադասութիւնը կ'ըլլէ. «Ենչ որ այս ինչ դէպքի մէջ ի-ի-ի-ի կամ -ի-ի-ի-ի է, կամ ստոյգ ենք թէ -ի-ի-ի-ի, պէտք է որ ուրիշ անոր նման զիպուածի մը, կամ ամեն այնպիսի զիպուածներու մէջ ալ նոյնպէս պատահի (տեղի ունենայ)» . (254):

եւ այնպիսի Մանօթ դէպքէ՝ որուն համար ստոյգ ենք թէ իւրաքանչէր կամ զիւրաքանչէր : Զոր օրինակ , երբ այս ինչ դիրքն ունեցող տեղեր , կամ այս ինչ եղանակի կամ կլիմայի տակ պատահած դէպքերէն կը հետեւցնենք թէ նոյն պարագաներու տակ անոնց նման դէպքեր կը պատահին կամ պիտի պատահին , արդէն զիւրաքանչէր Մանօթ դէպքերէ հետեւութիւն ըրած կ'ըլլանք : Այսպէս , տեսնելով որ այս ինչ երկրի մէջ թոքացաւէ մեռնողներ շատ են , կամ ասոր հակառակ , նոյն ախտին յարմարութիւն ունեցողները կը բժշկուին , կը հետեւցնենք թէ այս ինչ մարդն ալ որ թոքացաւի պատրաստութիւն մը ունի , եթէ նոյն երկիրը բնակելու ըլլայ , կը մեռնի կամ կը բժշկուի :

Իսկ հետեւութիւն հանել այնպիսի Մանօթ դէպքէ որուն համար ստոյգ ենք թէ պիտի պատահի , սովորաբար կրթող Առակներէ ձեռնարկելու մէջ կ'ըլլայ , ուր ընդհանուր առած կամ սկզբունք մը կը հետեւցնենք այնպիսի ենթադրեալ դէպքէ մը որ Հանգիստութիւն մը ունի ան բանին հետ որուն Առաւ կը յարմարցնել կ'ուզենք : Զոր օրինակ , Սոկրատ կը ձեռնարկէ Յունաց հասարակապետութիւններէն ու մանց դէմ որոնք իրենց իշխանները վիճակաւ կ'ընտրէին , նաւալարներուն ենթադրեալ դէպքէն , որոնք նաւապետութեան համար , փոխանակ նաւուղղութեան հմուտ մէկն ընտրելու , ելլեն իրենց մէջէն մէկը վիճակաւ ընտրեն :

Նոյնպէս Նաթան Գաւթին յանցանացը ծանրութիւնը ցուցնելու համար , ենթադրեալ դէպք մը օրինակ ընելով կը ձեռնարկէ : Արդարեւ այնպիսի դէպքերու մէջ Ուիլիամ Գոթմանը խիստ պատշաճ

է, այսինքն, մեզ մեր ընկերին տեղը դնելով տեսնել թէ ինչ կ'ուզէինք որ մեզի ըլլար, նոյնն անոր ընենք :

545. Բայց պէտք է դիտնալ որ, երբ բերուած օրինակը ենթադրեալ դէպք մըն է, այսինքն չինծուկամ կեղծիք կամ առակ է, ձեռնարկութիւնը չի կրնար ուժ կամ արժէք ունենալ, եթէ կեղծեալ դէպքին մէջ ենթադրուած օրինակին հետեւանքը կատարեալ համողիչ կամ խելքի մօտ չէ: Ընդհակառակն, երբ օրինակներ ուժ եւ արժէք ունին, թէ եւ հետեւանքը բոլորովին նոր եւ անակնկալ ըլլայ: Զոր օրինակ, ամեն եղջերաւոր անասնոյ որոճացող ըլլալը, եւ վերի կարգի հատու ակոսները չունենալն, այնպիսի բան մըն է որ առաջ մարդու մտքէն չէր անցներ. բայց հետզհետէ եղած դիտողութիւններն աս բանին ընդհանուր կանոն ըլլալն այնպէս աղէկ հաստատեցին, որ բնախոյզ մը անծանօթ եղջերաւոր անասնոյ մը ոսկրոտին ալ տեսնելու ըլլայ, մէկէն կրնայ վճռել թէ այն անասունը որոճացող էր, եւ վերի հատու ատամունքը չունէր:

544. Սա ալ դիտել արժան է որ երկու բաներ օրոնք շատ կողմանէ իրարու աննման են, կրնան նրմանութիւն բերուիլ. քանզի բաւական է որ ձեռնարկութեան էական եզրող կէտին մէջ երկուքին մէջ հանգիտութիւն ըլլայ. եթէ ան կէտին մէջ համաձայն չեն, ուրիշ ամեն կէտերու մէջ հանդիտութիւն ունենալը բաւական չէ: Աս դանաղամտութեան միտ չգրուելուն համար, հանդիտութենէ ձեռնարկութիւններ շատ անգամ մերժուած են, ու խարէականներ (անոնք որ էական կէտին մէջ աննման եւ ուրիշ կէտերու մէջ նման են) ընդունուած են:

Օրինակի համար, վերն ակնարկուած Առակներուն մէջ մէկը կրնայ առարկել թէ, նաւն ու հասարակապետութիւնը, գառնուկն ու կնիկ մարդ մը, իրարմէ շատ տարբեր բաներ են. բայց եւ այնպէս յայտնի է որ աս տարբերութիւնը Խնդրոյն մէջ եղած հանդիտութեանն ամենեւին չի վնասեր :

Ասոր հակառակ, մարդոց գործածած բոլոր -- է-է-է-նիւթերու մէջ, շատ կողմանէ հանդիտութիւն կայ, ինչպէս են, ցորենը, երկաթը, կապարը, գարձեալ -- մետաղ կոչուածները, ոսկին եւ արծաթը : Ուստի որովհետեւ աս ապրանքներէն շատերուն առատութիւնը, թէպէտ անոնց գինը կ'իջեցնէ, բայց օգտակարութիւնը չի նուազեցըներ, այլ հասարակութեան աւելի օգտակար կ'ընէ, կրնայ թերեւս մէկը հետեւեցնել թէ ոսկւոյ եւ արծաթոյ առատութիւնն ալ նոյնը պիտի ընէ : Արդարեւ երբ երկիր մը որ մէկ գրիւ ցորեն, կամ մէկ տակառաչափ երկաթ կամ կապար կը բերէր, աս տարի երկու բերելու ըլլայ, ան նիւթերը ոչ միայն աւելի աժան պիտի ըլլան, այլ եւ ան երկրորդ գրիւը մեզի այնչափ օգտակար պիտի ըլլայ, որչափ մէկ գրիւը կ'ըլլար : Բայց ոսկւոյն ու արծաթին համար այնպէս չէ. ասոնց գլխաւոր պէտքը դրամներ կոխելու համար ըլլալով, եւ դրամներուն օգտակարութիւնն անոնց արժէքէն կախում ունենալով, անոնց առատութենէն յառաջ գալու փոփոխութիւնը սա պիտի ըլլայ որ, հարիւրնոց ոսկին կամ քսաննոց արծաթն այժմու մեծութեան կամ թանձրութեան կրկինը պիտի ունենան. ուստի եւ երկպատիկ ծանր պիտի ըլլան, եւ ասկէ ոչինչ իրական օգուտ մը պիտի տեսնուի :

543. Երբ Օրինակէ կամ Խելամուտքենէ ձեռնարկութեան մը նախադրեալներուն մէկը ժխտել հարկ ըլլայ, հասարակ խօսակցութեան մէջ սովորաբար կ'ըսուի. «Յանդիմանութիւնդ ուղիղ չէ», ասով Փոքրագոյն նախադրեալը ժխտել կը հասկցուի. իսկ երբ կ'ուզենք հասկցնել թէ Մեծագոյն նախադրեալը կը ժխտենք, կ'ըսուի. «Աս դէպքը յարմար չէ». կամ, «Կէտին մէջ չէ». կամ, «Մեր առաջիկայ խնդրոյն նկատմամբ ճշմարիտ չէ». կամ, «Դէպքերը զուգակշիռ չեն»: Զոր օրինակ, երբ բժիշկ մը հիւանդի մը այս ինչ դեղը կ'ապսպրէ, ըսելով թէ Թիֆոյի դէպքերուն մէջ օգտակար ճանչցուած է, մէկը կրնայ դեղին յիշեալ հիւանդութեան դէպքերուն օգտակար ըլլալը ժխտել. (որ Փոքրագոյնն ուրանալ է), ըսելով թէ Յանդիմանութիւնդ ուղիղ չէ: Եւ կամ, հիւանդին Թիֆոյ ըլլալը կրնայ ուրանալ, (որ Մեծագոյնը ժխտել է), ըսելով թէ Աս դէպքը յարմար չէ, կամ, Դէպքերը զուգակշիռ չեն:

Մինչեւ հիմա ըսուածներէն հասկցուեցաւ թէ, Ձեռնարկութեանց բուն տեսակները քանի եւ որոնք են. այսինքն, Ա. Տեսակ, Պատճառէ առ Արդիւն: Բ. Տեսակ, Նշաններէ առ Թէութիւն, եւ Օրինակէ, կամ Մանօթ դէպքէ առ Անձանօթ: Աս տեսակներուն մէջ ստուգութեան յորում կայանալը քիչ մը ետքը պիտի տեսնենք:

546. Հոս պէտք է գիտնալ որ ձեռնարկութեան երկայն շարքերու մէջ, կրնայ պատահիլ որ աս քանի մը տեսակ ձեռնարկութիւնները միացեալ ըլլան, կամ շարքին մէջ միանգամայն գտնուին, զոր օրինակ, կրնայ պատահիլ որ շատ օրինակներով ապացուցանենք թէ Պատճառ մը կայ, եւ Պատճառէն Ար-

547. Օրինակէ կամ Խելամառութենէ կամ Յանօթ դէպքէ Անձանօթի ձեռնարկութիւնները, որոնք, ինչպէս ըսինք (558), միեւնոյն բանը կը նշանակեն, դարձեալ երկու կը բաժնուին. 1. Հանգիտութենէ, եւ 2. Փորձառութենէ (258. 2.) :

Ըսինք դարձեալ (558) թէ Հանգիտութենէ ձեռնարկութեամբ ոմանք Խելամառութենէ կամ Օրինակէ ձեռնարկել կ'իմանան. բայց բուն տարբեր են. Հանգիտութենէ ձեռնարկութիւնները Խելամառութենէ կամ Օրինակէ ձեռնարկութեանց մէկ տեսակն են :

548. Բուն Հանգիտութենէ ձեռնարկութիւն ան է ուր երկու, Յանօթ եւ Անձանօթ, դէպքերուն իրարու պատասխանելը կամ զուգակշռութիւնը՝ Եզրակացութեան մէջ մեղի ապահով ստուգութիւն մը տալու շափ կատարեալ չէ :

Երբ ան երկու դէպքերն իրարու կատարեալ կերպով կամ շատ մօտ կը պատասխանեն, ան ատեն ձեռնարկութիւնը Փոշոյնէ կը կոչուի. Զոր օրինակ, կրնայ ըսուիլ թէ այս ինչ մարդը Փորձառութեամբ համոզուած է թէ այս ինչ տեսակ կերակուրէ պահելը, կամ այս ինչ գեղը, այս նիշ տեղւոյն օղն, առողջարար կամ վատառողջ է : Եթէ այն մարդը միեւնոյն արդիւնքը շատ մարդոց վրայ միօրինակ տեսած է, կրնայ արդարեւ ըսել թէ Փորձառութեամբ համոզուած է թէ յիշեալ բաները բոլոր մարդոց համար ալ առողջարար կամ վատառողջ են. քանզի ան շատ մը մարդոց՝ որոնց վրայ փորձ եղած է, եւ բոլոր մարդոց՝ որոնց վրայ հետևութիւն կ'ըլլայ, այսինքն Յանօթ եւ Անձանօթ դէպքերուն մէջ տեղը զուգակշռութիւնը կատարեալ է :

ըստ որում բոլոր մարդիկ միեւնոյն տեսակի եւ բընութեան անհատներ են, բնութեան օրէնքն ալ միօրինակ ըլլալուն համար, եզրակացութեան ստուգութեանը վրայ ապահով կրնանք ըլլալ. բաւական է որ փորձառութեան մէջ խարուիլ տեղի ունեցած չըլլայ, քանզի աս սլարագան հնարաւոր է:

Բայց, եթէ ան դիտողութիւնները ոչ թէ մարդոց այլ անասնոց վրայ եղած ըլլալով, ըսուելու ըլլայ թէ ան բաները մարդոց ալ առողջարար կամ անառողջ են, ձեռնարկութիւնն 'ի Հանդիտութենէ եղած կ'ըլլայ. եւ աս բառով նշանակել կ'ուզուի թէ երկու դէպքերուն մէջ տեղի դուգակչութիւնը ոչ թէ կատարեալ նմանողութեան այլ միայն Հանդիտութեան պատճառաւ է:

549. Հոս սա դիտողութիւնն ալ ընել արժան է թէ, ընդհանուր ճշմարտութեան մը եւ ապագայ դիպուածոյ մը վրայ ուղղակի եւ անմիջապէս փորձառութիւն չի կրնար ըլլալ. ուստի եւ, ճշդիւ խօսելով, ուղիղ չէ ըսել. Այս ինչ կամ այն ինչ ընդհանուր ճշմարտութիւնը կամ ապագայ դէպքը փորձառութեամբ գիտենք: Ոչ թէ շատ անգամ ընդհանուր ճշմարտութեանց կամ ապագայ դիպուածոյ մը վրայ կատարեալ եւ իրաւացի ստուգութիւն մը չենք կրնար ունենալ, այլ վասն զի, բուն խօսելով, մեր փորձառութեամբ գիտցածը միւնակ անցեալն է. եւ միայն «չ» դէպքեր են որոնց փորձը կրնանք իրօք ըրած ըլլալ: Իսկ Ընդհանուր ճշմարտութիւն մը եւ «չ» դիպուած մը փորձառութենէ կը դատենք միայն. ապա Ընդհանուր ճշմարտութիւն եւ Ապագայ դիպուած ըսուած բաները ոչ թէ փորձառութեամբ ստուգուած իրեր (խելամտութիւններ), այլ

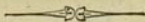
փորձառութեամբ ստուգուած իրերէ (խելամտութիւններէ) հանուած հետեւութիւններ են :

Աս զանազանութիւնն ընել կարեւոր է, քանզի, թէպէտ անթիւ դէպքեր կան որոնց մէջ փորձառութենէ հանուած եզրակացութիւն մը անսխալ կրնայ ըլլալ, շատ մարդիկ իրենց, իբրեւ փորձառութիւն, տուած վկայութեանը նիւթը կամ առարկան կը շփոթեն : Արդ պարզ եղելութիւն մը կամ զիպուած մը, կամ անհատ եղելութեանց թիւ մը, որչափ նորանշան թուի, որովհետեւ փորձառութեան տակ կ'իյնայ, կրնայ իրաւամբ մեղի հաւատալի ըլլալ, բաւական է որ անոնց վկայողին ճշմարտախօսութեանը վրայ վստահութիւն ունենանք, թէեւ վկայողը բարձր դատողութեան տէր մէկը չըլլայ : Բայց երբ խօսքը Լնդ հանուր եղելութեան մը, սկզբունքի, օրէնքի մը, կամ ապագայ դիպուածոյ մը վրայ է, որոնց վկայողը փորձառու եմ կ'ըսէ, ան ատեն պէտք է գիտնալ թէ ան վկայութիւնը ոչ թէ անոր փորձառութիւնն է, այլ մակարերութիւն միայն է զոր իր փորձառութենէն կը հանէ : Եւ այսպիսի վկայութիւն մը (փորձառութենէ հանուած մակարերութիւն, հետեւութիւն մը) կրնայ արդարեւ ուղիղ ըլլալ . կրնայ այնպիսի բան մ'ըլլալ որուն վրայ ուղիղ դատում մը ընելու համար մեծ յաջողակութեան պէտք չըլլայ . բայց միշտ դէպքն այնպէս է որ մենք պարտինք ան դէպքին մէջ (որ մակարերութիւն միայն է) վկայողին կողմէն ոչ ճշմարտախօսութիւն միայն այլեւ յաջողակութիւն վնասել : Զոր օրինակ, հողագործ կամ պարտիզարար մը կըրնայ մեղի պնդել թէ փորձառութեամբ գիտէ թէ այս ինչ ցանը շատ աղէկ կը յաջողի, եթէ աշնան

կամ գարնան սերմանուի : Եւ կրնայ արդարեւ այնպէս ըլլալ . կրնայ ըլլալ որ փորձառութիւնը հողագործն սնուողից Նզրակացութեան բերած ըլլայ . բայց անոր փորձառու եղած դէպքն ան «նշ» քննչայաջողութիւնը կամ չաջողութիւնը միայն է : Եւսկ եթէ ան մասնաւոր փորձառութենէն մակաբերութեամբ ընդհանուր դէպք մը, օրէնք մը, եզրակացնելու ըլլայ, անոր վկայութեանն արժէքը կը փոխուի : Թրինակի համար, քանի մը դար առաջ բոլոր հողագործներն ու պարտիզպանները հաստատութեամբ համոզուած էին թէ ցան մը եթէ Լուսնին ածման ժամանակը չսերմանուի, չի յաջողիր . եւ իրենց առ համոզումը Փորձառութիւն կ'անուանէին, որ իրօք ուրիշ փորձառութենէ մակաբերութիւն միայն էր : Հիմա առ կարծիքը, բաց 'ի քանի մը ազէտ երկիրներէ, գրեթէ առ հասարակ մերժուած է : Ան մարդիկը տեսնելով որ այս ինչ սերմերը զոր Լուսնին լրման ժամանակները ցանեցին յաջողեցան, ուրիշ ժամանակ չյաջողեցան, կարծեցին թէ որ եւ իցէ սերմ միայն, եթէ Լուսնի լրման ժամանակ կը ցանուի, կը յաջողի : Առաջինը, այն ինչ մասնաւոր սերմերուն Լուսնի լրման ստեն յաջողիլը եւ ուրիշ ժամանակ չյաջողիլը՝ արդարեւ փորձառութիւն էր, բայց երկրորդը, թէ Աւրեմն ամեն սերմ ամսոյն յիշեալ ժամանակը կը յաջողի, անոնց մակաբերութիւնն էր, եւ սխալ մակաբերութիւն :

Հիմա սկսինք Նշաններու եւ Վկայութեանց վերայ քանի մը գիտողութիւններ ընել :

326. Ձեռնարկութեանց ինչ անուներ կը սրուին: 327. Ասոնք ձեռնարկութեան սեսակներ են: 328. Ձեռնարկութիւն մը ինչ նկատմամբ Հաւարարանական կամ Ոչ-հաւարարանական, Վճռողական կամ Ենթադրական կը կոչուի: 329. Ի՞նչ նկատմամբ Ապացուցական կամ Հաւանական կը կոչուի: 330. Ի՞նչ նկատմամբ Ուղղակի կամ Անուղղակի կը կոչուի: 331. Ե՞րբ ձեռնարկութիւններ տարբեր են սեսակով: 332. Ձեռնարկութիւնները բուն քանի կը բաժնուին: 333. Ձեռնարկութեան առաջին սեսակը ո՞րն է: 334. Ձեռնարկութեան երկրորդ սեսակը ո՞րն է: 335. Երկրորդ սեսակի ձեռնարկութիւնները քանի կը բաժնուին: 336. Նշաններէ ձեռնարկութիւնները դարձեալ քանի սեսակ են: 337. Օրինակէ ձեռնարկելն ինչ է: 338. Օրինակէ ձեռնարկելուն ուրիշ ինչ անուներ կը սրուին: 339. Օրինակէ ձեռնարկութեանց մէջ, Աւագ, Կրստեր եւ Միջին եզրները որոնք են: 340. Մեծագոյն նախադրեալը ո՞րն է: 341. Աս Մեծագոյնը ինչ աստիճան սոյոգ կամ հաւանական կրնայ ըլլալ: 342. Օրինակէ ձեռնարկութեանց մէջ Անժանօթ դէպքը մինակ իրօք պատահած քաներէ, թէ պատահելու կամ պատահելը կարելի քաներէ ալ կրնանք հետեւցնել: 343. Երբ ծանօթ դէպքը ենթադրեալ կամ առակ է, հետեւութիւնը ուժ ունենալու համար ինչ կը պահանջուի: 344. Իրարու շատ կողմանէ աննժան քաներ կրնան օրինակ բերուիլ: 345. Օրինակէ ձեռնարկութեանց մէջ նախադրեալներ ժխտելու համար ինչ խօսքի ձեւեր կը գործածուին: 346. Ձեռնարկութեանց շարքի մը մէջ կրնան աս երկու սեսակ ձեռնարկութիւնները միացեալ ըլլալ: 347. Օրինակէ ձեռնարկութիւններն ալ քանի կը բաժնուին: 348. Հանգիսութենէ եւ Փորձառութենէ ձեռնարկութեանց տարբերութիւնը ո՞րն է: 349. Ընդհանուր ճշմարտութիւն մը կամ ապագայ դիպուած մը կրնանք փորձառութեամբ զիսնալ:

X 550. Ա. Գիտողութիւն, Արդիւնք, Երեւոյթ, զիպուած, հետեւանք, օրէնք, եւ ուրիշ որ եւ իցէ եղելութիւն մը, բանէ մը կամ պարագայէ մը կախում ունի. եւ այն բանը կամ պարագան որմէ արդիւնք մը, երեւոյթ մը, զիպուած մը, եւայլն կախում ունին, անոնց ~~Ինչ~~ կը կոչուի, այսինքն՝ (թէութիւն, կը նշանակէ) այն բանը որ եթէ չըլլար, այն միւսն (ինչ որ է) եղած չէր ըլլար. եւ թէութենէ մը կախում ունեցող բանն ալ (արդիւնք, երեւոյթ, զիպուած, եւ ուրիշ ինչ որ է) կրնայ շշուշո կոչուիլ: Զոր օրինակ. արեւին ծագելը լուսնալուսն Թէութիւնն է, այնպէս որ լուսցած չէր ըլլար, եթէ արեւը ծագած չըլլար. անձրեւ գալն ալ գետիններուն թացութեանը մէկ Թէութիւնն է. մէկուն սպանութիւն մ'ըրած ըլլալն ալ՝ անոր սպանուողին մօտ գտնուելուն, հանդերձներուն վրայ արեւան բիծեր ըլլալուն, ծոցէն սպանուողին մէկ ինչը գտնուելուն թէութիւնն է: Եւ ինչպէս որ արեւուն ծագելը, անձրեւ գալը, սպանութիւնը, (աս օրինակներուն մէջ) ~~Ինչ~~ են, միւս եղելութիւններն ալ շշուշո են:

551. Արդ Թէութիւն մը նշանի մը որչափ աւելի ~~հարկ~~ թէութիւնն է, այնչափ աւելի ստուգութեամբ այն նշանէն կրնայ մակարերուիլ: Եթէ թէութիւնը նշան եղող իրին ~~հարկ~~ թէութիւնն է, ~~հարկ~~ ստուգութեամբ կրնայ անկէ մակարերուիլ: Թէութիւն մը որչափ աւելի աս դէպքին (է-

ական թէութիւն ըլլալուն) կը մօտենայ, անոր հաւանականութիւնն այնչափ զօրաւոր կ'ըլլայ:

Վերի օրինակներուն մէջ, արեւին ծագելը լուսնալուն էական թէութիւնն ըլլալուն համար, մէկը լուսնալը տեսնելուն պէս բացարձակապէս կրնայ հետեւցնել թէ արեւը ծագած է: Գետիններուն թացութեանը համար ալ անձրեւ եկած ըլլալուն նըկատմամբ նոյն բան է. բայց մէկուն սպանուողի մը քովը գտնուելուն, կամ հանդերձներուն վրայ արեան բիծեր ըլլալուն, կամ սպանուողին մէկ ինչը վրան գտնուելուն ու սպանողն ինք ըլլալուն նկատմամբ նոյն բան չէ:

552. Պէտք է զխնայ թէ, Նշաններէ եղող ձեռնարկութիւններէն ոմանց մէջ, (զոր օրինակ, անձրեւ եկած ըլլալուն ու ճամբաններուն թացութեան օրինակին), ուր Արդիւնքէ մը Պատճառ մը կը մակարերենք, թէպէտ թէութիւնը միանգամայն Պատճառ է, մեր մակարերութեանը մէջ անիկա ոչ իբր պատճառ այլ իբր թէութիւն կը նկատենք. եւ աս անոր համար է որ, գետնին թացութիւնը, թէպէտ անձրեւ եկած ըլլալուն արդիւնքն է, բայց ուրիշ թէութեանէ ալ կախում ունի, այսինքն՝ այն տեղուոյն վրան բաց ըլլալէն կամ ծածկուած չըլլալէն: Բայց սա պարագան ալ դիտողութեան արժանի է, որ Պատճառը թէութիւն նկատուելէն չի հետեւիր որ թէութիւնն ալ Պատճառ կրնայ նկատուիլ. քանզի ինչպէս յայտնի է, անձրեւ գալը Պատճառ միանգամայն թէութիւն է, բայց տեղուոյն ծածկուած ըլլալն ալ որ գետնին թացութեանը մէկ ուրիշ թէութիւնն է, միանգամայն սպատճառ է չենք կրնար ըսել:

553. Աս դիտողութիւնը վկայութեան համար ալ

ուիլ, կամ զգայարանաց տակ իյնալու բան է. եւ ա-
նանկ բան մը՝ որուն վրայով, կ'ենթադրուի թէ,
ներկայ եղողներուն մէջ անհամաձայնութիւն մը չի
կրնար ծագիլ, ըստ որում ամեն մէկը կրնայ իրն իր
զգայարանացը զննութեանը տակ ձգել:

558. Իսկ Կ-ճ-Յ-Յ-Յ ըսելով կ'իմացուի այնպիսի
բան մը՝ որուն համար կը պահանջուի, որ նոյն ա-
ռարկան իրենց զգայարանացն առջին ունեցող ան-
ձինք՝ Կէ-Յ Դ-Դ-Դ-Դ-Դ մը ունեցած ըլլան. եւ, աս
նխթին մէջ, այն անձինքը կրնան իրենց դատողու-
թեանը մէջ անհամաձայն ըլլալ:

Կեննք թէ մէկուն վրայ սպանութեան ամբաս-
տանութիւն կ'ըլլայ. ան մարդուն գանակով կամ
հրացանով կամ ուրիշ գործիքով մը սպանած ըլլա-
լը կամ չըլլալը Եղելութեան խնդիր է. իսկ Կ-Ե-Կ-
ու Կ-Ե-Կ-Ե-Կ ըրած ըլլալը կամ չըլլալը, (քանզի ան
տանն սպանութիւն կ'ըլլայ երբ կամաւ ու չարու-
թեամբ է), Կարծեաց խնդիր է:

559. Պէտք է գիտնալ որ դէպքերուն քիչ կամ
չատ ստուգութիւնը աս զանազանութեան ամենե-
ւին չի նայիր. երկու դէպքին մէջ ալ աւելի կամ
նուազ ստուգութիւն կրնայ ըլլալ, ոչ թէ Եղելու-
թեանց մէջ աւելի, ու Կարծեաց մէջ նուազ ստու-
գութիւն կայ: Զոր օրինակ, թէ Րիչարտ Ը. Անդ-
ղիոյ թագաւորն արդեօք իր եղբորորդին Գօլէրի
մէջ սպանել տուաւ թէ ոչ, (որ եղելութեան խն-
դիր է), ստոյգ չէ, երկրայական է, եւ սատմիչնե-
րու մէջ ասոր վրայ վէճ կայ. ըսոյց թէ ասանկ բան
մը (եթէ Րիչարտ իրաւ ըրած է) ինչ տեսակ գործ է,
ասիկա Կարծեաց նխթ է, եւ անանկ նխթ մը որուն
դէմ մէկը դժուարաւ կրնայ տարակոյս շարուցանել:

560. Վկայութեանց մէջ, եղելութեան եւ կարծեաց զանազանութիւնը խիստ շատ դէպքերու մէջ յայտնի է. բայց երբեմն կը պատահի որ վկայութիւն տուող մը կը կարծէ, կամ ուրիշները վկայութիւն տուողին համար կը կարծեն թէ վկայածը Եղելութիւն է, ուր իրօք վկայածը լոկ Կարծիք է:

561. Եւ իբր եղելութիւն հաստատած բանին լոկ Կարծիք ըլլալը երկու կերպով կրնայ ըլլայ: Մէյմը, երբ վկայածն ուրիշ բան չէ բայց մակարերութիւն մը զոր ինք տեսած եղելութենէն հանած է. զոր օրինակ: Մէկը հիւանդի մը քով գտնուած ըլլալով կը վկայէ թէ հիւանդն այս ինչ գեղն առնելուն պէս աղէկցաւ կամ գէշցաւ: Վկայողը թերեւս հիւանդին այն գեղն առնելուն, եւ անմիջապէս աղէկի կամ գէշի գառնալուն ականատես էր. բայց թէ այն փոփոխութեան դարձաւ արդարեւ այն գեղն էր, ասիկա անոր անձնական դրոշմն է, թէպէտ գեղն իրօք կրնայ ան փոփոխութեանը պատճառ եղած ըլլալ:

Երկրորդ, երբ տեսած եղելութենէն տարբեր եղելութիւն մը կը հաստատէ. եւ ասիկա անոր համար կ'ընէ, քանզի ինք այնպէս դատեց որ բուն իր տեսած եղելութենէն այն հաստատած տարբեր եղելութիւնը ինքնին հետեւեցաւ: Զոր օրինակ, մէկը կը վկայէ թէ այս ինչ մարդուն սպանուիլը տեսաւ. թէպէտ կրնայ ըլլալ թէ ան մարդուն մեռնիլը տեսած չըլլայ, այլ անոր զարնուիլը տեսնելով, իր կողմանէ դրոշմ մ'ըրած ըլլայ թէ այն մարդն անշուշտ ան հարուածէն իսկոյն մեռաւ, եւ կրնայ ըլլալ թէ արդարեւ այնպէս եղած ըլլայ:

Աս երկու դէպքին մէջ ալ, ինչպէս տեսանք,

վկայողը կը կարծէ թէ Եղեղութեան մը կը վկայէ, բայց վկայածն իրօք է: Ինչպէս միայն է:

562. Բայց պէտք չէ ստանց յիշելու անցնիլ թէ Կարծեաց խնդիրները կրնան Եղեղութեանց հետ յարարութիւն կամ կապակցութիւն ունենալ, եւ շատ անգամ ունին իսկ. զոր օրինակ, այս ինչ կամ այն ինչ սարագաներէ կը դատենք թէ աս կամ ան բանը հոն-նոն-հոն-հոն պիտի պատահի կամ չպիտի պատահի. կայ կամ չկայ: Սրինակի համար, եղեղութիւն մըն է թէ Նոր Հոլանտայի ներսերը մեծ լիճ մը կայ կամ չկայ. բայց մինչեւ որ այն երկրին ներսը հետազօտուի, իւրաքանչիւր ոք կրնայ իրեն կարծիք մը շինել, եւ հաւանականութեանց նայելով դատել:

565. Ասկէ սա ալ հարկ է յիշեցնել թէ, մարդիկ շատ-շատ (ստանց միտ դնելու) հոն-հոն-հոն-հոն հակամէտ են. այնպէս որ, ինչպէս ըսինք, թէպէտ կը կարծեն թէ իրենց զգայարանացը վկայութեամբը կը վկայեն, սակայն իրօք անոնց վկայածն ուրիշ բան չէ բայց իրենց մակարերութիւնը: Աս գործողութիւնը սովորաբար սա կերպով կը կատարուի: Զգայարանքները մինակ հոն-հոն-հոն-հոն (փոքրագունին) վկայութիւն կու տան. հոն-հոն (մեծագոյնը) մարդուն մտքին գիւտն է. եւ աս երկուքէն հանուած Եզրակացութիւնը այնպէս կ'ընծայեցնեն որպէս թէ բուն իրենց ականատես եղած եղեղութիւնն է: Այսպէս է վերի օրինակներուն մէջ: Զարնուողին գէպքն օրինակ առնենք. վկայողը մարդուն զարնուիլը մինակ տեսաւ, բայց տես ինչ իմաստասիրութեամբ անոր մեռած ըլլալը կը մակարերէ, եւ անոր համար կ'ըսէ թէ անոր սպանուիլը տեսաւ: Ով որ այս ինչ (իր

տեսած) կերպով կը զարնուի, պէտք է որ մեռնի, աս մարդն այս կերպով զարնուեցաւ, ապա հարկաւ մեռաւ: Խնչպէս յայտնի է, աս վկայողը Փոքրագոյնին միայն ականատեսն է, Մեծագոյնը ինք իր մըտքէն դտաւ, ուստի եւ Նզրակացութիւնն 'ի հարկէ իր գիւտին վրայ հիմնուած է:

564. Գ. Դիտողութիւն: Ակայութեանց ուժն աղէկ հասկնալու համար, ուրիշ դիտողութիւն մ'ալ հետեւեալն է: Նախ, երբ շատ մը արհիւ վկայներ, (անանկ վկայներ որոնց մէջ միաբանութիւն կամ բանակցութիւն մը չի կրնար եղած ըլլալ), Գեղարք բանը կը վկայեն, անոնց վկայութեանը ծանրութիւնն անոնց համաձայնութեանը վրայ կը կայանայ, ոչ թէ զատ զատ ամեն մէկուն արժէքին, կամ լոկ անոնց թուական առաւելութեանը վրայ: Զոր օրինակ, երբ օտար մարդ մը, կամ այնպիսի մէկը որուն ճշմարտախօսութեանը վրայ վստահութիւն չունինք, նըշանաւոր իրողութեան մը կամ իրաց վիճակին վրայ մեզի տեղեկութիւն մը կու տայ եւ կ'ըսէ թէ ինք ականատես կամ ականջալուր է, եւ ամեն բան մանր կը նկարագրէ, կրնանք թերեւս խորհիլ թէ ըովանդակ պատմութիւնը բոլոր պարագաներովը շինծու է: Քայց երբ նոյն պատմութիւնը նոյնպէս արժանահաւատ չեղող երկու հոգիէ ալ կը լսենք, եւ ասոնց առջի պատմողին հետ հաղորդակցութիւն չունենալը, կամ ամենուն մէկ սուտ աղբիւրէ մը ան տեղեկութիւններն առած ըլլալը յայտնի է, ան ատեն կրնանք այն պատմութեան հաւատք ընծայել, Քանզի, թէպէտ անոնց ամեն մէկուն առանձին առանձին սուտ պատմութիւն մը չինելը հաւանական կրնայ ըլլալ, բայց դրեթէ անկարելի է թէ շատ ան-

ձինք, որոնք իրարու համախոհ չեն, միեւնոյն պատմութիւնն ամեն պարագաներովը նոյն եւ նման պատմեն :

265. Երկրորդ, այսպիսի պարագաներու մէջ, ստուգութեան զօրութիւնը վկայուած իրին մասնաւոր պարագաներուն թիւէն եւ մանրամասն պատմուելէն մեծապէս կախում ունի. քանզի իրարմէ անկախ վկաներ բան մը որչափ մանրամասն եւ տակաւին իրարու նման կը պատմեն, նոյնչափ դժուարին է ըսել թէ այն նմանութիւնն Նստ դիպաց է :

566. Աս կանոնը ոչ միայն Ակայութեան, հապարուն նշաններու ալ կը յարմարի : Զոր օրինակ, ինչպէս վերն օրինակ բերինք, երբ մէկը բան մը կ'ուտէ ու իսկոյն վրան հիւանդութեան նշաններ կուգան, կրնայ ըսուիլ թէ պատահմունք էր. բայց երբ ուրիշ մը եւ ուրիշ մ'ալ նոյն բանն ուտելով նոյն նշանները կը ցուցնեն, ալ կը համոզուինք թէ այն նշանները զիպուածով պատահած բաներ չեն, այլ ան կերուած բանէն իւրեքն : Եւ ամեն մէկ դէպքին մէջ նշանները որչափ մանրամասն են, այնչափ աւելի կրնանք հետեւութեան վրայ ստոյգ ըլլալ :

567. Ինչպէս որ վկայի մը տուած վկայութիւնը նախ այլ եւ այլ պարագաներէ (555-65) կը ստուգենք եւ ապա իրրեւ ճշմարիտ կ'ընդունինք, այսպէս ալ Պատմութիւն մը որ տեսակ մը վկայութիւն է, իրրեւ պատմութիւն ընդունելէ առաջ, ստուգելու պարտական ենք : Եւ որովհետեւ պատմութեան ճշմարտութիւնը մեղի նկատմամբ, կամ վաւերականութիւնը, շատ անգամ դրուածքին Հարազատութենէն կախում ունի, հոս Ա. Պրոքսէնէն եւ Բ. Պրոքսէնէն վրայ ալ քանի մը գիտողութիւններ ընենք :

որոնք կը վերաբերին Բաղարատի Կոչուած ուսման որ պատմական ուսմանց մէկ երեւելի ճիւղն է :

Ա. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

568. Պատմութիւն մը քննելու կամ դատելու մէջ միտ դնելու երկու բան կայ. 1. Պարզութիւն ու 2. Պարզութիւն :

569. 1. ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ : Պատմչի մը վրայ մեր վնասածը հարգութեամբ է, եւ որովհետեւ ճշմարտախօսութիւնը քանի մը զլխաւոր յատկութիւններէ կախում ունի, Պատմչին ճշմարտախօսութեանը վրայ ապահով ըլլալու համար, ան յատկութիւնները կ'ուզենք տեսնել. եւ ասոնք հետեւեալներն են .

570. Նիւ պէտք է որ Պատմչի պատմածին ականատես կամ ժամանակակից, կամ դէժ պատմուած դէպքերուն ժամանակին եւ տեղւոյն խիստ մօտ ապրող մէկն եղած ըլլայ :

571. Նիւ պէտք է որ պատմչի մը պատմած դէպքերը կամ եղելութիւններն ականատես եւ ժամանակակից մարդոց եւ անոնց ծանօթ լեզուով գրած ըլլայ. քանզի կրնայ ըլլալ որ, թէպէտ ինք պատմածին ականատես եւ ժամանակակից, այնպիսի լեզուաւ եւ անանկ տեղ մը գրած ըլլայ որ պատմութիւնը զանխուլ մնացած ըլլայ ժամանակակից եւ ականատես մարդոցմէ որոնք կրնային անոր ստոր կամ սխալը յանդիմանել կամ ջրել : Քանզի Պատմչի մը պատմած դէպքերուն ականատես կամ ժամանակակից, եւ կամ դէժ ժամանակաւ շատ մօտ եղած ըլլալն անոր համար կը պահանջուի, որ ականատես եւ ժամանակակից մարդիկ անոր պատմու-

Թիւնը կարգացած եւ լսած ըլլան , եւ բուն առ պա-
րագան է պատմութեան վրայ վաւերականութեան
կնիքը դնողը : Քանզի կ'ենթադրուի նախ թէ ոչ ոք
կը համարձակի ժամանակակից եւ ականատես մար-
դոց պատմել , իրբեւ անոնց օրը եւ անոնց աչուը-
ներուն առջեւ կատարուած , այնպիսի բան մը՝ զոր
անոնք տեսած չեն , ոչ ալ գիտեն թէ այնպիսի բան
մը եղաւ : Եւ երկրորդ՝ եթէ մէկն այնպիսի պատմու-
թիւն մը գրելու յանդգնելու ալ ըլլայ , կը մերժուի
եւ կը հերքուի :

Ասկէ կը հետեւի որ պատմուած դէպքերէն ժա-
մանակով կամ տեղով շատ հեռուն եղող պատմելի
մը առյապա կամ ոչ ականատես մարդոց գրածները ,
ճշդիւ խօսելով , պատմական չեն , ուստի եւ իրին
վրայ բարոյական ստուգութիւն չեն տար , եթէ այ-
լուստ ժամանակակից եւ ականատես մարդոց ծանօթ
աղբիւր մը չի ցուցներ . եւ կամ , եթէ յիշատակա-
բան մը կամ հնութիւն մը , զոր օրինակ , չէնք , դը-
րամ , միտալ , եւ ասոնց նման բան մը գտնուելով ,
անոր պատմածին հաստատութիւն չի տար :

Ենքնին յայտնի է թէ յիշատակարան կամ հնու-
թիւն մը որ որ եւ իցէ , նաեւ ժամանակակից , պատ-
մութեան մը հակառակ կը գտնուի , ան պատմու-
թեան վաւերականութեանը վրայ ստուերած կը բե-
րէ . քանզի անշունչ յիշատակարան մը աւելի ճշ-
մարիտ կը խօսի քան որ եւ իցէ մատենագիր որ խա-
բելու կամ խարուելու նշաւակ է : Ասոր համար է
որ , նոր դարերուն մէջ եւ մեր օրերն ալ , հնու-
թիւններ փնտռելու այնչափ փոյթ կայ . եւ գտնը-
ւած հնութիւն մը , որչափ դուրնաքեայ ըլլայ , ամ-
բաւ արժէք ունի : Հնութիւնները պատմութեանց ոչ
միայն հաստատութիւն այլ եւ լոյս կու տան . եւ ա-

սիկա ոչ միայն ոչ ժամանակակից, այլ եւ ժամանակակից եւ ականատես պատմութեանց համար իմանալու է :

572. Երբեք, ասոնցմէ զատ, պէտք է որ Պատմիչ մը գործընդերս գէր եւ շատ մէկն եղած ըլլայ, որպէս զի ապահով ըլլանք թէ տեսածներուն կամ լսածներուն մէջ սուտն ու խարէութիւնը ճշմարտէն ու շիտակէն ընտրելու կարող եղած է, կամ, համառօտ ըսենք, ապահով ըլլանք թէ խարուած չէ : Եւ դարձեալ ոչ միայն ապահով ըլլալու ենք թէ խարուած չէ, այլ թէ խարել ալ ուզած չէ. եւ ասոր համար պէտք է նաեւ որ Պատմիչը նախապաշարումէ, կողմնակցութեան ոգիէ, կիրքէ, շահէ, ակնածութենէ եւ երկիւղէ ազատ եղած ըլլայ : Աս պարագաները պատմչին հարգելու կասկածի տակ կը ձգեն, այնպէս որ իրաւամբ կրնանք կասկածիլ թէ, կամայ կամ ակամայ, ճշմարտութիւնը չտեսնելու կամ չլսելու կամ ծածկելու բռնադատուած է : Ան որ ճշմարտասէր չէ՝ ճշմարտախօս չըլլալու կասկած կու տայ :

Արդ, ականատես կամ ժամանակակից, հանդերձ այսու, դատողութեան տէր եւ լուսաւորեալ մարդու մը ականատես եւ ժամանակակից մարդոց գըրածը՝ գրեթէ անհնարին է որ սուտ կամ շինծու ըլլայ : Արդարեւ կրնայ ըլլալ որ, ասոր հակառակ, պատմիչ մը վերի հանգամանաց մէկն ալ չունենայ, եւ պատմութիւնը տակաւին ըստ ինքեան ճշմարիտ ըլլայ : Բայց մենք պատմութեան մը ճշմարտութեանը նկատմամբ մեր ապահովութիւնը հնարաւորութեան վրայ միայն չենք կրնար հիմնել, այլ քանի որ եղելութիւնները, ժամանակով կամ տեղով մե-

նէ հետու ըլլալուն համար, մեր փորձառութեանը տակ ինկած չեն, եւ պատմողին վկայութեանը հաւատալով պիտի ընդունինք, անոր վրայ ճշմարտախօսութիւն կը փնտռենք. եւ աս ալ ուրիշ ճամբով չենք կրնար ճանչնալ՝ բայց վերի կանոններով: Ասով արդարեւ թեթեւ կարելութիւն (շն) մը կը մնայ որ ըստ ինքեան ճշմարիտ դէպք մը ճշմարիտ եղելութեանց կարգէն ակամայ դուրս ձգուի, բայց աս պարագան այնչափ մեծ անպատեհութիւն չէ, որչափ, պատմութիւնը քննութենէ ազատ կացուցանելով, բիւրաւոր սուտ եղելութեանց ճշմարիտներու մէջ սպրդելու մուտ տալը:

575. Պատմութիւն մը վաւերական համարելու համար, պէտք է որ վերի հանգամանքը պատմչին վրայ տեսնենք: Բայց կան քանի մը երկրորդական պարագաներ ալ որոնց միտ դնել շատ անգամ կարեւոր է: Այսինքն

Նախ, երբ այլ եւ այլ պատմիչք պատմութիւն մը այլ եւ այլ կերպով կը պատմեն, հարկաւ անոր աւելի հաւատք կ'ընծայուի որ դէպքին ժամանակակից է, կամ ժամանակակից աղբիւրներ կամ յիշատակարաններ կը ցուցնէ: Իսկ եթէ ամենն ալ ժամանակակից են, եւ մէկը մէկալէն առաւելութիւն մը չունի, պատմութիւնը կասկածելի կամ անստոյգ կը մնայ:

Հին պատմիչ մը նորէ մը աւելի հաւատարմութեան արժանի է, եթէ ոչ յայտնի ըլլայ թէ վերջինը ստուգագոյն աղբիւրէ առած է. զոր օրինակ յիշատակարանէ մը, կամ թէ առջինը կողմնակցութեամբ գրած է:

Երկրորդ, պատմիչ մը որ աղբիւր մը կը ցուցը-

Նէ, հարկ է ան աղբիւրն ալ քննողութեան կանոններով ստուգել :

Երրորդ, պէտք է դիտել թէ արդեօք պատմին նպատակը ստոյգ պատմութիւն գրել էր, թէ խրատ կամ վիպասանութիւն :

574. 2. ՊԱՏՄՈՒԱՅ ԳԷՊԵՐ : Պատմութիւն մը իրրեւ ճշմարիտ ընդունելու համար, ոչ միայն պիտի փրնտըռենք թէ արդեօք պատմիչը վերի հանգամանքն ունի, այլ դէպքերն ալ պիտի քննենք : Քանզի պատմիչը վերի հանգամանքն ունենալուն համար, դէպքը միշտ եւ քացարձակապէս ճշմարիտ, կամ գէթ ամեն պարագաներովը ստոյգ եղած չլլար : Ուստի դէպքերու համար հետեւեալ դիտողութիւնները միտք առնել հարկ է .

575. Նախ, Պատմութեան մը մէջ դէպքերը խելքի մօտ եւ հնարաւոր ըլլալու են . ապա թէ ոչ պատմօղն ով որ ըլլայ, եւ ականատես ու ժամանակակից մարդոց ալ պատմած ըլլայ, եթէ պարագաներու անտեղութիւն մը տեսնենք, յիշաւի կրնանք կասկածիլ թէ դէպքը, գէթ ան պարագաներուն նայելով, ճշմարիտ չէ : Ուստի պէտք է որ պատմըւած դէպքը պատմութեան ժամանակին, տեղւոյն, անձանց եւ ուրիշ ասոնց նման պարագաներու հետ անպատահութիւն չունենայ . զոր օրինակ, եթէ ենթադրուի երկրի կամ ժողովրդեան մը մէջ այնչափ բնակիչ, այնպիսի արուեստներ, գիտութիւններ, զաղափարներ, կամ այնպիսի քաղաքականութեան, կրթութեան եւ միջոցներու վիճակ մը որ, ուրիշ կողմանէ գիտնենք թէ, տեղւոյն, ժամանակին կամ անձանց պարագաներուն նայելով անհնարին է :

Քայց սա ալ դիտողութեան արժանի է որ, պատ-

մութեան կամ պատմագրի մը մէջ, քանի մը անտեղի կամ անհաւանական դէպքեր գտնուելէն չի հետեւիր թէ բովանդակ պատմութիւնը սուտ կամ շինծու է: Արնայ ըլլալ որ պատմութիւն մը անտեղութիւններ ունենալով տակաւին ճշմարիտ եղելութիւններ պարունակէ. մանաւանդ երբ կը տեսնենք որ ան եղելութիւններն ուրիշ պատմիչներու պատմածները կ'ակնարկեն: Զոր օրինակ Փաւստոսի պատմութեանը մէջ կան անտեղի կամ չափազանց պարագաներ, մանաւանդ թիւերու մէջ. բայց շատ դէպքեր, իրենց մանր պարագաներովը ճշմարիտ են, քանզի Խորենացւոյն եւ ուրիշներուն մութ եւ հարեւանցի պատմածներուն վրայ լոյս կը ծագեն:

576. Երկրորդ, պէտք է դէպքերուն բնութիւնը քննել: Քանզի դէպքերը կրկին են, Բնական, եւ Գերբնական կամ Սքանչելիք: Ահրը (թիւ 549) ըսինք թէ «Նիւթոյ եղելութիւնները որոնք զգայարանաց կամ փորձառութեան տակ կ'իյնան, որչափ նորանշան ըլլան, կրնան հաւատալի ըլլալ, բաւական է որ անոնց վկայողին ճշմարտախօսութեանը վրայ վստահութիւն ունենանք, թէ եւ վկայողը բարձր շղատողութեան տէր մէկը չըլլայ»:

577. Բայց ասիկա ճշմարիտ է միայն այնպիսի նորանշան զիպաց համար որոնք գերբնական զօրութեամբ կամ սքանչելիօք միայն կրնան ըլլալ. զոր օրինակ Աարմիր ծովուն ցամքիլը, կամ Յորդանանու ճեղքուիլը: Բայց կան այնպիսի նորանշան դէպքեր որոնք սքանչելիօք, եւ բնական կամ պատիր ճամբով ալ կրնան եղած ըլլալ. զոր օրինակ, հիււանդ կամ տկար մարդու մը յանկարծ կամ անսովոր միջոցով մը բժշկուիլը: Այսպիսի դէպքերու

մէջ պէտք է դէպքին նախընթաց վիճակը քննել թէ արդեօք այնպէս էր ինչպէս կ'ենթադրուի, եւ գերբնական զօրութիւն մը միայն կրնար ան փոփոխութիւնը յառաջ բերել: Զոր օրինակ, բժշկուած հիւանդը կամ կաղն արդարեւ հիւանդ կամ կանգ էր, եւ եթէ այնպիսի էր, բնական դարմանօք բժըշկուիլն անհնար էր: Քանզի յայտնի է թէ, եթէ ենթադրուած վիճակը կեղծ էր, կամ եթէ կեղծ չէր, սակայն բնական միջոց մը գործածուեցաւ, դէպքը կամ խաբէութիւն է եւ կամ սքանչելիք չէ: Այսպէս է բոլոր սուտ հրաշքներու մէջ: Բայց Առաքելոց բժշկած կաղին դէպքը տարբեր էր. մարդն 'ի ծնէ կաղ էր, շատ տարիներէ 'ի վեր ամենուն ծանօթ, եւ 'ի ծնէ ըլլալուն համար ալ բնական դարմանօք ուղղուելու անհնար:

Բ. ԳՐՈՑ ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

578. Գիրք մը, ինչ որ ըլլայ նիւթը, թէ պատմական եւ թէ այլ ազգ, եթէ Հ-ը-ը-ը չէ, այսինքն ան անձին որուն իբրեւ հեղինակ կ'ընծայուի, սովորաբար իր բոլոր յարգը կը կորսնցնէ: Հին ատենները սովորութիւն էր որ գիրք մը գրողներ, շատ անգամ այլ եւ այլ շարժառթով, իրենց գրուածոյն մեծ յարգ մը տալ կ'ուզէին, եւ ասոր համար գործը հին եւ անուանի հեղինակի մը անուամբը կը հրատարակէին: Ասիկա խաբէութիւն մըն էր. եւ ասով շատ սուտ պատմութիւններ եւ սխալ կարծիքներ, 'ի չնորհս ժամանակակից եւ անուանի մարդոց, իբր ճշմարիտ անցան, եւ նորագոյն բանադատութիւնն անոնց մեծ մասը խայտառակեց: Եւ որով-

հետեւ, ինչպէս պատմութեան համար ըսուածներէն յայտնի է, դէպքերու ճշմարտութիւնը ժամանակակից եւ ականատես հեղինակներէ նոյնպէս ականատես եւ ժամանակակից մարդոց գրուած ըլլալէն մեծապէս կախում ունի, գլխաւոր կէտ մը կ'ըլլայ ըստուգել թէ գիրք մը այն ինչ հեղինակին է որուն կ'ընծայուի. կամ թէ ըսենք, հարազատ է թէ ոչ Գրքի մը անհարազատութեան նշանները հետեւեալներն են :

579. Նախ, գիրք մը Հարազատ չէ, երբ կը պարունակէ այնպիսի դէպքեր կամ եղելութիւններ, կարծիք կամ վարդապետութիւն, որոնք հեղինակին կամ գիպուածին ժամանակէն ետքը պատահած կամ ծագած են. Աս թերութիւնը որ «*anachronism*» կոչուած ժամանակական սխալն է, յայտնի կը ցուցնէ թէ այնպիսի գրուած մը յետնոց գործ է, կամ գէթ գործը յետնոյ մը ձեռքով յաւելուած ընդունած կամ այլալուծիւն կրած է : Քանզի կրնայ մէկը ուրիշի նըկատմամբ «*anachronism*» մը ընել, այսինքն այս ինչ դէպքը բուն իր թուականէն առաջ այս նիշ մարդուն տեսնը դնել, բայց չի կրնար ինք իր մահուընէն ետքը եղած բան մը առաջուց գիտնալ եւ գրել :

Նոյն բան է նաեւ երբ գրուածոյ մը մէջ հեղինակին կամ գիպուածին ժամանակէն ետքը հնարուած կամ մուտ գտած խօսքի ձեւեր կամ բառեր գտնուին :

580. Երկրորդ, երբ դէպք մը, եւայն, հեղինակին ժամանակէն ետքը չէ, սակայն յայտնի է թէ ան հեղինակին կարծեացը, ոգւոյն, դրութեանը կամ ուրիշ որ եւ իցէ անձնական հանգամանացը հակառակ է, այնպէս որ չի կրնար ըլլալ որ ան գրած ըլ-

լայ . մանաւանդ երբ ըսուածը հեղինակին նոյն գրք-
քին կամ ուրիշ մէկ գրուածին հետ հակասական
կամ հակառակ է , եթէ ոչ սլատճառ ունենանք ը-
սելու թէ հեղինակը կարծիքը փոխած է : Եւ հոս
երկու բան դիտել պէտք է . նախ աս ենթադրու-
թիւնը կրնայ ըլլալ , եթէ հակասութիւնը կարծեաց
կամ վարդասպետութեան մը վրայ է . քանզի , եթէ
հակասութիւնը պատմական է , այսինքն՝ եթէ եղե-
լութիւն մըն է զոր մի եւ նոյն հեղինակը երկու
տարբեր կերպով կը պատմէ , վերի ենթադրութիւնը
տեղի չունենար : Երկրորդ , եթէ կարծեաց հակա-
սութիւնը կամ տարբերութիւնը հեղինակին այլ եւ
այլ գրուածներուն մէջ է , աւելի դիւրաւ վերի են-
թադրութիւնը կրնայ բանաւոր ըլլալ քան եթէ մի-
եւնոյն գրուածքին մէջն է :

581. Երրորդ , երբ հաւատարմութեան արժանի
հին հեղինակ մը կը վկայէ թէ ան գիրքը յիշեալ հե-
ղինակինը չէ : Միայն պէտք է որ ուրիշ նշաններ
ալ ըլլան որովք ան հեղինակին խօսքը հաստատուի :

582. Զորրորդ , գիրք մը զոր հին հեղինակ մը չի
գիտեր կամ չի յիշատակեր , ուր պէտք էր եւ կրնար
գիտնալ եւ յիշել , հարազատ չըլլալուն կասկած կու
տայ :

583. Աս ըսուածները ոչ միայն ամբողջ գրքի
մը , այլ եւ գրքի մը մէկ մասին կամ հատուածին
համար ալ իմանալ պէտք է . Քանզի երբեմն ալ հե-
ղինակի մը հարազատ գրուածին մէջ ուրիշ մը բան
մուծած կտոմ յապաւած կամ փոփոխած կ'ըլլայ : Այս-
պիսի գրուածներ Խ-Գ-Է-Ը կը կոչուին :

584. Գրքի մը Խարդախեալ ըլլալուն մէկ նշանն
ալ ձեռագիրներու տարբերութիւնն է , եւ ան ատեն

սովորաբար ամենէն հինը՝ իրաւամբ ամենէն հարազատը կը համարուի :

Վկայութեան մը վաւերականութիւնը, պատմութեան մը ստուգութիւնը կամ հաւանականութիւնը, եւ գրքի մը հարազատութիւնը ճանչնալու, ինչպէս նաեւ ասոնց հակառակը երեւան հանելու համար կրնան ուրիշ շատ կանոններ տրուիլ, բայց մեր դժբաժները գլխաւորներն են, մնացածներն ասոնց մէջ կը պարունակուին, եւ գրեթէ ասոնց կրկնուին են : Ընդհանրապէս պէտք է գիտնալ որ կրթեալ եւ նախապաշարուի մազատ միտք մը, ուղիղ բանիւ եւ խորհրդածութեամբ, վերոյիշեալ կանոններն ալ առաջնորդ ունենալով, ամեն նիւթի մէջ կրնայ ամեն խաբէութիւն երեւան հանել :

350. Թէուծիւնն ինչ է, 351. Թէուծիւն մը նշանէ մը ինչ ասիճան ստուգութեամբ կրնայ մակաբերուիլ, 352. Երբեմն պատճառն ալ կրնանք իբր Թէուծիւն նկատել, 353. Վկայութեան ծանրութիւնն ալ կրնայ Թէուծեմէ կախում ունենալ, 354. Վկայութեանց ծանրակշռութիւնը ինչ բանէ կրնանք դատել, 355. Վկայութեան մը առարկաները քանի են, 356. Աս պարագաներուն մէջ վկայողին վրայ ինչ բան կը փնտռուի, 357. Եղելութեան նիւթ ըսելով ինչ կ'իմացուի, 358. Կարծեաց նիւթ ըսելով ինչ կ'իմացուի, 359. Աս երկու նիւթերուն վրայ ալ հաւասար ստուգութիւն կրնանք ունենալ, 360. Կրնայ ըլլալ որ վկայութեան մը մէջ եղելութիւն կարծուածը լոկ կարծիք ըլլայ, 361. Աս քանի կերպով կրնայ ըլլալ, 362. Եղելութեան նիւթ մը կրնայ երբեմն կարծեաց ենթակայ ըլլալ, 363. Ինչպէս կ'ըլլայ որ երբեմն մարդոց վկայածը ոչ իրենց զգայարանացը վկայութիւնն է, այլ լոկ իրենց մակաբերութիւնը, 364. Վկայութեան զօրութիւնը ուրիշ ինչ բանէ կախում ունի, 365. Երկրորդ ինչ բանէ կախում ունի, 366. Աս պարագան նը-

շաններու համար ալ կը զօրէ: 367. Պատմութիւնն ինչ է: 368. Պատմութիւն մը քննելու կամ դատելու մէջ միտ դնելու քանի քան կայ: 369. Պատմի մը վրայ ինչ կը փնտռուի: 370. Ճշմարտախօսութեան առաջին յատկութիւնը որն է: 371. Երկրորդ յատկութիւնը որն է: 372. Երրորդ յատկութիւնը որն է: 373. Պատմի մը նկատմամբ երկրորդական պարագաները որոնք են: 374. Պատմութեան դէպքերն ինչո՞ւ համար պիտի քննենք: 375. Դէպքերը պատմութեան մէջ նախ ինչպէս ըլլալու են: 376. Երկրորդ, դէպքերու մէջ ինչ քան քննել պէտք է: 377. Նորանշան դէպքերու վրայ եղած վկայութեան հաւատարմութիւն մէջ ինչ զգուշութիւն ընելու կը պարտաւորինք: 378. Գիրք մը ինչպէս ըլլալու է: 379. Գիրք մը նախ ներ հարազատ չէ: 380. Երկրորդ, ներ հարազատ չէ: 381. Երրորդ, ներ հարազատ չէ: 382. Չորրորդ, ներ հարազատ չէ: 383. Գրուածք մը ներ Խարդախեալ կը կոչուի: 384. Գրքի մը Խարդախեալ ըլլալուն ուրիշ մէկ նշանը որն է:

Զ. Յ. — 1866
հոյտ. 1:

ԳԼԽԱԻՈՐ ԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ
ԱՆԳՂԻԵՐԷՆՈՎ

- Այլընդայլոյ առնուած . Unduly assumed. 222.
Անբաշխ . Undistributed. 20.
Անծանօթ դէպք . Unknown case. 265.
Անորոշ . Indefinite. 24.
Անջատական . Disjunctive. 57.
Ապացոյց . Proof. 258.
Ապացուցական . Demonstrative. 261.
Ապօրինաւոր գործողութիւն . Illicit-process. 65.
Առած . Dictum, maxim. 55.
Արտաքսման . Exclusive. 89.
Աւադ եզր . Major term. 46.
Բանադատութիւն . Criticism. 288.
Բաշխեալ \wedge Distributed; 20.
Բնարանական . Physical. 464.
Դաս . Class. 54.
Դասաւորութիւն . Classification. 474.
Դատաքննութիւն տես Բանադատութիւն .
Դարձ . Conversion. 45.
Դէմյանդիման . Intuitive. 479.
Դիպուածոյ . Contingent. 40.
Եղելութեան նիւթ . Matter of fact. 282.
Եղծիչ . Destructive. 420.
Ենթադրական . Hypothetical. 57.
Երկառած . Dilemma. 455.
Երկդիմի . Ambiguous. 245.
Զեղծունն սկզբան . Petitio principii. 257.
Զուգահեռական . Parallel. 268.
Զուգակշռութիւն . Parallelism. 492.

- Ըմբռնում . Apprehension. 4.
Ընդհակառակ . Subcontrary. 40.
Ընդփոխանակաւ . Subaltern. 40.
Ընծայութիւն . Deduction. 485.
Ըստ դիպաց . Per accidens. 49.
Ըստ կերպի . In-form. 244.
Ըստ նիւթոյ . In-matter. 242.
Ի յառաջագունէ . A priori. 486.
Ինքնահայեցութիւն . Intuition. 205.
Իսկական . Peculiar. 458.
Խաչաձեւ բաժանում . Cross-division. 464.
Խելամտութիւն . Induction. 485.
Խնդիրը լքանել . Shifting ground. 258.
Խնդիրը մուրանալ . Begging the question. 254.
Խնդրէ դուրս ելլակացութիւն . Irrelevant conclusion. 225.
Խոտորնակ բացատրութիւն . Obliquity of expression. 252.
Ծանօթ դէպք . Known case. 265.
Կամայական բացառութիւն . Arbitrary exception. 472.
Կամուկամութիւն . Alternative. 57.
Կասկածիցութիւն . Connexion. 244.
Կարծեաց նիւթ . Matter of opinion. 282.
Կիրքերու բողոքել . To appeal to the passions. 240.
Կոչման խաբէութիւն . Fallacy of references. 229.
Կրտսեր եզր . Minor term. 46.
Հակադրութիւն . Opposition. 40.
Համարարութիւն . Sorites. 442.
Հանդիսութիւն . Analogy. 245.
Հանրացնել . To generalize. 25.
Հաւասարեալ . Adequate. 472.
Հաւաքարանութիւն . Syllogism. 48.
Հետազօտութիւն . Investigation. 484.

- Հետեւական . Conclusive. 4.
Հետեւորդ . Consequent. 407.
Հերքման . Refutatory. 90.
Հնարք . Enthymeme. 148.
Հոմանուն . Equivocal. 55.
Հրահանգութիւն . Instruction. 196.
Հրամանական . Dogmatist. 201.
Չեռնարկութիւն . Argument. 2.
 » առ իրս . Argumentum ad rem 244.
 » առ ժողովուրդն » ad populum. 240.
 » առ մարդ » ad hominem. 240.
 » առ պատկառանս » ad verecundiam. 240.
 » առ անգիտութիւն » ad ignorantiam. 244.
Ճամբայ . Method. 175.
Ճշմարտախօսութիւն . Véridicité. 288.
Ճշմարտասիրութիւն . Véracité. 290.
Մակաբերական . Illative. 46.
Մակաբերութիւն . Inference. 258.
Միանուն . Univocal. 55.
Միեւնոյնութիւն . Identity. 250.
Միջին եզր . Middle term. 16.
Յասացելոյն ըստ իմիք առ ասացեալն պարզարար .
 A dicto secundum quid ad dictum simpliciter. 248.
Յարացոյց . Example. 192.
Յետ այսորիկ ապա վասն այսորիկ . Post hoc ergo
 propter hoc. 227.
Յոչ այսպիսւոյ առ այսպիսի . A non tali pro tali. 254.
Յոչ ճշմարտէ առ ճշմարիտն . A non vera pro vera. 254.
Յոռի շրջան . Circle vicieux. 252.
Յօդուածոյ . Compound. 179.
Նախադրեալ . Premise. 14.
Նախնական իմաստ . Primary sense. 245.
Նախորդ . Antecedent. 407.

- Նշան . Sign. 267.
 Նշանակեալ . Significate. 55.
 Շեղջ տես Համարարդութիւն .
 Շինիչ . Constructive. 118.
 Շնչաւոր . Animal. 50.
 Շրջանի մէջ առարկել . To argue in circle. 252.
 Ոչ պատճառ փոխանակ պատճառի . Non causa pro
 causa. 224.
 Որովհետեւ այս ապա վասն այսորիկ . Cum hoc ergo
 propter hoc. 228.
 Պատահմունք . Accident. 158.
 Սահմանաւորեալ դարձ . Conversion by limitation. 49.
 Սեռային . Generic. 156.
 Ստորոգել . To predicate. 55.
 Վաւերական . Valid. 4.
 Վերացնել . To abstract. 25.
 Վճիռ . Sentence. 15.
 Վճռողական . Categorical. 57.
 Տգրաութիւն նիւթոյ . Ignoratio elenchi. 242.
 Տեղեկութիւն . Information. 196.
 Տեսակարար . Specific. 156.
 Օրինակէ . From instance. 267.

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

ՍԻՍԱԼ .		ՈՒՂԻՂ .	
էջ .	ՏՈՂ .		
ՅԱՌԱՋԱՐԱՆ .	ԺԳ .	22. Չորրորդ .	Երրորդ .
	76 .	2. նախընթաց »	առաջին .
	—	24. նախընթաց »	առաջին .

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ի ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՆՄԱՀ ՀՈԳԻՈՅ

Արտեմեայ օրիորդի եւ Նասիպի Յ. Խօրասանճեան
 Գարրիեւլի Երանեան
 Գայիանէ տիկնոջ Նորատունկեան
 Գրիգոր Պատուելոյ Փէշտըմալճեան
 Երանուհի տիկնոջ Յ. Եէմէնիճեան
 Խրիմյի Գէորգ Աղայէքով եւ Տիրուհի տիկնոջն
 Մխիթար Վարդապետի Աբբայ
 Յակոբ Պատիրարքի Նալեան
 Նիկողայոսի Մ. Զօրայեան
 Պաղտասար Պատուելոյ

Ալիքսան Յ. Խօրասանճեան	Եօայի Մ. Անուխեան
Ահարօն Վարպետեան	Լէոն Մ. Գալիամաճեան
Անդրանիկ Պէյ Կրճիկեան	Խաչատուր Մակաղեան
Անտօն Մալխասեան	Խորէն Վարդապետ Գալ-
Բեգրաք Բարսատանեան	Ֆանեան
Գառնիկ Յ. Յովակիմեան	Կարապետ Սագայեան
Գրիգոր Ա. Փափաղեան	Ճանիկ Արամեան
Գրիգոր Խուրտաճեան	Ճանիկ Պէյլիկճեան
Գրիգորիկ Կ. Պալեան	Մարկոս Ս. Ալաճալըեան
Գրիգոր Ս. Բարսեղեան	Նախջեւանցի
Գրիգոր Տէր Գէորգեան	Մարտիրոս Թօղաթլըեան
Ատափազարցի	Մկրտիչ Ճանըմեան
Գանիէլ Մարկոսեան	Մկրտիչ Յ. Տա՛մատեան

Մկրտիչ Պէնտէրլեան	Նիկողայոս Տ. Շմաւոնեան
Յակոբիկ Կ. Պալեան	Նշան Հարենց
Յակոբ Ոսկան	Պօղոս Մէրասեւտիեան
Յակոբ Ս. Փէրվաղեան	Պօղոս Վարդապետ Խօշ- տամեանց
Յարութիւն Մարգարեան	Ռուբէն Յ. Քիւրքճեան
Յովհաննէս Հովիւեան	Սարգիս Գալուղճեան
Յովհաննէս Յակոբեան	Սարգիս Մ. Գալամաճեան
Յովհաննէս Յ. Ամիրաղով	Սերովբէ Թաղւորեան
Յովհաննէս Պօյաճեանց	Ստեփան Մ. Ամիրաղով
Յովհաննէս Սպարթալքեան	Տիգրան Մ. Գալամաճեան
Յովսէփ Գալամաճեան	

ՀԱՅԿԱԶԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆՍ

ԱՐԴԵԱՄԲԲ

Տ Պ Ե Ա Լ Գ Ր Ք Ե Ր

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ՂՈՒՐՈՒՇ

Նոր Այրբենարան եւ Հեղարան	4
Պարտք տղայոց	4
Նախագիտելիք մանկանց	5
Թուադիտութիւն համառօտ	5
Վելուծութիւն Քերականական	6
Դպրութիւն կամ Նոր Քերականութիւն Հայերէն	8
Կրթութիւն Քերականական	6
Տրամաբանութիւն	7

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆՔ

Անդուլթն Պետրոս, միպասանութիւն	5
Բարոյականք Պլուտարքեայ. հատոր Բ.	2
Բարոյականք Պլուտարքեայ. հատոր Գ.	5
Համառօտ Քերականութիւն. (մամլոյ տակ)	

